

ISSN 2312 - 4784

Болашақ

“БОЛАШАҚ” АКАДЕМИЯСЫ

**Қазіргі заманғы
маңызды мәселелер**

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛ
МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ

**Актуальные проблемы
современности**

№1 (19)

Қарағанды
Болашақ-Баспа
2018

ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ МАҢЫЗДЫ МӘСЕЛЕЛЕР

Халықаралық ғылыми журнал

Международный научный журнал

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОСТИ

№1(19)

Қарағанды
Болашақ-Баспа
2018

ISSN 2312 - 4784

**Журналдың бөлімдері үшін
редакциялық алқасының құрамы:
РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ**

Бас редакторы: Меңлібаев Қ.Н., филос.ғ.к., профессор (Қарағанды)
Бас редактордың орынбасарлары: Грузина Е.В., техн.ғ.к., доцент (Қарағанды), Смолькина Т.П., п.ғ.к., профессор (Қарағанды)

«Заңтану»

Ғылыми редактор және атқарушы хатшысы: Хан А.Л., з.ғ.к., профессор (Қарағанды)
Редакциялық алқа мүшелері:
Дулатбеков Н.О., з.ғ.д., профессор, ҚР ҰҒА корреспондент-мүшесі (Қарағанды)
Ким Д.В., з.ғ.д., профессор (Барнаул, РФ)

«Педагогика»

Ғылыми редакторы: Сарбасова К.А., п.ғ.д., профессор, академик Қазақстан Педагогикалық ғылым Академиясы (Астана)
Атқарушы хатшысы: Коростелева Н.А., п.ғ.к., аға оқытушы (Қарағанды)
Редакциялық алқа мүшелері:
Тәжәгулова Г.О., п.ғ.д., профессор (Қарағанды)
Храпченко В.Г., п.ғ.д., профессор (Новосибирск, РФ)

«Экономика»

Ғылыми редакторы: Омарова Б.А., з.ғ.д., профессор (Қарағанды)
Атқарушы хатшысы: Дарибекова Н.С., экономика ғылымының магистрі (Қарағанды)
Редакциялық алқа мүшелері:
Нурумов А.А., з.ғ.д., профессор (Астана)
Трохимец Е.И., з.ғ.к., доцент (Запорожье, РФ)
Бутрин А.Г., з.ғ.д., профессор (Челябинск, РФ)

«Филология»

Ғылыми редакторы: Хамзин М.Х., фил.ғ.д., профессор (Қарағанды)
Атқарушы хатшысы: Шекен Ж.Ш., фил.ғ.к., доцент (Қарағанды)
Редакциялық алқа мүшелері:
Насипов И.С., фил.ғ.д., профессор (Башкортостан Республикасы, Уфа)
Жақыпов Ж.А., фил.ғ.д., профессор (Астана)
Утяев А.Ф., фил.ғ.к., доцент (РФ, Стерлитамақ)

«Гуманитарлық ғылымдар»

Ғылыми редактор: Еликбаев Н.Е., филос.ғ.к., профессор (Қарағанды)
Атқарушы хатшысы:
Касенов Е.Б., т.ғ.к., доцент (Қарағанды)
Редакциялық алқа мүшелері:
Алексеев А.П., филос.ғ.д., профессор (Мәскеу, РФ)
Акмолдаева Ш.Б., филос.ғ.д., профессор (Бишкек, Қырғызстан)
Исмагамбетова З.Н., филос.ғ.д., профессор (Алматы)

«Техникалық ғылымдар»

Ғылыми редактор және атқарушы хатшысы:
Ахметова С.С., т.ғ.к., профессор (Қарағанды)
Редакциялық алқа мүшелері:
Грузин В.В., т.ғ.д., профессор (Астана)
Волокитин Г.Г., т.ғ.д., профессор (Томск, РФ)
Яворский В.В., т.ғ.д., профессор (Қарағанды)

«Фармация, химия»

Ғылыми редакторы: Джангозина Д.М., м.ғ.д., профессор (Қарағанды)
Атқарушы хатшысы: Қалдыбаева А.К., х.ғ.к., доцент (Қарағанды)
Редакциялық алқа мүшелері:
Жаугашева С.К., м.ғ.д., профессор (Қарағанды)
Ишмуратова М.Ю., б.ғ.к., доцент (Қарағанды)
Абдуллабекова Р.М., фарм.ғ.д., профессор (Қарағанды)

**Состав редакционной коллегии
по разделам журнала:
РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:**

Главный редактор: Менлибаев К.Н., к. филос. н., профессор (Қарағанды)
Заместители главного редактора: Грузина Е.В., к.техн.н., доцент (Қарағанды), Смолькина Т.П., к.п.н., профессор (Қарағанды),

«Юриспруденция»

Научный редактор и ответственный секретарь: Хан А.Л., к.ю.н., профессор (Қарағанды)
Члены редакционной коллегии:
Дулатбеков Н.О., д.ю.н., профессор, член-корреспондент НАН РК (Қарағанды)
Ким Д.В., д.ю.н., профессор (Барнаул, РФ)

«Педагогика»

Научный редактор: Сарбасова К.А., д.п.н., профессор, академик Академии Педагогических наук Казахстана (Астана)
Ответственный секретарь: Коростелева Н.А., к.п.н., ст. преподаватель (Қарағанды)
Члены редакционной коллегии:
Тажигулова Г.О., д.п.н., профессор (Қарағанды)
Храпченко В.Г., д.п.н., профессор (Новосибирск, РФ)

«Экономика»

Научный редактор: Омарова Б.А., д.э.н., профессор (Қарағанды)
Ответственный секретарь: Дарибекова Н.С., магистр экономических наук (Қарағанды)
Члены редакционной коллегии:
Нурумов А.А., д.э.н., профессор (Астана)
Трохимец Е.И., к.э.н., доцент (Запорожье, РФ)
Бутрин А.Г., д.э.н., профессор (Челябинск, РФ)

«Филология»

Научный редактор: Хамзин М.Х., д.фил.н., профессор (Қарағанды)
Ответственный секретарь: Шекен Ж.Ш., к.фил.н., доцент (Қарағанды)
Члены редакционной коллегии:
Насипов И.С., д.фил.н., профессор (Республика Башкортостан, г.Уфа)
Жақыпов Ж.А., д.фил.н., профессор (Астана)
Утяев А.Ф., к.фил.н., доцент (РФ, г. Стерлитамақ)

«Гуманитарные науки»

Научный редактор: Еликбаев Н.Е., д.филос.наук, профессор (Қарағанды)
Ответственный секретарь: Касенов Е.Б., к.и.н., доцент (Қарағанды)
Члены редакционной коллегии:
Алексеев А.П., д.филос.н., профессор (Москва, РФ)
Акмолдаева Ш.Б., д.филос.н., профессор (Бишкек, Кыргызстан)
Исмагамбетова З.Н., д.филос.н., профессор (Алматы)

«Технические науки»

Научный редактор и ответственный секретарь: Ахметова С.С., к.т.н., профессор (Қарағанды)
Члены редакционной коллегии:
Грузин В.В., д.т.н., профессор (Астана)
Волокитин Г.Г., д.т.н., профессор (Томск, РФ)
Яворский В.В., д.т.н., профессор (Қарағанды)

«Фармация, химия»

Научный редактор: Джангозина Д.М., д.м.н., профессор (Қарағанды)
Ответственный секретарь: Қалдыбаева А.К., к.х.н., доцент (Қарағанды)
Члены редакционной коллегии:
Жаугашева С.К., д.м.н., профессор (Қарағанды)
Ишмуратова М.Ю., к.б.н., доцент (Қарағанды)
Абдуллабекова Р.М., д.фарм.н., профессор (Қарағанды)

ISSN 2312 - 4784

© Частное учреждение «Академия«Болашақ»
РИО «Болашақ-Баспа», 2018

Международный научный журнал «Актуальные проблемы современности» зарегистрирован Министерством культуры и информации Республики Казахстан (Свидетельство о постановке на учёт периодического печатного издания и№ 15583-Ж от 25.09.2015г.).

Периодичность издания: 1 раз в квартал

Основная тематическая направленность ППИ: разные направления науки. Журнал публикует научные статьи, материалы исследований, сообщения, рецензии и др.

При перепечатке ссылка на журнал обязательна. Авторы несут ответственность за достоверность приведенных фактов, цитат, имен собственных, в том числе географических названий.

Подписка на территории Республики Казахстан по индексу **75319**

Федеральная служба по надзору за соблюдением законодательства в сфере массовых коммуникаций и охране культурного наследия Российской Федерации разрешает распространение международного журнала «Актуальные проблемы современности» (Республика Казахстан) на территории РФ. Разрешение на распространение продукции зарубежных периодических печатных изданий РП № 78 от 6 июля 2006 г. Подписка на территории РФ по индексу 88044 в объединенном каталоге «Пресса России» № 000053

Международный научный журнал «Актуальные проблемы современности» включен в национальную информационно-аналитическую систему «Российский индекс научного цитирования» (РИНЦ) – Договор № 75-02/2016 от 18 февраля 2016 г.

«Болашақ» Академиясы

Академия «Болашақ»

ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ МАҢЫЗДЫ МӘСЕЛЕЛЕР

Халықаралық ғылыми журнал

Международный научный журнал

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОСТИ

№1(19)

*ЗАҢТАНУ
ЮРИСПРУДЕНЦИЯ
5-62*

*ПЕДАГОГИКА
63-96*

*ЭКОНОМИКА
97-130*

*ФИЛОЛОГИЯ
131-150*

*ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ
151-178*

*ТЕХНИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ
179-192*

*ФАРМАЦИЯ, ХИМИЯ
193-215*

**Болашақ-Баспа
2018**

Мазмұны	Оглавление	Contents
Арыстанбеков М.А. РАЗВИТИЕ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКИХ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ И ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ В ХОДЕ ДОСУДЕБНОГО РАССЛЕДОВАНИЯ.....		6
Нургалиев Б.М., Жетписов С.К. Борецкий А.В. ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА РАЗГЛАШЕНИЕ ТАЙНЫ УСЫНОВЛЕНИЯ (УДОЧЕРЕНИЯ) В АСПЕКТЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ НЕПРИКОСНОВЕННОСТИ ЧАСТНОЙ ЖИЗНИ.....		9
Абдижами А.Ж. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА НАРКОҚЫЛМЫСТЫЛЫҚПЕН КҮРЕСУДІҢ КЕЙБІР БАҒЫТТАРЫ.....		17
Нукушева А.А., Туганбаева С.Т. МҰРАГЕРЛІК ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАТЫНАСТАР ЖӘНЕ МҰРАГЕРЛІК ҚҰҚЫҚ МИРАСҚОРЛЫҒЫ.....		20
Онгарова Г.Б. МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ УЧЕБНОЙ ДИСЦИПЛИНЫ УГОЛОВНОЕ ПРАВО РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН.....		26
Белицкий В.Ю. ПОДГОТОВКА К СОВЕРШЕНИЮ МОШЕННИЧЕСТВ ПО ПРИНЦИПУ “ФИНАНСОВЫХ ПИРАМИД”.....		31
Кудрявцева Л.В., Бобровский А.А. ШЕТЕЛДІК АЗАМАТТАРДЫҢ РЕСЕЙ ФЕДЕРАЦИЯСЫНЫҢ АУМАҒЫНДА ЖҰМЫС ІСТЕУІНІҢ КЕЙБІР ЗАҢДЫЛЫҚТАРЫ ТУРАЛЫ.....		36
Колесникова В.А., Нетишинская Л.Ф. КЕПІЛГЕ САЛЫНҒАН МҮЛІКТІ ӨНДІРУ МІНДЕТТЕЛГЕН ЖАҒДАЙДАҒЫ ӨТКІЗУ ТУРАЛЫ МӘСЕЛЕЛЕР.....		40
Glinshchikova T., Samsonenko Y. RECOGNITION AND ENFORCEMENT OF DECISIONS OF FOREIGN COURTS AND ARBITRATION: THEORY AND PRACTICE.....		44
Аймақ А.С. ОСНОВАНИЯ ДЛЯ ПРИЗНАНИЯ СДЕЛКИ КУПЛИ-ПРОДАЖИ ДОЛЕЙ УЧАСТИЯ В ТОВАРИЩЕСТВАХ С ОГРАНИЧЕННОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТЬЮ ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН.....		47
Ахметжанова Г.С. РЕТРОСПЕКТИВНЫЙ АНАЛИЗ ЭТАПОВ СТАНОВЛЕНИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН О НЕДРАХ И НЕДРОПОЛЬЗОВАНИИ.....		53
Авторлар туралы мағлұмат – Сведения об авторах – Information about authors.....		61

З
А
Ц
Ю
Т
Р
И
С
А
Н
П
У
Р
У
Д
Е
Н
Ц
И
Я

Арыстанбеков Марат Акытович
Mr.marat1005@mail.ru
Академии «Болашақ», Караганда, Республика Казахстан

РАЗВИТИЕ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКИХ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ И ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ В ХОДЕ ДОСУДЕБНОГО РАССЛЕДОВАНИЯ

В статье рассматриваются возможности инновационных технологий связанной с обработкой и анализом информации по уголовному делу, которые заключаются в использовании компьютерных технологий для принятия технико-криминалистических, тактических и процессуальных решений; анализе следственной и судебной ситуаций; прогнозирования, развития и отслеживании выполнения принятых решений и их корректировки. Автор делает акцент на то, что инновационные технологии в расследовании уголовных дел создают фундамент для разработки, внедрения и использования «инновационных продуктов» в целях развития криминалистической техники. Помимо указанного, они направлены на создание новых тактических приемов и тактических комбинаций, а также способствуют построению частных методик применительно к новым видам преступлений для алгоритмизации процесса расследования и процесса доказывания.

Ключевые слова: инновационный путь развития современной криминалистики, криминалистическая техника, тактика и методика расследования преступлений, досудебное расследование.

На протяжении всей своей истории криминалистическая наука предлагала практике новые научно обоснованные рекомендации по обнаружению и выявлению материальных и идеальных следов, разрабатывала более совершенные тактические приемы и новые частные методики расследования [1].

В этих условиях, когда правоохранительные органы связанных с усилением борьбы с преступностью активно участвуют в этих процессах, к отечественной криминалистике предъявляются новые требования, обуславливающие необходимость искать пути оптимизации процесса раскрытия и расследования преступлений [2].

Важной задачей, которая стоит перед криминалистикой является выбор стратегического направления своего дальнейшего развития.

Общеизвестно, что существуют следующие основные модели развития криминалистических знаний:

1. Англо-американская модель которая состоит из двух частей: а) криминалистической техники (естественно-научной криминалистики, *criminalistics*) являющейся отраслью судебной науки (*forensicscience*); б) самостоятельной дисциплины «уголовное расследование (*criminalinvestigation*)» [3].

2. Немецкая модель исходит из единого понимания криминалистики как самостоятельной неюридической практико-ориентированной науки, объединяющей теоретические основы криминалистики (ее общую теорию и методологию), криминалистическую технику, тактику и методику с развитием ее такого самостоятельного элемента как криминалистическая стратегия рассматриваемого как наиболее подходящий для обеспечения современных практических потребностей правоохранительных органов в борьбе с преступностью.

3. Российская модель характеризуется наибольшей философской и теоретической проработкой вопросов общей теории и методологии криминалистики, развитой терминологией; понимает криминалистику как самостоятельную юридическую науку с четко очерченным предметом и структурой (общая теория, криминалистическая техника, тактика и методика) [4].

Указанные характеристики основных моделей криминалистики носит общий характер и перед отечественными криминалистами стоят задачи по развитию профессиональной компетентности и их соответствия требованиям скоростных проблем эпохи [5].

В этой связи, одним из таких путей является инновационный путь развития современной криминалистики, который должен осуществляться и уже осуществляется по данным направлениям:

- 1) разработка новых информационных технологий и их использование в деятельности работников правоохранительных органов;
- 2) разработка и использование новых научно-технических средств и методов, нанотехнологий для обнаружения, изъятия и исследования доказательственной информации;
- 3) разработка и совершенствование приемов и методов проведения отдельных следственных и иных процессуальных действий;
- 4) разработка и совершенствование алгоритма расследования преступлений и алгоритма доказывания [6].

Долгое время в криминалистической деятельности информационные системы использовались только для сбора учетной информации. В настоящее время накопленная информация систематизируется.

Систематизация этой накопленной информации и объединение знаний из различных областей могут осуществляться с помощью вспомогательных информационных систем. Настоящая систематизация позволяет изучить и провести анализ ранее проводимых расследований преступлений, что позволяет установить связь между преступлениями, совершенными в разные годы, и предполагаемых преступников.

Основой данных систем является совокупность двух взаимосвязанных и взаимодополняющих друг друга моделей:

- а) модели вида преступления, включающей в себя законодательные и иные нормативно-правовые предписания и методические рекомендации;
- б) модели фактической информации, получаемой по конкретному уголовному делу в результате следственных и иных действий.

Модель вида преступления по своему содержанию представляет описание известных практике вариантов раскрытия и расследования, от исходных следственных ситуаций до окончания расследования, составления обвинительного акта; а модель конкретного преступления формируется в режиме диалога по мере внесения следователем фактических данных в описанную выше типовую модель [7].

В данном случае речь идет об автоматизированных системах информационно-аналитической поддержки, создаваемых на основе типовых программ расследования с использованием передовых компьютерных технологий.

Аспектами развития криминалистической техники являются применение достижений инновационных технологий технических и естественных наук, использования нанотехнологий в криминалистических целях (физико-аналитическое оборудование, космическая микроэлектроника и др.). Здесь создается фундамент для разработки, внедрения и использования «инновационных продуктов» – различных методик по использованию нанотехнологий при расследовании преступлений [8].

Инновационный путь развития имеет тактика и технология производства следственных действий, а также методика расследования отдельных видов преступлений. Этот аспект пути развития современной криминалистики относится к созданию новых тактических приемов и тактических комбинаций, а также к построению частных методик применительно к новым видам преступлений, алгоритмизации процесса расследования и процесса доказывания.

Необходимо разрабатывать и алгоритмы доказывания с применением типичных алгоритмов и принятия нестандартных решений. Типизация обстоятельств, подлежащих доказыванию по уголовному делу, открывает такую возможность. Создание и применение таких алгоритмов, оказало бы помощь лицам ведущим расследование и избавило бы их от упущений и ошибок в ходе досудебного следствия.

Квалифицированное применение криминалистических инновационных продуктов должно осуществляться соответствующими субъектами досудебного расследования. Это обязывает их знать и правильно использовать эти данные, обеспечивая при этом объективность и всесторонность профессиональной деятельности по раскрытию и расследованию преступлений.

Развитие криминалистических инновационных продуктов по обеспечению досудебного расследования находит свое применение в уголовном судопроизводстве Республики Казахстан. Лицо, ведущее уголовный процесс, по своему усмотрению может вести уголовное судопроизводство в электронном формате, о чем выносится мотивированное постановление. В

случае невозможности дальнейшего ведения уголовного судопроизводства в электронном формате лицо, ведущее уголовный процесс, переходит на бумажный формат, о чем выносится мотивированное постановление (ст.42-1 УПК РК).

Таким образом, компьютеризация обработки и анализа информации заключается в использовании современных инновационных технологий при принятии технических, тактических и процессуальных решений; анализе следственных и судебных ситуаций; прогнозировании, развитии и отслеживании выполнения принятых решений и их корректировке. Деятельность субъектов доказывания, особенно по обнаружению и фиксации доказательств, требует технического переоснащения. Он обязан использовать различные научно-технические средства и методы в ходе проведения следственных и иных процессуальных действий.

Выделенные направления развития не исчерпывают возможностей применения научно-технических средств и методов. Разработка и внедрение криминалистических инновационных продуктов ведется и по иным направлениям криминалистического обеспечения досудебного расследования и судопроизводства.

Список использованных источников:

1. Малютин М.П. Российская криминалистика: современные тенденции развития. //Журнал: Теория и практика общественного развития. М. 2014. С. 127.
2. Голенкова З.Т., Акулич М.М., Кузнецов В.Н. Общая социология: уч. пособие. М.: Гардарики, 2005. С. 437.
3. Nickell J., Fisher J. Crime science: methods of forensic detection / Joe Nickell and John F. Fisher. 1999. The University Press of Kentucky. P. 2; Saferstein R. Criminalistics. An Introduction to forensic science. 2011. PearsonEducationInternational. Boston-Tokyo. P. 4.
4. Хмыров А.А. Криминалистика в системе уголовно-правовых наук: современное состояние, задачи и перспективы развития // Юридический вестник Кубанского государственного университета. 2011. № 2 (7). С. 10.
5. Зорин Г.А. Теоретические основы криминалистики. Минск: Амалфея, 2000. С. 6.
6. Малютин М.П. Российская криминалистика: современные тенденции развития. //Журнал: Теория и практика общественного развития. М. 2014. С. 128.
7. Гамза В.А., Чокпаров М.К., Ткачук И.Б. Возможности информатизации криминалистической деятельности: достижения и проблемы // Криминалистика в системе правоприменения: материалы конференции, Москва, МГУ имени М.В. Ломоносова. 27-28 октября 2008 г. М., 2008. С.214-219.
8. Ищенко Е.П. О внедрении нанотехнологий в криминалистику и судебную экспертизу // Стратегия отправления правосудия по уголовным делам в современной России как социальное взаимодействие личности и государства: сб. науч. ст. В 2 ч. Ч. 1. Курск, 2009. С. 203.

ТҮЙІНДЕМЕ/RESUME

Марат Акытович Арыстанбеков

«Болашақ» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы

КРИМИНАЛИСТИК ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ДАМУҒА ЖӘНЕ ОЛАРДЫ АЛДЫН АЛА ТЕРГЕУ БАРЫСЫНДА ПАЙДАЛАНУ

Мақалада техникалық, сот-сараптамалық, тактикалық және процессуалдық шешімдер қабылдау үшін компьютерлік технологияларды қолданумен қамтылған қылмыстық іс бойынша ақпаратты өңдеу және талдау бойынша инновациялық технологиялардың мүмкіндіктері қарастырылады: тергеу және сот ахуалын талдау, қабылданған шешімдердің орындалуын болжау, әзірлеу және бақылау мен оларды түзету. Мұнда соттық әдістерді дамытуға, жаңа тактикалық техникалар мен тактикалық комбинацияларды жасауға, сондай-ақ тергеу үдерісін алгоритмдеу және процесстерді алгоритмдеу үшін қылмыстың жаңа түрлеріне арналған жеке техникаларды құру үшін «инновациялық өнімдерді» әзірлеу, енгізу және пайдалану үшін негіз құрылады.

Кілтті сөздер: заманауи криминалистиканың инновациялық тәсілі, сот-әдіснамасы, қылмыстарды тергеу тактикасы мен әдістері, алдын ала тергеу.

Arystanbekov Marat
Academy «Bolashak», Karaganda, Republic of Kazakhstan
THE DEVELOPMENT OF INNOVATIVE FORENSIC TECHNOLOGY AND THEIR USE IN
THE COURSE OF PRE-TRIAL INVESTIGATION

The article discusses the possibilities of innovative technologies related to the study and analysis of information on criminal cases, which consist in the use of computer technologies for the adoption of technical, forensic, tactical and procedural decisions; analysis of investigative and judicial situations; forecasting, development and tracking the implementation of decisions and their adjustments. The Foundation for the development, implementation and use of "innovative products" for the development of forensic technology, the creation of new tactical techniques and tactical combinations, as well as for the construction of private methods in relation to new types of crimes, algorithmization of the investigation process and the evidence process is being created here.

Keywords: innovative way of development of modern criminology, criminological technique, tactics and methods of investigation of crimes, pre-trial investigation.

List of references:

1. Malutin, M.P. Russian forensic science: modern development trends. // Journal: Theory and practice of social development. M. 2014. C. 127.
2. Golenkova Z.T., Akulich M.M., Kuznetsov V.N. General sociology: textbook. M.: Gardariki, 2005. C. 437.
3. Nickell J., Fisher J. Crime science: methods of forensic detection / Joe Nickell and John F. Fisher. 1999. The University Press of Kentucky. R. 2; Saferstein R. Criminalistics. An Introduction to forensic science. 2011. Pearson Education International. Boston-Tokyo. R. 4.
4. Hmyrov A.A. Criminalistics in the system of criminal-legal science: current state, challenges and prospects of development // the Legal Bulletin of Kuban state University. 2011. No. 2 (7). C. 10.
5. Zorin G.A. Theoretical bases of criminology. Minsk: Amalfi, 2000. C. 6.
6. Malutin, M.P. Russian forensic science: modern development trends. // Journal: Theory and practice of social development. M. 2014. C. 128.
7. Gamza V.A., Chakarov M.K., Tkachuk I.B. Informatization Opportunities forensic activities: achievements and problems // Criminalistics in the system of law enforcement: the proceedings of the conference, Moscow, MSU named after M. V. Lomonosov. October 27-28, 2008, Moscow, 2008. C. 214-219.
8. Ishchenko E.P. on the introduction of nanotechnology in criminology and forensic examination // Strategy of criminal justice in modern Russia as a social interaction between the individual and the state: sat. art 2 of p. 1. Kursk, 2009. C. 203.

УДК 343.4

Нургалиев Бахыт Молдатыевич
nbake@mail.ru
Академия «Болашак», Караганда, Республика Казахстан
Жетписов Серик Кожанович
zhetpisov_serik@mail.ru
Борецкий Алексей Владимирович
alexey1977.77@mail.ru
Инновационный Евразийский университет, Павлодар, Республика Казахстан

ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА РАЗГЛАШЕНИЕ ТАЙНЫ УСЫНОВЛЕНИЯ (УДОЧЕРЕНИЯ)
В АСПЕКТЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ НЕПРИКОСНОВЕННОСТИ ЧАСТНОЙ ЖИЗНИ

Институт тайны является одним из важнейших институтов, показывающим степень соотношения интересов личности, общества и государства, частного и публичного начала права, основания и пределы вмешательства государства в негосударственную сферу, степень защищенности частной жизни в Республике Казахстан. Многообразие охраняемых законом

тайн, среди которых выделяется и играет заметную роль тайна частной жизни, связанная свою очередь с институтом тайны усыновления. Ни на минуту не прекращаются споры о том, что считать тайной усыновления, какова ее правовая природа, какие средства нужно задействовать для ее охраны, целесообразно ли дальнейшее сохранение. Спорят и о том, что какие отношения применительно к данному виду тайны охраняет уголовный закон. Эти и ряд других аспектов тайны усыновления рассматриваются в данной статье.

Ключевые слова: тайна усыновления (удочерения), частная жизнь, правовая защита, уголовная ответственность, право на неприкосновенность частной жизни.

Рассматривая один из основных институтов конституционного права – неприкосновенность частной жизни, необходимо отметить, что это достаточно широкое и емкое понятие, которое в казахстанской юридической науке практически не исследовалось. Вместе с тем, такая необходимость существует и возрастает в современных условиях развития информационных технологий, учащения случаев нарушения и незаконного ограничения частной жизни. И хотя в Казахстане приняты необходимые законодательные акты и совершенствуются формы защиты, нарушение прав человека, в том числе права на неприкосновенность частной жизни остается одной из нерешенных проблем.

Исходя из требований Всеобщей Декларации прав человека, Конституцией РК определены основные, принципиальные вопросы, касающиеся защиты прав человека. Принятые в процессе правового реформирования, нормативные акты основываются на принципах законности, справедливости, равенства граждан перед законом, гуманизма и т.п. Однако для абсолютной и полной реализации провозглашенных принципов необходимо создать эффективные правовые механизмы, с помощью которых соблюдение прав человека будут, безусловно, обеспечено. Чтобы провозглашение прав и свобод человека высшей ценностью не было формальным, для создания наиболее благоприятных условий их реализации и укрепления законности, правопорядка государству следует надлежащим образом выполнять важнейшую функцию – обеспечение прав и свобод.

Гарантирование прав и свобод – это барометр, который может показать действительную ценность норм, насколько они реальны или декларативны. Иначе говоря, закрепляя в конституциях, международно-правовых актах и законах – права человека, государство должно располагать эффективной системой гарантий, для практической реализации комплекса прав в отношении каждого человека.

Каждое демократическое государство принимает меры к тому, чтобы обеспечивать для граждан реальную возможность использования предоставленных законом прав и одновременно создает условия для исполнения гражданами конституционных обязанностей, то есть устанавливает гарантии. Право на неприкосновенность частной жизни (как и любое конституционное право) обеспечивается системой гарантий, которую по традиционной трактовке можно подразделить на общие (политические, экономические, идеологические) и специальные.

Первостепенное место в обеспечении прав человека принадлежит юридическим гарантиям, которые называются специальными.

Специальные гарантии – это юридические способы и средства, обеспечивающие конкретные условия и порядок реализации правовой нормы. Не следует сводить юридические гарантии к сравнительно узкому кругу способов и средств, содержащихся в нормах некоторых отраслей права. Мы полагаем, что на страже конституционных прав, в том числе и права на неприкосновенность частной жизни, стоит вся правовая система во всех формах ее проявления, все действующее законодательство Казахстана.

Проблема юридических гарантий конституционных прав граждан – это проблема их охраны и защиты в текущем законодательстве. Хотя в Конституции РК содержится определенный круг юридических гарантий основных прав граждан, тем не менее, их реальность в решающей степени обеспечивается средствами текущего, отраслевого законодательства. Законодатель, определяя в отраслевых институтах отдельные механизмы реализации права на неприкосновенность частной жизни, использует такой термин как тайна.

Определяя тайну как объект, защищаемый от раскрытия со стороны иных субъектов, видим, что в этом смысле более полно находят свое отражение гарантии соблюдения права на неприкосновенность частной жизни при обращении гражданина в публичные организации: нотариальную контору, юридическую консультацию, банковское учреждение, за медицинской помощью. Тайна выступает особым объектом судебной защиты. В качестве общих способов защиты права на тайну возможны следующие: признание права на тайну; прекращение действий, ведущих к нарушению режима тайны; возмещение убытков или соответствующая компенсация, а также другие способы, которые могут быть указаны обладателем тайны при обращении в суд.

Эти самостоятельные виды тайн (врачебная, нотариальная, банковская и т.д.), не являются единственными гарантиями защиты частной жизни лица, но именно на их историческом, сравнительном анализе можно выразить общее понятие права на неприкосновенность частной жизни.

В этой связи думается, будет правильным рассмотреть одну из этих самостоятельных видов профессиональных тайн – тайну усыновления (удочерения).

Институт усыновления – один из древнейших правовых институтов, который существует во всех современных правовых системах. По своему назначению институт усыновления призван обеспечить нормальную семейную жизнь и воспитание детей, потерявших родителей или лишенных родительской заботы. По данным Комитета по охране прав детей МОН РК, в Казахстане насчитывается свыше 27 тысяч детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, что составляет 0,5% от общего количества детского населения. Из них, более 21 тысячи (75%) проживают в семьях казахстанских граждан под опекой (попечительством) и патронатом, свыше 6 тысяч (25%) воспитываются в 140 организациях для детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей. Из общего количества детей, воспитывающихся в интернатных учреждениях, 82 % составляют социальные сироты. В 2016 году введены новые формы семейного устройства, определен порядок функционирования Республиканской базы данных детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, а также лиц, желающих принять на воспитание в свою семью ребенка, оставшегося без попечения родителей. Наблюдается положительная динамика по снижению количества выявления детей, оставшихся без попечения родителей, если в 2014 году их число составляло более 6 тысяч, то на начало 2017 года их количество снизилось на 2 тысячи детей. Только за последние два года сеть организаций для детей – сирот сократилась на 48 единиц, (со 188 до 140), более 4-х тысяч воспитанников детских домов обрели семью, за счет передачи на усыновление (626), патронат (696), опеку (попечительство) (1145), возврат в кровную семью (1862). При этом, общий контингент воспитанников учреждений за последние 10 лет снизился на 10 тысяч детей (с 17486 в 2007 году до 7236 в 2017 году) [1].

«Усыновление (удочерение) – это юридический факт, в результате которого усыновленные дети и усыновители приобретают такие же права и обязанности, какие имеют в отношении друг друга родители и дети» [2, с. 35]. Это означает, что с точки зрения законодательства, отношения при усыновлении между родителями и детьми становятся равнозначными, как если бы они вытекали из факта биологического родства.

Кодекс Республики Казахстан от 26 декабря 2011 года № 518-IV «О браке (супружестве) и семье» [3] устанавливает определенный порядок усыновления (удочерения), призванный максимально обеспечить интересы ребенка.

Можно выделить следующие условия, при наличии которых разрешение усыновления (удочерения) допускается:

- ребенок должен быть несовершеннолетним (ч. 1 ст. 84 КоБС РК);
- усыновителями (удочерителями) могут быть совершеннолетние лица обоего пола (ч. 2 ст. 91 КоБС РК). Здесь же установлены категории граждан, которые не могут выступать в этом качестве;
- письменное согласие родителей, опекунов, попечителей на усыновление (удочерение) ребенка (ст. 93 КоБС РК);
- согласие ребенка на усыновление (удочерение) если он достиг возраста 10 лет, которое устанавливается судом (ст. 95 КоБС РК);
- согласие супруга усыновителя, если ребенок усыновляется только одним из супругов. Таковое не требуется, если супруги фактически прекратили семейные отношения и проживают раздельно более года и местожительства другого супруга неизвестно (ст. 96 КоБС РК);

- процессуальное основание усыновления – решение суда (ст. 87 КоБС РК).

Как мы видим, действующее законодательство подробно регламентирует порядок усыновления, заключительным этапом которого является решение судебного органа. Соответственно все лица, принимавшие участие в процедуре усыновления (удочерения) не должны разглашать сведения, поскольку они носят конфиденциальный характер и являются тайной усыновления (удочерения). Законодательство в Казахстане устанавливает требование о сохранении тайны усыновления (удочерения) к судьям, вынесшим решение, должностным лицам, осуществившим государственную регистрацию этой процедуры, а также лицам иным образом, осведомленным об усыновлении (удочерении) (ст. 102 КоБС РК). К тому же в Нормативном постановлении Верховного Суда Республики Казахстан от 31 марта 2016 года № 2 «О практике применения судами законодательства об усыновлении (удочерении) детей», закреплено, что: «В целях обеспечения охраняемой законом тайны усыновления суд в соответствии с частью второй статьи 19, статьей 314 ГПК рассматривает дела данной категории в закрытом судебном заседании, включая оглашение решения суда. В судебном заседании суд должен предупредить лиц, участвующих в рассмотрении дела, о неразглашении сведений, ставших им известными в ходе рассмотрения заявления, и возможности привлечения их к уголовной ответственности за разглашение тайны усыновления, что должно быть отражено в протоколе судебного заседания письменно либо в кратком протоколе и аудиозаписи судебного заседания» [4].

Тайна усыновления абсолютна и из этого правила нет исключений. Часть 2 ст. 102 Кодекса Республики Казахстан «О браке (супружестве) и семье» содержит императивную норму, что лица, разгласившие тайну усыновления (удочерения) ребенка, привлекаются к ответственности в установленном законом порядке. А в ст. 138 Уголовного кодекса РК предусмотрена уголовная ответственность за разглашение тайны усыновления (удочерения) [5]. Тайна усыновления не имеет срока, соответственно оно не прекращается по каким-то обстоятельствам.

Можно выделить и организационные меры, предусмотренные законодательством, которые можно отнести к дополнительным гарантиям обеспечения тайны усыновления (удочерения). Это возможность изменения имени, фамилии, отчества ребенка (ст. 97 КоБС РК), изменение даты и места рождения усыновленного (удочеренного) ребенка (ст. 98 КоБС РК), принятие судом решения о записи усыновителей в книге записей рождений в качестве родителей усыновленного (удочеренного) ими ребенка (ст. 99 КоБС РК).

В современной юридической литературе высказываются различные позиции о тайне усыновления. К примеру, в Украине Л. Волюнец (экс-директор Госдепартамента по усыновлению и защите прав детей) заявила о необходимости исключить из законодательства некоторые институты и нормы, которые обеспечивают эффективность усыновления и других правовых форм (видов) устроенности детей-сирот и детей, лишенных родительской опеки. Так, Л. Волюнец обосновала свою позицию так: «Тайна усыновления – это приоритет интересов взрослого человека над интересами ребенка, которую мы нередко хотим получить в полную собственность. И поэтому, по-моему, она не имеет права на существование. Это мертвая норма, которую, по сути, не обеспечивает никто – ни законодательство (поскольку нельзя усыновить ребенка до двухмесячного возраста), ни сами люди» [6, с. 19]. В. Паршуткин, Е. Львова, ставят под сомнение необходимость сохранения тайны усыновления, приводя в качестве одного из аргументов следующее: тайна усыновления имеет смысл только тогда, когда сами усыновители настаивают на этом. Вряд ли нужна тайна усыновления, если усыновляемый осознает свое происхождение и помнит родителей [7, с. 22]

Зарубежный опыт правового регулирования данной проблемы также весьма интересен и разнообразен. Наряду с государствами, которые законодательно закрепили и строго охраняют тайну усыновления, есть страны, в которых не существует законодательного механизма охраны тайны усыновления.

Интересным является регулирование данного вопроса в Соединенных Штатах Америки, где сам процесс усыновления является достаточно открытым. Более того, во многих случаях усыновленным детям содействуют в поисках биологических родителей. Дольше других западноевропейских стран, отказавшихся от тайны усыновления, продержалась известная своим консерватизмом Англия. Но и здесь в конце 2008 года вступил в силу новый закон об

адаптации, отменивший тайну усыновления как законодательную норму. Впрочем, английское общество намного опередило в этом смысле своих законодателей: англичане и до появления закона, как правило, не скрывали от детей факт их усыновления, понимая, что это поможет им избежать в будущем тяжелых драм в случае раскрытия тайны и избавит их от пожизненного страха перед возможностью разоблачения. Во Франции, Канаде и Италии также отказались от тайны усыновления [8]. Даже в Национальной стратегии действий в интересах детей на 2012–2017 годы, утвержденной указом президента РФ 1 июня 2012 года № 761 есть революционный для России пункт: «Переход к системе открытого усыновления с отказом от тайны усыновления» [9].

Возникает вопрос, почему сложилась в странах столь разная практика, по, казалось бы, важному вопросу, требующему односторонней позиции как с правовой, так и моральной точки зрения. Наверное, на этот вопрос можно ответить, изучив историческую ретроспективу тайны усыновления. Для того, чтобы найти верный подход к рассмотрению тайны усыновления (удочерения) в Казахстане, следует обратить внимание на общую характеристику обычного права казахов. Ш. Уалиханов впервые дал оценку казахскому обычному праву, как имеющему гуманистическое содержание [10, с. 46]. Гуманистические идеи содержатся во многих нормах обычного права казахов. К их числу следует отнести принцип родовой экзогамии, т.е. нормативное запрещение вступать в брак с близкими по крови родственниками по восходящей и нисходящей прямой линии. Кроме этого, можно назвать обычай гостеприимства, «жилу» – оказание коллективной, безвозмездной и разносторонней помощи обедневшему члену родовой общины и др. [11, с. 122]. Усыновление (удочерение) как явление, предшествующее современным отношениям усыновления (удочерения) в казахском обществе существовало в различных формах. Одна из них неразрывно связана с институтом аменгерства, это попечительство над детьми, оставшимися без отца или обоих родителей. Чтобы оставить детей умершего мужчины для рода применялось аменгерство, то есть выход замуж за брата мужа. Брат умершего в этом случае выступал в качестве родного отца его детей. Если вдова выходила замуж за чужого (по решению совета аксакалов и близких родственников) и забирала детей с собой, то в роли отца выступал уже отчим, но не было никаких гарантий, что он будет относиться к чужим детям по-доброму, воспитывать их ни в чем не отказывая. То есть такие отношения оказывались не урегулированными обычным правом. Напротив, как было отмечено, аменгерство автоматически влекло за собой установление над детьми отцовства брата мужа. Брат мужа или его близкий родственник в порядке наследования становился правопреемником, отцом. Если мать отказывалась от замужества, оставшиеся без отца дети вместе с имуществом поступали под опеку матери. Сыновья до совершеннолетия (до 15 лет), а дочери до замужества [12, с. 63].

Широкое распространение получил, непосредственно институт усыновления (удочерения). Несостоятельные многодетные родители охотно отдавали на воспитание детей бездетным или малолетним родственникам. Усыновление (удочерение) происходило в присутствии родичей или двух свидетелей. Таким образом, не было необходимости создавать институт тайны усыновления, в силу прозрачности самого процесса усыновления (удочерения).

После 1917-го года число сирот резко возросло в связи с гражданской войной, появлением множества беженцев. Основной формой устройства сирот стали детские учреждения разных форм (трудовые колонии, детские коммуны, пионерские дома). В 1918-м году был принят кодекс законов РСФСР об актах гражданского состояния (КЗАГС), брачном, семейном и опекуном праве. Статья 183 КЗАГС содержала следующее положение: «С момента вступления в силу настоящего закона не допускается усыновление ни своих родных, ни чужих детей». Считалось, что усыновление могло стать прикрытием эксплуатации детского труда, а также предоставляло возможность обойти декрет об отмене наследования, предусматривающий поступление имущества умершего в собственность государства при отсутствии нуждающихся нетрудоспособных родственников. К 1926-му году был разработан новый кодекс законов о браке, семье и опеке, в котором снова появился раздел о возможности усыновления. В мае 1935 года детские трудовые колонии, а также приемники-распределители передали под юрисдикцию НКВД. Некоторые специалисты считают, что появление в дальнейшем тайны усыновления было следствием периода сталинских репрессий, когда огромное число детей осталось сиротами. Многих из них передавали в детские дома с

прочерками вместо сведений о родителях в документах, многим меняли фамилии, братьев и сестер разделяли. От детей требовали отказаться от своих родителей и забыть о них. В детдомах над детьми «врагов народа» издевались, поэтому нередко они сбегали и пополняли ряды беспризорников. В 1938 году НКВД все же разрешил передавать детей репрессированных родителей в семьи благонадежных родственников.

Институт усыновления стал еще важнее во время Великой Отечественной войны. В 1943 году был опубликован указ ПВС «Об усыновлении», по которому усыновители могли быть записаны в актовых книгах о рождении в качестве родителей усыновленного. Таким образом, обеспечивалась тайна усыновления, а связь усыновленного и его кровных родителей прекращалась. Наконец, в кодексе о браке и семье 1969 года был закреплен запрет сообщать кому-либо сведения об усыновлении против воли усыновителей, разрешалось изменять не только фамилию, имя и отчество ребенка, но и место, и дату его рождения. Этой советской нормой мы руководствуемся по сей день.

Анализируя сложившуюся в законодательной практике неоднозначную ситуацию, позволим высказать свою позицию. Усыновление всегда осуществляется исключительно и, прежде всего, в интересах ребенка. Под интересами ребенка понимается обеспечение условий, необходимых для его полноценного физического, психического и духовного развития, что является обязательным атрибутом надлежащего семейного воспитания. Это означает, что лицо, которое желает усыновить ребенка, способна воспитать его и обеспечить стабильные и гармоничные условия жизни. Усыновление призвано обеспечить нормальную семейную жизнь и воспитание детям, которые не имеют родителей или лишены родительской опеки. Целью усыновления является предоставление детям, которые по каким-либо причинам лишены родительской опеки, благоприятных условий для воспитания в семье. Тайна усыновления, как существенная черта данного института, призванная обеспечить эффективность и значимость данного акта как для ребенка, так и для родителей.

Усыновление детей-сирот и детей, лишенных родительской опеки, создает для них позитивную жизненную перспективу, обеспечивает возможность приобрести свою семью [13, с. 421]. Усыновители обязаны заботиться о здоровье ребенка, ее физический, духовный и моральный развитие, обеспечить получение необходимой и достаточной образования, уважать и готовить к самостоятельной жизни. Усыновление порождает ряд семейно-правовых отношений. С момента усыновления возникают взаимные личные имущественные и неимущественные отношения между ребенком и усыновителями и их родственниками. В большинстве случаев усыновленные дети и приемные родители очень привыкают друг к другу. Их воспитывают как родных, и не представляют своей дальнейшей жизни без них, делают все возможное для их нормального развития. Исключив из института усыновления секретность, субъектов данного института можно лишить того, что составляет содержание их жизни. Отсутствие в законодательстве тайны усыновления может помешать созданию нормальной семейной обстановки и значительно затруднить процесс воспитания ребенка. А разглашение такой тайны может причинить моральные страдания ребенку и усыновителям, стать причиной серьезных психологических травм и других нарушений развития личности. Поэтому наличие в семейном законодательстве Республики Казахстан института тайны усыновления и ее уголовно-правовая охрана является одной из гарантий государства в защите семьи от преступных посягательств и обеспечения надлежащего воспитания детей-сирот и детей, лишенных родительской опеки.

В юридической литературе высказывалось мнение о предоставлении права усыновленным детям, достигшим совершеннолетия, на ознакомление с документами, из которых можно получить сведения о настоящих родителях. К примеру, такое положение получило закрепление в законодательстве Республики Беларусь. Полагаем, было бы целесообразным закрепить данное положение и в казахстанском законодательстве, отдавая дань нормам-традициям казахского общества, религиозным нормам, и этическим требованиям, когда каждый должен знать из какого жуза и рода он происходит и имена семи предков (дедов). Следовательно, в ЗоБС желательна ввести норму аналогичную норме зафиксированной в ЗоБС Республики Беларусь. Тем более что количество усыновленных (удочеренных) лиц ежегодно увеличивается. Причем усыновителями зачастую выступают иностранные граждане.

К примеру, данные показывают, что за последние годы (2016, 2017) было усыновлено (удочерено) - 172 (в 2015 году - 255), из них 9 детей по линии международного усыновления (в 2015 году - 30), в такие страны как США, Германия, Россия и др. В национальном законодательстве закреплено преимущественное право казахстанских граждан на усыновление, а также упрощена процедура усыновления детей казахстанскими гражданами. На данное время в целях прозрачности процедуры иностранного усыновления, введена аккредитация иностранных агентств по усыновлению. Усыновление иностранными гражданами казахстанских детей возможно только через аккредитованные международные агентства, количество которых в республике не должно превышать 20. На сегодня в стране действует 18 агентств (для справки: в 2012-2013 годы аккредитовано 37 агентств по усыновлению). В 2015 году усыновлено 2539 детей (в 2014 году 2566), из них гражданами РК 2500, иностранцами 39, включая родственников-иностранцев [14, с. 288].

На современном этапе развития нашего общества возникает, по нашему мнению, закономерный вопрос о том, не является ли тайна усыновления пережитком прошлого, надуманной ценностью, которая излишне поставлена под охрану уголовного закона. Человек, выросший в полноценной семье с устойчивым, моральным климатом, по достижении совершеннолетия вполне адекватно может среагировать на получение новых сведений об истинных родителях. Но это не означает, что доступ к информации, касающейся усыновления, может быть свободным.

Список использованных источников:

1. Социальное сиротство В Казахстане: современные подходы к решению проблемы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://rsc.akmol.kz/content/socialynoe-sirotstvo-v-kazahstane-sovremennye-podhody-k-resheniyu-prob>
2. Малеина М.Н. Защита личных неимущественных прав советских граждан. – М.: Юридическая литература, 1991. – 352 с.
3. Кодекс Республики Казахстан от 26 декабря 2011 года № 518-IV «О браке (супружестве) и семье» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31102748#pos=1224;-100
4. Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 31 марта 2016 года № 2 «О практике применения судами законодательства об усыновлении (удочерении) детей» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://online.zakon.kz/m/Document/?doc_id=38778421.
5. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252#sub_id=1380000
6. Волынец Л.С. Я умею писать законы, но не усыновляю детей: [интервью] // Зеркало недели. – 2007. – 14 июля (№ 27). – С. 19.
7. Паршуткин В., Львова Е. Всегда ли оправданно сохранение тайны усыновления / В. Паршуткин, Е. Львова // Российская юстиция. – 1999. – № 3. – С. 22-23.
8. Страшная тайна. Нужно ли скрывать правду об усыновлении? – Российская газета [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rg.ru/2013/07/03/usinovlenie.html>.
9. Национальная стратегия действий в интересах детей на 2012–2017 годы. Утверждена Указом президента Российской Федерации 1 июня 2012 года № 761 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&firstDoc=1&lastDoc=1&nd=102156900>
10. Созакбаев С. Социально-нормативное содержание обычного права казахов // Проблемы казахского обычного права. - Алма-Ата: Наука, 1989. – 144 с.
11. Зиманов С.З. Общественный строй казахов первой половины XIX в. - Алма-Ата: Изд-во Академии наук Казахской ССР, 1989. – 296 с.
12. Жакипова А.С. Развитие семейно-брачных отношений в Казахстане. - А.: Изд-во Казахстан, 1971. – 188 с.
13. Ромовская С. В. Украинское семейное право: учебник / С. Ромовская. - Киев: Правовое единство, 2009. - 500 с.
14. Доклад о положении детей в Республике Казахстан в 2016 году. – Астана, 2016. – 363 с.

ТҮЙІНДЕМЕ/RESUME

Бахыт Молдатьяевич Нургалиев
«Болашақ» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы
Серик Кожанович Жетписов
Алексей Владимирович Борецкий

Инновациялық Еуразия университеті, Павлодар, Қазақстан Республикасы
АЗАМАТТАРДЫҢ ЖЕКЕ ӨМІРІНЕ ҚОЛ СҰҒЫЛМАУШЫЛЫҚТЫ ҚАМТАМАСЫЗ
ЕТУ АСПЕКТІСІНДЕ БАЛА АСЫРАП АЛУ ҚҰПИЯСЫН ЖАРИЯ ЕТКЕН ҮШІН
ЖАУАПТЫЛЫҚ

Құпия институты - жеке адам, қоғам мен мемлекет мүдделерінің, құқықтың жеке және жария бастамасының, мемлекеттің мемлекеттік емес салаға араласудың негіздері мен шектерін, Қазақстан Республикасында жеке өмірдің қорғалудың арақатынас дәрежесін көрсететін ең маңызды институттардың бірі болып табылады. Заңмен қорғалатын құпиялардың алуан түрлілігінің ішінде, өз кезегінде жеке өмір құпиясы институтымен байланысты бала асырап алу құпиясы ерекшеленеді және маңызды рөлге ие.

Бала асырап алу құпиясы деп нені есептеу керек, оның құқықтық табиғаты қандай, одан әрі құпияны сақтау орынды ма, оны қорғау үшін қандай құралдарды қолдану керектігі туралы даулар бір сәтке де толастаған емес. Сондай-ақ құпияның осы түріне қатысты қылмыстық заңмен қандай қатынастар қорғалғандығы туралы да даулар бар. Бұл мақалада бала асырап алу құпиясының осы және басқа да көптеген аспектілері қарастырылады.

Кілтті сөздер: бала асырап алу құпиясы, жеке өмір, құқықтық қорғау, қылмыстық жауаптылық, жеке өмірге қол сұғылмаушылықтың құқығы.

Nurgaliyev Bakhyt
Akademy «Bolashak», Karaganda, Republic of Kazakhstan
Zhetpisov Serik
Boretsky Alexey

Innovative University of Eurasia, Pavlodar, Republic of Kazakhstan
RESPONSIBILITY FOR DIVULGING THE SECRECY OF ADOPTION IN THE ASPECT
OF ENSURING PRIVACY

The institution of secrecy is one of the most important institutions, showing the degree of correlation between the interests of the individual, society and the state, the private and public principles of law, the grounds and limits of state interference in the non-state sphere, and the degree of protection of privacy in the Republic of Kazakhstan. The variety of legally protected secrets, among which the secret of privacy stands out and plays a significant role, connected in turn with the institution of the secrecy of adoption. There are still disputes about what to regard the secret of adoption, what is its legal nature, what means are required to protect it, whether it is expedient to preserve it further. They also argue what kind of relationship applies to this type of secret and is protected by the criminal law. These and several other aspects of the secrecy of adoption are discussed in this research.

Keywords: the secret of adoption, privacy, legal protection, criminal liability, the right to privacy.

List of references:

1. Social orphanage in Kazakhstan: modern approaches to solving the problem [Electronic resource]. – Access mode: <http://rsc.akmol.kz/content/socialynoe-sirotstvo-v-kazahstane-sovremennye-podhody-k-resheniyu-prob>.
2. Maleina M.N. Protection of personal non-property rights of Soviet citizens. – Moscow: Juridicheskaja Literaturatura, 1991. – 352 p.
3. The Code of the Republic of Kazakhstan of December 26, 2011 № 518-IV “On marriage (matrimony) and family” [Electronic resource]. – Access mode: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31102748#pos=1224;-100.
4. Normative Resolution of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan of March 31, 2016 No. 2 “On the practice of courts applying legislation on the adoption of children” [Electronic resource]. – Access mode: http://online.zakon.kz/m/Document/?doc_id=38778421.

5. The Criminal Code of the Republic of Kazakhstan of July 3, 2014 No. 226-V. [Electronic resource]. – Access mode: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252#sub_id=1380000.
6. Volynets L. S. I know how to write laws, but do not adopt children: [interview] // Zerkalo nedeli. – 2007. – July 14 (No. 27). – P. 19.
7. Parshutkin V., Lvova E. Is it always justified to preserve the secrecy of adoption / V. Parshutkin, E. Lvova // Rossijskaja justicija. – 1999. – № 3. – P. 22-23.
8. A terrible secret. Should we hide the truth about adoption? – Rossijskaja gazeta [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.rg.ru/2013/07/03/usinovlenie.html>.
9. National strategy for children for 2012-2017. Approved by the Decree of the President of the Russian Federation on June 1, 2012 № 761 [Electronic resource]. – Access mode: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&firstDoc=1&lastDoc=1&nd=102156900>.
10. Sozakbaev S. Socio-normative content of customary Kazakh law // Problems of Kazakh customary law. – Alma-Ata: Science, 1989. – 144 p.
11. Zimanov S. Z. The social structure of the Kazakhs of the first half of the XIX century. – Alma-Ata: Publishing House of the Academy of Sciences of the Kazakh SSR, 1989. – 296 p.
12. Zhakipova A. S. Development of family-marriage relations in Kazakhstan. – A.: Publishing House “Kazakhstan”, 1971. – 188 p.
13. Romovskaya S. V. Ukrainian family law: Textbook / S. Romovskaya. – Kiev: Legal unity, 2009. – 500 p.
14. Report on the situation of children in the Republic of Kazakhstan in 2016. – Astana, 2016. – 363 p.

УДК 343.2

Айтуған Жумахметқызы Абдижами
aity81@mail.ru

«Болашақ» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА НАРКОҚЫЛМЫСТЫЛЫҚПЕН КҮРЕСУДІҢ КЕЙБІР БАҒЫТТАРЫ

Есірткінің заңсыз айналымы мен оны заңсыз пайдалану Қазақстанның экономикалық дамуына, саяси құрылымы мен ұлттық қауіпсіздігіне елеулі қатер төндіреді.

Қазақстандықтардың гүлденуі, өсіп дамуы, ұлттық қауіпсіздігі мен тұрмыс жағдайының жақсаруы, нашақорлыққа және есірткі бизнесіне қарсы күресу – Үкіметтің алдына қойған басты міндеттің бірі болып табылады.

Есірткінің заңсыз айналымынан түсетін кірістерді заңдастыруға қарсы күрсе саласындағы өзара іс-қимыл мен қабылданған шаралар жеткіліксіз болып қалды. Мәселенің тарихи қырлары мен есірткіні тұтынуды шет мемлекеттерде заңдастырылуына қатысты мәселелер наркотизмге қарсы тұруға бағытталған ұлттық заңнамамызды жетілдіруге ықпалын тигізеді. Осы және өзге де мәселелер аталған мақалада қарастырылды.

Кілтті сөздер: криминология, қылмыстық құқық, наркотизммен күрес, есірткі заттар, прекурсорлар, психотроптық заттар, есірткі заттарының заңсыз айналымы, есірткі тұтыну, қылмыстық заңнаманы жетілдіру, есірткінің заңсыз айналымына қарсы тұру аясындағы қатынастарды халықаралық-құқықтық реттеу.

«Есірткі және жүйкеге әсер ететін заттардың заңсыз айналымына қарсы күрес туралы» Конвенцияға қол қойған елдердің көпшілігі есірткіні таратудың алдын алу және оларды медициналық емес тұтыну саясатының негізгі екі бағытын ұстанады: 1) есірткіні заңсыз таратуға және олардың жасырын базарларына қарсы шешуші және қатаң күрес; 2) нашақорлықтан зардап шегіп жүрген адамдарға ізгілік қарым-қатынас.

Есірткінің айналымына кедергі жасайтын заңнамалық нормалар іс жүзінде барлық елдерде құқықтың әртүрлі саласына жататын нормативтік актілерде: қылмыстық кодекстер

нормаларында; денсаулық сақтау кодекстері нормаларында; есірткі заттардың барлық жекелеген түрлерін қолдануды реттейтін арнаулы заңдарда; мамандардың жекелеген топтарының (дәрігерлердің, фармацевтердің және басқалардың) ұстанымын реттейтін кәсіби кодекстерде немесе нұсқаулықтарда; есірткі заттарды көтерме немесе бөлшек саудада сату жөніндегі нұсқаулықтарда; өнеркәсіптік (химия және фармацевтика өнеркәсібі саласында) нұсқаулықтарда; көлік (есірткіні тасымалдау) нұсқаулықтарында; кеден кодекстері мен нұсқаулықтарында көрініс тапқан. Аталған заңнаманы бұзу әртүрлі елдерде әртүрлі бағаланады. Мәселен, Францияда, Италияда, Швейцарияда, Люксембургте есірткі заттарды қабылдауға тыйым салынған, бірақ Италияда аталған заңды бұзғаны үшін жаза айқындалмаған. Ұлыбритания мен Ирландияда апиын қабылданы үшін ғана жазаланады [1, 12].

Данияда, Германияда, Голландияда, Португалияда есірткі тұтыну қылмыстық жазалауға жатпайды. Бельгияда, Данияда, Германияда өзінің жеке пайдалануы үшін есірткі сатып алу, оларды одан әрі сату мақсатында сатып алу ретінде жазаланады.

Бельгия мен Грецияның заңнамасында есірткіні сатушылар мен тұтынушылардың аражігі ажыратылмайды. Грецияда, Италияда, Португалияда есірткіні жеке өзінің тұтынуы мақсатында сатып алу, оны сатуға байланысты сатып алудан өзгеше қарастырылады. Германияда, Ирландияда, Италияда, Португалияда және Ұлыбританияда есірткіні жеке өзінің тұтынуы үшін иемденіп алу оны одан әрі сатуға байланысты иемденіп алудан өзгеше қарастырылады. Тиісінше санкциялар да әртүрлі.

Әрекеттің қандай есірткі затқа қатысты жасалғанына қарай жауапкершіліктің саралану жағдайы да өзгеше. Гашишпен (марихуана) байланысты әрекет Ирландияда, Нидерландтарда, Италияда, Испанияда неғұрлым қатаң жазаланады. Бельгияның, Данияның, Францияның, Германияның, Грецияның, Люксембургтің, Португалияның заңнамасы есірткі заттардың айырмашылығына қарамайды. Ұлыбританияда есірткі қауіптілік дәрежесіне қарай үш деңгейге бөлінеді, тиісінше жазалау белгіленеді.

Есірткінің заңсыз айналымымен байланысты қылмыстардың неғұрлым кең таралған түрлері үшін санкцияның қатаңдығы (есірткіні жасырын өндіру, есірткінің жасырын айналысы, есірткі заттарды сақтау, елде есірткінің өндірісі мен айналысы саласындағы ресми өкілеттіктердің бұзылуы, есірткінің айналысын есепке алу кезінде жалған ақпарат хабарлау, заңсыз айналым салдарынан алынған ақшаның «ізін жасыру»). Есірткіні заңсыз өндіргені үшін Ұлыбританияда 5 жылдан 14 жылға дейінгі, АҚШ-та 1 жылдан 15 жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады, ал Германияда 4 жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға немесе айыппұл салуға жазаланады [2, 163].

Бірқатар елдердің, мысалы, Италияның, Грецияның заңнамасында құқық бұзушының есірткіге тәуелділік дәрежесін белгілеу үшін диагностикалық тексеру, тәуелділіктің дәрежесін және психоактивті заттарды тұтыну жиілігін клиникалық немесе функционалдық бағалау, қолда бар деректерді объективтендіру үшін арнайы лабораториялық анализдер жасау қолданылады. Сөйтіп, дүние жүзінің көптеген елдерінде психоактивті заттарға тәуелді адамдарды есепке алудың қатаң жүйесі жоқ, ал есірткіге тәуелділік дәрежесін, әдетте, нақты сот-тергеу жағдайларына қарай құзыретті мамандар анықтайды.

Батыс Еуропа елдерінің қылмыстық заңнамасында құқық бұзушы нашақорлардың емделуіне көтермелеу жүйесі бар, оларға қылмыстық жазаға балама ретінде емделу белгіленуі мүмкін, бірақ емделу режимін сақтамаған жағдайда Данияда, Испанияда, Бельгияда, Грецияда, Ирландияда, Люксембургте, Португалияда, Ұлыбританияда, Нидерландтарда үкім орындалады [3, 33].

Сөйтіп, қазір дүние жүзінде нашақорлар мен есірткі сатушыларға қатысты заңнаманың қолданылуы практикасында бірнеше үрдіс бар. Мәселен, Қытай қатайту бағытмен келеді, онда жыл сайын жүзге жуық адам өлім жазасына кесіледі. Мысалы, гашиш пен марихуана сияқты есірткілер іс жүзінде заңдастырылған Голландия сияқты елдер де бар.

Біздің ел есірткі заттың «қылмыстық салмағына» қарай жаза қолдануға негізделген өз жолын таңдады. Мысалы, ең аз партиясы үшін адам қылмыстық емес, әкімшілік тәртіппен жазаланады. Мұндай көзқарас тиімді.

Есірткі және жүйкеге әсер ететін заттардың заңсыз айналымына қарсы іс-қимыл стратегиясын іске асыру есірткіні өндіру мен таратудың латенттігін айтарлықтай қысқартуға, құрамында есірткі бар өсімдіктерді заңсыз өсіруді азайтуға алып келуге тиіс.

Қазіргі заманғы қылмыстық заңнаманы жетілдіру стратегиясын тұжырымдама түрінде түйіндеуге болады, оның негізгі ережелері мына позициялардан көрінеді.

Прекурсорлар есебінен есірткі заттарға байланысты қылмыстар нысанасын ұлғайтудың қажеттігі мен орындылығын мойындаған жөн, өйткені олар есірткі немесе жүйкеге әсер ететін заттарды дайындаған, өндірген, өңдеген кезде пайдаланылады. Оған қоса, прекурсорлар БҰҰ-ның 1998 жылғы Конвенциясына сәйкес Қазақстанда бақылауға жататын заттар тізіміне кіреді. БҰҰ-ның есірткіні бақылау жөніндегі халықаралық бағдарламасының индикативтік шкаласына сәйкес есірткіге байланысты құқық бұзушылық үшін жазаның қатаңдығы «бес баллдық» жүйемен бағаланады. Есірткі және жүйкеге әсер ететін заттардың заңсыз айналымына «бес баллдық» ең қатаң жаза белгіленеді. Құрамында есірткі бар өсімдіктерді өсіруге, есірткінің ішкі айналымына; прекурсорлар айналымына; материалдар мен жабдықтар айналымына байланысты іс-әрекеттер «төрт баллдық» жазаға «лайық». Қазақстанда алғаш рет «Есірткі туралы» арнайы заңмен құқықтық реттеу аясына түскен прекурсорларға кеңірек тоқталайық.

Қалыптасқан жағдайға талдау жасау, менің ойымша, прекурсорлар, есірткі, жүйкеге әсер ететін заттар сияқты халықтың денсаулығына салдары мол зор қауіп төндіретіндігін көрсетіп отыр. Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасында бұл термин нақты қылмыстық-құқықтық тұрғыдан орнықтырылмағандықтан құқық қорғау органдарының практикалық қызметінде қиындықтарға жиі душар етуде.

Сонымен, *Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексінде «Есірткі, психотроптық заттарды, сол тектестерді өткізу мақсатында заңсыз дайындау, қайта өңдеу, иемдену, сақтау, тасымалдау, жөнелту не өткізу» деп аталатын 297-бабын «прекурсорлар» деген терминмен толықтыру қажет деп есептеймін. Сондай-ақ Қазақстан Республикасының аумағында заңсыз айналымнан табылған прекурсорларды Жиынтық кестеде ірі және аса ірі көлемге жатқызу орынды болады деп ойлаймын. Бұл мәселені қараған кезде республикада химиялық және күшті әсер ететін улы заттарды өңдейтін бірнеше ірі зауыттар бар екенін ескерген жөн. Егер бұл мәселені дер кезінде қарастырмаса, Қазақстанда прекурсорлардың заңсыз айналымы қандай ауқымда кетіп қалатынын болжауға болады.*

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Шурухнов Н.Г. Расследование незаконного изготовления, хранения, приобретения, перевозки и сбыта наркотических средств: лекция. -М.: Академия МВД СССР, 1990. 26 с.
2. Байкенжина К.А. Қылмыстың жасалу себептерін анықтаудың қылмысты саралаудағы маңызы // ҚазҰУ Хабаршысы, Заң сериясы, № 4.- 2009 ж.- 160-166 б.
3. Кузьмин Н.М., Семкин Е.П. «Криминалистическая оценка результатов экспертизы наркотиков растительного происхождения», Москва., 1980.- 68 с.

РЕЗЮМЕ/RESUME

Абдижами Айтуған Жумахметқызы Академия «Болашақ», Караганда, Республика Казахстан НЕКОТОРЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ БОРЬБЫ С НАРКОПРЕСТУПНОСТЬЮ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Незаконный оборот наркотиков и злоупотребление ими представляют одну из наиболее серьезных угроз экономическому процветанию, политическому строю и национальной безопасности Казахстана.

Сохраняющаяся нестабильность в обществе, снижение уровня жизни, рост безработицы, потеря частью граждан нравственных ориентиров создают условия для наркотизации населения и роста тесно связанной с ней наркопреступностью.

Профилактика злоупотребления наркотиками и незаконного оборота наркотиков не должна ограничиваться проведением кратковременных кампаний. Исторические аспекты проблемы и вопросы легитимизации потребления наркотиков в других странах позволяет совершенствовать национальное законодательство по вопросам противодействия к наркотизму. Эти и другие проблемные вопросы рассмотрели в данной статье.

Ключевые слова: Криминология, уголовное право, борьба с наркотизмом, наркотические средства, прекурсоры, психотропные вещества, незаконное обращение с

наркотическими средствами, употребление наркотиков, совершенствование уголовного законодательства, международно-правовое регулирование отношений в сфере противодействия незаконному обороту наркотиков.

Abdizhami Aitugan

Akademy «Bolashak», Karaganda, Republic of Kazakhstan

SOME AREAS OF THE FIGHT AGAINST DRUG CRIME IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Illicit drug traffic and abuse constitute one of the most serious threats to Kazakhstan's economic prosperity, political order and national security.

The continuing instability in the society, the decline in the standard of living, the growth of unemployment, the loss of a part of the citizens of moral guidelines create conditions for the narcotization of the population and the growth of drug trafficking, which is closely related to it.

Prevention of drug abuse and illicit drug trafficking should not be limited to short-term campaigns. The historical aspects of the problem and the legitimization of drug use in other countries help improve national legislation on counteraction to narcotics. These and other problematic issues were considered in this article.

Keywords: Criminology, criminal law, combating narcotics, narcotics, precursors, psychotropic substances, illicit drug use, drug use, improving criminal legislation, international legal regulation of relations in the sphere of combating illicit drug trafficking.

List of references:

1. Shurukhov G. Lecture: Unprecedented reproduction, storage, purchase, transfer and sale of narcotic drugs. -М.: Академия МВД СССР, 1990. -26 p.
2. Bayzenzhina K.A. Znachenije opredeleniya prichin prestupleniya v ugovnom rassledovanii // Vestnik KazNU, seriya zakonov, № 4-2009. - 160-166 p.
3. Kuzmin NM, Semkin EP "Forensic assessment of the results of examination of drugs of plant origin", Moscow., 1980.- 68 p.

УДК 347

Айгуль Ашимовна Нукушева

akuka007@mail.ru

Салтанат Турсынханкызы Туганбаева

akuka007@mail.ru

«Болашак» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы

МҰРАГЕРЛІК ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАТЫНАСТАР ЖӘНЕ МҰРАГЕРЛІК ҚҰҚЫҚ МИРАСҚОРЛЫҒЫ

Берілген мақала, мұрагерлік күшіне енген уақытта құқықтық қатынастардың реттелуіне бағытталған. Мақалада авторлар мұрагерлік құқықтық қатынастарды түрлі бағыттардан қарастырып, талдауға салады. Берілген түсініктердің талдауына сүйене отырып, авторлар азаматтық құқық саласындағы мұрагерлік құқықтық қатынастарды кең және тар ауқымда қарастыру қажет деген тұжырымға келді. Кең мәнінде – бұл өсиет жазу кезеңінде пайда болатын, құқықтық қатынастардың бір түрі. Мұрагерліктің өсиет арқылы берілуі, мұраның ашылуы заң, оның мұрагерге ауысу кезінде тоқтатылады. Шағын мәнінде – мұрагерлік бойынша азаматтың қайтыс болуынан туындайтын, мұрагерлік құқықтың нормаларымен реттелетін, нақты құқықтық қатынастар түрі. Авторлар азаматтың қайтыс болуымен байланысты (азаматың өлімі жайлы жариялау), кең мәнінде негізделген мұрагерлік құқықтық қатынастарды, солардың кешені ретінде қарастырады.

Кілтті сөздер: мұрагерлік құқықтық қатынастар, абсолютті құқықтық қатынастар, мұрагерлік құқық мирасқорлығы, әмебап құқық мирасқорлығы, сингулярлық құқық мирасқорлығы, өсиеттік бас тарту (легат), мұра, мұрагерлер, мұра қалдырушы.

Мұрагерлік құқықтың теориясы мен практикасына қатысты түрлі эзірлемелер мен зерттеулер бұрыннан бері жүргізіліп келеді, алайда мұрагерлік құқықтың азаматтық құқықта алатын орны жайлы дау дамайлар құқықтану саласында әлі күнге дейін орын алуда. Осыған және басқа да бірқатар себептерге байланысты, авторлар мұрагерлік құқықтық қатынастардың түсінігі мен оның ерекшеліктерін анықтауды алға қойды.

Азаматтық құқық саласында «мұрагерлік құқықтық қатынастар» түсінігі кең ауқымда көрсетілген, алайда тұрақты мағынасы берілмеген. Н.Д. Егоровтың пайымдауынша «мұрагерлік құқықтық қарым қатынастар, мұра қалдырушының өмірден озғанынан кейін пайда болатын, мұрагерлер мен мұраға қатысты субъекттердің, абсолютты құқықтық қатынастарының бір түрі» [1, с. 70].

М.Ю. Баршевский мұрагерлік құқықтық қатынастарды, мұрагерлік құқықтың нормаларымен реттелген, меншік құқығы мен міндеттеріне ие болған жақтың қайтыс болуына байланысы, азаматтық айналымның қатысушылары арасындағы пайда болған қоғамдық қатынас ретінде қарастырады [2, с. 30].

Б.С. Антимонов пен К.А. Граве мұрагерлікке қатысты екі құқықтық қатынастар түрлерін айқындаған: біріншісі - оқиға нәтижесінде пайда болатын құқықтық қатынас, яғни мұраның ашылуы; екіншісі – мұрагерлердің еркімен пайда болатын құқықтық қатынас, яғни мұраның қабылдануы; [3, с. 26]

У.А. Омарова мұрагерлік құқықтық қатынастарды мұра қалдырушының өмірден озуына байланысты, мұрагерлер мен мұра қалдырушының бірдей азаматтық құқық пен міндеттері болуынан туындайтын құқықтық нормалармен реттелген қоғамдық қатынастар ретінде қарастырад. [4, с. 25].

Л.И. Корчеховская мұрагерлік құқықтық қатынастарды, мұраның ашылуы нәтижесінде пайда болатын, азаматтық-құқықтық қатынастар кешені ретінде қарастырады. Бұл кешенге мұраны қабылдау фактісінен пайда болған құқықтық қатынас; мұраны қабылдауға байланысты құқықтық қатынас; мұрадан бастартуға байланысты құқықтық қатынас; өсиеттің орындалуына байланысты құқықтық қатынас; кредиторлардың мұрагерлік мүлікке қатысына байланысты құқықтық қатынас; мұрагерлік бастартудан пайда болған құқықтық қарым қатынастар; сеніп тапсыру фактісінен пайда болған құқықтық қатынастар; мұрагерлік ауысуға қатысты құқықтық қатынастар; субституция құқықтық қатынастары; мұрагерлікке ұсынуға бағытталған құқықтық қатынастар; мұрагерлік бөліктерді ұлғайтуға бағытталған құқықтық қатынастар. [5, с. 56]

Ю.К. Толстой мұрагерлік құқықтық қатынастардың дамуын екі топқа бөледі. Бірінші топ мұраның ашылу уақытынан басталып, мұраны қабылдау құқығы күшіне енгенде тоқтатылады. Екінші топ, егер мұрагер мұраны қабылдаған жағдайда, мұрагерлік мүліктің тағдыры анықталғанға дейін жүзеге асады. [6, с. 29-30]

Осыған қарама қарсы пікірді К.М. Ильясова мен Э.Б. Бабыкова «мұрагерлік құқықтық қатынастардың бұл түсінігі өте тар ауқымды. Мирасқорлықпен байланысқан мұрагерлік құқықтық қатынастардың шеңберін бір немесе екі қатынас түрлерімен шектеуге болмайды» [7, с. 286].

Мирасқорлық – жеке тұлғаның өмірден озуына байланысты пайда болатын қарым қатынастар кешені. [5, с. 41] Мұра қалдырушының құқығы мен міндеттеріне ие болу үшін, жалғыз заңды факт жеткіліксіз, сонымен қатар басты оқиғамен бірге (қайтыс болу) адамдардың ерікті мінез-құлқы және фактілер жүйесі, заңды фактілер құрылымы орын алуы тиі. [8, с. 54].

К.М. Ильясова мен Э.Б. Бабыкованың пікірлері бойынша мұрагерлік құқықтық қатынастар тізіміне келесі құқықтық қатынастар кіреді: өсиеттілік құқықтық қатынас, мұраның ашылу фактісінен пайда болатын құқықтық қатынас, мұрадан бас тарту құқықтық қатынасы, өсиеттіліктің орындалуына байланысыты құқықтық қатынас түрі, өсиеттіліктен бас тарту құқықтық қатынасы, сеніп тапсырудан пайда болатын құқықтық қатынас түрі, мұралық мүлікті мұрагерлер арасында бөлуге қатысты құқықтық қатынастар түрі, кредиторлардың мұралық мүлікке байланысына қатысты құқықтық қатынас, өкілдік құқығы пайда болуына байланысты құқықтық қатынас, мұрагерлікке ұсынуға бағытталған құқықтық қатынас, мұрагерлік бөліктерді ұлғайтуға бағытталған құқықтық қатынас, мұраны қадағалау мен бақылауға бағытталған құқықтық қатынас [7, с. 290].

Жоғарыда көрсетілген түсініктердің нәтижесінен, азаматтық құқық саласында мұрагерлік құқықтық қатынастарды кең және тар мағынада қарастырған жөн.

Кең ауқымда – бұл өсиет жазу кезеңінде пайда болатын, құқықтық қатынастардың бір түрі. Мұрагерліктің өсиет арқылы берілуі, мұраның ашылуы заң, оның мұрагерге ауысу кезінде тоқтатылады.** Тар ауқымда – мұрагерлік бойынша азаматтың қайтыс болуынан туындайтын, мұрагерлік құқықтың нормаларымен реттелетін, нақты құқықтық қатынастар түрі. Біз азаматтың қайтыс болуымен байланысты (азаматың өлімі жайлы жариялау), кең ауқымда негізделген мұрагерлік құқықтық қатынастарды, солардың кешені ретінде қарастырамыз. (31бап. ҚР АҚ) [9].

Осыдан мұрагерлік құқықтық қатынастар дегеніміз азаматтық құқықтың субъекттері арасында пайда болатын, азаматтық құқықтың нормаларымен реттелген, азаматтың (мұра қалдырушының) қайтыс болуынан кейін қалатын жеке мүліктері мен құқықтарының мұрагерге немесе мұрагерлерге ауысуын айтады. Бұл құқықтық қатынастар, мұрагерлік құқықты азаматтық құқықтың саласы ретінде қарастырады.

Мұрагерлік құқықтың негізгі түсініктерінің бірі мұрагерлік құқық мирасқорлығы, бұл түсінік бүгінгі күнге дейін мұрагерлік құқық теориясы саласындаүлкен пікірталастарда талқыланатын тақырыптардың бірі болып табылады.

Әмебап құқық мирасқорлығы Рим құқығы дәуірінен бастап мұрагерліктің негізі болып табылады. Жалғыз акттын нәтижесінде пайда болатын кешенді ауысым, белгілі өзгерістерсіз бір заңды мүліктік жағдайдың бір субъекттен екінші субъектке ауысуын юстиниандық заңгерлер *successioinuniversumius*, ал классикалық заңгерлер тек *successioinius* немесе *inlocum* деп атайтын түсініктер, қайтыс болумен ғана байланысты емес, сонымен қатар дені сау адамға да байланысты қаралады (§ 11). Бұл жағдайда өмір сүріп жатқан адамдар арасында әмебап мұрагерлік жүзеге асады, оның түпкі тамыры сонау тарих пен классикалық кезеңге бет алады, бұндай жағдайлар *adrogatio* (§ 121) мен *conventioinmanum* (§ 109), преторлық құқықтың нәтижесінде, *bonogumvenditio* (§77) де қосылады [10,с. 274].

Бұл құқық рим заңгерлерімен отбасылық мүліктің ұсақ бөліктерге бөлініп кетпесі үшін және мұраны қалдырушының кредиторларының мүдделеріне байланысты жасалған.

1038 баптың 4 тармағына сәйкес, қайтыс болған азаматтың мұрасы басқа адамдарға әмебап мирасқорлық шартына сәйкес жалпы бірлік ретінде ауысады, егер де шынайы ережелерде басқа да бөлімдер кездеспесе [11].

Б.Б Черепяхин «әмебап құқық мирасқорлығында азаматтың жеке мүлкі біртұтас құқық пен міндеттері құқық иеленушіге немесе құқық иеленушілерге бүтіндей болып ауысады, сонымен қатар бұл біртұтастықта жалғыз актпен құқықтық мирасқорлыққа сәйкес құқық иеленуші барлық құқыққа иеленеді» [12,с. 322].

Мұрагерлік құқық мирасқорлық тек құқық мирасқорлығына тікелей қатысы бар азаматтың қайтыс болу немесе азаматтық сот өндірісінде ресми өмірден озғаны жайлы хабарланса және соның нәтижесінде мұрагерліктің ашылуы күшіне енсе ғана мүмкін болып табылады. Мұрагерлік тәртіпке сай құқыққа иеленуші дегеніміз өсиет немесе заң арқылы мұрагер деп табылатын азамат. Өсиет арқылы мұрагерлікке ие болған мұрагер немесе мұрагерлердің есімі өсиет құжатында белгіленеді. Ал егер өсиет құжаты белгілі бір қателіктерге ие болып, тіпті мүлде жарамаса, онда мұрагерлер заң арқылы анықталады; бұл жағдайда мұрагерлер қайтыс болған азаматпен заңмен қарастырылған қарым қатынаста болуы тиіс (ст. 1061 – 1066 ГК) [11].Сонымен қатар, заңмен немесе өсиет арқылы мұраға ие болған мұрагерлер, мұрагерлікке шақыртылуы тиіс, олай болмаса мұрагерлік құқық мирасқорлығы жүзеге аспайды.Мұрагерлікке қатысты заңнамада мұрагерлердің белгілі топтарын мұрагерлікке шақыру және мұрагерліктен бас тарту уақыты жайлы ережелер көрсетілген [11]. Мұрагерлікке шақырылғанның өзінде мұрагер құқық мирасқоры ретінде таныла алмайды, себебі құқықтық мирасқорлыққа ие болу үшін, мұраны қабылдау керек.

Мұрагерге құқық пен міндеттер кешенінің ауысуы жалпы ереже екенін айта кеткен жөн. 1040 баптың 1 тармағына сәйкес «мұраның қатарына мұра қалдырушының мүліктері мен қайтыс болғаннан кейін де тоқтатылмайтын барлық құқықтары және міндеттері кіреді. Сонымен қатар, мұраның қатарына, мұра қалдырушының тірі кезінде рәсімделмеген мұраға қатысты құқықтары да кіреді [11].

Мұраның орналасу орыны мен құрамы нотариуспен мұрагерлердің мұраға қатысты құжаттары және мұра қалдырушының бағалы қағаздары, ақшалай құжаттарына негізделіп анықталады. Мұраның ашылу кезінде мұра қалдырушының жылжымайтын мүлікке қатысты

құжаттары тіркеуден өтілмеген болса, нотариус мұрагерге мұра қалдырушының жеке меншігін тіркейтін куәлігін беруі тиіс, тек мүліктің мұра қалдырушының атында екенін растайын куәлік немесе идентификациялық құжаттар болса. Мұра қалдырушының қолданысқа енбеген жері болған жағдайда, нотариус мұрагерлерге жерді қолданысқа енгізуге мүмкіндік беретін құжатты мұра қалдырушының атынан беруі тиіс. Мұра қалдырушының жеке меншік жерінде өз еркімен тұрғызылған құрылыс нысанына мұрагерлік ету (жер учаскісінде, сол мақсатқа арналмаған, құрылыс жүргізу рұқсатынсыз т.б.) тек соттың шешімімен ғана жүзеге асады. Нотариус бұндай мүлікке қатысты құқықтық құжаттарды мұра қалдырушының атынан беруге құқығы жоқ [13].

Алайда 1040 баптың 2 тармағына сәйкес бұл кешенге оның жеке тұлғасына қатысты құқықтары мен міндеттері кірмейді [11.]

Сонымен қатар мұрагерлермен мұра қалдырушының жеке тұлғасына қатысты мүліктер мен құқықтары қорғалып жүзеге асырылуына болады (қадір-қасиет пен намысы, авторлық құқығы, туындысына қол сұғылмаушылық және т.б.) [13].

Мұрагерліктің қатарына тек мүліктік құқық ғана емес, сонымен қатар мұра қалдырушының ақшалай қарыздары секілді мүліктік міндеттер құқықтық мирасқорлықтың әбебап ережесіне негізделеді. Жоғарыда айтылған қарыздар, мұрагерге мұралық пассив ретінде ауысады. Бұл мәселені басқаша шешу жолы, кредиторлардың құқығын шектеу болып есептеледі, себебі олар мұра қалдырушының тірі кезінде белгіленген уақытта келісімді орындауды мақсат етеді. Бұл қарыздардан мұра қалдырушыны арылту, кредиторлар үшін әділ болмайтын еді. Егер де мұра қалдырушы өзінің қарыздарын келісілген уақытта толығымен жапқан болса, мұраның бұл бөлігі, мұраның қатарында қалмас еді [12,с. 402].

Азаматтық құқықтың 1081 бабына сәйкес кредиторлардың мұра қалдырушының міндеттеріне қатысты сұрақтарды, өсиетті жүзеге орындаушы немесе меншіктің әрбір мұрагерге бөлінген құнына қатысты белгілі міндеттерді талап етуге құқықтары бар. Ынтымақтастық міндеттерді жүзеге асырушы мұрагер, басқа да мұрагерлерден өз ынтымақтастық міндеттерін регресті талап етуге құқығы бар [11].

Осылайша мұраға ие болған мұрагерлер, өз мұраларының құнына байланысты мұра қалдырушының міндеттеріне жауап беруге тиісті. Мұрагерлік трансмиссия арқылы мұраға ие болған мұрагер, мұра қалдырушының міндеттеріне өз мұрасының құнына сәйкес жауап береді, алайда мұрагер, басқа мұрагерден қабылдаған мұрасымен, сол мұрагердің міндеттеріне, жауап бермейді.

Әмебап құқық мирасқорлығынан, сингулярлы құқық мирасқорлығын немесе жеке құқық мирасқорлығын ажырата білген жөн. Өсиеттілік бас тарту (легат) (ҚР АҚ 1057 бап) мұрагерлік құқықта сингулярлы құқық мирасқорлығының мысалы ретінде табылады. Сингулярлы құқық мирасқоры (легетарий немесе бас тартуға ие болған азамат) мұра қалдырушының барлық міндеттері мен құқықтарына ие болушы болып табылмайды, ол тек белгілі бір меншік құқығына ие болушы болып табылады, сонымен қатар ол бұл құқыққа мұра қалдырушыдан емес тек мұрагерден ие болады.

Сингулярлы құқық мирасқоры мұра қалдырушының міндеттерін орындау секілді мәселелерге тап болмайды, себебі сингулярлы құқық мирасқоры тек белгілі құқыққа ие болады, оған мұра қалдырушының міндеттері мүлдем ауыспайды [14,с. 66].

Сингулярлы құқық мирасқоры өсиет мұрагеріне оның кредиторы ретінде танылады. Алайда оның жағдайы басқа кредиторлардың жағдайынан өзгеше. Мұрагер ең алдымен мұра қалдырушыдан ауысқан барлық қарыздар мен міндеттерден құтылуы тиіс, содан кейін ғана өзінің мұрасының құнына сәйкес өсиеттілік бас тартуға кірісуіне құқығы бар. (1057 бап 3 тармағы) [11].

Осылайша біз заңға қайшы келмейтін және мұраның міндеттері мен құрамы мұрагерге ауысу мүмкіндігі болмайтын жағдайлардан басқа, мұрагерлік құқық арқылы мұрагерге мұра қалдырушының барлық құқықтары, міндеттері және жеке меншік мүліктерінің ауысу позициясын қолдаймыз. Мұрагерлік массаның құрамы тек мұра қалдырушының жеке мүлік құқықтарымен ғана шектеліп қоймайды, сонымен қатар мұра қалдырушының қарыздары, оның жеке мүліктік емес құқықтары және мұрагердің міндетті құқықтары кіреді.

Список использованных источников:

1. Егоров Н.Д. Наследственное правоотношение // Вестник Ленинградского государственного университета. Серия Право (6). Вып.3 №20
2. Гражданское право: Учебник в 2 т. Т 1. Изд.2-е. /Под ред. Е.А. Суханова – М.: ВолтерсКлувер, 2004. – 466 с.
3. Антимонов Б.С, Граве К.А. Советское наследственное право. – М: Юрид. лит., 1955. – 220 с.
4. Омарова У.А. Основные институты наследственного права России и степень отражения в них принципа социальной справедливости: автореферат дис. докт. юрид. наук. // <http://www.dissercat.com/content/osnovnye-instituty-nasledstvennogo-prava-rossii-i-stepen-otrazheniya-v-nikh-printsipa-sotsia>
5. Корчевская Л.И. Объекты наследственного правопреемства в условиях экономических преобразований: Дис. канд. юрид. наук. // <http://www.dslib.net/civil-pravo/obekty-nasledstvennogo-preemstva-v-usloviyah-jekonomicheskikh-preobrazovanij.html>
6. Гражданское право: Учебник. В 3 т. Т 3. - Изд.4-е /Под ред. А.П. Сергеева и Ю.К. Толстого. 4-е изд., перераб. и доп. - М.: 2005 – 784с.
7. Гражданское право. Том III. Учебник для вузов (академический курс) /Отв. ред. М.К.Сулейменов, Ю.Г. Басин. – Алматы, 2004. – 522 с.
8. Акатов А.А. Юридические факты в советском наследственном праве. Дис. канд. Саратов, 1987. // <http://lawlibrary.ru/dissert2004092.html>
9. Гражданский кодекс Республика Казахстан (общая часть) принят Верховным Советом Республики Казахстан 27 декабря 1994 года // http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1006061
10. Санфилиппо Чезаре Курс римского частного права: Учебник / Под ред. Д.В. Дождева – М.: Издательство БЕК, 2002. – 400 с.
11. Гражданский кодекс Республика Казахстан от 1 июля 1999 г., № 409-1 (Особенная часть) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1013880
12. Черепяхин Б.Б. Труды по гражданскому праву. М.: «Статут», 2001. – 479 с.
13. Нормативное постановление Верховного суда РК от 29 июня 2009 года № 5 «О некоторых вопросах применения судами законодательства о наследовании» // <http://sud.gov.kz/rus/legislation/CAT01/79693/2009>
14. Серебровский В.И. Избранные труды по наследственному и страховому праву. Изд. 2-е, испр. М.: «Статут», 2003. – 558 с.

РЕЗЮМЕ/RESUME

**Нукушева Айгуль Ашимовна
Туганбаева Салтанат Турсынханкызы
Академия «Болашак», Караганда, Республика Казахстан
НАСЛЕДСТВЕННОЕ ПРАВООТНОШЕНИЕ И НАСЛЕДСТВЕННОЕ
ПРАВОПРИЕМСТВО**

Статья посвящена правовому регулированию отношений, возникающих при наследовании. Авторы в статье рассматривают и анализируют различные точки зрения о наследственном правоотношении. Анализ рассмотренных определений позволил авторам сделать вывод, что в науке гражданского права понятие наследственное правоотношение следует рассматривать в широком и узком значении. В широком значении - это единое правоотношение, которое возникает с момента составления завещания, в случае наследования по завещанию, открытия наследства в случае наследования по закону и прекращается, когда наследство перейдет непосредственно к наследнику. В узком значении - конкретное правоотношение, урегулированное нормами наследственного права, возникающее в связи со смертью гражданина по поводу наследства. Авторы придерживаются широкого значения понятия наследственного правоотношения, как целого комплекса наследственных правоотношений, связанных со смертью гражданина (объявления гражданина умершим).

Ключевые слова: наследственное правоотношение, абсолютное правоотношение, наследственное правопреемство, универсальное правопреемство, сингулярное правопреемство, завещательный отказ (легат), наследство, наследники, наследодатель.

**Nukusheva Aigul
Tuganbaeva Saltanat**

Academy of «Болашақ», Karaganda, Republic of Kazakhstan

HEREDITARY RELATIONSHIP AND HEREDITARY ENFORCEMENT

The article is devoted to the legal regulation of relations arising from inheritance. The authors consider and analyze different points of view about hereditary relationships in the article. The analysis of the definitions considered allowed the authors to conclude that in the science of civil law the concept of a hereditary relationship should be considered in a broad and narrow sense. In a broad sense, this is a single legal relationship that arises from the moment of drafting, in case of inheritance under a will, the opening of an inheritance in case of inheritance by law, and terminates when the inheritance passes directly to the heir. In the narrow sense - a specific legal relationship, regulated by the rules of inheritance law, arising in connection with the death of a citizen over inheritance. The authors adhere to the broad meaning of the concept of a hereditary relationship as a whole complex of hereditary legal relations connected with the death of a citizen (declaring a citizen dead).

Key words: hereditary relationship, absolute legal relationship, hereditary succession, universal succession, singular succession, legacy, legacy, heirs, testator.

List of references:

1. Egorov N.D. The inherited legal relationship // is Announcer of the Leningrad state university. Series are Right (6). №20
2. Civil law: Textbook in 2 т. of Ton 1. Изд.2-е. /Under red. E.A. Suchanjva - М., 2004. – 466 p.
3. Antimonov B.S, Grave K.A. Soviet probate law. it is M: 1955. - 220 p.
4. Omarova U.A. Basic institutes of probate law of Russia and degree of reflection in them principle of social justice : abstract of thesis of дис. докт. юрид. sciences. // <http://www.dissercat.com/content/osnovnye - instituty - nasledstvennogo - prava - rossii - i - stepen - otrazheniya - v - nikh - printsipa - sotsia>
5. Kortshcevxaja L.I. Objects of the inherited legal continuity in the conditions of economic transformations: // <http://www.dslib.net/civil - pravo/obekty - nasledstvennogo - preemstva - v - usloviyah - jekonomicheskikh - preobrazovanij.html>
6. Civil law: Textbook. In 3 т. of Tom 3. - М.: 2005 -
7. Civil law. Tom III. Textbook for institutions (academic course) / Алматы, 2004. - 522 p.
8. Akanov A.A. Legal facts are in a soviet probate law. Saratov, 1987. // <http://lawlibrary.ru/disser2004092.html>
9. Civil law PK (general part) is accepted by Supreme Soviet of Republic of Kazakhstan on December, 27, 1994 // http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1006061
10. S. Tshcezare Course of Roman частного of right : Textbook- М.: publishing House BECK, 2002. - 400 p.
11. Civil law from July, 1 1999, № 409-1 (Special part) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1013880
12. Tshcerepachin B.B. Trud on a civil law. М.: "Statute", 2001. - 479 p.
13. Normative Supreme court of PK ruling from June, 29, 2009 № 5 "About some questions of application by the courts of legislation about the inheritance" // of <http://sud.gov.kz/rus/legislation/CAT01/79693/2009>
14. Serebrovxi V.I. Select labours on a probate and insurance law. Publ. 2th, М.: "Statute", 2003. - 558 p.

Онгарова Гульжан Булатовна
arsen-guljan@mail.ru
Карагандинская академия МВД РК им. Б. Бейсенова,
Караганда, Республика Казахстан

МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ УЧЕБНОЙ ДИСЦИПЛИНЫ УГОЛОВНОЕ ПРАВО РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

В статье поднимается важная прикладная тема о методике преподавания уголовного права, как учебной дисциплины. Автором рассматривается понятие Уголовного права как юридической науки, показаны цель и задачи для ее изучения, указывается связь науки уголовного права с другими юридическими науками. Обозначена специфика преподавания Общей части Уголовного права Республики Казахстан и ее Особенной части. Основной акцент автор делает на методике преподавания лекционных, семинарских и практических занятий. При этом излагается не только ход их проведения, но и предлагаются определенные тактические приемы, направленные на повышение активности слушателей, на лучшее усвоение ими излагаемого материала. Определяются критерии оценки знаний с точки зрения не только теоретического багажа, но и с позиции практической их значимости.

Ключевые слова: преступление, система права, уголовное право, Общая часть, Особенная часть, уголовный закон, уголовная ответственность и ее основания, уголовное наказание.

Вся история человечества свидетельствует, что *преступления* являются неотъемлемой частью общественного сосуществования. Вряд ли стоит всерьез относиться к идеалистическим концепциям социального развития, предполагающим возможность полного искоренения преступности. Преступление лежит в основе природы социума, и задача общества и государства заключается в том, чтобы создать условия, при которых число совершаемых преступлений не возрастало, а стремилось к уменьшению [1, с.3].

Система права любого государства состоит из совокупности отраслей, каждая из которых регулирует свой круг отношений, сложившихся и функционирующих в обществе. Наиболее значимые общественные отношения охраняет уголовное право. Уголовное право устанавливает границы поведения, нарушение которых определяется как *преступление*.

Уголовное право предлагает наиболее жесткие репрессивные меры для борьбы с преступлениями. Однако, как преступление является лишь одной из неотъемлемых составляющих любого общественного устройства, так и *уголовное право* — лишь одно из средств борьбы с преступлением. И как это ни покажется странным — не самое эффективное средство [2]. Борьба с преступностью уголовно-правовыми средствами предполагает наибольшие энергетические затраты со стороны государства. Чем сильнее репрессивное воздействие, тем больше средств на его осуществление требуется: содержание и подготовка кадров следственного аппарата, судейского корпуса, органов исполнения наказания.

Однако, если преступление совершено — без уголовного права уже не обойтись. Основной смысл существования такой отрасли, как уголовное право, состоит в том, чтобы определить, какого рода поведение людей в обществе следует считать преступлением и, соответственно, какого наказания заслуживает лицо за совершенное им преступление. Преступление и наказание — базовые понятия уголовного права. Уголовное право дает определение преступлению вообще (в Общей части УК) и формулирует конкретные виды преступлений (в Особенной части УК) [1, с.3-4].

Уголовное право – это совокупность правовых норм, установленных высшими органами государственной власти, определяющих преступность и наказуемость деяний, основания уголовной ответственности, систему и порядок назначения наказания, а также условия освобождения от уголовной ответственности и наказания [3, с.5].

Уголовное право Республики Казахстан (далее по тексту - РК) является одной из фундаментальных и обязательных для изучения дисциплин в системе правового знания, профилирующей в юридических учебных заведениях [3, с.3].

Целью преподавания курса «Уголовное право РК» является:

– обеспечение усвоения студентами основных институтов уголовного права, составов конкретных видов преступлений, методики оценки общественно опасных деяний, роли уголовного права в сфере правового обеспечения;

– формирование у студентов умений применять нормы уголовного закона, уважения к закону, правам и интересам граждан, интересам общества и государства, убежденности в необходимости строжайшего соблюдения законности.

Задачи изучения дисциплины. В результате изучения уголовного права студенты должны знать:

– понятие, предмет, задачи и принципы уголовного права как отрасли национального права;

– понятие, значение, структуру уголовного закона, отдельных его статей;

– понятие уголовной ответственности и ее основание;

– понятие преступления и состава преступления, их значение;

– элементы преступления и их характеристику;

– стадии совершения преступления, соучастие в преступлении и множественность преступлений;

– обстоятельства, исключающие преступность деяния;

– понятие уголовного наказания, системы наказаний и их виды, принудительные меры безопасности и лечения;

– назначение наказания как основной формы реализации уголовной ответственности и другие формы ее реализации;

– освобождение от уголовной ответственности и наказания;

– особенности ответственности несовершеннолетних;

– составы конкретных видов преступлений;

Студенты должны уметь:

– применять положения Общей части уголовного закона при решении вопросов уголовной ответственности лиц, совершивших общественно опасные деяния;

– квалифицировать общественно опасные деяния;

– разграничивать составы различных видов преступлений;

– ориентироваться в уголовных законах и других нормативных актах в интересах решения задач в сфере правового обеспечения экономической деятельности.

Связь уголовного права с другими учебными дисциплинами. Изучение курса уголовного права основано на использовании знаний, которые студенты получили по курсу: Теории государства и права, Истории государства и права зарубежных стран, Конституционного права, Административного права, Философии и Психологии.

В свою очередь уголовное право является исходной для дисциплин криминального цикла. Знания по курсу уголовного права будут использованы студентами при изучении курсов Уголовного процесса, Уголовно-исполнительного права, Криминологии, Криминалистики, Судебной бухгалтерии, Судебной медицины, Судебной психиатрии, Прокурорского надзора.

Определенную роль знания уголовно-правовых вопросов играют в изучении и усвоении студентами гражданско-правовых дисциплин, в частности: Гражданского права, Хозяйственного права, Финансового права, Трудового права, Экологического права и Семейного права.

Методика преподавания. Основой процесса образования, профессионального становления специалиста-юриста является усвоение соответствующей совокупности знаний, умений и навыков. Уголовное право относится к числу учебных дисциплин, составляющих основу правоведения и юридического образования. Его изучение призвано сформировать у студентов необходимый запас прочных теоретических знаний, базирующихся на законодательстве, обобщениях судебной, прокурорской и следственной практики, привить навыки применения уголовного закона в конкретных ситуациях.

Особую актуальность эти знания приобретают в современных условиях: обострение борьбы с преступностью, в которой уголовный закон выступает основным орудием правоохранительных органов (МВД РК, прокуратуры и судов).

Введение в действие с 1 января 2015 г. нового Уголовного кодекса Республики Казахстан за столь незначительный период времени потребовало научного анализа системы всех составов преступлений, в том числе против личности, общества и государства. В ходе кодификации уголовного законодательства РК произошли существенные изменения, вследствие чего материал о преступлениях, изложенных ранее, несколько устарел, что создает определенные трудности в преподавании такой учебной дисциплины как «Уголовное право Республики Казахстан».

Учебным планом по данной дисциплине предусмотрены лекции, семинарские и практические занятия по основным темам согласно тематическому плану. При изучении курса «Уголовное право РК» работу со студентами (лекции, семинарские, практические занятия) надо начинать с анализа его Общей части, в которой сконцентрированы положения, касающиеся практически всех институтов данного курса. Без глубокого усвоения студентами базовых понятий, категорий, институтов невозможно уловить и осознать специфику уголовного права как учебной дисциплины, отрасли права, социальной ценности, источника необходимой информации для будущего юриста.

Специфика преподавания Общей части уголовного права такова, что в лекционном материале приходится оперировать обобщающими категориями, обладающими высоким порогом абстракции. Давая лекционный материал по Общей части уголовного права, следует обращаться к определениям (дефинициям), раскрывающим сущностные признаки того или иного уголовно-правового института.

В связи с очной формой обучения на семинары выносятся наиболее сложные вопросы, чтобы проверить, углубить и закрепить теоретические положения курса. Семинары помогают вырабатывать навыки самостоятельного анализа действующего законодательства РК, привить навыки устного изложения специфического теоретического материала и умения правильно применять на практике отдельные положения уголовного закона. В ходе проведения семинарских занятий, самостоятельных работ студентов (СРС) и с преподавателем (СРСП) студент должен уяснить, что действующее отечественное уголовное законодательство РК исходит из синтеза материальных и формальных признаков преступления.

При проведении семинарских занятий предлагается идти от знания основных положений Общей и Особенной частей уголовного права к анализу конкретного случая; от решения конкретного случая к повторению и углублению знаний теории, нормативных актов, судебной практики. Этим обеспечивается системный характер получения знаний и приобретаются необходимые умения и навыки применения уголовного закона. Примерно такое построение изучаемого материала представляется наиболее оптимальным. Главное здесь заключается в том, чтобы обучающийся понял и усвоил, и мог толковать уголовно-правовые нормы через призму положений уголовного закона [4].

Практические занятия строятся на основе решения задач, для того чтобы выработать у студентов практические навыки и умения в применении уголовно-правовых норм.

После изучения и закрепления студентами необходимых, обязательных признаков преступления логично приступить к изучению разграничений преступлений от смежных институтов и, прежде всего, таких, как «уголовный проступок», «правонарушение» и «малозначительные деяния».

Далее, учитывая неоднородность преступлений, дается лекционный материал по классификации преступлений по видам (группам) и определяется практическая значимость такой категоризации. При этом от студента требуется не только правильные, но и достаточно полные рассуждения по поводу рассматриваемой проблемы, глубокое знание действующего уголовного законодательства РК.

В целях успешного усвоения институтов Общей части уголовного права студентам необходимо пользоваться не только Уголовным кодексом РК, но и другими нормативными источниками, а также рекомендованной литературой, перечень которой имеется в методических указаниях и тематических каталогах библиотеки факультета «Бизнеса и права». Кроме того, студентам необходимо постоянно знакомиться с периодическими юридическими изданиями:

«Бюллетень Верховного Суда РК», «Законность», «Государство и право», «Правоведение», «Уголовное право Республики Казахстан» др. Информация по уголовно-правовой тематике размещается также на различных сайтах в интернете и информационно-поисковых системах

Наряду с овладением теорией уголовного права требуется изучение материалов судебной и следственной практики. При этом знание студентами нормативных постановлений Верховного суда РК является обязательным, поскольку в них содержатся руководящие разъяснения нормативного характера.

В результате изучения Общей части уголовного права студенты должны:

- знать основные понятия и институты Общей части уголовного права и их значение для реализации принципов уголовного права;

- уметь раскрыть содержание признаков преступления и наказания;

- владеть приемами и способами толкования уголовно-правовых норм, правильно применять разъяснения нормативных постановлений Верховного суда РК при характеристике институтов Общей части уголовного права, анализировать и решать юридические проблемы в сфере уголовно-правовых отношений.

Методика преподавания Особенной части уголовного права обладает определенной спецификой, поскольку здесь отрабатываются навыки и умения преломлять вопросы общего характера через призму конкретного факта. Этот процесс (квалификация преступления) может осуществляться путем нахождения тождества признаков явлений и нормы уголовного права или путем исключения из круга исследования тех норм, которые к содеянному либо вообще не имеют никакого отношения, либо могут иметь – опосредованно, через другую норму. Третий путь – комбинация первого и второго.

Выбор того или иного пути во многом зависит от логического мышления студента. В лекционном материале особое внимание нужно обратить на юридический анализ состава преступления. Именно здесь допускается наибольшее количество ошибок.

На наш взгляд, построение лекционного материала возможно по следующей схеме:

1. Характеристика объекта и предмета (если таковой имеется).
2. Анализ объективной стороны.
3. Анализ субъективной стороны.
4. Анализ субъекта.
5. Содержание признаков основного и квалифицированных составов преступлений.
6. Отграничение от смежных составов преступлений.
7. Конкуренция уголовно-правовых норм.

При проведении семинарских занятий предлагается идти от знания основных положений Общей и Особенной частей уголовного права к анализу конкретного случая; от решения конкретного случая к повторению и углублению знаний теории, нормативных правовых актов, судебной практики и Нормативных постановлений Верховного суда РК по отдельным категориям преступлений либо в их совокупности. Этим обеспечивается системный характер получения знаний и приобретаются необходимые умения и навыки применения уголовного закона. Примерно такое построение изучаемого материала представляется наиболее оптимальным.

Главное здесь заключается в том, чтобы студент понял и усвоил и мог толковать уголовно-правовые нормы через призму положений нового уголовного закона.

Таким образом, преподавание и изучение Уголовного права Республики Казахстан по направлению подготовки специальности 5В030100 - «Юриспруденция», квалификации «Бакалавр» предполагает раскрытие социально политического смысла и юридического содержания уголовного закона, логики и взаимосвязи составляющих её норм и институтов, овладение методами научного анализа уголовно-правовых норм и практическими навыками квалификации юридических фактов, а также необходимыми знаниями об уголовном законодательстве РК, навыками и умениями правильно его толковать и применять в следственно-судебной практике.

Уголовное право и уголовное законодательство Республики Казахстан дают юридическую характеристику преступлениям и преступникам, которая обязательна для изучения такой дисциплины, как криминология. В свою очередь, криминология предоставляет науке уголовного права, законодательству РК и правоохранительным органам информацию об

уровне преступности, ее структуре, динамике, эффективности профилактики преступлений, делает прогнозы относительно изменений в социально-негативных явлениях. Это позволяет своевременно реализовывать нормотворческую деятельность в плане признания деяний преступными либо перевода преступлений в ранг иных правонарушений.

Связь уголовного права и уголовного процесса состоит в том, что общественные отношения, регулируемые уголовно-процессуальными нормами, нацелены на доказывание вины, возмещение морального и материального ущерба, предупреждение готовящихся преступлений, разрешение дел по существу, выявление причин и условий совершения преступлений, что несомненно влияет на назначение уголовного наказания виновному лицу.

Список использованных источников:

1. Уголовное право. Общая часть: Учебник. Издание второе перераб. и доп. / Под ред. д-ра юрид. наук, проф. Л.В. Иногамовой-Хегай, д-ра юрид. наук, проф. А.И. Рарога, д-ра юрид. наук, проф. А.И. Чучаева. — М.: Юридическая фирма «КОНТРАКТ»: ИНФРА-М, 2008. — 560 с.

2. Чезаре Беккариа более двухсот лет назад в своем знаменитом трактате «О преступлениях и наказаниях» отмечал, что эффективность наказания не в его суровости, а в его неотвратимости. Сделать же наказание неотвратимым весьма непросто.

3. Бакишев К.А., Байзакова Г.М., Волошин П.В., Корзун И.В. Уголовное право Республики Казахстан. Общая часть: Учебник / Под ред. И.В. Корзуна. – Караганда, Университет «Болашак». 2011. – 305 с.

4. Методика преподавания учебной дисциплины «Уголовное право». Лекция. [Электронный ресурс] - Доступно из URL: <http://5fan.ru/wievjob.php?id=68330>.

ТҮЙІНДЕМЕ/RESUME

Гульжан Булатовна Онғарова

Барімбек Бейсенов атындағы Қарағанды ІІМ академиясы,

Қарағанды, Қазақстан Республикасы

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҒЫ ОҚУ ПӘНІН ЖҮРГІЗУ ӘДІСТЕМЕСІ

Мақалада қылмыстық құқықты оқу пәні ретінде оқытудың маңызды қолданбалы тақырыбы көтеріледі. Автор Қылмыстық құқық түсінігін заң ғылымы ретінде танып, оны зерттеудің мақсаты мен міндеттерін қарастырады, қылмыстық құқық ғылымының басқа заң ғылымдарымен байланысын ашады.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық құқығының Жалпы бөлімінің өзіндік сипаты мен Ерекше бөлімін оқытуды атап көрсетеді. Автор лекциялық, семинарлық және практикалық сабақтарды оқыту әдістемесіне негізгі екіпін жасайды. Бұл ретте олардың өткізілу барысына ғана мән беріп қоймай, тыңдаушылардың белсенділігін арттыратын, тактикалық тәсілдерге, ұсынылып отырған материалды жетік меңгерулеріне көңіл бөледі. Білімді бағалау өлшемдері теориялық білімді игерумен ғана шектелмей, практикалық маңыздылығы тұрғысынан да анықталады.

Кілтті сөздер: қылмыс, құқық жүйесі, қылмыстық құқық, Жалпы бөлім, Ерекше бөлім, қылмыстық заң, қылмыстық жауапкершілік және оның негіздері, қылмыстық жаза.

Ongarova Guljan

Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan;

Karaganda, Republic of Kazakhstan

METHODOLOGY OF TEACHING EDUCATIONAL DISCIPLINE CRIMINAL LAW OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

In the article the important applied theme rises about methodology of teaching of criminal law, as educational discipline. An author is examine the concept of the Criminal law as legal science, an aim and tasks are shown for her study, connection of science of criminal law is specified with other legal sciences. The specific of teaching of General part of the Criminal law of Republic of Kazakhstan and her Special part marks. A basic accent an author does on methodology of teaching of lecture, seminar and practical employments. Motion is thus expounded not only

Keywords: crime, system of law, criminal law, General part, Special part, criminal law, criminal responsibility and its grounds, criminal punishment.

List of references:

1. Criminal law. General part: Textbook. The second edition of the revision and additional. Edited by Doctor of Law, Professor L.V. Inogamova-Hegai, Doctor of Law, Professor A.I. Raroga, Doctor of Law, Professor A.I. Chuchayev. -M.: Law firm "CONTRACT": INFRA-M, 2008. - 560 p.
2. Cesare Beccaria more than two hundred years ago in his famous treatise "On Crimes and Punishments" noted that the effectiveness of punishment is not in its severity, but in its inevitability. It is not easy to make the punishment inevitable.
3. Bakishev K.A., Bayzakova G.M., Voloshin P.V., Korzun I.V. The Criminal Law of the Republic of Kazakhstan. General part: Textbook / Ed. I.V. Corzuna. - Karaganda, Bolashak University. 2011. - 305 with.
4. Methodology of teaching educational discipline «Criminal law». Lession. [Electro resource] - Available from URL: <http://5fan.ru/wievjob.php?id=68330>.

УДК 343.98.067

Белицкий Владислав Юрьевич
vlad_belitskiy@mail.ru

ФГКОУ ВО «Барнаульский юридический институт Министерства внутренних дел Российской Федерации», Барнаул, Алтайский край, Российская Федерация

**ПОДГОТОВКА К СОВЕРШЕНИЮ МОШЕННИЧЕСТВ ПО ПРИНЦИПУ
“ФИНАНСОВЫХ ПИРАМИД”**

Автор статьи, на основе анализа правоприменительной практики, приходит к выводу, что специфика способов мошенничеств, по принципу «финансовых пирамид», обуславливает необходимость тщательной подготовки к совершению преступлений данного вида. Большая часть подготовительных действий протекает в условиях открытости и по своей форме зачастую совпадают с законной деятельностью. Действия по подготовке к совершению мошенничеств рассматриваемого вида разнообразны и обусловлены различными видами «финансовых пирамид». Вместе с тем, автором выявлены, рассмотрены и проанализированы общие, характерные для всех или почти всех мошенничеств, рассматриваемого вида действия по подготовке (приготовлению) к совершению преступления.

Материальные и идеальные следы подготовки к преступлению содержат в себе информацию о личности преступника, соучастниках и нередко играют важную роль в доказывании умысла виновных на совершение преступления. В связи со сказанным, знание приведенных действий необходимо для доказывания умысла, а также для своевременного выявления и пресечения преступлений рассматриваемого вида и обеспечения быстрого их раскрытия.

Ключевые слова: мошенничество, обман, приготовление (подготовка) к совершению преступления, планирование преступления.

«Финансовые пирамиды» (инвестиционные пирамиды) – это распространенное в экономике явление, но как вид преступного поведения для законодательной и правоприменительной практики Российской Федерации оно является относительно новым. Появившись в России в 1991 году, преступления данного вида совершаются и в настоящее время [1].

Аналогичная ситуация складывается и в Республике Казахстан. В частности, по данным МВД Республики Казахстан, только за 4 месяца 2017 года зарегистрировано 351 дело по факту создания финансовой пирамиды. При этом за 2016 год в производстве находилось только 350 уголовных дел [2].

Поясним, что финансовые или инвестиционные пирамиды могут быть рассмотрены с различных точек зрения. На страницах данной статьи, «финансовые пирамиды» рассматриваются как способ совершения мошенничества.

По мнению автора, под мошенничеством, совершенным по принципу «финансовой пирамиды», следует понимать преступление, способом которого является привлечение финансовых средств от физических и юридических лиц (инвесторов, вкладчиков и пр.) с созданием иллюзии продуманности и обоснованности инвестиционной деятельности и обещанием быстрого обогащения с осуществлением последующих выплат денег, а равно предоставления имущества, не в результате собственной экономической деятельности, а за счет новых финансовых поступлений от вкладчиков, так как собственного имущества заемщика, недостаточно для удовлетворения всех имущественных требований вкладчиков, что влечет причинение им имущественного ущерба [3, С. 93-97; 4, С. 15-16].

Анализ деятельности мошенников, совершивших преступление с использованием принципа «финансовой пирамиды», позволяет говорить о том, что способ мошенничества рассматриваемого вида, полноструктурный и включает в себя действия по подготовке (приготовлению), совершению и сокрытию преступления.

Проанализируем действия по подготовке (приготовлению) к совершению мошенничества с использованием принципа «финансовой пирамиды».

Считаем, что способ подготовки (приготовления) к совершению мошенничества рассматриваемого вида включает в себя комплекс активных, осмысленных и целенаправленных действий, направленных на создание условий для последующего совершения преступления и сокрытия преступного умысла, представляющего собой мошенничество.

Специфика способов мошенничества, совершенных по принципу «финансовых пирамид», обуславливает необходимость тщательной подготовки к совершению мошеннических действий [5]. Большая часть данной деятельности протекает в условиях открытости и по своей форме зачастую совпадает с законной деятельностью.

Материальные и идеальные следы приготовления к преступлению содержат в себе значительный объем информации о личности преступника, соучастниках хищения и зачастую играют решающую роль в доказывании умысла виновных на совершение преступления.

Действия по подготовке (приготовлению) к совершению мошенничества рассматриваемого вида разнообразны и обусловлены различными видами «финансовых пирамид»: денежные, товарные, строительные; действующие под видом различных клубов (организаций социальных новаций и пр.); вуалирующие свою деятельность кредитных потребительски кооперативов граждан и другие.

Вместе с тем, в данном многообразии можно выявить общие, характерные для всех или почти всех мошенничества, совершенных по принципу «финансовых пирамид» действия по подготовке (приготовлению). Основываясь на результатах проведенного исследования можно констатировать, что, действия по подготовке к совершению мошенничества по принципу «финансовой пирамиды» включают:

1) изучение подозреваемым (обвиняемым) преступной схемы работы по привлечению денежных средств граждан в организацию, действующую по принципу «финансовой пирамиды» (возможно участие в аналогичной организации в другом регионе. Например, обвиняемая П., являясь лидером одной из структур ООО «Капитал Инвест» и знакомой со схемой действия организации, осуществляющей свою деятельность по принципу «финансовой пирамиды», в дальнейшем, самостоятельно создала организацию – «финансовую пирамиду» – ООО «XXI век – Мое жилье» [6].

2) изучение нормативно-правовых актов, регламентирующих установленную сферу деятельности, для маскировки своих преступных действий, под видом легальной деятельности.

Например, А.В. З. и Ж.Ю. З. изучили нормы действующего законодательства, регламентирующие порядок учреждения потребительских кооперативов и их деятельность, в частности нормы соответствующего Федерального закона [7].

1) анализ соответствующего сегмента рынка, в том числе наличие аналогичных организаций в городе, регионе. Например, обвиняемая А.А. Ш. поясняла, что в феврале 2000 года она вместе с другими лицами прилетела в г. Красноярск для создания общественной организации социальных новаций (КРОО СН «Грин»). Приехав, она стала выяснять, есть ли в городе конкуренты, то есть подобные организации [8];

- 2) разработка плана преступных действий;
- 3) подыскание соучастников для совершения преступления, распределение ролей;
- 4) обдумывание наименования организации – «финансовой пирамиды»;

– В литературе высказано мнение о том, что названия организаций – «финансовых пирамид», используемых мошенниками, с одной стороны, неопределенны по своему содержательному наполнению, но с другой стороны, в названиях этих организаций в скрытом виде может быть заложен определенный смысл [9]:

– получение прибыли, финансовое обогащение и благополучие. Например: ЗАО «Гермес-финанс», АОЗТ «Инвест-Финанс», Общественное объединение «Эльдорадо», ООО «Золотой ключ», АОЗТ «Золотой стандарт», «Золотой Меркурий», ООО «Твой шанс», «Лас Вегас», Некоммерческое партнерство «Триумф» и т.п.;

– надежности партнерства: АОЗТ «Единая Финансовая Компания», АООТ «Народная Финансово-промышленная корпорация «Единение», АО ФНК «Единство», АОЗТ «Тандем», КПКГ «Единый Капитал», КПКГ «Сберегательное дело Сибири» и др.;

– использование новых, инновационных технологий ведения бизнеса: Инвестиционная компания «Интерком ЛТД», краевая общественная организация социальных новаций «Алтай-Лидер», региональная общественная организация социальных новаций «Эрайз» и т.п.;

– международные связи организации: АОЗТ «Русско-американская финансовая компания», Международный союз общественных объединений «Международный инновационный центр», «Golden Circle International» и др.;

– благородные мотивы взаимной поддержки и помощи: городская общественная организацию по защите прав предпринимателей «Рона», краевой общественный фонд защиты социально-экономических прав граждан «Титан», НПФ «Социальная защита населения» и т.п.;

– занятие конкретным видом деятельности, например, строительством – ТОО «Росстрой», АОЗТ «Соцжилстрой», ООО СП «Барнаулстрой», ООО «Золотой ключ», производством косметики – ЗАО «Эко Косметик» и др.

Как видно, наименования всех организаций очень пафосные, подчеркивающие значимость, надежность, а порой и монументальность компании: «Империя», «Возрождение России», «Держава», «Эталон», «Гарант», «Титан» и пр.

Более того, в ряде случаев, организаторы организаций – «финансовых пирамид» используют знакомые и внушающие доверие потерпевшим наименования компаний, а равно вызывают к духовным началам личности. Например, «Ковчег», то есть символ женского начала, возрождения, символ сохранения и носитель жизни.

Таким образом, уже исходя из наименования организации как каждый её участник, так потенциальные потерпевшие могли домыслить выгодные для него перспективы.

5) разработка учредительных документов и регистрация юридического лица для придания законности или легитимности деятельности организации и постановка зарегистрированного юридического лица на учет в соответствующей налоговой инспекции МНС РФ.

Уточним, что в ряде случаев в установленном законом порядке регистрация организации отсутствовала, но мошенники скрывали это от потерпевших, уверяя их в законности деятельности компании, подтверждая свои слова предоставлением учредительных документов юридического лица;

6) изготовление фирменных бланков документов: различных договоров (вклада, инвестирования, траста, участия в долевом строительстве и пр.), пригласительных билетов, заявлений о вступлении в члены организации, доверенностей, договоров и др.;

7) подыскание и аренда помещений для последующего совершения преступлений, а также создание и открытие агентских пунктов, в том числе филиалов организации в различных населенных пунктах;

8) приобретение необходимых материально-технических средств: мебели, оргтехники, свето-, звукопроецирующей аппаратуры и пр.;

9) активная рекламная кампания деятельности организации в средствах массовой информации с целью охвата максимальной аудитории, а также осуществление иных действий, направленных на информирование о деятельности организации и создание о ней соответствующего положительного имиджа (надежности, респектабельности и перспективности деятельности);

10) заключение договоров с охранными предприятиями для обеспечения охраны офисов организации;

11) для финансовых пирамид, действующих под видом различных клубов, организаций социальных новаций – разработка механизма (сценария) совершения преступления. Такие сценарии тщательно прорабатывались профессиональными психологами, стоимость услуг которых составляла от 3 000 до 15 000 долларов США в зависимости от величины «пирамиды» [10, С. 136-139];

12) наем сотрудников организации для осуществления обязанностей вспомогательного характера: прием денег, ведение бухгалтерской документации, осуществление рекламной кампании и пр.

В ходе проведенного исследования были выявлены факты того, что на работу в организации – «финансовые пирамиды» второго поколения приглашались временно безработные, а равно недавно окончившие учебные заведения люди, преимущественно женщины с незначительным опытом работы или без такового. Например, руководитель ООО «Нико-Турс» В.Ф. Ш., обвиняемый в совершении мошенничества организованной группой, при подборе персонала предварительно проводил собеседование с кандидатами по телефону, отыскивая среди них лиц, отвечавших необходимым ему критериям, то есть девушек, недавно окончивших учебные заведения, с незначительным опытом работы или без такового. Он полагал, что отсутствие у них должного жизненного опыта и профессиональных навыков позволит ему манипулировать ими длительное время, использовать их при реализации задуманного, а также воздействовать на них при помощи как обещаний последующей высокой зарплаты и карьерного роста, так и собственного авторитета [11].

Знание действий мошенников по подготовке (приготовлению) к совершению мошенничества по принципу «финансовой пирамиды» необходимо, во-первых, для своевременного выявления и пресечения преступлений данного вида уже на этапе приготовления к совершению преступления. Во-вторых, для обеспечения быстрого раскрытия мошенничеств рассматриваемого вида, а равно для обеспечения их полного и всестороннего расследования, установления всех обстоятельств, подлежащих доказыванию по уголовному делу. В-третьих, одной из проблем, возникающих в процессе, предварительного расследования, является доказывание умысла на совершение мошенничества. Полагаем, доказывание действий по подготовке (приготовлению) к совершению преступления, позволит также доказать наличие умысла на его совершение.

Таким образом, надеемся, знание системы действий мошенников по подготовке к совершению преступления рассматриваемого вида, будет способствовать как своевременному выявлению и пресечению совершения данных мошенничеств, так и повышению качества их расследования.

Список использованных источников:

1. Лях В. Основание пирамид. Центробанк: сегодня в Россию пришла третья волна финансовых мошенников // Российская газета. – 2015. – 14 апреля. – № 6649 (78). [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.rg.ru/2015/04/14/piramidy.html>. (дата обращения 18.03.2018).

2. В Казахстане продолжают процветать финансовые пирамиды // КурсивKZ. 16.06.3017. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.kursiv.kz/news/finansy/v-kazahstane-prodolzaut-procvetat-finansovye-piramidy/> (дата обращения 18.03.2018).

3. Белицкий В.Ю. Формирование понятия мошенничеств, совершенных по принципу «финансовых пирамид» // Известия «Алтайского государственного университета». – 2010. – № 2-1 (66). – С. 93-97.

4. Белицкий В.Ю. Ещё раз о признаках мошенничеств, совершенных по принципу финансовых пирамид // Сборник материалов криминалистических чтений / под ред. Ю.Л. Бойко. Барнаул: Барнаульский юридический институт МВД России, 2012. – С. 15-16.

5. Белицкий В.Ю. Криминалистические аспекты предварительного расследования и судебного разбирательства мошенничеств, совершенных по принципу «финансовых пирамид»: дис. ... канд. юрид. наук. – Барнаул, 2008. – 239 с.

6. Уголовное дело № 831506, находившееся в производстве в СО при УВД по Дзержинскому району г. Новосибирск.

7. Уголовное дело № 932124, находившееся в производстве СО при УВД по Ленинскому району г. Новосибирск.

8. Уголовное дело № 8059141, находившееся в производстве в СЧ СУ при УВД по г. Красноярск.

9. Расследование экономических преступлений: Учебно-методическое пособие / Под ред. С.Ю. Журавлева, В.И. Каныгина. – М.: ЦОКР МВД России, 2006. – С. 119-121.

10. Соловьев И.Н. О налоговых правонарушениях и преступлениях в сфере многоуровневого маркетинга // Налоговый вестник. – 2000. – № 7. – С. 136-139.

11. Уголовное дело № 503, находившееся в производстве СУ ГУ при МВД РФ по Сибирскому федеральному округу.

ТҮЙІНДЕМЕ/RESUME

Владислав Юрьевич Белицкий «ҚАРЖЫ ПИРАМИДАСЫ» ҚАҒИДАСЫ БОЙЫНША АЛАЯҚТЫҚ ЖАСАУҒА ДАЙЫНДЫҚ

Мақала авторы, құқық қолдану практикасын талдау тәжірибесі негізінде, «қаржы пирамидасы» қағидасы бойынша алаяқтық жасау тәсілдерінің өзіндік ерекшелігі, қылмыстың осы түрін жасауға деген мұқият дайындықты қажет етеді деген қорытындыға келеді. Қылмыстың осы түрінің басым бөлігі дайындық іс-қимылының ашық жағдайда жүргізілетіндігімен, өзінің түрі жағынан заңды әрекетпен сәйкес келетіндігімен ерекшеленеді.

Қарастырылып отырған алаяқтық жасауға дайындық іс-әрекетінің бұл түрі әр түрлі «қаржы пирамидасы» іс-әрекеттерімен негізделеді. Сонымен қатар, авторлар анықталған, қарастырылып отырған алаяқтық түрін дайындау (дайындалу) іс-әрекеттерінің дерлік барлығына тән ортақ сипаттарына талдау жасайды және қарастырады. Қылмысқа дайындалудың материалдық және идеалды іздері қылмыскердің жеке басы туралы ақпараттарды, бірге қатысушыларды және кей жағдайларда қылмыс жасаушылардың ойларын дәлелдеуде маңызды роль атқарады.

Осы айтылғандарға байланысты, қылмыстың түпкі ниетін дәлелдеуде, сонымен қатар дер кезінде анықтауға және қарастырылып отырған қылмыс түрлерінің жолын кесуге және олардың тез арада ашылуына мақалада келтірілген білімдер өте қажет.

Кілтті сөздер: алаяқтық, алдау, қылмыс жасауға дайындалу (дайындау), қылмысты жоспарлау.

Belitsky Vladislav

PREPARATION FOR FRAUD ON THE PRINCIPLE OF "FINANCIAL PYRAMIDES"

Based on the analysis of law enforcement practice the author of the article comes to the conclusion that the specifics of fraud methods committed on the principle of "financial pyramids" necessitate careful preparation for the commission of crimes of this type. Most of the preparatory activities take place in an open environment and, in their form, often coincide with legitimate activities.

The actions to prepare for the commission of frauds of the species are various and are caused by different types of "financial pyramids". At the same time the author has identified, examined and analyzed common, characteristic for all or almost all frauds type of action taken to prepare for the commission of crime.

Material and ideal traces of preparation for the crime contain information about the identity of the perpetrator, accomplices and often play an important role in proving the intent of those responsible for the crime. In this connection, knowledge of these actions is necessary for proving intent, as well as for timely detection and suppression of the crimes and ensuring their rapid disclosure.

Keywords: fraud, deception, preparation for the commission of crimes, preparation for crime.

List of references:

1. Lyakh V. the Base of the pyramids. Central Bank: a third wave of financial fraudsters came to Russia today // Rossiyskaya Gazeta. - 2015. - April 14. – No. 6649 (78). [Electronic resource]. Mode of access: <http://www.rg.ru/2015/04/14/piramidy.html>. (accessed 18.03.2018).

2. In Kazakhstan continue to thrive as a financial pyramid // КурсивKZ. 16.06.3017. [Electronic resource.] Access mode: <https://www.kursiv.kz/news/finansy/v-kazahstane-prodolzaut-procvetat-finansovye-piramidy/> (circulation date 18.03.2018).

3. Belitsky V.Yu. Formation of the concept of fraud committed on the principle of "financial pyramids". Izvestiya altayskogo gosudarstvennogo universiteta. - 2010. – No. 2-1 (66). - P. 93-97.

4. Belitsky V.Yu again about the signs of fraud committed on the principle of financial pyramids // the Collection of materials of forensic readings / ed. by Y. L. Boyko. Barnaul: Barnaul law Institute of the Ministry of internal Affairs of Russia, 2012. - P. 15-16.

5. Belitsky V. Yu. Criminalistic aspects of preliminary investigation and trial of fraud committed on the principle of "financial pyramids": dis. ... kand. the faculty of law. sciences'. - Barnaul, 2008. - 239 p.

6. Criminal case No. 831506 that were in production WITH pri UVD po dzerzhinskomu RAYONU g. Novosibirsk.

7. Criminal case No. 932124 that were in production WITH pri UVD po LENINSKOMU RAJJONU g. Novosibirsk.

8. Criminal case No. 8059141 that were in production in MF SU pri UVD po g. Krasnoyarsk.

9. The investigation of economic crimes: textbook / Under the editorship of S. Yu. Zhuravlev, V. I. Kanygin. – Moscow: RCAC, the Ministry of internal Affairs of Russia, 2006. – Pp. 119-121.

10. Solovyov I.N. On tax offenses and crimes in the sphere of multilevel marketing // Tax Bulletin. - 2000. – No. 7. – S. 136-139.

11. Criminal case No. 503, which was in the production of SU GU at the Ministry of internal Affairs of the Russian Federation in the Siberian Federal district.

УДК 342.734

Лариса Владимировна Кудрявцева

larisa-k75@mail.ru

Андрей Алексеевич Бобровский

and71096@mail.ru

**ФМБМ ВО «И.Т. Трубилин атындағы Кубань мемлекеттік аграрлық университеті»
Краснодар, Ресей Федерациясы**

РЕСЕЙ ФЕДЕРАЦИЯСЫ АУМАҒЫНДА ШЕТЕЛДІК АЗАМАТТАРДЫҢ ЖҰМЫС ІСТЕУІНІҢ КЕЙБІР ЗАҢДЫЛЫҚТАРЫ ТУРАЛЫ

Аталған мақала шетелдік азаматтарының еңбегін құқықтық реттеу проблемаларына арналған. Шетелдік азаматтардың құқықтық мәртебесінің жалпы сипаттамасы берілген. РФ аумағында шетелдік азаматтардың еңбек етулеріне қатысты жалпы ережелер келтірілген. Сондай-ақ, авторлар РФ аумағында шетелдік азаматтарды жұмысқа орналастырудағы еңбек құқықтарын жүзеге асыру саласындағы бірқатар шектеулерге тоқталады. Шетелдік азаматтардың еңбектеріне қатысты таралған шектеулер шеңбрі анықталған.

РФ аумағында тұрақты немесе уақытша тұратын шетелдіктердің еңбек құқықтарының айырмашылықтары қоса талданған.

Кілтті сөздер: шетелдік азамат, заң, құқық, еңбек, шетел азаматтарының еңбек құқығы, жұмыс, жұмыскер.

Ресейде жұмыс істейтін шетел азаматтарының саны жыл сайын көбеюде. Бұлар көбінесе бұрынғы кеңес республикаларынан шыққандар. Ресей территориясында жұмыс істейтін миллиондаған бұрынғы отандастар Кеңес Одағы құлағаннан кейін жаңа тәуелсіз мемлекеттердің азаматтары атанды. Дәл сол кезде шетелдік жұмыскерлердің еңбек құқықтарын реттеуге қажеттілік туындады. Осы мақсатта ұлттық деңгейде заңнамалық актілер қатары қабылданып, сондай-ақ шетелдік азаматтардың еңбек қызметі туралы мемлекетаралық және үкіметаралық келісімдер жасалған. Ресей Федерациясының заманауи заңнамасы еңбек

қатынастары аясында ұлттық тәртіп ұстанымын қолданудан шығады. Солайша, РФ Конституциясы ережелеріне сәйкес, әркім өзінің еңбекке қабілеттілігіне басшылық етіп, қызмет ету аясын таңдап, сондай-ақ өз қабілеттері мен мүлкін кәсіпкерлік және экономикалық қызмет заңымен тыйым салынбаған басқа да қызмет аясында кедергісіз қолдануға құқылы [3]. РФ азаматтары таранып да берілген норма әрекет етеді, сондай-ақ (федералды заңдармен және РФ халықаралық келісім-шарттарымен белгіленген) кейбір шектеулерімен шетелдіктер мен азаматтығы жоқ тұлғаларға қатысты да әрекет етеді, бұл қосалқы түрде РФ Конституциясының 3 тармағы 62 бабының ережелерімен және 2002 жылдың 25 шілдесіндегі № 115-ФЗ «Ресей Федерациясындағы шетелдік азаматтардың құқықтық жағдайы туралы» (бұдан әрі – 115-ФЗ) Федералды заңның 13 бабымен расталады. Шетелдік азаматтарды нәсілі, жынысы, діни нанымы және т.б. белгілері бойынша қандай да бір кемсітушілікке жол берілмейді.

24.07.1998 № 125-ФЗ «өндірістегі қайғылы жағдайлардан және кәсіби аурулардан әлеуметтік міндетті сақтандыру туралы» Федералды заңның 5 бабына сәйкес шетелдік азаматтарды өндірістегі қайғылы жағдайлардан және кәсіби аурулардан міндетті медициналық сақтандыруға тиісті болатын ереже қатысты.

Шетелдік азамат деген кім? Егер сөздіктегі түсініктемені қарасақ, мысалы, Д.Н. Ушаков оларды өзге елдің азаматына жататын тұлғаларды жатқызған [6]. С.И. Ожегов шетелдік азамат – бұл «бір елдің басқа елге қатынасындағы азаматы» деп санаған [5]. 115-ФЗ-ның 2 бабында белгіленген заңды анықтамаға сәйкес, шетелдік азамат – бұл «Ресей Федерациясының азаматы болып табылмайтын, әрі өзге мемлекеттің азаматтығының барлығы туралы дәлелі бар физикалық тұлға» [4].

Жоғарыда аталғандай, шетелдіктерге олардың еңбегін төлеу мен жағдай жасалуы тарапынан еңбек заңнамасының жалпы ережелері таралады, ал шетелдік азаматтардың еңбекке құқығы өзінше шектеу қызметіндегі түрлі факторлар қатарына тәуелді шектеулерге де толы. Біріншіден, олардың тарапына жас шектеуі әрекет етеді – Ресей Федерациясының Еңбек кодексінің 327.1 бабына сәйкес «Шетелдік азаматтар еңбек қатынастарына тек он сегіз жасқа толғаннан кейін ғана кірісе алады» [7].

Екіншіден, шетелдік азаматтың азаматтығы үлкен мәнге ие. Оның ішінде, 97 бабының 1 тармағына сәйкес, Еуразиялық экономикалық одақ туралы келісімге қол қойған елдердің азаматтарына қатысты еңбек қызметін атқаруға келісім алудың қажеттілігі болмайды [2].

Үшіншіден, шетелдік азаматтардың жұмысы заңмен тікелей тыйым салынатын еңбек қызметі саалалары қатары бар. Оның ішінде, 115-ФЗ-ның 14 бабына сәйкес, олар «муниципалдық қызметте болмауы тиіс, Ресей Федерациясы мемлекеттік туымен жүзуші қайық экипажының қатарында қызметтер атқаруға құқығы жоқ, Ресей Федерациясының сауда қызметімен теңізде жүзу Кодексінде қарастырылған шектеулерге сәйкес, әскери кеме немесе басқа коммерциялық емес мақсатта пайдаланылатын кеме, сондай-ақ мемлекеттік немесе тәжірибелік авиацияның ұшатын аппаратының экипажының бірі болуға тыйым салынады, сонымен қатар, Федералды заңмен басқасы қарастырылмаса, азаматтық әуе кемесінің командирі болуға, сонымен қатар, қызметері Ресей Федерациясының қауіпсіздігін қамтамасыз етумен байланысты нысандар мен ұйымдарға жұмысқа қабылдануға тыйым салынады» [8].

Төртіншіден, 115-ФЗ-ның ережелеріне орай, азаматтар уақытша келгендер, уақытша және тұрақты өмі сүрушілер болып сараланады. Тұрақты және уақытша тұрып жатқан шетелдік азаматтардың еңбек құқықтары РФ азаматтарының құқықтарына максималды жақындатылған – оларға еңбек қызметін атқару үшін қандай да бір рұқсаттар мен патенттер қажет емес [1]. Ресей Федерациясы аумағындағы уақытша тұратын шетелдіктердің еңбекке құқығы айтарлықтай шектеулерге толы – олардың 115-ФЗ-ның 13 бабына сәйкес жұмысқа рұқсаты (патенті) болуы қажет және де сол құжатта көрсетілген мамандық бойынша ғана жұмыс істей алады, сондай-ақ сол рұқсат (патент) берген РФ субъекісінің аумағында ғана жұмыс істей алады. Сондықтан да РФ уақытша тұрушы шетел азаматымен еңбек келісімінің артықшылық ерекшелігі оның жедел мәнділігі (яғни, ол – еңбек шарты жұмысқа рұқсаттың немесе патенттің әрекет ету мерзімінен аспайтын мерзімге жасалады) [4].

Белгіленген тәртіпте босқындар деп танылған шетелдік азаматтар ғана ерекше құқықтарды қолданады. Федералды заңның «Босқындар туралы» Федералды заңның 8 бабы 1 тармағының 8 және 9 пінкттерімен сәйкес олар және олардың отбасының мүшелері РФ заңнамасы мен халықаралық келісімде қарастырылған жағдайларды есептемегенде, РФ

азаматтарымен бір дәрежеде кәсіпкерлік және еңбек қызметін жүзеге асыруға, кәсіби оқытуда немесе жұмысқа қабылдауға бағыттауда қолғабыс алуға құқығы бар. Аталған тұлғаларды жұмысқа алу үшін жұмыс берушіге арнайы рұқсат алудың қажеті болмайтындығын атап өту қажет. Тіпті, босқындарды жұмысқа тұрғызған жұмыс берушілерге салық жеңілдігі мен өтемақы беріледі.

Солайша, РФ азаматтары мен шетел азаматтарының еңбек құқықтарында көптеген айырмашылықтар бар. Негізінде, аталған құқықтар санатында тіпті шетелдік азаматтардың өздерінің арасында да теңдік жоқ. Бірақ құқықтардағы өзгешелік жағымсыз нәрсе болып табылмайды, керісінше, РФ мемлекеттік қызығушылықтарының, сондай-ақ РФ азаматтары мен Ресей аумағында ұзақ тұрып жатқан тұлғалар қызығушылықтарының қорғанысы іспетті рөлде. Ресейлік заң шығарушы шетелдік азаматтар еңбегін реттеуге қатысты ережелерді жетілдіру аясындағы жұмыстарды одан әрі жалғастырады дегенге сенгіміз келеді.

Список использованных источников:

1. Бобровский А.А. Об особенностях труда иностранных граждан в РФ // Научное обеспечение агропромышленного комплекса: сб. ст. по материалам XIVсерос. конф. молодых ученых (29–30 ноября 2017 г.) / отв. за вып. А.Г. Кошаев. – Краснодар : КубГАУ, 2017.- С. 592.

2. Договор о Евразийском экономическом союзе (Подписан в г. Астане 29.05.2014) (с изм. и доп. от 12.08.2017г.) [Электронный ресурс] // Режим доступа: URL: <http://www.pravo.gov.ru>

3. Конституция Российской Федерации от 12.12.1993г. (с учетом поправок, внесенных Законами РФ о поправках к Конституции РФ от 30.12.2008 N 6-ФКЗ, от 30.12.2008 N 7-ФКЗ, от 05.02.2014 N 2-ФКЗ, от 21.07.2014 N 11-ФКЗ) //Российская газета. – 1993. – 25 декабря.

4. Кудрявцева Л.В. Сущность гражданско-правового договора как института правового регулирования трудовых отношений, осложненных иностранным элементом //Пробелы в российском законодательстве. – 2011. – № 3. – С. 99.

5. Ожегов С.И. Словарь русского языка / под ред. Н.Ю. Шведовой. 14-е изд. стереотип. М. 1983. // [Электронный ресурс] <http://slovarozhegova.ru>

6. Толковый словарь русского языка / Под ред. Д.Н. Ушакова. – М.: Гос. Ин-т «Сов. энцикл.»; ОГИЗ; Гос. изд-во иностр. и нац. слов., 1935-1940. (4 т.) [Электронный ресурс] // Режим доступа: URL: <http://ushakovdictionary.ru>

7. Трудовой кодекс Российской Федерации от 30.12.2001г.№ 197-ФЗ (ред. от 29.07.2017) (с изм. и доп., вступ. в силу с 01.10.2017г.) //Собрание законодательства РФ. – 2002. - N 1 (ч. 1). - Ст. 3.

8. О правовом положении иностранных граждан в Российской Федерации: Федеральный закон от 25 июля 2002 г. № 115-ФЗ (с изм. и доп., вступ. в силу с 05.12.2017г.) //СобраниезаконодательстваРФ. – 2002. - N 30. - Ст. 3032.

РЕЗЮМЕ/RESUME

Кудрявцева Лариса Владимировна

Бобровский Андрей Алексеевич

ФГБОУ ВО «Кубанский государственный аграрный университет им. И.Т. Трубилина»,

Краснодар, Российская Федерация

О НЕКОТОРЫХ ПРАВОВЫХ ОСОБЕННОСТЯХ ТРУДА ИНОСТРАННЫХ ГРАЖДАН НА ТЕРРИТОРИИ РОССИИ

Данная статья посвящена проблемам правового регулирования труда работников, являющихся иностранными гражданами. Рассмотрена общая характеристика правового статуса иностранных граждан. Приведены основные положения, касающиеся труда иностранных граждан на территории РФ. Также авторами рассмотрены некоторые ограничения в области осуществления трудовых прав иностранных граждан при их трудоустройстве на территории РФ. Определен круг цензов, которые распространяются на труд иностранных граждан. Анализируются основные различия в трудовых правах постоянно и временно проживающих на территории РФ иностранцев.

Ключевые слова: иностранный гражданин, закон, право, труд, право иностранных граждан на труд, работа, работник.

Kudryavtseva Larisa

Bobrovsky Andrey

**FGBOU VO "Kuban State Agricultural University. I.T. Trubilina ", Krasnodar,
Russian Federation**

**ON SOME LEGAL FEATURES OF WORK OF FOREIGN CITIZENS ON THE
TERRITORY OF RUSSIA**

This article is devoted to the problems of the legal regulation of labor of workers who are foreign citizens. The general characteristic of the legal status of foreign citizens is considered. The main provisions concerning labor of foreign citizens on the territory of the Russian Federation are given. Also, the authors examined some restrictions in the field of exercising the labor rights of foreign citizens in their employment in the territory of the Russian Federation. A range of qualifications has been defined that apply to the work of foreign citizens. The main differences in the labor rights of foreigners permanently and temporarily residing on the territory of the Russian Federation are analyzed.

Keywords: foreign citizen, law, law, labor, the right of foreign citizens to work, work, employee.

List of references

1. Bobrovsky A.A. On the peculiarities of labor of foreign citizens in the Russian Federation // Scientific support of the agro-industrial complex: coll. Art. on the materials of XI Vseros. Conf. young scientists (November 29-30, 2017) / *otv.forvyp.* A.G. Koshchaev. - Krasnodar: KubGAU, 2017. - With. 592.

2. Treaty on the Eurasian Economic Union (Signed in Astana on May 29, 2014) (as amended and supplemented on August 12, 2012) [Electronic resource] // Access mode: URL: <http://www.pravo.gov.ru>

3. The Constitution of the Russian Federation of 12.12.1993. (taking into account the amendments introduced by the Laws of the Russian Federation on Amendments to the Constitution of the Russian Federation of December 30, 2008 No. 6-FKZ, dated December 30, 2008 No. 7-FKZ, as of 05.02.2014 N 2-FKZ, dated July 21, 2014 N 11-FKZ) /Russian newspaper. - 1993. - December 25.

4. Kudryavtseva L.V. The essence of the civil-law contract as an institution for the legal regulation of labor relations complicated by a foreign element // Gaps in Russian legislation. - 2011. - No. 3. - P. 99.

5. Ozhegov S.I. Dictionary of Russian / Ed. N.Yu.Shvedovoi. 14 th ed. stereotype. M. 1983. // [Electronic resource] <http://slovarozhegova.ru>

6. Dictionary of the Russian language / Ed. D.N. Ushakov. - Moscow: Gos. Institute of "Sov.encycl. "; OGIZ; Gos.publishing house inostr. and nat. words., 1935-1940. (4 tons) [Electronic resource] // Access mode: URL: <http://ushakovdictionary.ru>

7. The Labor Code of the Russian Federation of 30.12.2001. No. 197-FZ (as amended on July 29, 2017) (as amended and supplemented, effective from 01.10.2017) // Collection of the legislation of the Russian Federation. - 2002. - N 1 (Part 1). - Art. 3.

8. On the Legal Status of Foreign Citizens in the Russian Federation: Federal Law No. 115-FZ of July 25, 2002 (amended and supplemented, effective from 05.12.2017) // Collection of Legislation of the Russian Federation. - 2002. - N 30. - Art. 3032.

Виктория Александровна Колесникова
anna-butygina@rambler.ru
Любовь Федоровна Нетишинская
ФМБМ ВО «И.Т. Трубилин атындағы Кубан мемлекеттік аграрлық университеті»,
Краснодар, Ресей Федерациясы

КЕПІЛГЕ САЛЫНҒАН МҮЛІКТІ ӨНДІРУ МІНДЕТТЕЛГЕН ЖАҒДАЙДАҒЫ ӨТКІЗУ ТУРАЛЫ МӘСЕЛЕЛЕР

Мақалада кепілдегі мүлікке сот тәртібінде, сонымен қатар соттан тыс тәртіпте өндіріп алуға жүгінген жағдайларда өндіріп алу туралы жаңа ережелер қарастырылып, талданады. Мүлікті өндіріп алуға жүгіну қандай тәртіпте жасалғанына қарай: мейлі сот шешімімен немесе соттан тыс тәртіпте болсын әрекет ететін түрлі ережелер туралы мәселенің зерттелуіне ерекше назар аударылады. Сатылымдарды өткізудің ұйымдастырылуы мен тәртібі туралы ережелерді бұзғаны үшін заңмен қарастырылған құқықтық теріс нәтижелерге назар аударудың қажеттігі айқындалады. Мүлікті соттан тыс тәртіпте өндіріп алуға жүгінген жағдайда өткізілетін сатылымдардан кепілдегі жылжымалы мүлікті өндіруді реттейтін арнайы ережелердің болуы белгіленеді.

Кілтті сөздер: кепіл, кепіл беруші, кепіл ұстаушы, кепілге салынған мүлік, кепілге салынған мүлікті өндіріп алуға жүгіну, кепілге салынған мүліктің өндірілуі.

Қазіргі уақытта кепілге алынған мүлікті өткізуге қатысты оған өндіру талап етілген жағдайда 2013 жылдың 21 желтоқсанындағы № 367-ФЗ Федералдық заңда қарастырылған жаңа ережелер әрекет етеді [1].

Ресей Федерациясының Азаматтық Кодексінің 394 бабының [2] келесі ережелеріне сүйенсек, кепілдікке алынған мүлікті өндіруге бағыттау екі жолмен жүзеге асырылуы мүмкін: 1) соттың шешімі бойынша; 2) соттан тыс тәртіпте, кепілзат беруші мен кепілзат иесінің келісімімен қарастырылған жағдайда.

Заң шығарушы кепілденген мүлікті өндіріп алуға жүгіну қандай тәртіпте (сот шешімімен немесе соттан тыс тәртіпте) жасалғанына орай әрекет ететін түрлі ережелер қарастырған.

Сонымен, кепілденген мүлікті сот тәртібінде өндіріп алуға жүгінген жағдайдағы өндіруді жүзеге асыру тәртібін қарастырайық. Сот шешімі негізінде өндіруге жіберілген кепілге алынған мүлікті өндірудің мәнін құрайтын басты ереже болып - РФ АК және процессуалдық заңнамамен орнатылған тәртіпте жариялы сату жолымен жүзеге асырылатыны туралы заңның (РФ АК 1т. 350 б.) ережесі саналады. Алдымен, процессуалдық заңнаманың негізінде соттың шешімін орындау мақсатында жариялы сауда-саттық жүргізу тәртібін реттейтін кепілденген мүлік өндірілетін нормативтік актілер болмайтындығын атап өту қажет. Сондықтан, сот шешімі негізінде өндіру бағытталған кепілденген мүлікті өндіру РФ АК орнатылған тәртіпте жариялы сауда-саттықта сату жолымен жүзеге асырылады, егер заңмен, не болмаса кепілзат беруші мен кепілзат иесі арасында кепіл мүлігі кепілзат ұстаушы иелігінде қалуы жолымен келісім жасалмаған жағдайда, сонымен қатар, кепілге салынатын зат келісім арқылы нарық бағасынан төмен емес бағада кепіл ұстаушы иелігіне өтуі, немесе кепіл мүлігін кепіл ұстаушы нарық бағасынан төмен емес құнға басқа тұлғаға міндет кепілімен қамтамасыз етілген сатылым бағасын ұстап қалу арқылы орындау.

Сонымен, сот шешімімен өндіруге жіберілген кепілдегі мүлікті өндірудің негізгі жолы – РФ АК орнатылған тәртіпте жариялы сауда-саттық бойынша сату. Жариялы сауда-саттықтың анықталуы мен олар туралы ережелер РФ АК 449.1 бабында белгіленген, әрі заң шығарушы заңмен орнатылған атқарушы өндіріс пен басқа да жағдайлардағы жариялы сауда-саттық өткізуге сәйкес ережені орнатады.

Атқарушылық өндіріс тәртібінде өткізілетін жариялы сауда-саттық туралы ережелер 2007 жылдың 2 қазанындағы №229-ФЗ «Атқару өндірісі туралы» Федералды заңмен (одан әрі – «Атқару өндірісі туралы» ФЗ) реттеледі [3], сонымен қатар, 1998 жылдың 16 маусымындағы

№ 102-ФЗ «Ипотека (жылжымайтын мүлік кепілі)» (одан әрі – «Ипотека туралы» ФЗ) туралы Федералды заңның 56-58 бабына сәйкес реттеледі [4]. Жариялы сатылым өткізудің ережелері мен тәртібін жоғарыда аталған нормативтік актілерде талдай отырып, келесі шешімге келуге болады:

1) Сатылымға қойылатын, бағасы мүлікті бағалау туралы қаулыда көрсетілген бағадан кем болмайтын мүліктің бастапқы бағасы туралы ереже; сот атқарушы жасауылы қаулысына және жылжымайтын мүлікті өндіру үшін беру кезіндегі алыс-беріс актісіне қосымша болып тіркелуі тиіс құжаттардың толық тізбесі; сатылымды орындау мерзімдері «Атқару өндірісі туралы» ФЗ орнатылады (89, 90 баптар);

2) Сатылымдарды толық тізбемен орындалмаған деп жариялау үшін негіздер «Атқарушы өндіріс туралы» ФЗ (91 бабында) және «Ипотика туралы» ФЗ (58 бабында) белгіленген, РФ АК 7 бөлім 449.1 бабында қарастырылғандай жариялы сатылым жеңімпазы сатып-алу бағасын орнатқан мерзімде төлемеген жағдайда жариялы сатылым өткізілмеген болып танылады;

3) Сатылымдарды жарамсыз деп танудың негіздері мен нәтижелері РФ АК (449 бабында) белгіленген, бұл арада сатылымды жарамсыз деп тану негіздерінің тізімі жеткілікті болып табылмайтынын атап өту қажет. Сатылымдарды жарамсыз деп танудың нәтижелері есебінде заң беруші сатылымды жеңіп алған тұлғамен жасалған келісімнің жарамсыздығын, әрі РФ АК 167 бабында қарастырылған нәтижелерін қолдануды көрсетеді, яғни әрбір жақ екінші жаққа келісім бойынша алынғанның барлығын қайтаруы қажет. Сонымен қатар, РФ АК 350.2 бабының атауы мен мазмұнынан жариялы сатылымдардағы жылжымайтын мүлікке жататын кепілге салынған мүлікті өндіру кезінде мұндай сатылымдардың тәртібі басқа заңдармен емес, тек РФ АК белгіленеді деген шешімге келуге болады. Бұл жағдай сатылымды өткізілмеген деп жариялау үшін жеткілікті, әрі жан-жақты түсіндіруді қажет етпейді. Біздің ойымызша, сатылымдарды ұйымдастырушыға, сонымен қатар кепілзат иесіне сатылымды өткізілмеген деп жариялау үшін негіз ретінде жағдай болған орын мен уақытты көрсетіп, жазып қою қажет, себебі РФ АК 350.2 бабының 2 пунктінде заң беруші өткізілмеген деп танылған сатылымдар болған жағдайда келесі күннен кем емес уақытта жазбаға түсуі қажет. Кепілзат иесіне әрекеттегі заңнама бойынша айрықша құқықтар берілген, атап айтқанда: 1) жариялы сатылымның өткізілмегендігі жарияланғаннан кейін он күн ішінде ол кепілге берушімен келісім бойынша кепілзатты алуға және сатып алу бағасының есебіне кепілмен қамтамасыз етілген өз талаптарын ескеруге құқығы бар; 2) қайталанған сатылымдар өткізілмеген болып жарияланған кезде жоғарырақ баға екі жақ келісімімен белгіленбесе, ол кепіл мүлігін қайталанған сатылымдағы сату бағасынан он пайызға төмен бағалап, өзінде қалдыра алады; 3) ол өзіне қалдырылған кепілдегі мүлік басқа адамның қолында болса, өзіне қайтаруды талап етуге құқылы.

Жоғарыда аталып өткендей, кепілдегі мүлікті өндіріп алуға жүгіну егер ол кепіл беруші мен кепіл ұстаушы арасындағы келісімде қарастырылған болса, соттан тыс тәртіпте жүзеге асырыла алады.

Егер кепілдегі затқа өндіру сот тәртібінде жасалса, оны жүзеге асыру РФ АК, 448, 449 пункттерінде қарастырылған ережелерге сәйкес жүргізілетін сатылымда өткізу жолымен жүзеге асырылады. РФ АК 448 бабында қарастырылған сатылымдарды өткізуді ұйымдастыру жолы мен тәртібі туралы ережелерді бұзу үшін теріс құқықтық нәтижелерге назар аудару қажет деп білеміз. Біріншіден, заңда (РФ АК 4 п. 448 б.) белгіленген мерзімдерді бұзу арқылы сатылым өткізуден бас тартқан ұйымдастырушы қатысушыларға олар тартқан шынайы залалды өтеп беруге тиісті, яғни олар тартқан нақты шығындар ғана емес, бұзылған құқықты қалпына келтіру үшін олар өтеуі тиіс шығындарды да өтеп беруге тиіс болады. Екіншіден, сатылымдардың нәтижесі жөніндегі хаттамаға қол қоюдан бас тартқан тұлға, сол арқылы берілген зат көлемінен аспайтын шығынды өтеуі тиіс, яғни шынайы зақым мен ұтылысты пайданың орнын толтыруы қажет. Үшіншіден, сатылым ұйымдастырушысы хаттамаға қол қоюдан қашқан жағдайда, заңға сәйкес келісімге отыру сатылым жасау жолымен ғана мүмкін болса, сатылым жеңімпазы мәжбүрлі келісімге отырғаны және келісімге отырудан жалтарғанынан туындаған шығындарды өтеуді талап етіп сотқа жүгінуге құқылы.

Бұрынырақ айтылғандай, РФ АК 350.2 бабында заң беруші жылжымайтын затқа қатысы жоқ мүлікті өндіру кезінде сатылымдар өткізудің ерекше тәртібін және соттан тыс мүлікті

өндіруге жүгінген кезде өткізілетін сатылымдардан кепілдегі жылжымалы мүлікті өндіруді реттемелеуші арнайы ережелерді белгілейді. Бұл айрықша ережелер кепілзат беруші мен борышкерді сатылымдарды өткізу туралы құлағдар ету бойынша міндет кепілзат иесінде болуынан көрінеді; кепілзат иесі кепіл беруші тарапынан кепіл мүлігін өзінде қалдыру жөнінде жазбаша түрдегі өтінішін алған мезеттен бастап кепіл затты меншіктеу құқығына ие болады; егер сатылымға екі сатып алушыдан кем адам келсе немесе сатылым кезінде кепілдегі мүліктің бастапқы сату бағасына қарама-қарсы үстеме баға жасалмаса, қайталанушы сатылымдар бірінші сатылымдағы сату бағасынан бірізді төмендеуі жолымен өткізілетін болады. Сонымен қатар, жылжымайтын заттарға жатпайтын кепілдегі затты өндіруге қатысты заңмен (РФ АҚ 350.1 бабының 5 пункті) тағы да бір арнайы ереже белгіленген: егер кепілге беруші мен кепілзат иесі арасындағы келісім бойынша жоғарыда көрсетілген мүлікті өндіру кепілзат иесі бұл мүлікті басқа тұлғаға сату жолымен жүзеге асырылса, кепілзат иесі кепілге берушіге ол тұлғамен жасалған сатып алу-сату келісімшартын беруі тиіс.

Сонымен, егер кепілге беруші мен кепілзат иесі арасында кепілге алынған затты өндіруге жүгіну туралы келісім орын алған болса, оның өндірілуі сатылымда сату арқылы жүзеге асырылады, алайда бұл өндірудің жалғыз жолы емес, себебі егер кепілге беруші кәсіпкерлікті атқарушы тұлға болса, кепілге беруші мен кепілзат иесі арасындағы келісімшартта кепілдегі мүлікті өндірудің басқа да жолдары қарастырылуы мүмкін. Кепілдегі мүлікті өндірудің бұл және басқа да жолдары заңда (РФ АҚ 350.1 бабының 2 пунктінде) қарастырылған: 1) кепілзат ұстаушының кепіл мүлігін өзінде қалдыруы; 2) кепілзат ұстаушының кепіл мүлігін басқа тұлғаға сатуы.

Айрықша қызығушылықты тудыратын заңның ережесі (РФ АҚ 350.1 бабының 4 абзацы 2 пункті): егер кепіл ұстаушы құзырында қалған құн немесе үшінші тұлғаға иесіздендірілуші мүлік кепілмен қамтамасыз етілген орындалмаған міндеттің көлемінен асып, ал айырмашылық кепіл берушіге төлем жасауға тиесілі болып қалады. Біздің ойымызша, бұл жағдай кепіл берушінің ұстанымдарын нығайтып, оның құқықтары мен қызығушылықтарын қорғайды. Кепілге алынған мүлікті өндіру мақсаттары үшін кепіл беруші (РФ АҚ 350.1 бабы 4 пункті) кепіл ұстаушыға бірқатар құқықтар береді:

- 1) кепілдегі мүлікті өндіру үшін қажетті келісімдер жасау құқығы;
- 2) өзіне кепілдегі мүлікті беруді талап ету құқығы;
- 3) үшінші тұлғаға қолдануға немесе иелікке бергенөзіндегі кепілдегі мүлікті, кепіл мүлігін қайтаруды талап ету құқығы. Кепіл мүлігі кепіл ұстаушыға оны өндіру үшін бас тартқан жағдайда беріледі, ол тартып алынып, кепіл ұстаушыға нотариат туралы заңнамамен сәйкес нотариустың атқарушылық жазбасы бойынша беріледі [5].

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. О внесении изменений в часть первую Гражданского кодекса Российской Федерации и признании утратившими силу отдельных законодательных актов (положений законодательных актов) Российской Федерации: ФЗ от 21.12.2013 № 367-ФЗ // СЗ РФ. - 2013. - № 51. - Ст. 6587.
2. Гражданский кодекс Российской Федерации от 30.11.1994 N 51-ФЗ (ред. от 29.07.2017) // СЗ РФ.-1994.- № 32.- Ст. 3301.
3. Об исполнительном производстве: ФЗ от 2.10.2007 № 229-ФЗ // СЗ РФ.- 2007.- № 41.- Ст. 4849
4. Об ипотеке (залоге недвижимости): ФЗ от 16.07.1998 № 102-ФЗ // СЗ РФ. -1998.- № 29.- Ст. 3400
5. Основы законодательства Российской Федерации о нотариате от 11.02.1993 № 4462-1 // Ведомости СНД и ВС РФ.- 1995.- № 10.- Ст. 357

РЕЗЮМЕ/RESUME

**Колесникова Виктория Александровна
Нетишинская Любовь Федоровна
ФГБОУ ВО «Кубанский государственный аграрный университет им. И.Т. Трубилина»,
Краснодар, Российская Федерация
К ВОПРОСУ О РЕАЛИЗАЦИИ ЗАЛОЖЕННОГО ИМУЩЕСТВА ПРИ
ОБРАЩЕНИИ НА НЕГО ВЗЫСКАНИЯ**

В статье рассматриваются и анализируются новые положения о реализации заложенного имущества при обращении на него взыскания в судебном порядке и при обращении на него взыскания во внесудебном порядке. Особое внимание уделяется исследованию вопроса об имеющихся различных правилах, действующих в зависимости от того, в каком порядке обращалось взыскание на заложенное имущество: по решению суда или во внесудебном порядке. Выявляется необходимость обращения внимания на предусмотренные законом отрицательные правовые последствия за нарушение правил об организации и порядке проведения торгов. Отмечается наличие специальных правил, регламентирующих реализацию заложенного движимого имущества с торгов, проводимых при обращении взыскания на имущество во внесудебном порядке.

Ключевые слова: залог, залогодатель, залогодержатель, заложенное имущество, обращение взыскания на заложенное имущество, реализация заложенного имущества.

**Kolesnikova Victoria
Netishinskaya Love
Federal state budgetary educational institution of higher education “Kuban state agrarian
university named after I.T. Trubilin”, Krasnodar, Russian Federation
TO THE QUESTION ABOUT REALIZATION OF THE STOPPED UP PROPERTY
AT AN APPEAL ON HIM OF PENALTY**

The article considers and analyzes new provisions on the sale of mortgaged property when applying to it foreclosure in court and when applying for recovery in extrajudicial procedure. Particular attention is paid to the study of the issue of the various rules that exist, depending on the order in which the foreclosure was levied: by court order or extrajudicially. There is a need to pay attention to the negative legal consequences provided for by law for violation of the rules on organization and the order of bidding. It is noted that there are special rules governing the sale of mortgaged property from the sale, conducted when foreclosure on property is out of court.

Keywords: pledge, pledger, pledgee, pledged property, foreclosure on pledged property, sale of pledged property.

List of references:

1. About making alteration in part first the Civil code of Russian Federation and confession losing force of separate legislative acts (positions of legislative acts) of Russian Federation: ФЗ from 21.12.2013 № 367-ФЗ // СЗ Russian FEDERATION. - 2013. - № 51. it is Item 6587.
2. Civil code of Russian Federation from 30.11.1994 N 51-ФЗ (ред. from 29.07.2017) // СЗ РФ.-1994.- № 32.- Item 3301.
3. About an executive production: ФЗ from 2.10.2007 № 229-ФЗ // СЗ РФ.- 2007.- № 41.- Item 4849
4. About a mortgage (mortgage of the real estate) : ФЗ from 16.07.1998 № 102-ФЗ // СЗ Russian FEDERATION. - 1998.- № 29.- Item 3400
5. Bases of legislation of Russian Federation about notarialness from a 11.02.1993 № 4462-1 // List of СНД and SS of РФ.- 1995.- № 10.- Item 357

Glinshchikova Tatyana
glinshikowa@yandex.ru
Samsonenko Yuliya
samsonenko – ylya@mail.ru
“Kuban State Agrarian University named after I. Trubilin”,
Krasnodar, Russian Federation

RECOGNITION AND ENFORCEMENT OF DECISIONS OF FOREIGN COURTS AND ARBITRATION: THEORY AND PRACTICE

The increase in international exchange of goods and services leads to an increase in the number of foreign economic disputes and, as a consequence, the need for an objective examination of disputes in courts with the participation of foreigners. The quality of the decision, as well as the possibility of recognizing and executing this decision in a foreign country, depends on how well the competent body is authorized to deal with the dispute. Prerequisites for the recognition and enforcement of foreign judgments in Russia is the existence of an international treaty. The absence of relevant treaties on legal assistance does not allow recognizing and executing decisions of foreign courts on the territory of the Russian Federation. The authors of the article proposed various options for solving the existing problem, since the effectiveness of recognition and enforcement of foreign judicial and arbitration decisions depends on the specific method of dispute resolution.

Keywords: recognition of decisions of foreign courts, execution of decisions of foreign courts, international treaty, reciprocity, arbitration

In our time, one of the key and debatable problems in the field of private international law is the issue of recognition and enforcement of decisions of foreign vessels on the territory of the Russian Federation.

In the Middle Ages, representations of sovereignty entailed a refusal to recognize acts of another state [1]. We believe that at present the answer to the question of the need to recognize and execute foreign judgments lies outside the sphere of understanding state sovereignty. A judicial decision of one state in the territory of another state does not have legal force, and receives it, since the procedural legislation of another state allows recognition and enforcement of foreign judicial decisions [2]. The state itself determines on the basis of national acts, international treaties to recognize and execute on its territory foreign judicial acts. Moreover, the state establishes the procedure and legal conditions for the recognition and enforcement of judgments. A.I. Muranov rightly notes that "only one condition is important for bringing foreign decisions into execution - the consent of the state to execute a decision on its territory. With the consent of the state to bring a foreign judicial decision to execute on its territory a violation of sovereignty in principle can not be "[3].

As a consequence, the recognition and enforcement of foreign judgments not only does not infringe on state sovereignty, but also has a connection with the fulfillment of the state's own functions. Therefore, recognition and enforcement of foreign judgments in Russia is beneficial to Russian citizens. We should agree with the opinion of scientists who maintain that the institution of recognition and enforcement of a foreign judicial decision in the territory of a certain state is an instrument for protecting the interests of the subjects of this state [4].

The conditions for the admissibility of recognition and enforcement of a foreign court decision are determined by national legislation and international agreements. The execution of foreign judgments is preceded by their recognition by the relevant state in which enforcement is sought. The issues of recognition of court decisions are important not only in the sphere of commercial activity, but also for cases arising from family, hereditary, labor, land legal relations [5].

In modern Russian legislation there is no legal definition of the concept of "recognition of foreign judgments". As a consequence, in the doctrine of private international law there are various approaches to the formation of this concept. Thus, P.N. Evseev, in recognition of the decision of a foreign court, means recognizing the qualities that a local court's decision has over a foreign judgment [6]. M. Boguslavsky takes a similar position on this issue, who notes that the recognition of the decision of a foreign court serves as a confirmation of civil and other rights to the same extent as the

decision of the domestic court [7]. It is difficult to disagree with the given points of view, since the legal nature of the recognition of the decision of a foreign court is a legal act on the basis of which such important qualities as compulsion and sufficiency for execution are recognized for the decision.

Analysis of civil and arbitration procedural legislation of the Russian Federation (Part 1, Article 409 of the Civil Procedure Code of the Russian Federation and Part 1 of Article 241 of the Code of Arbitration Procedure of the Russian Federation) allows us to conclude that the decision of a foreign court is recognized and enforced only if recognition and enforcement is expressly provided for by an international contract or federal law. It should be noted that the direct indication of the law is characteristic only of cases involving bankruptcy [8].

So, on the basis of the norms of the Russian procedural legislation, one can come to the conclusion that for the recognition and enforcement of decisions of foreign vessels on the territory of the Russian Federation, a relevant international treaty is necessary. To this end, Russia concludes bilateral treaties on legal assistance in civil, family and criminal cases. In particular, such treaties are concluded by the Russian Federation with Hungary, Italy, India, Kazakhstan, Poland and a number of other states. However, there are no agreements on legal assistance with a number of countries in central Europe. This situation leads to the fact that decisions of foreign courts can not be recognized and performed on the territory of the Russian Federation.

It should be noted that Russia's interaction with the countries of the European Union has not reached the level that would allow Russia to become a party to the Lugano Convention on Jurisdiction and Enforcement of Judgments in Civil and Commercial Matters of 1988. At the same time, Russia to the Lugansk Convention of 1988. We believe that the norms of the Lugano Convention can be taken into account when concluding new international treaties by Russia and improving domestic legislation Russian Federation.

At the same time, scholars argue that the recognition and enforcement of a foreign judicial decision is possible on the basis of reciprocity and international courtesy [9]. Of course, the idea of recognition and enforcement of foreign judgments based on the principle of reciprocity is very attractive. However, in our opinion, it is difficult to implement due to the fact that the implementation of the principle of reciprocity will directly depend on whether the courts of a foreign state will act in this way or still ignore this principle, because it is not legally fixed and there is no mechanism for its implementation.

When determining the court in which the dispute will be resolved, the parties must take into account the question of whether the subsequent court decision will be executed in another state. However, enforcement may not be possible, either, the defendant may have property in different countries. In our opinion, in this case the most effective way to solve this problem can be an appeal to resolve the dispute in international commercial arbitration.

Recognition and enforcement of decisions of international commercial arbitration has its own characteristics. In particular, they are recognized and enforced in accordance with the New York Convention of 1958 "On Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards" [10]. The provisions of this Convention state that those States that have acceded to it undertake to recognize arbitral awards as binding and enforce them on the basis of the norms of the territory where recognition is sought and enforcement of these decisions. However, IO Khlestova in one of her works draws attention to the fact that the New York Convention did not create a uniform regime for enforcing arbitral awards [11]. At the same time, participation in the Convention of a significant number of states allows us to affirm the existence of an effective mechanism that ensures the real fulfillment of foreign arbitral awards in the territory of its member countries.

However, despite the rather high level of unification within the framework of the New York Convention of 1958, not all states participate in it. We believe that in the event that states are not parties to this Convention, it is advisable to envisage in the foreign trade contract a complex propogation agreement, the essence of which will be that if the plaintiff is a Russian party, she should apply to a foreign court. As a consequence, a foreign court makes a decision that can be enforced in the territory of a foreign state. In the event that the plaintiff is a foreign firm, then it must apply to the court of the Russian Federation, which takes the appropriate decision and enforces it. This decision takes place if there have been no relevant legal assistance agreements concluded between the states, and these countries do not participate in the 1958 New York Convention.

So, it can be concluded that the effectiveness of the recognition and enforcement of judicial and arbitral awards in the territory of the Russian Federation directly depends on the method chosen by the parties to resolve the dispute.

List of references:

1. Shak H. International civil procedural law - M.: Publishing House BEK, 2001. - 621 p.
2. Lunts L.A. The course of private international law: In 3 volumes - Moscow: Spark, 2002. - 1169 p.
3. Muranov A.I. International treaty and reciprocity as the basis for enforcing foreign judgments in Russia. - Moscow: Statute, 2003. - 320 p.
4. Kirilyuk I.V., Chernenko A.V. Procedure of consideration in the courts of Ukraine of applications for recognition and granting of permission to enforce the decisions of foreign courts // Arbitration practice. - 2003. - No. 8. - P. 29.
5. Gintov D.V. Step forward or running on the spot: to the question of the principle of reciprocity // Arbitration and civil process. - 2013. - No. 4. - P. 17.
6. Evseev P.N. Cooperation of Justice Authorities under Treaties on Legal Aid - M., 1962. - 374 p.
7. Boguslavsky M.M. International private law - M.: Statute, 2015. - 764 p.
8. On insolvency (bankruptcy): Federal Law of the Russian Federation of 26.10.2002 No. 127-FZ (as amended on November 25, 2017) // SZ RF. No. 43. Art. 4190
9. Drobyazkina I.V. International civil process: problems and perspectives - SPb.: The Legal Center Press, 2005. - 749 p
10. UN Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards (New York, 1958) [Electronic resource] // http://www.uncitral.org/uncitral/ru/uncitral_texts/arbitration/NYConvention.html
11. Khlestova I.O. Actual issues of recognition and enforcement of foreign arbitral awards in the Russian Federation / Ed. A.S. Komarova - M., 2007. - 438 p.

ТҮЙІНДЕМЕ/RESUME

**Татьяна Вадимовна Глинщикова
Юлия Алексеевна Самсоненко**

**И.Т. Трубилин атындағы Кубань мемлекеттік аграрлық университеті, ФМБМ ВО,
Краснодар, Ресей Федерациясы**

АРБИТРАЖДАР МЕН ШЕТЕЛДІК СОТТАР ШЕШІМДЕРІН ТАҢУ ЖӘНЕ ОРЫНДАУ: ТЕОРИЯ МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН ІС-ТӘЖІРИБЕЛЕР

Тауарлар мен қызметтердің халықаралық алмасуының ұлғаюы сыртқы экономикалық даулардың санын көбейтуге әкеліп соғады, соның салдарынан шетелдік азаматтардың қатысуымен соттарға даулардың объективті сараптамасы қажет. Шешімнің сапасы, сондай-ақ шетелдіктегі бұл шешімді тану және орындау мүмкіндігі құзыретті органның дауды шешу үшін қаншалықты жақсы екеніне байланысты. Ресейде шетелдік сот шешімдерін мойындау мен орындаудың алғышарттары – халықаралық шарттың болуы. Заңгерлік көмек туралы тиісті келісімдердің болмауы Ресей Федерациясының аумағында шетелдік соттардың шешімдерін тануға және орындауға мүмкіндік бермейді. Мақаланың авторлары қолданыстағы мәселені шешудің түрлі нұсқаларын ұсынды, өйткені шетелдік сот және арбитраждық шешімдерді тану мен орындаудың тиімділігі дауларды шешудің нақты әдісіне байланысты.

Кілтті сөздер: шетелдік соттардың шешімдерін тану, шетелдік соттардың шешімдерін орындау, халықаралық шарт, өзара қарым-қатынас, арбитраж.

**Глинщикова Татьяна Вадимовна
Самсоненко Юлия Алексеевна**

**ФГБОУ ВО «Кубанский государственный аграрный университет им. И.Т. Трубилина»,
Краснодар, Российская Федерация**

ПРИЗНАНИЕ И ИСПОЛНЕНИЕ РЕШЕНИЙ ИНОСТРАННЫХ СУДОВ И АРБИТРАЖЕЙ: ВОПРОСЫ ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ

Увеличение в международном обмене товаров и услуг приводит к увеличению в числе иностранных экономических споров и, как следствие, потребность в объективном осмотре споров в судах с участием иностранцев. Качество решения, также как и возможности признания и выполнения этого решения в зарубежной стране, зависит от того, как хорошо

компетентное тело уполномочено иметь дело с диспутом. Предпосылки, ибо распознавание и осуществление иностранных суждений в России - существование международного договора. Отсутствие релевантных договоров на юридической взаимопомощи не позволяет признание и выполнение постановлений иностранных судов на территории Российской Федерации. Авторы статьи предложили различный выбор для разрешения существующей проблемы, с тех пор, как эффективность распознавания и осуществления иностранных судебных и арбитражных решений зависит от специфического метода спорной резолюции.

Ключевые слова: распознавание решений иностранных судов, выполнения решений иностранных судов, международного договора, взаимности, арбитраж

Список использованных источников:

1. Шак Н. Международное гражданское процедурное право - М.: Издательский Дом «Век», 2001. - 621 с.
2. Лунц Л.А. Курс частного международного права: В 3 томах - Москва: Искра, 2002. - 1169 с.
3. Муранов А.И. Международный договор и взаимность как основа для предписания иностранных суждений в России. - Москва: Статут, 2003. - 320 с.
4. Кирилюк И.В., Черненко А.В. Процедура рассмотрения в судах Украины приложений для распознавания и предоставляя разрешения предписать решения иностранной практики Арбитража // судов. - 2003. - Номер 8. - с. 29.
5. Гинтов Д.В. Шаг вперед или назад: к вопросу принципа арбитража и взаимности и гражданского процесса. - 2013. - Номер 4. - с. 17.
6. Евсеев П.Н. Сотрудничество Властей Правосудия под Договорами на Бесплатной юридической Консультации - М., 1962. - 374 р.
7. Богуславский М.М. Международное частное право - М.: Статут, 2015. - 764 с.
8. О неплатежеспособности (банкротство): Федеральный Закон Российской Федерации 26.10.2002
9. Дробишкина И.В. Международный гражданский процесс: проблемы и перспективы - Спб.: Законная Пресса Центр, 2005. - 749 с
10. Соглашения ООН на Распознавании и Осуществлении Иностранных Арбитражных Решений (Нью-Йорк, 1958) [Электронный ресурс] // <http://www.uncitral.org/uncitral/ru/uncitral/texts/arbitration/NYConvention.html>
11. Клестова И.О. Фактические проблемы распознавания и осуществление иностранных арбитражных решений в Российской Федерации - М., 2007. - 438 с.

УДК 347.132

Аймақ Аружан Сержанқызы
aruzhan.aimak@gmail.com

АО «Университет КазГЮУ», Астана, Республика Казахстан

**ОСНОВАНИЯ ДЛЯ ПРИЗНАНИЯ СДЕЛКИ КУПЛИ-ПРОДАЖИ ДОЛЕЙ УЧАСТИЯ В
ТОВАРИЩЕСТВАХ С ОГРАНИЧЕННОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТЬЮ ПО
ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН**

В статье рассматриваются возможные основания, при наличии которых сделки по купле-продаже долей участия в товариществе с ограниченной ответственностью могут быть признаны недействительными. Факторами, могущими повлиять на признание таких сделок недействительными, являются следующие случаи: неоплата или неполная оплата долей участия в товариществах с ограниченной ответственностью, отсутствие согласия одного из супругов при его заключении, отчуждение арестованной доли, заключение сделок с нарушениями уставной компетенции органа товарищества с ограниченной ответственностью, применение в отношении продавца процедуры банкротства, преследование сделкой целей недобросовестной конкуренции или нарушение ею требований деловой этики, совершение сделки без получения

необходимого разрешения либо после окончания срока действия разрешения, подписание сделки неуполномоченными представителями сторон. При этом, в статье указывается, что при анализе случаев признания сделок недействительными, допускается, что стороны являются дееспособными, не заблуждаются относительно условий, не совершают сделку под влиянием обмана.

Ключевые слова: признание сделки недействительной, оспоримая сделка, ничтожная сделка, договор купли-продажи доли в товариществе с ограниченной ответственностью, договор по отчуждению доли в товариществе с ограниченной ответственностью.

На сегодняшний день, в связи с усиленным развитием предпринимательских отношений, сделки с отчуждением долей участия являются одними из наиболее распространенных видов сделок. При этом, очень важно соблюдать все необходимые детали для их правильного и законного заключения, поскольку при их несоблюдении риски признания сделки по купле-продаже долей участия (далее – «Сделка») в товариществе с ограниченной ответственностью (далее – «Товарищество») значительно возрастают. В указанной статье мы попытались осветить возможные ситуации, при которых такая сделка может быть признана недействительной по основанию оспоримости или по основанию ничтожности.

Так, в соответствии со статьей 157 ГК РК, Сделка недействительна в случае нарушения требований законодательства в силу следующих фактов:

- признания ее таковой судом (оспоримая сделка); либо
- по основаниям, прямо предусмотренным законодательными актами, независимо от такого признания (ничтожная сделка).

Необходимо обратить внимание, что при написании данной статьи, мы исходили из следующих положений:

(а) Подписанты на момент подписания Сделки являются полностью дееспособными, в момент заключения Сделки понимали значения своих действий и могли ими руководить;

(б) Стороны при совершении Сделки не были подвержены заблуждению относительно природы сделки, тождества или таких качеств ее предмета, которые значительно снижают возможности его использования по назначению;

(с) Сделка не была совершена под влиянием обмана, насилия, угрозы, и ни одна из сторон не совершила Сделку вследствие стечения тяжелых обстоятельств на крайне невыгодных для себя условиях, т.е. Сделка не являлась кабальной;

(d) Сделка не была совершена вследствие злонамеренного соглашения представителя одной из сторон с другой стороной(-ами).

В случаях, предусмотренных пунктами(b)-(d), Сделка может быть признана судом недействительной по иску заинтересованной стороны (т.е. сделка является оспоримой). В случае, предусмотренном пункте (а) – Сделка может быть рассматриваться заинтересованной стороной в качестве недействительной без решения суда, если только другие стороны не оспаривают ее недействительность (так называемая, ничтожная сделка).

На основании нашего анализа, мы полагаем, что применительно к рассматриваемой ситуации нарушениями, которые могут повлечь оспоримость сделки (то есть, возможность признания ее недействительной в суде), могут быть следующие:

1. Неоплата или неполная оплата долей участия в Товариществе, отчужденных Продавцом.

В соответствии с пунктом 1 статьи 29 Закона о ТОО, доля участника в имуществе товарищества с ограниченной ответственностью может быть отчуждена или заложена до полной оплаты вклада лишь в той части, в которой вклад уже оплачен.

Если Сделка совершена в отношении долей участия, которые не были оплачены (или были оплачены частично), такая Сделка может быть оспорена в суде и впоследствии признана недействительной по иску покупателей долей участия в Товариществе (только в части не оплаченных долей участия).

2. Отсутствие согласия супруга(-и) на продажу долей участия в Товариществе.

В соответствии с пунктом 2 статьи 33 Кодекса о браке, доли в уставном капитале товариществ с ограниченной ответственностью, приобретенные супругами во время брака (супружества), являются их общей совместной собственностью.

В соответствии с пунктом 1 статьи 34 Кодекса о браке владение, пользование и распоряжение общим имуществом супругов осуществляются по обоюдному согласию супругов. Согласно пункту 2 этой же статьи при совершении одним из супругов сделки по распоряжению общим имуществом супругов согласие другого супруга предполагается. При этом, сделка, совершенная одним из супругов по распоряжению общим имуществом, может быть признана судом недействительной по мотивам отсутствия согласия другого супруга только по его требованию и только в случаях, если доказано, что другая сторона знала или заведомо должна была знать о несогласии другого супруга на совершение сделки.

Согласно пункту 3 статьи 34 Кодекса о браке для совершения одним из супругов сделки, требующей нотариального удостоверения, необходимо получить нотариально удостоверенное согласие другого супруга. В соответствии с пунктом 2 статьи 29 Закона о ТОО, договор отчуждения права на долю в уставном капитале товарищества или ее части, стороной которого является физическое лицо, подлежит нотариальному удостоверению. В этой связи, супруг, нотариально удостоверенное согласие которого на совершение сделки не было получено, вправе требовать признания сделки недействительной в судебном порядке в течение трех лет со дня, когда он узнал или должен был узнать о совершении сделки.

При этом, практикующие судьи придерживаются того, что следует исходить из п. 2 ст. 33 Кодекса «О браке (супружестве) и семье», в силу которого сделка, совершенная одним из супругов по распоряжению общим имуществом по мотиву отсутствия согласия другого супруга, может быть признана недействительной лишь при наличии доказательств тому, что другая сторона в сделке знала или заведомо должна была знать о несогласии другого супруга на совершение сделки.[1]

3. Отчуждение доли участия в Товариществе, на которую наложен арест или иные обременения, запрещающие распоряжаться долей.

Если сделка была осуществлена в момент действия обеспечительной меры в виде запрета распоряжения долей участия, например, ареста, то сделка потенциально может быть оспорена заинтересованной стороной в суде.

4. Совершение сделки юридическим лицом в противоречии с целями деятельности, определенно ограниченными законодательством или учредительными документами, а также при нарушении уставной компетенции органа юридического лица (одного из покупателей).

В соответствии с пунктом 11 статьи 159 Гражданского кодекса, если сделка совершена юридическими лицами-покупателями в противоречии с целями деятельности, определенно ограниченными законодательством или учредительными документами, либо с нарушением уставной компетенции его органа, то может быть признана недействительной по иску собственника имущества юридического лица или его учредителя (участника), если доказано, что другая сторона в сделке знала или должна была знать о таких нарушениях.

Таким образом, одним из обязательных условий для признания внеуставной сделки недействительной является осведомленность контрагента о компетенции органа юридического лица, заключающего сделку. В отношении указанного вопроса, касательно того, кто является «виновным» в признании такой сделки недействительной, С.И. Клишкин пишет, что несмотря на то, что участники юридического лица сами назначают исполнительного органа, который в дальнейшем заключает сделки с нарушением уставной компетенции, и, казалось бы, сами должны нести за него ответственность, в большей же степени вину за недействительность внеуставной сделки все же должны нести контрагенты юридического лица. [2]

5. Применение в отношении Продавца процедуры банкротства.

В соответствии с пунктом 1.1 статьи 50 Закона о банкротстве с момента возбуждения производства по делу о реабилитации или банкротстве собственнику имущества должника (Продавца) запрещаются использование и реализация имущества вне рамок обычных коммерческих операций без их согласования с временным управляющим.

В соответствии с пунктом 1 статьи 28-2 Закона о банкротстве, с даты вступления решения суда о применении в отношении должника (Продавца) процедуры урегулирования неплатежеспособности, должнику (Продавцу) запрещается совершать какие-либо сделки по отчуждению имущества (активов).

Если при вышеуказанных условиях и при несоблюдении необходимых согласований сделка была совершена, то она также может быть признана в суде недействительной.

Кроме того, существует риск того, что если в течение 3 лет с момента заключения Сделки в отношении Продавца будет возбуждено дело о банкротстве и (или) реабилитации, то помимо общих оснований признания сделки недействительной, Сделка может быть признана недействительной в следующих случаях:

1) цена Сделки или иные условия существенно в худшую для Продавца сторону отличаются от цены или иных условий, при которых в сравнимых обстоятельствах совершаются аналогичные сделки, если последствия Сделки привели к финансовым потерям;

2) Сделка не соответствует деятельности Продавца, ограниченной законодательными актами Республики Казахстан;

3) доли участия переданы по цене, существенно отличающейся в худшую для Продавца сторону от цены на идентичный или однородный товар при сопоставимых экономических условиях либо без наличия оснований в ущерб интересам кредиторов;

4) если Сделка, совершенная в течение 6 месяцев до возбуждения дела о банкротстве и (или) реабилитации, повлекла предпочтительное удовлетворение требований одних кредиторов перед другими;

5) договоры дарения имущества Продавца (в случае если доли участия Товарищества будут отчуждены на безвозмездной основе), за исключением заключенных в рамках обычных коммерческих операций, если такая Сделка существенно отличается от сделок, заключенных за год до возбуждения дела о реабилитации или банкротстве.

6. Преследование сделкой целей недобросовестной конкуренции или нарушение ею требований деловой этики.

Согласно пункту 2 статьи 159 Гражданского кодекса, может быть признана судом недействительной сделка, преследующая цели недобросовестной конкуренции, то есть направленная на достижение или предоставление неправомерных преимуществ, или нарушающая требования деловой этики. Однако на практике указанное основание для признания сделки недействительной малоприменимо.

Мы полагаем, что применительно к рассматриваемой ситуации нарушениями, которые могут повлечь ничтожность Сделки, могут быть следующие:

1. Совершение Сделки без получения необходимого разрешения либо после окончания срока действия разрешения.

В соответствии с положениями Предпринимательского кодекса, в случае если один из покупателей приобретает более 50 % долей участия Товарищества, а также если совокупная стоимость активов Товарищества, соответствующего покупателя или их совокупный объем реализации товаров за последний финансовый год превышает 10 000 000 месячных расчетных показателей (22 690 000 000 тенге), то Сделка признается экономической концентрацией, и для ее совершения необходимо получение согласия антимонопольного органа Республики Казахстан. Экономическая концентрация, совершенная без согласия антимонопольного органа, которая привела к установлению монопольного положения субъекта рынка или группы лиц и (или) ограничению конкуренции, может быть признана судом недействительной по иску антимонопольного органа. Государственная перерегистрация субъекта рынка (т.е. Товарищества), осуществленные в результате Сделки, совершенной без согласия антимонопольного органа, могут быть признаны в судебном порядке незаконными и отменяются по иску антимонопольного органа.

В случае если Товарищество обладает правом недропользования, то согласно нормам Закона о недрах, для осуществления Сделки необходимо разрешение компетентного государственного органа либо местного исполнительного органа. Сделка, совершенная без вышеуказанного разрешения, либо по истечении срока действия разрешения, а также без предварительного согласия уполномоченного органа по изучению и использованию недр, ничтожна.

Здесь также необходимо обратить внимание на то, что отсутствие разрешения компетентного органа на их передачу признается для отказа в регистрации, если такие доли подлежат регистрации, или основанием для отказа в перерегистрации юридического лица в соответствующих случаях.[3] В связи с вышеуказанным, осуществление такой сделки изначально будет невозможным в виду отсутствия возможности ее регистрации в государственных органах.

2. Несоблюдение нотариальной формы заключения Сделки.

В соответствии с пунктом 2 статьи 29 Закона о ТОО, договор отчуждения права на долю в уставном капитале товарищества или ее части, стороной которого является физическое лицо, подлежит нотариальному удостоверению. Несоблюдение требования о нотариальном удостоверении сделки, согласно пункту 1 статьи 154 Гражданского кодекса а влечет ее ничтожность. Обращаем при этом Ваше внимание на то, что в соответствии с пунктом 2 статьи 154 Гражданского кодекса, если Сделка будет фактически исполнена сторонами или одной из сторон, по своему содержанию не противоречит законодательству и не нарушает прав третьих лиц, то суд по заявлению заинтересованной стороны вправе признать сделку действительной. В этом случае последующее нотариальное удостоверение сделки не требуется.

3. Подписание Сделки неуполномоченными представителями сторон.

В соответствии со статьей 165 Гражданского кодекса, сделка, совершенная от имени другого лица лицом, не уполномоченным на совершение сделки, или с превышением полномочия, создает, изменяет и прекращает гражданские права и обязанности для представляемого лишь в случае последующего одобрения им этой сделки. На основании изложенного можно прийти к выводу о том, что сделка, подписанная неуполномоченным представителем одной из ее сторон, до последующего одобрения данной стороны, будет ничтожна.

Таким образом, нами были освещены возможные ситуации, при которых предприниматели могут столкнуться с рисками признания сделок с отчуждением долей участия в товариществах с ограниченной ответственностью недействительными. Учитывая, что институт признания сделок недействительными гражданского законодательства Республики Казахстан был существенно усовершенствован, участники гражданско-правовых сделок должны тщательно соблюдать условия и требования к их заключению для максимальной минимизации рисков наступления вышеуказанных негативных последствий.

Список использованных источников:

1. Жумашева А. Признать недействительность сделки// Электронный сайт <https://www.zakon.kz/4889662-priznat-nedeystvitelnost-sdelki-a.html>, момент обращения 17.03.2018 г.
2. Климин С.И. Внеуставные сделки (<https://www.zakon.kz/4796123-vneustavnye-sdelki-s.i.-klimkin-k.ju.n..html>);
3. Ильясова К.М. Правовой режим объектов, связанных с правом недропользования, по законодательству Республики Казахстан// Электронный сайт https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31856361#pos=1;-110 момент обращения 17.03.2018 г.
4. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть) от 27 декабря 1994 года и Гражданский кодекс Республики Казахстан (Особенная часть) от 1 июля 1999 года;
5. Закон Республики Казахстан «О товариществах с ограниченной и дополнительной ответственностью» от 22 апреля 1998 года № 220-І;
6. Предпринимательский кодекс Республики Казахстан от 29 октября 2015 года № 375-V ЗРК;
7. Закон Республики Казахстан «О недрах и недропользовании» от 24 июня 2010 года № 291-ІV;
8. Кодекс Республики Казахстан «О браке (супружестве) и семье» от 26 декабря 2011 года № 518-ІV;
9. Закон Республики Казахстан «О реабилитации и банкротстве» от 7 марта 2014 года № 176-V ЗРК;
10. Закон Республики Казахстан «О валютном регулировании и валютном контроле» от 13 июня 2005 года № 57;
11. Закон Республики Казахстан «О естественных монополиях» от 9 июля 1998 года N 272».

ТҮЙІНДЕМЕ/RESUME

Аружан Сержанқызы Аймак

«КАЗГЮУ университеті» АҚ, Астана, Қазақстан Республикасы

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ЗАҢНАМАСЫ БОЙЫНША ЖАУАПКЕРШІЛІГІ ШЕКТЕУЛІ СЕРІКТЕСТЕРДІҢ ҚАТЫСУ ҮЛЕСТЕРДІ САТУ ЖӘНЕ САТЫП АЛУ БОЙЫНША ШАРТТАРДЫ ЖАРАМСЫЗ ДЕП МОЙЫНДАУҒА НЕГІЗДЕРІ

Мақалада жауапкершелігі шектеулі серіктестіктегі қатысу үлестерді сатуға және сатып алуға қатысты мәмілелердің жарамсыз деп тануы мүмкін болатын негіздемелері қарастырылған. Осындай мәмілелерді жарамсыз деп тануға әсер етуі мүмкін факторлар мынадай болып табылады: жауапкершілігі шектеулі серіктестіктерде қатысу үлестерін төлемегені немесе толық төлемегені, жұбайлардың біреуінің мәміленің жасасу кезінде келісімі болмауы, тыйымы салынған қатысу үлестіні сату, жауапкершілігі шектеулі серіктестіктің құзыретінің бұзылуымен мәмілелер жасасу, сатушыға қатысты банкроттық рәсімін қолдану кезі, жосықсыз бәсекелестік мақсаттарына қол жеткізу немесе оны іскерлік этиканың талаптарын бұзу, қажетті рұқсатты алмай немесе рұқсаттың қолданылу мерзімі аяқталғаннан кейін мәміле жасасу, тараптардың рұқсат етілмеген өкілдерінің мәмілені жасасуы. Сонымен қатар, мақалада мәмілелерді жарамсыз деп тану жағдайларын талдау кезінде тараптардың заңдық тұрғыдан қабілетті болуына, шарттарға қата болмауға, алдаудың әсерінен мәміле жасауға жол берілмейтініне нұсқайды.

Кілтті сөздер: мәмілені жарамсыз деп тану, даулы мәміле, жарамсыз мәміле, жауапкершілігі шектеулі серіктестіктегі қатысу үлестері сатып алу туралы мәміле, жауапкершілігі шектеулі серіктестіктегі үлесті иеліктен шығару туралы мәміле.

Aimak Aruzhan

KAZGUU University JSC, Astana, Republic of Kazakhstan

GROUND FOR RECOGNITION OF TRANSACTIONS OF SALE AND PURCHASE OF PARTICIPATORY INTERESTS IN LIMITED LIABILITY PARTNERSHIPS ON THE LEGISLATION IN ACCORDANCE WITH LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

The article considers possible grounds, in the presence of which transactions for the sale and purchase of participatory interests in a limited liability partnership can be declared invalid. Factors which may affect the recognition of such transactions as invalid are the following: non-payment or incomplete payment of participation interests in limited liability partnerships, lack of consent of one of the spouses at the time of conclusion of the transaction, alienation of the arrested participatory interest, conclusion of transactions with violations of the statutory competence of the limited liability partnership, application of the bankruptcy procedure against the seller, prosecution of the objectives of unfair competition by the transaction or violation of the requirements of business ethics, the transaction without obtaining the necessary permit or after the expiration of the permit, signing of the transaction by unauthorized representatives of the parties. At the same time, the article indicates that at the process of analyzing the cases of recognition of transactions as invalid, it was assumed that the parties are legally capable, do not err about the conditions, do not make a deal under the influence of deception.

Key words: invalidation of transaction, a disputable transaction, a void transaction, a share purchase agreement in a limited liability partnership, agreement on the alienation of a share in a limited liability partnership.

List of references:

1. Zhumasheva A. Recognize the invalidity of the transaction // Electronic site <https://www.zakon.kz/4889662-priznat-nedeystvitelnost-sdelki-a.html>, time of circulation 17.03.2018.
2. Klimkin S.I. non-authorized transactions (<https://www.zakon.kz/4796123-vneustavnnye-sdelki-s.i.-klimkin-k.ju.n..html>);
3. Ilyasova K.M. Legal regime of objects related to subsoil use right, under the legislation of the Republic of Kazakhstan // Electronic site https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31856361#pos=1;-110 the moment of circulation March 17, 2013

4. The Civil Code of the Republic of Kazakhstan (General Part) of 27 December 1994 and the Civil Code of the Republic of Kazakhstan (Special Part) of 1 July 1999;
5. Law of the Republic of Kazakhstan "On partnerships with limited and additional liability" dated 22 April 1998 No. 220-I;
6. The Entrepreneurship Code of the Republic of Kazakhstan dated October 29, 2015 No. 375-V ZRK;
7. Law of the Republic of Kazakhstan "On Subsoil and Subsoil Use" of June 24, 2010 No. 291-IV;
8. The Code of the Republic of Kazakhstan "On Marriage (Matrimony) and Family" of December 26, 2011 No. 518-IV;
9. The Law of the Republic of Kazakhstan "On Rehabilitation and Bankruptcy" of March 7, 2014, No. 176-V of the SAM;
10. Law of the Republic of Kazakhstan "On Currency Regulation and Currency Control" dated June 13, 2005 No. 57;
11. Law of the Republic of Kazakhstan "On Natural Monopolies" of July 9, 1998 No. 272".

УДК 347

Ахметжанова Галия Сырымовна
galeka_2993@mail.ru
АО «Университет КазГЮУ», Астана, Республика Казахстан

РЕТРОСПЕКТИВНЫЙ АНАЛИЗ ЭТАПОВ СТАНОВЛЕНИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН О НЕДРАХ И НЕДРОПОЛЬЗОВАНИИ

На сегодняшний день по итогам работы по разработке Кодекса РК «О недрах и недропользовании» возникла необходимость осмысления правовой действительности, дополненной концептуальными нововведениями по опыту стран Организации экономического развития и сотрудничества, и проведения ретроспективного анализа становления казахстанского законодательства о недрах и недропользовании. Учитывая, что новый Кодекс применяется к отношениям по недропользованию, возникшим после введения его в действие (за исключением случаев, предусмотренных Кодексом), особый интерес в данной статье будет представлять хронологический анализ законодательного регулирования вопросов недропользования в Республике. В этой статье автором представлен хронологический анализ, разделенный на шесть условных периодов развития и становления права недропользования в Республике Казахстан. Кроме того, нормативно-правовая база права недропользования описана присущими для каждого закона особенностями, выявленными на практике в период их действия.

Ключевые слова: закон, история, Кодекс о недрах и недропользовании, кодификация, недропользование, право недропользования, соглашение о разделе продукции.

В соответствии с пунктом 3 статьи 6 Конституции РК, «...земля и ее недра, воды, растительный и животный мир, другие природные ресурсы находятся в государственной собственности. Земля может находиться также в частной собственности на основаниях, условиях и в пределах, установленных законом» [1]. Так, право недропользования представляется доступным не только исключительно государству, но и частным собственникам [2].

Начиная с 1898 года – начала развития нефтяной промышленности в РК – сферу недропользования регулировали следующие документы:

- Кодекс Казахской ССР «О недрах» от 4 августа 1976 года;
- Конституция РК от 28 января 1993 года;
- Конституция РК от 30 августа 1995 года;
- Кодекс РК «О недрах и переработке минерального сырья» от 30 мая 1992 года;
- Закон РК «Об иностранных инвестициях» от 27 декабря 1994 года № 266-ХІІІ;

- Указ Президента РК, имеющий силу Закона «О нефти» от 28 июня 1995 г. № 2350;
- Указ Президента РК, имеющий силу Закона «О недрах и недропользовании» от 27 января 1996 года № 2828;
- Закон РК «О государственной поддержке прямых инвестиций» от 1997 года;
- Закон РК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты РК по вопросам недропользования и проведения нефтяных операций в РК» от 11 августа 1999 года № 467-І;
- Закон РК «Об инвестициях» от 8 января 2003 года № 373 - ІІ;
- Закон РК «О недрах и недропользовании» от 24 июня 2010 года № 291-ІV;
- Кодекс РК «О недрах и недропользовании» от 27 декабря 2017 года № 125-VI ЗРК.

Кроме вышеперечисленных законодательных актов, немаловажную роль сыграли такие документы, как:

- Указ Президента РК «О мерах по дальнейшему обеспечению интересов государства в нефтегазовом секторе экономики страны» от 20 февраля 2002 года (образование закрытого акционерного общества «Национальная компания КазМунайГаз»);
- Постановление Правительства РК от 26 декабря 2002 года № 1378 - О классификации отраслей законодательства РК, где закреплена отрасль - Использование и охрана недр;
- Постановление Правительства РК от 11 декабря 1997 года «О проведении юбилейной даты – 100-летия нефтяной промышленности Казахстана».

Одним из первых документов, заложивших фундамент правовой базы в сфере недропользования, считается Закон «О зарубежных инвестициях». Данный закон защищал иностранных инвесторов от рисков при изменении национального законодательства, ухудшающих их положение, давал им гарантии от экспроприации и незаконных действий государственных органов и должностных лиц, предоставлял право на компенсацию ущерба в результате вооруженного конфликта, на свободное использование инвестиционного дохода, свободное осуществление расчетов в иностранной валюте и т.д. [3].

Закон РК «О недрах и недропользовании» 2010 года, в свою очередь, считался довольно модернизированным, актуальным на момент принятия по сравнению с ранее действовавшими нормативными правовыми актами. Однако, учитывая тот факт, что за 3 года с момента его принятия, в Закон были внесены изменения более 15 раз (189 поправок), можно говорить о несовершенности и нестабильности законодательства о недрах и недропользовании, а также о необходимости его дальнейшего совершенствования, что, по нашему мнению, обусловило принятие нового Кодекса РК «О недрах и недропользовании»[4].

Переходя к изучению истории развития нефтегазовой отрасли в РК (в частности, законодательной базы), отмечаем, что условно выделяют шесть периодов: 1991 – 1996 гг.; 1997 – 2001 гг.; 2002 – 2006 гг.; 2007 – 2011 гг.; 2012 – 2016 гг.; 2017 – Настоящее время.

Первый период (1991 – 1996 гг.) ознаменован принятием Кодекса «О недрах и переработке минерального сырья» от 30 мая 1992 года. Данный Кодекс был первым в своем роде кодифицированным документом, регулирующим специфическую отрасль и заложившим основу правовой базы в сфере недропользования. Согласно Кодексу, право недропользования предоставлялось в расширительном порядке путем выдачи лицензии [5]. Кроме того, была установлена возможность предоставления недр в пользование иностранным юридическим и физическим лицам, а также предприятиям с иностранным участием на условиях контракта и концессии [6].

Наряду с этим действовали Соглашения о разделе продукции (СРП, PSA). СРП представляло собой особый вид договора об учреждении совместного предприятия, заключенного между зарубежной добывающей компанией (подрядчиком) и государственным предприятием (государственной стороной), уполномочивающим подрядчика провести поисково-разведочные работы и эксплуатацию в пределах определенной области (контрактная территория) в соответствии с условиями соглашения. На тот период в рамках СРП большинство рисков в значительной мере перекладывалось на принимающее государство, а инвесторам предоставлялись многочисленные льготы, предполагающие наиболее комфортные условия для работы на территории страны. Данный вид договора помог привлечь существенное количество иностранных инвесторов в страну.

17 ноября 1994 года была принята Программа развития нефтегазового комплекса Казахстана, закрепившая три основные задачи: укрепление перерабатывающих мощностей, полное обеспечение внутренних потребностей нефтепродуктах, наращивание экспорта нефти [7].

Кроме того, первый этап отличается также принятием двух основополагающих законов в сфере недропользования:

- Указ Президента РК, имеющий силу Закона «О нефти» от 28 июня 1995 г. № 2350, целью которого было привлечение иностранных инвесторов в страну, вступил в силу 1 июля 1995 года;

- Указ Президента РК, имеющий силу Закона «О недрах и недропользовании», от 27 января 1996 г.

Необходимость принятия Указа «О нефти» 1995 года была связана со специфическими особенностями нефтяных операций в части как химических, так и физических свойств присущими нефти, газа и иных углеводородов, относящихся к понятию нефти, приведенном в Законе о нефти. В отличие от большинства иных минеральных полезных ископаемых, представленных преимущественно в твердом виде, нефть представлена в жидком или газообразном состоянии, залегающая, как правило, глубоко под землей и под большим давлением, что доказывает специфику её извлечения из недр и транспортировки, обустройства месторождения и иной сопутствующей нефтяным операциям инфраструктуры [8].

Указ «О недрах и недропользовании» 1996 года, в свою очередь, значительно сузил предмет регулирования: в отличие от Кодекса «О недрах и переработке минерального сырья» 1992 года, в сферу регулирования которого входили отношения по переработке минерального сырья, в Указе «О недрах и недропользовании» 1996 года было прямо оговорено, что переработка минерального сырья не относится к операциям по недропользованию; расширились виды недропользования – государственное геологическое изучение недр, разведка, добыча, строительство и эксплуатация подземных сооружений; была проведена градация субъектов недропользования на национальные /иностраные недропользователи и постоянные /временные недропользователи [9].

В вышеуказанный период Казахстан присоединяется к ряду международных экономических конвенций, в том числе и к Договору к Энергетической Хартии 1994 года.

Сформировавшийся правовой режим позволил привлечь резкий приток инвестиций в нефтяную и горнорудную отрасли страны. Иностранные инвесторы очень позитивно восприняли усилия государства по установлению «режима наибольшего благоприятствования для инвестора» и стали приобретать активы для осуществления недропользования в Казахстане и, собственно, право недропользования, в том числе путем приватизации [10].

Второй период (1997 – 2001 гг.) 27 марта 1997 года была подписана Горная хартия государств-участников СНГ и Соглашение о сотрудничестве в области изучения, разведки и использования минерально-сырьевых ресурсов. На основе положений вышеперечисленных межправительственных документов был разработан Модельный кодекс о недрах – законодательный акт недропользовании для государств-участников СНГ [11]. Позже данный документ был введен в действие Постановлением Межпарламентской Ассамблеи государств – участников СНГ № 20-8 «О модельном Кодексе о недрах и недропользовании для государств-участников СНГ» [12].

11 августа 1999 года был принят Закон РК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам недропользования и проведения нефтяных операций в Республике Казахстан», внесший ряд существенных изменений в Законы «О недрах» и «О нефти».

Новеллой данного Закона являлся переход от лицензионно-контрактной системы предоставления прав недропользования к контрактной, что позволило не только упростить процесс получения и дальнейшего осуществления права недропользования на базе контракта на недропользование, но и сфокусироваться на договорной природе последнего. Были внесены коррективы в части охраны окружающей среды и разработки ресурсов на море.

Тем самым, государство пересмотрело и четко ограничило объем режима наибольшего благоприятствования для иностранных инвесторов переходя в режим баланса интересов. Так, например, было установлено общее правило для получения права недропользования на

основании результатов конкурса и сделаны лишь некоторые исключения из этого общего правила; законодательно закрепилось определение национальной компании и установлено ее привилегированное положение; введены более жесткие требования в отношении приобретения товаров, работ и услуг у местных производителей и т.д. [13].

Впоследствии Указы Президента «О недрах и недропользовании» и «О нефти» были дополнены и получили статус законов страны, был принят ряд других законодательных, правительственных и ведомственных правовых актов, которые регулировали отношения в сфере недропользования [14].

Третий период (2002-2006 гг.). 20 февраля 2002 года был принят Указ Президента РК «О мерах по дальнейшему обеспечению интересов государства в нефтегазовом секторе экономики страны», который регламентировал меры по обеспечению национальных интересов страны. Практика усиления государственного присутствия в энергетическом секторе экономики страны стала общемировой тенденцией в условиях значительного потребления энергетических ресурсов. Данная тенденция была неразрывно связана с необходимостью обеспечения экономической и национальной безопасности государства [15]. К тому же третий этап был ознаменован принятием в 2005 году Закона «О соглашениях (контрактах) о разделе продукции при проведении нефтяных операций на море».

Четвертый период (2007 – 2011 гг.) запомнился утратой силы в 2009 году Закона «О соглашениях (контрактах) о разделе продукции при проведении нефтяных операций на море», а в 2010 году – Закона «О недрах» 1996 года и Закона «О нефти» 1995 года, которые впоследствии заменил новый Закон «О недрах и недропользовании» 2010 года. При этом в Закон 2010 года в несколько измененном виде были инкорпорированы положения Закона «О нефти», а также положения и требования некоторых постановлений Правительства РК и иных подзаконных актов [16].

Принципы и порядок недропользования, заложенные в Законе «О нефти», стали применимы к операциям по недропользованию в отношении всех полезных ископаемых. С точки зрения правовой концепции, основными в Законе «О недрах» 1996 года являлись положения о лицензионно-контрактной системе предоставления и осуществления права недропользования, в том числе: введение стабилизационных положений, в соответствии с которыми изменения законодательства, ухудшающие положение недропользователя, не должны были применяться к лицензиям и контрактам, выданным и заключенным до таких изменений; закрепление более точной трактовки многих понятий и определений; урегулирование разрешительных процедур, детальное рассмотрение вопроса о подготовке проектной документации, утверждение перечня необходимых документов, установление разумных сроков рассмотрения; была учтена юридическая практика в области недропользования; систематизирование воедино норм многих подзаконных актов, устранение дублирующихся положений и правовых пробелов в недропользовании [17].

В целях учета интересов государства были ужесточены условия относительно казахстанского содержания при осуществлении операций по недропользованию. В связи с этим усилен государственный контроль исполнения обязательств недропользователями при приобретении ими казахстанских товаров, работ и услуг [18].

В июле 2005 года был принят Закон «О соглашениях (контрактах) о разделе продукции при проведении нефтяных операций на море», вскоре оцененный как неэффективный в связи с чем утративший силу в январе 2009 года [19].

Пятый период (2012-2016 гг.). В январе 2012 года был принят Закон «О газе и газоснабжении», который определил правовые, экономические и организационные основы регулирования общественных отношений в сфере газа и газоснабжения в РК и позволил создать условия для обеспечения внутренних потребностей страны в газе. Ранее нормативного правового акта, регулировавшего данную сферу в РК, не существовало [20].

1 января 2015 года вступил в силу Договор между РК, Россией и Беларусью о создании на базе Таможенного союза Евразийского экономического союза (далее - ЕАЭС). В течении того же года к ЕАЭС присоединились Армения и Кыргызстан.

31 мая 2016 года в г. Астана Премьер-министры стран ЕАЭС на заседании Высшего Евразийского экономического совета на уровне Глав государств-членов утвердили Концепцию формирования общих рынков нефти и нефтепродуктов и Концепцию формирования общего

рынка газа ЕАЭС, разработанные в соответствии с Договором о ЕАЭС от 29 мая 2014 года. Основными целями данных документов являются: обеспечение устойчивого развития экономик, энергетической и экологической безопасности государств-членов с учетом необходимости приоритетного обеспечения потребностей государств-членов в нефти и нефтепродуктах; повышение экономической эффективности деятельности хозяйствующих субъектов государств-членов в сфере добычи, транспортировки, поставки, переработки и сбыта нефти и нефтепродуктов на территориях государств-членов и надежности функционирования топливно-энергетических комплексов государств-членов; повышение уровня экономической интеграции и конкурентоспособности государств-членов и ЕАЭС в целом на мировом рынке [21].

Шестой период (2017 – Настоящее время). 2017 год был ознаменован подготовкой проекта Кодекса «О недрах и недропользовании» и подзаконных актов в его реализацию.

Основными особенностями Кодекса являются адекватные сроки конфиденциальности геологической информации, переданной государству, которая находится в открытом доступе (кроме конфиденциальной и секретной информации); введение нового института Программы управления государственным фондом недр; сохранение конкурсной системы предоставления права недропользования, в виде аукциона; установления нового понятия «сложных проектов» и закрепления для них более длительных сроков разведки и оценки.

В настоящее время государственными органами-разработчиками Кодекса ведется работа по подготовке более 100 проектов подзаконных нормативных правовых актов.

Суммируя вышеизложенное, хотелось бы отметить, что несмотря на относительно недолгий опыт развития, Республика проделала долгий и тернистый путь к формированию собственной нормативной правовой базы в сфере недропользования на основе практики применения рассмотренных выше законов и подзаконных актов. Важным фактором представляется решение систематизации и развития законодательства путем кодификации всех норм в один нормативный правовой акт. Автор считает, что решение о кодификации сферы недропользования является своевременным и крайне необходимым для страны. Кодекс показывает, во-первых, как влияет позитивная международная практика кодификации норм недропользования таких стран как: Франция (Горный кодекс от 16 августа 1956 года), Аргентина (Горный кодекс), Боливия (Кодекс о недрах), Африка (Горный кодекс), Турция (Горный кодекс 1986 года), Бразилия, Чили, Монголия, Мадагаскар; страны СНГ – Армения, Украина, Молдова, Беларусь, Россия – проект Кодекса о недрах находится на стадии разработки. Во-вторых, в стране сложилась необходимость переработки действующих нормативных правовых актов в сфере недропользования, обеспечения согласованности и компактности, освобождения от разрозненных и многочисленных подзаконных актов. Полагаем, что принятый Кодекс принесет только позитивные плоды и будет лучшим итогом эволюции предыдущих нормативных правовых актов в сфере недропользования.

Список использованных источников:

1. Конституция Республики Казахстан от 28 января 1995 года;
2. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1993 года;
3. Журнал «Нефть и Газ Республики Казахстан», с. 67-68;
4. Елюбаев Ж.С. Обоснование необходимости разработки законопроекта // XII международная Атырауская правовая конференция «Актуальные вопросы и анализ практики применения законодательства в нефтегазовой отрасли Республики Казахстан» (г. Атырау, 25 апреля 2014 г.);
5. Ужкенов Б.С. Государственное регулирование недропользования в Казахстане в новых условиях // Юрист № 6, 2011. – С. 13-16;
6. Елюбаев Ж.С. Проблемы заключения и исполнения контрактов на недропользование // Құқық және мемлекет № 3 (40), 2008. – С. 174 – 180;
7. Журнал «KAZENERGY» № 2 (75), апрель 2016 года;
8. Осипов Е.Б. Обзор законодательной базы для инвестиций в нефтегазовом секторе Республики Казахстан // Государство и гражданское право: Материалы международной научно-практической конференции, посвященной 85-летию со дня рождения д.ю.н. профессора Ю.Г. Басина (в рамках ежегодных цивилистических чтений). Алматы, 29-30 мая 2008 года./ Отв.ред. М.К. Сулейменов. Алматы: НИИ частного права КазГЮУ, 2008. С. – 185-193;

9. Нурсеитова М. Правовое регулирование недропользования и проведения нефтяных операций в Казахстане // Фемида № 3 (167), 2010. – С. 34-36;
10. Ольга Ченцова, управляющий партнер юридической фирмы «AEQUITAS»; Наталья Брайнина, партнер юридической фирмы «AEQUITAS». Законодательство о недрах и недропользовании: история вопроса и новая концепции // «Petroleum», 2015, № 4. с. 60-67; № 5. С. 74-81;
11. Проект Модельного кодекса о недрах и недропользовании государств-участниц СНГ // Электронный источник – сайт <http://egsu.mng.gov.kz>;
12. Постановление Межпарламентской Ассамблеи государств-участников Содружества Независимых Государств № 20-8 О модельном Кодексе о недрах и недропользовании для государств-участников СНГ // Электронный источник – сайт Электронного фонда правовой и нормативно-технической документации <http://docs.cntd.ru/document/901865104>;
13. Ольга Ченцова, управляющий партнер юридической фирмы «AEQUITAS»; Наталья Брайнина, партнер юридической фирмы «AEQUITAS». Законодательство о недрах и недропользовании: история вопроса и новая концепции // «Petroleum», 2015, № 4. с. 60-67; № 5. С. 74-81;
14. Елюбаев Ж.С. Спорные вопросы в практике применения законодательства Республики Казахстан в сфере недропользования: сборник научных трудов // Недра и инвестиции. Материалы семинара. – Атырау, 2007. – С. 58-73;
15. Журнал «KAZENERGY» № 4 (77), август 2016 года, С. 87;
16. Нурсеитова М. Правовое регулирование недропользования и проведения нефтяных операций в Казахстане // Фемида № 3 (167), 2010. – С. 34-36;
17. Токтабаев Т.С. Проблемы кодификации законодательства Республики Казахстан о недрах и недропользовании, гражданско-правовой аспект. Диссертация на соискание академической степени магистра юридических наук, 2013 год, С. – 60;
18. Ахметова С., Даумов С., Бурак М. изменения инвестиционного климата в связи с принятием нового Закона «О недрах и недропользовании». // Юрист № 11, 2010. – С. 59-64;
19. Елюбаев Ж.С. Обоснование необходимости разработки законопроекта // XII международная Атырауская правовая конференция «Актуальные вопросы и анализ практики применения законодательства в нефтегазовой отрасли Республики Казахстан» (г. Атырау, 25 апреля 2014 г.);
20. Журнал «KAZENERGY» № 6 (79), декабрь 2016 года, С. 94;
21. Решение Высшего Евразийского Экономического совета №8 «О концепции формирования общих рынков нефти и нефтепродуктов Евразийского экономического союза» от 31 мая 2016 года, г. Астана // Электронный источник – сайт Евразийской экономической комиссии ЕАЭС - <http://www.eurasiancommission.org/ru/act/energetika/infr/energ/Documents/%D1%80%D0%B5%D1%88%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5%20%D0%92%D0%95%D0%AD%D0%A1%20%D0%BE%D1%82%2031%20%D0%BC%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B0%202016%20%D0%B3.%20%E2%84%96%208.pdf>.

ТҮЙІНДЕМЕ/RESUME

Галия Сырымқызы Ахметжанова
«КАЗГЮУ университеті» АҚ, Астана, Қазақстан Республикасы
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЖЕР ҚОЙНАУЫ ЖӘНЕ ЖЕР ҚОЙНАУЫН
ПАЙДАЛАНУ ТУРАЛЫ ЗАҢНАМАНЫҢ ДАМУ САТЫЛАРЫН
РЕТРОСПЕКТИВТІ ТАЛДАУ

Бүгінгі күні «Жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану туралы» Қазақстан Республикасының Кодексін әзірлеу жөніндегі жұмыс қорытындысы бойынша Қазақстан Республикасының жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану туралы заңнамасын әзірлеудің ретроспективті талдауын ұйымдастыру экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымының мүшелері тәжірибесіне негізделген тұжырымдамалық инновациялармен толықтырылған, құқықтық шындықты түсіну қажеттілігі пайда болды. Жаңа кодекс қолданысқа енгізілгеннен кейін пайда болған жер қойнауын пайдалану қатынастарына қатысты (Кодексте көзделген

жағдайларды қоспағанда), осы Кодексте жер қойнауын пайдалану мәселелерін заңнамалық реттеудің хронологиялық талдауы ерекше қызығушылық тудырады. Бұл мақалада автор Қазақстан Республикасында жер қойнауын пайдалану құқығын дамыту мен дамытудың алты шартты кезеңіне бөлінген хронологиялық талдауды ұсынады. Сондай-ақ, мақалада әр кезеңдегі нормативтік құқықтық актілерді қолдануға анықталған ерекшеліктер сипатталған.

Кілтті сөздер: жер қойнауын пайдалану және жер қойнауын пайдалану кодексі, жер қойнауын пайдалану құқығы, жер қойнауын пайдалану, заң, кодтау, өнімді бөлу туралы келісім, тарих.

Akhmetzhanova Galiya

JSC Kazguu University, Astana, Republic of Kazakhstan

RETROSPECTIVE ANALYSIS OF THE STAGES OF THE DEVELOPMENT OF THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN ON SUBSOIL AND SUBSOIL USE

To date, following the results of the work on the development of the Code of the Republic of Kazakhstan "On Subsoil and Subsoil Use," the need arose to comprehend the legal reality, supplemented by conceptual innovations based on the experience of the countries of the Organization for Economic Development and Cooperation, and retrospective analysis of the development of Kazakh legislation on subsoil and subsoil use. Considering that the new Code applies to subsoil use relations that have arisen after its introduction into effect (except for cases stipulated by the Code), a chronological analysis of the legislative regulation of subsoil use issues in the Republic should represent particular interest to readers. The author presents a chronological analysis divided into six conditional periods of development and development of the subsoil use right in the Republic of Kazakhstan. In addition, the regulatory and legal framework for subsoil use rights is described by inherent features for each law, identified in practice during their period of validity.

Keywords: codification, subsoil use, subsoil use right, history, Subsoil and Subsoil Use Code, production sharing agreement, law.

List of references:

1. The Constitution of the Republic of Kazakhstan of January 28, 1995;
2. The Constitution of the Republic of Kazakhstan of 30 August 1993;
3. The magazine "Oil and Gas of the Republic of Kazakhstan", P. 67-68;
4. Elyubayev Zh.S. Rational reasons for the need to draft a Code // XII International Atyrau Legal Conference "Actual Issues and Analysis of the Practice of Application of Legislation in the Oil and Gas Industry of the Republic of Kazakhstan" (Atyrau, 25 April 2014);
5. Uzhkenov BS State regulation of subsoil use in Kazakhstan under new conditions // Lawyer No. 6, 2011. - P. 13-16;
6. Elyubayev Zh.S. Problems of Conclusion and Execution of Subsoil Use Contracts // Law and the State No. 3 (40), 2008. - pp. 174-180;
7. The magazine "KAZENERGY" No. 2 (75), April 2016;
8. Osipov E.B. Review of the Legislative Framework for Investments in the Oil and Gas Sector of the Republic of Kazakhstan // State and Civil Law: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference, dedicated to the 85th anniversary of the birth of Doctor of Laws. Professor G. Basin (in the framework of annual civilian readings). Almaty, May 29-30, 2008. / Executive editor M.K. Suleimenov. Almaty: Institute of Private Law of KazGYU, 2008. S. - 185-193;
9. Nurseitova M. Legal regulation of subsoil use and carrying out of oil operations in Kazakhstan // Themis №3 (167), 2010. - P. 34-36;
10. Olga Chentsova, managing partner of the law firm "AEQUITAS"; Natalia Brainina, partner of the law firm AEQUITAS. Legislation on subsoil and subsoil use: the history of the issue and the new concept // Petroleum, 2015, No. 4. from. 60-67; №5. P. 74-81;
11. Draft Model Code on Subsoil and Subsoil Use of CIS Member States // Electronic Source – Website <http://egsu.mng.gov.kz>;
12. Resolution of the Interparliamentary Assembly of the Member Nations of the Commonwealth of Independent States No. 20-8 On the Model Code on Subsoil and Subsoil Use for CIS Member States // Electronic Source - Electronic Fund of Legal and Regulatory Documentation Website <http://docs.cntd.ru/document/901865104>;

13. Olga Chentsova, managing partner of the law firm "AEQUITAS"; Natalia Brainina, partner of the law firm AEQUITAS. Legislation on subsoil and subsoil use: the history of the issue and the new concept // Petroleum, 2015, No. 4. from. 60-67; №5. P. 74-81;
14. Elyubayev Zh.S. Controversial issues in the practice of the application of the legislation of the Republic of Kazakhstan in the field of subsoil use: a collection of scientific papers // Subsoil and investment. Materials of the seminar. - Atyrau, 2007. - P. 58-73;
15. The magazine «KAZENERGY» № 4 (77), August 2016, P. 87;
16. Nurseitova M. Legal regulation of subsoil use and carrying out of oil operations in Kazakhstan // Themis No. 3 (167), 2010. - P. 34-36;
17. Toktabayev T.S. Problems of codification of the legislation of the Republic of Kazakhstan on subsoil and subsoil use, civil-law aspect. Thesis for an academic master's degree in law, 2013, P. - 60;
18. Akhmetova S., Daumov S., Burak M. Changes in the investment climate in connection with the adoption of the new Law "On Subsoil and Subsoil Use". // Lawyer No. 11, 2010. - P. 59-64;
19. Elyubayev Zh.S. Substantiation of the necessity of drafting the law // XII international Atyrau legal conference "Actual issues and analysis of the practice of application of legislation in the oil and gas industry of the Republic of Kazakhstan" (Atyrau, April 25, 2014);
20. The magazine "KAZENERGY" No. 6 (79), December 2016, P. 94;
21. Decision of the Supreme Eurasian Economic Council No. 8 "On the Concept of the Formation of Common Oil and Oil Products Markets of the Eurasian Economic Union" of May 31, 2016, Astana // Electronic source - site of the Eurasian Economic Commission - <http://www.eurasiancommission.org/ru/act/energetikaiinfr/energ/Documents/%D1%80%D0%B5%D1%88%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5%20%D0%92%D0%95%D0%AD%D0%A1%20%D0%BE%D1%82%2031%20%D0%BC%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B0%202016%20%D0%B3.%20%E2%84%96%208.pdf>.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МАҒЛҰМАТ

Айтуған Жұмахметқызы Әбдіжәми, заң ғылымдарының кандидаты, доцент, «Болашақ» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Аружан Сержанқызы Аймақ, магистрант, «КАЗГЮУ Университеті» АҚ, Астана, Қазақстан Республикасы;

Марат Ақытович Арыстанбеков, заң ғылымдарының докторы, профессор, «Болашақ» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Галия Сырымқызы Ахметжанова, магистрант, «КАЗГЮУ Университеті» АҚ, Астана, Қазақстан Республикасы;

Владислав Юрьевич Белицкий, заң ғылымдарының кандидаты, доцент, Ресей ПМ Барнаул заң институты, Барнаул, Ресей Федерациясы;

Андрей Алексеевич Бобровский, студент, «Кубань мемлекеттік аграрлық университеті. И.Т. Трубилина», Краснодар, Ресей Федерациясы;

Алексей Владимирович Борецкий, заң ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы, Инновациялық Еуразия университеті, Павлодар, Қазақстан Республикасы;

Татьяна Вадимовна Глинщикова, заң ғылымдарының кандидаты, доцент, «Кубань мемлекеттік аграрлық университеті. И.Т. Трубилина», Краснодар, Ресей Федерациясы;

Серик Кожанович Жетписов, заң ғылымдарының кандидаты, доцент, Инновациялық Еуразия университеті, Павлодар, Қазақстан Республикасы;

Виктория Александровна Колесникова, оқытушы, «Кубань мемлекеттік аграрлық университеті. И.Т. Трубилина», Краснодар, Ресей Федерациясы;

Лариса Владимировна Кудрявцева, заң ғылымдарының кандидаты, доцент, «Кубань мемлекеттік аграрлық университеті. И.Т. Трубилина», Краснодар, Ресей Федерациясы;

Любовь Федоровна Нетишинская, заң ғылымдарының кандидаты, доцент, «Кубань мемлекеттік аграрлық университеті. И.Т. Трубилина», Краснодар, Ресей Федерациясы;

Айгуль Ашимовна Нукушева, заң ғылымдарының кандидаты, доцент, «Болашақ» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Бахыт Молдатъевич Нургалиев, заң ғылымдарының докторы, профессор, «Болашақ» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Гульжан Булатовна Онгарова, Құқық магистрі, Баримбека Бейсенов атындағы Қарағанды ПМ академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Юлия Алексеевна Самсоненко, студент, «Кубань мемлекеттік аграрлық университеті. И.Т. Трубилина», Краснодар, Ресей Федерациясы;

Салтанат Турсынханқызы Туганбаева, "Болашақ" академиясының студенттер бөлімінің бастығы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Абдижами Айтуған Жумахметқызы, кандидат юридических наук, доцент, Академия «Болашақ», Караганда, Республика Казахстан;

Аймақ Аружан Сержанқызы, магистрант, АО «Университет КазГЮУ», Астана, Республика Казахстан;

Арыстанбеков Марат Ақытович, доктор юридических наук, профессор, Академия «Болашақ», Караганда, Республика Казахстан;

Ахметжанова Галия Сырымовна, магистрант, АО «Университет КазГЮУ», Астана, Республика Казахстан;

Белицкий Владислав Юрьевич, кандидат юридических наук, доцент, Барнаульский юридический институт МВД России, Барнаул, Российская Федерация;

Бобровский Андрей Алексеевич, студент, ФГБОУ ВО «Кубанский государственный аграрный университет им. И.Т. Трубилина, Краснодар, Российская Федерация;

Борецкий Алексей Владимирович, кандидат юридических наук, старший преподаватель, Инновационный Евразийский университет, Павлодар, Караганда, Республика Казахстан;

Глинщикова Татьяна Вадимовна, кандидат юридических наук, доцент, ФГБОУ ВО «Кубанский государственный аграрный университет им. И.Т. Трубилина, Краснодар, Российская Федерация;

Жетписов Серик Кожанович, кандидат юридических наук, доцент, Инновационный Евразийский университет, Павлодар, Караганда, Республика Казахстан;

Колесникова Виктория Александровна, преподаватель, ФГБОУ ВО «Кубанский государственный аграрный университет им. И.Т. Трубилина, Краснодар, Российская Федерация;

Кудрявцева Лариса Владимировна, кандидат юридических наук, доцент, ФГБОУ ВО «Кубанский государственный аграрный университет им. И.Т. Трубилина, Краснодар, Российская Федерация;

Нетишинская Любовь Федоровна, кандидат юридических наук, доцент, ФГБОУ ВО «Кубанский государственный аграрный университет им. И.Т. Трубилина, Краснодар, Российская Федерация;

Нукушева Айгуль Ашимовна, кандидат юридических наук, доцент, Академия «Болашак», Караганда, Республика Казахстан;

Нургалиев Бахыт Молдадыевич, доктор юридических наук, профессор, Академия «Болашак», Караганда, Республика Казахстан;

Онгарова Гульжан Булатовна, магистр права, Карагандинская Академия МВД РК имени Б.Бейсенова, Караганда, Республика Казахстан;

Самсоненко Юлия Алексеевна, студент, ФГБОУ ВО «Кубанский государственный аграрный университет им. И.Т. Трубилина, Краснодар, Российская Федерация;

Туганбаева Салтанат Турсынхановна, начальник студенческого отдела Академии «Болашак», Караганда, Республика Казахстан;

INFORMATION ABOUT AUTHORS

Abdizhami Aitugan, Candidate of Law, Associate Professor, Academy «Bolashak», Karaganda, Republic of Kazakhstan;

AimakAruzhan, graduate student, JSC "University of KazGYU", Astana, Republic of Kazakhstan;

Arystanbekov Marat, Doctor of Law, professor, Academy «Bolashak», Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Akmetzhanova Galiya, graduate student, JSC "University of KazGYU", Astana, Republic of Kazakhstan;

Belitsky Vladislav, Candidate of Law, Associate Professor, Barnaul Law Institute of the Interior, Barnaul, Russian Federation;

Bobrovskiy Andrew, student, Federal State-funded Educational Institution of Higher Professional Education «Kuban State Agrarian University named after I.T. Trubilin», Krasnodar, Russian Federation;

Boretsky Alexey, Candidate of Law, senior teacher, Innovative University of Eurasia, Pavlodar, Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Glinshchikova Tatyana, Candidate of Law, Associate Professor, Federal State-funded Educational Institution of Higher Professional Education «Kuban State Agrarian University named after I.T. Trubilin», Krasnodar, Russian Federation;

Zhetpisov Serik, Candidate of Law, Associate Professor, Innovative University of Eurasia, Pavlodar, Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Kolesnikova Victoria, teacher, Federal State-funded Educational Institution of Higher Professional Education «Kuban State Agrarian University named after I.T. Trubilin», Krasnodar, Russian Federation;

Kudryavtseva Larisa, Candidate of Law, Associate Professor, Federal State-funded Educational Institution of Higher Professional Education «Kuban State Agrarian University named after I.T. Trubilin», Krasnodar, Russian Federation;

Netishinskaya Lyubov, Candidate of Law, Associate Professor, Federal State-funded Educational Institution of Higher Professional Education «Kuban State Agrarian University named after I.T. Trubilin», Krasnodar, Russian Federation;

Nukusheva Aigul, Candidate of Law, Associate Professor, Academy «Bolashak», Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Nurgaliyev Bakhyt, Doctor of Law, professor, Academy «Bolashak», Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Ongarova Guljan, master of laws, Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after B. Beisenov, Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Samsonenko Yuliya, student, Federal State-funded Educational Institution of Higher Professional Education «Kuban State Agrarian University named after I.T. Trubilin», Krasnodar, Russian Federation;

Tuganbaeva Saltanat, Chief of student's department of Bolashak Academy, Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Мазмұны Оглавление Contents

Жанысбаева Р.М., Шалтаева Р.Ж. ОТБАСЫ ТӘРБИЕСІНІҢ НЕГІЗДЕРІ.....	64
Жапанова Р.Н., Қадау С.Е. ЖАСӨСПІМДІК КЕЗЕҢДЕГІ ПСИХИКАЛЫҚ ӨЗГЕШІЛІКТЕР ЖӘНЕ ҚЫЛМЫСТЫҚ ІС ӘРЕКЕТТЕРДІҢ АЛДЫН АЛУ ЖОЛДАРЫ.....	67
Жапанова Р.Н., Мұқыжан Ә.Қ. Бастауыш мектеп оқушыларының оқу іс-әрекетінің мотивациясы.....	71
Қызылбаева А.А., Диянова Р.Т. АУТИЗМ МӘСЕЛЕЛЕРІ, ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	74
Нурлигенова З.Н., Сағатова А.С., Казбекова Н.А. ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ КАЗАХСТАНСКОЙ МОЛОДЕЖИ В УСЛОВИЯХ СОЦИАЛЬНЫХ ПЕРЕМЕН.....	78
Сарбасова Қ.А., Балабекова Л.Г. КОУЧИНГ – ПЕДАГОГТАРДЫҢ КӘСІБИ БІЛІМДЕРІН АРТТЫРУ ТӘСІЛІ.....	84
Тлеуғабылова К.С., Амерханова Ж.Б. ТЕХНИКАЛЫҚ ЖОҒАРҒЫ ОҚУ ОРНЫ СТУДЕНТТЕРІНІҢ КӘСІПТІК ТӘРБИЕСІ.....	86
Туркенова С.С., Туркенов Т.К., Төлеген П.Қ. ҚОҒАМ ДАМУЫНДАҒЫ АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ МАНЫЗДЫЛЫҒЫ ЖӘНЕ БІЛІМ БЕРУ МЕН ТӘРБИЕ ПРОЦЕСТЕРІНІҢ МАЗМҰНЫ.....	91
Авторлар туралы мағлұмат – Сведения об авторах – Information about authors.....	95

Роза Мазраповна Жанысбаева

rozaakan@mail.ru

Роза Жиёмбаевна Шалтаева

roza-r-59

«Болашақ» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы

ОТБАСЫ ТӘРБИЕСІНІҢ НЕГІЗДЕРІ

Отбасы, барлық уақытта да өсіп келе жатқан ұрпақтың тәрбиесі мәселелерін шешуде үлкен мүмкіндіктерге ие болған. Қазіргі заманғы отбасының өсіп келе жатқан ұрпақтың тәрбиесі мәселелерін шешудегі ерекшелігі – ата-ананың білім және жалпы мәдени деңгейінің жоғары болуы. Баланың отбасыдағы тәрбиесі оның белгілі бір тұрақты әлеуметтік институт ретінде анықталады, ол отбасы мүшелері арасындағы өзара қатынастардың қалыптасуымен дамуына септігін тигізетін адамдардың жақындығы, туыстық қатынастар, өзара үйелмендік, тұрмыстық өмір. Отбасы тәрбиесінің артықшылығы да осы қатынастарда, оны тәрбиенің ешқандай да түрі алмастыра алмайды.

Кілттік сөздер: Отбасы, мектепке дейінгі бала, балабақша, қоғам, талап, қарым-қатынас, әлеуметтік бейімделу, әлеуметтену, өзін-өзі бағалау, отбасы, тәрбие, мақсат, нәтиже, тән, дене, рух, азаматтық мәдениет.

Отбасы-адам баласының өсіп-өнер, қаз тұрар, қанат қағар ұясы, алтын бесігі. Тәрбиенің кілті-отбасының өмір тіршілігіне байланысты. Әсіресе, ата-ананың адамгершілік бейнесі балаларды тәрбиелеудің негізгі көзі. «Қыран ұяда не көрсе, ұшқанда соны іледі» ғой. Бала өмірінің алғашқы күнінен бастап ата-ана өздерінің негізгі борыштарын атқаруға кіріседі, яғни оларға тәрбиеші бола бастайды. Отбасының берік негізі міне, рухани мүдденің бірлігінде болмақ. Оның біртұтас тату болуы береке бірлігі ең алдымен әке-шешенің бір-біріне, балаларына қалай қарайтындығына байланысты.

Отбасына қоғамдық қарым-қатынастың барлық жүйесі енеді – неке және туыстық қарым-қатынас, құқықтық және әлеуметтік қарым-қатынас, шаруашылық-тұрмыстық және экономикалық, ізгіліктік әне этикалық қарым-қатынас, эмоционалдық қарым-қатынас. Осының арқасында отбасы әлеуметтік қауым ретінде жеке тұлғаның қоғаммен байланысын жасайтын алғашқы элемент болып табылады: ол баланың әлеуметтік байланыстар жөніндегі пікірін қалыптастырады және осы қатынастарға туғаннан бастап қосылады [1].

Өркениетті қоғам дамыған сайын отбасыдағы бала саны азайып келеді. Аз балалы отбасыда, негізінен бір баласы бар отбасыда, ішкі отбасылық тәрбиенің ең басты жағдайы жоқ, ол – балалар қарым-қатынасы. Бір баланың тәрбиесі қосымша педагогикалық күш салу талап етеді. Жалғыз балаға деген ата-ананың, әжесі мен атасының артық көңіл бөлуі оны белсенділігінен айырып, оның эгоистік жақтарының басым болуы. Отбасы тәрбиесінің проблемасы – ананың отбасы тұрмысынан қолы босамауы. Ананың уақыты жетпеуі көбінесе насихат, жазғыру, ұрысу сияқты тәрбиелік ықпалдың нәтижесіз әдістерін пайдалануға мәжбүр болады. Ата-ана құқығынан айырғалы тұрған ата-аналар әлеуметтік және педагогикалық проблемалар тудырады.

Мемлекет олардың ата-аналық құқықтарынан айырғанда балалардың мақсат-мүддесін басшылыққа алады. Алайда бұл ретте олардың өмірі өз мәнін барынша жоғалтады, өйткені өмір сүру мен дамудың маңыздылығы кемиді. Елдегі түбегейлі әлеуметтік-экономикалық өзгерістерге, жекеменшіктің пайда болуына, жеке адамның баю мүмкіндігінің тууына байланысты материалдық жағынан ауқатты отбасылар пайда бола бастады. Мұндай отбасыларда тәрбие белгілі бір проблемаға кездеседі. Көбінесе мұндай отбасыдағы бала балалық ұжымдардан алшақ болады, оның ерекшелік сезімі қалыптасып, қоршаған адамдарға деген жөнсіз наразылық эгоизмі тууы мүмкін.

Отбасының жоғары материалдық ауқаттығы отбасы жұмысын ұйымдастыруда қолайсыз жағдайлар туғызады. Мектепке дейінгі мекеме отбасы әдістемелерін нақтылап, оның

кемшіліктерін түзете отырып, бұл проблемаларды жеңуге тырысу. Осылайша, демократиялық қоғамда ата-ананың бала тәрбиесіндегі қызметі толығымен қалпына келетінің есте ұстауымыз керек. Алайда, қазіргі заманғы әлеуметтік- экономикалық жағдайлар бала тәрбиесінде қиыншылықтар туғызып отыр. Ата-ана отбасы тәрбиесінің маңыздылығы баланың құндылық бағыттарын, оғың моральдық қасиеттерін қалыптастыру [2].

Отбасы тәрбиесі туралы алғашқы педагогикалық түсініктер мен идеялар халық педагогикасында пайда болған. Педагогикалық ғылымның дамуы барысында отбасы тәрбиесінің мәселелері нақты ғылыми-теориялық және әдістемелік мазмұнға ие бола бастады. Қазіргі зерттеушілердің еңбектерінде баланың отбасыдағы қарым-қатынасындағы қызмет-әрекетін ұйымдастыру, салауатты өмір салтын құру, мектепке дейінгі мекемемен отбасы арақатынасы т.б мәселелері қамтылған. Отбасының тәрбие өмір салты, оның барлық құрылымдық элементтері бір- бірімен тығыз байланысты, себебі олардың мақсат-міндеттері ортақ іс-әрекеттерінің жалпы тәсілдері, әдістері және бағыттылығы бар. Отбасыдағы тәрбиенің субъектілері - ата-анамен бала, әлеуметтік мақсат, міндет, педагогикалық тәсілдер, әдістер. Осы элементтерді біріктіретін негіз - іс-әрекет.

Ата-ана арасындағы, ата-анамен бала арасындағы, балалардың арасындағы өзара қатынас педагогикалық процестің тәрбиелік механизмдері болып табылады. Олар жеке тұлғалық мән беріп, көзқарастардың дамуына, балалардың мінез-құлығына, олардың адамдарға деген қатынасына әсер етеді. Отбасыдағы өзара қатынас сипаты әдет - ғұрыптармен, ата-ананың өзінің бұрынғы отбасысынан алған тәрбие нұсқауларымен, темперамент ерекшеліктерімен, ерлі-зайыптылардың эмоционалдық деңгейімен, олардың адамгершілік және педагогикалық мәдениетімен анықталады. Осының бәрі ата-ананың балаға деген қатынасында орын алады [3].

Ата-аналармен жұмыста төмендегі міндеттерді ескеру қажет:

1. Ата-аналарды педагогикалық-педагогикалық ағарту, мақсаты педагогикалық білімдерін жоғарылату:

а) ақпараттық жоспардың міндеттері (ата-аналарды мектепке дейінгі ұйымның күн тәртібімен, балалардың жас ерекшеліктерімен таныстыру және т.б.);

б) оқытатын жоспар міндеттері (ата-аналарды балалар әрекетін: ойын, қол еңбегі және т.б. басқаруға үйрету);

2. Отбасын танып білу және отбасы мүшелерімен қарым-қатынас орнату, мақсаты балаға тәрбиелік әсер ету.

Педагогқа деген ата-ананың сенімі төмендегілермен негізделеді: оның тәжірибесіне, біліміне, тәрбие сұрақтары бойынша құзыреттілігіне, оның жеке қасиеттеріне.

Ата-аналардың сеніміне бөлену үшін педагог олармен өзара байланысты төмендегі кезеңдер бойынша ұйымдастыру керек:

1. кезең – «Ата-аналарға балалардың жағымды жақтарын көрсету» Педагог ешқашан бала бір нәрсені бүлдірсе де шағымданбау керек.

2. кезең – «Ата-аналарға бала отбасында алмаған білімдерун көрсету» Тәрбиеші ата-аналарға бала дамуындағы жетістіктер., оның басқа балалармен қарым-қатынасындағы ерекшеліктер, оқу әрекетінің ижетістіктері жайында айтып отырады. Осыдан, «Сіздің балаңыз басқалардан жақсы» деген принципті сақтап отыру керек.

3. кезең - «Тәрбиешілерді бала тәрбиесіндегі отбасындағы мәселелермен таныстыру» Бұл кезеңде белсенді ролді ата-аналар алса, тәрбиеші тек қарым-қатынасты ұстанады. Ата-аналардан алынған ақпараттарды топтағы әріптестерімен бөліспеуді және оны позитивті байланыс ұйымдастыру үшін қолдануды ұмытпау керек екенін есте сақтау керек.

4. кезең-«Бала тұлғасын бірігіп зерттеу және қалыптастыру». Осы кезеңде ғана, жоғарыдағы кезеңдерді табысты өткізіп, ата-аналардың сеніміне ие болған педагог ата-аналарға ақыл-кеңес бере бастайды. Аталған кезеңдердің ұзақтығы 1,5-2 ай болады.

Міндеттер мектепке дейінгі ұйым мен ата-аналардың ынтымақтастық әдістемесін, ұйымдастыруды, мазмұнын анықтайды, төмендегілерге негізделеді:

- бала тәрбиесі бойынша отбасы мен мектепке дейінгі ұйым жұмысының бірігуі;

- тәрбиеші ретінде ата-аналар мен педагогтар арасындағы өзара байланысқа екі жақтың сенімділігі; педагогтың отбасындағы беделін, ата-ананың мектепке дейінгі ұйымдағы беделін бекіту;

- бала тәрбиесі бойынша біріккен жұмысқа өзара көмек;

- мектепке дейінгі ұйымның қоғамдық жұмыстарын ата-аналарды қатыстыру.

Отбасымен әлеуметтік жұмысты ұйымдастыру негіздері. Отбасы бірқатар көкейкесті мәселелерге тап болады, олардың белгілі бір бөлігін әлеуметтік жұмыс бойынша мамандардың көмегінсіз шеше алмайды. Көмекті қажет ететіндерге көмек беру бойынша барлық функцияларды әлеуметтік жұмыс субъектісі, яғни әлеуметтік жұмыс процесіне қатысатын адамдар мен ұйымдар атқарады. Бұл әлеуметтік саясатты жүзеге асырушы бүкіл бір мемлекет, қоғамдық бірлестіктер, қорлар, конфессиялар, жергілікті жерді басқару органдары, т.б. болуы мүмкін [4].

Әлеуметтік жұмыс органдары қоғамға, оның мүшелерінің әлеуметтік өзін-өзі сезінуіне көп әсер етеді. Отбасымен әлеуметтік жұмысты құрайтын негізгі компонент ұйымдастырушылық-басқарушылық болып табылады, басқарудың ұйымдастырушылық құрылымы отбасымен әлеуметтік жұмыстың мақсаттарына, міндеттеріне, функцияларына неғұрлым адекватты сәйкес келсе, соғұрлым қоғамның әлеуметтік өзін-өзі сезінуіне әсер етеді.

Соңғы он жылда мамандар отбасымен әлеуметтік жұмысты басқарудың ұйымдастырушылық құрылымын қалыптастыруға байланысты белсенді ізденіс үстінде. Әлеуметтік жұмысты басқарудың ұйымдастырушылық құрылымның астарында басқару органдары элементтерінің жиынтығы және олардың арасындағы тұрақты байланыс түсіндіріледі. Ол әр түрлі ішкі және сыртқы өзгерістер кезінде негізгі қасиеттерді сақтап қалуды, толыққандылықты қамтамасыз етеді [5].

Жалпы айтқанда, отбасы дегеніміз – некеге қарағанда күрделірек қарым-қатынастар жүйесі, отбасы – бұл әлеуметтік институт пен шағын топ белгілері бар әлеуметтік жүйе. Отбасы әлеуметтік институт ретінде жұбайлардың, ата-аналардың, балалар мен басқа туыстардың өзара қарым-қатынастарын реттейтін әлеуметтік нормалардың, санкциялардың және мінез-құлық үлгілерінің жиынтығымен сипатталады[6].Отбасының әлеуметтік функциялары оның әлеуметтік институт ретіндегі қоғамдық қажеттіліктері мен өмір сүру сипатын, сондай-ақ отбасы тобының жеке қажеттерінің сипатын көрсетеді.

Қоғамда отбасы болашақ азаматтың әлеуметтену жолындағы алғашқы қадамдарын жасайтын бастапқы адым, ол балаға моралдық қалпы туралы алғашқы түсініктер береді, оны еңбекке баулып, өз-өзіне қызмет ету дағдыларын қалыптастырады. Ата-ананың іс-әрекеті мен мінез-құлқы, өмір сүру салты арқылы балаға дүниетанымдық, адамгершілік, әлеуметтік-саяси құндылықтар беріледі.

Бүгінде отбасыға мынадай анықтама беруге болады: қазіргі заманғы отбасы- ерлі-зайыпты екі адамның арасындағы некеге құрылған негізгі әлеуметтік топ, отбасыға сонымен бірге ұрпақтары (ұл-қыздары) да кіреді. Отбасының функциясы бала тауып, тәрбиелеп өсіру, ерлі-зайыптылардың жыныстық, эмоциялық сезімдерін және басқа (әлеуметтік, экономикалық) қажеттерін өтеу. Отбасы нақты қоғамда өмір сүреді, сондықтан отбасының жалпы сыйпатымен қатар өзі өмір сүретін қоғамдық қатынастардың мазмұнына сәйкес ерекше белгілері де болатыны түсінікті. Отбасы салыстырмалы түрде тәрбиенің тұйық институты, ата-аналардың тәрбиелік күш құаты мен мүмкіндігінің әр түрлі деңгейде болатынын ескеру қажет. Сондықтан ата-аналармен жұмыста мектепке дейінгі мекеме түрлі амалдар мен әдістерді саралап қолдану керек.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Социальная психология детства: развитие отношений ребенка в детской субкультуре.- М., 2000.-С. 137
2. Ковалев С.В. Психология современной семьи. - М., 1988. –С.2008.
3. Социальная психология детства: развитие отношений ребенка в детской субкультуре.- М., 2000.-С. 137.
4. Ковалев С.В. Психология современной семьи. - М., 1988. –С.208.
5. Варга А.Я. Системная семейной психотерапия // Журнал практической психологии и психоанализа. 2002.№ 2.-С.7-13.
6. Васильева Н.Л. Процесс индивидуализации как условие нормального развития семьи // Семейные психотерапевты и семейные психологи: Кто мы?- СПб., 2001.-С. 14.

РЕЗЮМЕ/RESUME

**Жанысбаева Роза Мазраповна
Шалтаева Роза Жиёмбаевна
Академия «Болашак», Караганда, Республика Казахстан
ОСОБЕННОСТИ СЕМЕЙНОГО ВОСПИТАНИЯ**

Семейное воспитание - это, прежде всего, система отношений родителей с детьми. Конечно, ведущими в этой системе выступают папа с мамой. Особенность семейного воспитания заключается в эмоциональном окрасе взаимоотношений. Да, такие отношения должны строиться на любви и уважении.

Ключевые слова: Дети дошкольного возраста, родители, социум, требования, отношения, адаптация, коллектив, воспитание.

**Zhanysbaeva Rosa
Shaltayeva Rosa
Academy "Bolashak", Karaganda, Republic of Kazakhstan
FEATURES OF FAMILY EDUCATION**

Family education is, above all, a system of relations between parents and children. Of course, the leading in this system are the pope with his mother. The peculiarity of family education is the emotional coloring of relationships. Yes, such relationships should be built on love and respect.

Keywords: Children of preschool age, parents, society, requirements, attitudes, adaptation, collective, upbringing.

List of references:

1. Social psychology of childhood: the development of the relationship of the child in the children's subculture .- М., 2000.- С. 137
2. Kovalev S.V. Psychology of the modern family. - М., 1988.-С.2008.
3. Social psychology of childhood: the development of the child's relationship in the children's subculture .- М., 2000.- С. 137.
4. Kovalev S.V. Psychology of the modern family. - М., 1988.-P.208.
5. Varga A.Ya. Systemic family psychotherapy // Journal of Practical Psychology and Psychoanalysis. 2002. № 2.-С.7-13.
6. Vasilyeva N.L. The process of individualization as a condition for normal family development // Family psychotherapists and family psychologists: Who are we? - St. Petersburg, 2001.- С. 14.

ӘОК 37.2

**Риза Набиевна Жапанова
riza_70@bk.ru
Салтанат Ерболатқызы Қадау
Salta_koktas_96kz@list.ru
«Болашак» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы**

ЖАСӨСПІРІМДІК КЕЗЕҢДЕГІ ПСИХИКАЛЫҚ ӨЗГЕШІЛІКТЕР ЖӘНЕ ҚЫЛМЫСТЫҚ ІС ӘРЕКЕТТЕРДІҢ АЛДЫН АЛУ ЖОЛДАРЫ

Бұл мақалада жасөспірім кезеңдегі психикалық ерекшеліктерді және осы жасөспірімдік кезеңде болатын психологиялық өзгерістер және осы кезеңде болған қиындықтар және олардың алдын алу жолдары қарастырылған.

Кілтті сөздер: жасөспірімдік кезең, мінез құлық, қылмыстық іс әрекет, әдіс-тәсілдер.

Жасөспірім кезеңі жалпы тұлға болып дамуындағы маңызды фаза. «Жасөспірім» - сөзінің мағынасы ішкі дүниенің негізгі тенденциясының дамуын көрсетеді. Жасөспірім шаққа аяқ

басқан баланың қалыптасуындағы түбегейлі өзгерістер мен сана-сезімнің дамуындағы сапалық өзгеріспен анықталады, осының арқасында бала мен ортаның арасындағы қатынасы бұзылады. Жасөспірімнің жеке басындағы басты және діни тән жаңа құрылымын оның өзі туралы енді бала емеспін дейтін түсініктің пайда болуы орын алады. Сонымен жасөспірім шақта адам өзінің өмір сүруіндегі мәнділікті іздейді және өзінің біртұтастылығын игеруге талпынады, басқалар арасында өз орынын табуға тырысады [1].

Л.Ф. Обухованың психологиялық зерттеулерінде жасөспірім тұлғасының ерекшелігі психологиялық жаңа құрылымдардың түп тамыры, жеткіншек жаста қалыптасып қойған туындысы болып табылады. Өзіндік жеке тұлғасына деген қызығушылықтың артуы, сыншылдықтың көрінуі бұлардың барлығы ерте жеткіншек жаста сақталады, олар мәнді өзгерістерге ұшырап, саналы түрде бейнеленеді. Ең негізгі мәнді өзгеріс тұлғаның өзіндік дамуында болады. Оның айырықша ерекшелігі болып, өзіндік рефлексиясының күштілігі болып табылады, яғни өзін-өзі тануға бағалауға, өз мүмкіншіліктері мен қабілеттіліктерін білуге талпынысы жатады. «Мен кімін?», «Мен қандаймын?», «Менің қабілеттерім қандай?», «Менің өмірлік идеалым қандай?», «Мен кім болғым келеді?» - міне осы сияқты сұрақтар жасөспірім жастағыларға өте қатты әсер етеді [2].

Жасөспірімдік кезең - балалық шақтан ересектікке өтетін, үнемі қиын, дағдарыстық қақтығыстық деп сипатталатын адам онтогенезінің күрделі кезеңі. Жасөспірімдердің психикасы жас балалардың да, ересектердің де психикасынан өзгеше. Олар үшін импульсивтік, жоғары әсерленгіштік тән, олар қызбалыққа тез түседі, көңіл-күйі тұрақсыз, өз-өзіне сенімсіздік, өз әрекетінің дұрыстығына жиі күмәндану тән екендігі белгілі. Бұл сияқты құбылмалы психологиялық қасиеттер - жасөспірімдердің қылмыстық жолға оңай түсуіне себепші болады. Мұндай психологиялық қасиеттері негізінде жасөспірімдердің қылмыстық жолға түсуінің алдын алу үшін жасөспірімдердің бойында өзін-өзі ұстай білу, өз әрекетіне бақылау жасау, өз-өзіне, өзінің күшіне, қабілеттігіне сену сияқты сезімдерін қалыптастыру қажет. Әдетте, баламен тәрбие жұмысын жүргізу барысында (отбасында, мектепте және қоғамдық ұйымдарда) оларға өмірдің қандай қиын екендігін онда жақсылық пен жамандық араласып жатқандығы, тек жеңілдіктер ғана емес, қиындықтар да жиі кездесіп тұратындығы туралы айтыла бермейді. Жасөспірімдік кезеңде барлық нәрсені білуге, белсенділікке, жігерлік көрсетуге, батырлық іс-әрекеттерге, тәуекелге ұмтылуы жасы болып табылады. Жасөспірім жаста баланың өжеттік, мақсатқа қол жеткізудегі табандылық, осы жолдағы кедергілер мен қиындықтарды жеңе білудегі қайсарлық сияқты еріктік белгілері елеулі даму үстінде болады. Төменгі сынып оқушыларына қарағанда жасөспірімдер тек ерікті әрекет етуге ғана емес, сондай-ақ ерікті істерге де қабілетті. Олар өздерінің алдына мақсат қоя отырып, оларды жүзеге асыру әрекетін өздері жоспарлайды. Әрекеттің бір түрінде табандылық көрсетіліп, ал енді бірінде табандылықтың мүлдем болмауы жасөспірім бойында жігерліктің жетіспеушілігін куәландырады. Сонымен қатар жасөспірімдік жас импульсивтігімен, жоғары әсерленгіштігімен, қызбалыққа тез түсуімен сипатталады. Жасөспірімдердің сезімі қарқынды түрде дамиды, сонымен бірге олардың тез әсерленгіштігі белгілі бір тұрақтылыққа ие болады. Жасөспірімдердің ықыласы тек жоғары көлемі мен және тұрақтылығымен ғана емес, сонымен бірге ерекше талғамға ие болуымен сипатталады. Романтикаға елеулі дәрежеде бейім болу нәтижесінде жасөспірімдердің қиялы анағұрлым реалистік және сыншыл сипатқа ие болады. Жасөспірімнің дамуындағы маңызды кезең оның «Менің» ұғыну болып табылады. Бұл ұғыну өзін-өзі бағалау кезінде және өз құрдастарымен және ересектермен қарым-қатынас жасау барысында жүзеге асырылады. Өз тұлғасына деген жоғары қызығушылық, өзінің тұлғалық қасиеттерін бағалау және ұғынудағы қажеттілік бірқатар шет ел психологтары арқылы біржақты түсіндірілген болатын. Олар жасөспірімдердің шындықтан мұндай ауытқуы олардың өзімішлдігімен, дарашылдығымен қоса жүреді дейді. Сол кезде жасөспірімдердің байсалдылық, өзін-өзі бағалау, өздігінен жетілу сияқты қажеттіліктері өзін тереңірек түсінуге деген бос әуестік пен үстірт құштарлықтың негізінде пайда болмайды, керсінше өзінің жақсы және жаман жақтарына, кемшіліктеріне талдау жасауға, өз әрекетінің маңыздылығы және мақсатының дұрыс не дұрыс емес екендігін түсінуге, қандай нәрсеге қол жеткізуге ұмтылу керектігін және неден тартыну керектігін білуге деген моральдық қажеттіліктерден туындайды [3].

Жасөспірімдер тұлғасы үшін топ құру, топ болып әрекет ету тән. Жасөспірімдер ересектермен салыстырғанда жалғыз өзі қылмыс жасауға өте сирек баратындығы практика

жүзінде дәлелденген. Бұдан олардың өз өзіне сенбеуін ғана емес, сонымен бірге, олар туралы түсінігінің теріс бағытқа ие болуына қарамастан, осындай достыққа ұмтылуын да байқауға болады. Әсіресе, соңғы кезде жасөспірімдердің топқа біріге отырып әрекет етуі жиі байқалады. Жасөспірімдер тобында қызығушылық пен еліктеушіліктің жоғары деңгейі, топ мүшелерін өз дегеніне көндіру, көңіл күйдің жұқпалылығы және де мұндай көңіл күйдің қылмыстық акт барысында өзге топ мүшелеріне берілуі байқалады. Жасөспірімдердің кез-келген тобында қандай да бір лидер болатыны бәрімізге белгілі. Бұл жағдай адамдардың, әсіресе, жасөспірімдердің бірдей еместігін, психофизиологиялық қасиеттері, яғни ерік, ақыл-ой, жігер, тапқырлық тұрғысынан әртүрлі болуымен түсіндіріледі [4].

Жасөспірімдер өздерінің жалпы психофизиологиялық даму ерекшеліктері негізінде, ересектермен салыстырғанда өзге адамдардың ықпалына оңай түседі. Формальды емес топтың «лидері» ересектермен салыстырғанда жасөспірімдерге әлдеқайда көп ықпал етеді. Бұл жағдайда қылмысты болдыртпау, әрі оның алдын алу үшін әрбір топтағы «лидер» тұлғасын, оның топ мүшелеріне ықпал ету тәсілдерін және топ мүшелерінің «лидерге» деген қатынасын ескере отырып, дифференцияланған ыңғайда қарау қажет.

Құқықтық мемлекетке қадам басқан шақта қоғамға саналы адам қалыптастыру мемлекетіміздің басты міндеттерінің бірі болатын болса, ол міндетті іске асыруға басты мақсат жасөспірімді жаңа рухта, жаңа көзқараста тәрбиелеуден айқын көрінеді. Бесіктен белі шықпай жатып, әрбір оғаш қадамына селт етпей сергек қараған балалардың жат әрекеттерге баруына басты себеп не? Кім кінәлі? Қоршаған орта ма? Әлде мектеп пе? Әлде жүре түзеліп кетер деп жат қылық істеген баласының әрекетіне немқұрайлы қарайтын ата-ана ма?

Болашақ тағдыры бейтарап қалдырмайтын кез-келген адамның осы сұраққа жауап іздестіргені жөн болар еді. Жасөспірімдердің есейе келе, өздерінің жасаған құқық бұзушылықтары үшін үлкен өкінішпен қарау жағдайы көп болып тұрады. Олай дейтініміз - кей ата- ана ойнап жүріп қасындағы баласының қолына іліккен ойыншығын алып келген баласына қайдан алдың? - не болмаса «апарып бер» деген сұрақ - бұйрықтың орынына керісінше баласына, жат әрекетін мақұлдағандығын танытса, ол баланың санасына сенім ұялатып, келесі сондай іс-әрекетті қайталауына жол ашады. Мұндай әрекеттің бірнеше рет қайталанылуы бала бойында қызығушылық туындатып, менменшілдікке, көрсеқызарлыққа, жат қылықтың бой көтеріп, досының қолындағысын тартып немесе көрсетпей алу сияқты іс-әрекетін қалыптастырады. Бұл кішкене бала бойында байқалатын алғашқы ұрлықтың белгілері деуге болады.

Жасөспірімдердің құқық бұзушының өмірде болып жатқан нақты жағдайларға тікелей байланысты бола бермейді. Ол белгілі бір ортаға кездейсоқ немесе жоспарланған түрде тамырлануы. Балалар құқық бұзушының көбінесе қалада болуы, әлеуметтік тұрғыдан көптеген себептерімен түсіндіріледі. Баланың өзіне, қоғамда пайдалы іспен айналыспауынан уақыттың көптігі, ауылдық клубтың жабылуы, күні бойғы бос сандалыс, көше кезу, кері қадамға алғы шарт бола алады. Осындай толып жатқан себептер жасөспірімнің таңғажайып оқиға жасауға ұмтылуына, керемет көрінуге, болашақ істейтін құқық бұзушылыққа, жоспар құруына немесе топтасып қылмыс істеуге жол ашады. Көбінесе бала бойынан, санасынан мықты орын алған қиялы ойша жетіліп арманын іске асыратын не асыруға асығатын балалар айналасындағыларды таң қалдыратындай етіп істеуге талпынады. Олардың әртүрлі іспен шұғылданбауы немесе жан-жағындағы қоршаған ортасының, айналасындағы достарының немесе біреудің қорқыту, үрейлету, қасақана қылмыс жасауына итермелеу арқылы түсіп кетуі болып жатады. Осыған орай қазіргі кезде біздің балаларымыз рухани азып тозбау үшін қазақ отбасындағы мәдени құндылықтар дамуының мазмұнына аса маңызды көңіл аудару керек. Бүгінгі таңдағы экономикалық әлеуметтік жағдайлар отбасы тәрбиесіне үлкен ықпал етіп отыр. Қоғамдағы жұмыссыздық, күн көріс көзінің төмендеуі отбасы тәрбиесінің әлсіреуіне әкеліп отыр. Жанұядағы тәрбие жұмыстарынан кеткен қателіктер, кемшіліктер, жинақталып келіп қоғамдық тәрбиедегі қателіктерімен байланысып, балалардың тәртібін одан әрі шиеленістіре береді. Себебі, мектепте де баланың жеке басын сыйламаушылық кездеседі. Баланың құқық бұзушылығын болдырмау үшін қазақ отбасына тән өзіндік ерекшеліктерінің маңызы зор:

- отбасы мүшелері арасындағы ізгілік қатынастар;
- үлкенге деген құрмет;
- кішіге деген ілтипат;

- баланың тұлғалық дамуына олардың жас ерекшеліктеріне байланысты қатынас;
- әулеттегі жақсы дәстүрді үлгі ету арқылы бала қасиетін аша білу;
- күнделікті тұрмыс-тіршілікке бейімдеу және т.б. [5].

Мінез-құлықтағы ауытқушылықтың алдын алу бұл одан сақтандыруға бағытталған шаралардың кешені болып табылады. Осы тұрғыдан алғанда, алдын алу шараларын шартты түрде жалпы және арнайы деп бөлуге болады. Жалпы шараларға адамдардың әл-ауқатын одан әрі көтеруге, олардың білім алуын, еңбек етуін және тұрмыс жағдайын, мәдениеттің ілгерілеуін жақсартуға және жан-жақты дамыған жеке адамды қалыптастыруға бағытталған әлеуметтік-экономикалық және саяси шаралар жатады.

Ал арнайы шаралар жалпы шараларға негізделеді. Бірақ осымен бірге мінез-құлықтағы әр түрлі ауытқушылық формалары кезінде кейбір өзіндік ерекшеліктері болады. Осы тұрғыдан маскүнемдік пен алкоголизмнің алдын алудың мынадай өзіндік бағыттары бар. Олар: психогигиеналық, педагогикалық, санитарлық-гигиеналық, дәрігерлік - әлеуметтік, денсаулық сақтау, әкімшілік-құқықтық және экономикалық шаралар. Бұған қоса алкоголизмнің алдын алудағы мемлекеттік шаралар жүйесін әкімшілік, заңдық және медициналық - гигиеналық қырлар тұрғысында қарастыруға болады.

Сол сияқты құқық бұзушылықтардың, сексуальдық девиация және басқаларының алдын алуға арналған шаралар жүйесінің өз ерекшеліктері бар. Алайда бұл аталған жүйелердің бәріне де схематизм мен шарттылық тән болып келеді. Жеке адамның құқыққа сай мінез-құлқын қалыптастырудың негізі және сонымен қатар оның өлшемі болып табылатын қоғамның құқықтық мәдениетін арттыру жөніндегі тұрақты да, мақсатты жұмысты жүргізбейінше құқықтық мемлекет пен азаматтық қоғамның дамуы мүмкін емес. Өзінің құқықтары мен міндеттері туралы заң білімдерінің қажетті деңгейінің болуы әрбір жеке тұлғаның дамуы үшін міндетті шарт болуы тиіс, ал оларды иемденуге ұмтылу оның ішкі сеніміне сәйкес келуі керек, заң нормаларын орындау жазадан қорқумен емес, белсенді азаматтық-құқықтық ұстаныммен айқындалуы тиіс.

Бұл міндеттерді іске асыру әрбір жасөспірім үшін міндетті болуы тиіс, ал құқық әділеттігінің кез келген даулы жағдайларды шешу үшін күш қолдану әдістерін пайдаланудан бас тарту оған деген құрметті күшейту, құқықтық ойлау таптаурындарын бірінші кезекте өзгертуге бағытталған қоғамдық ақпараттық-құқықтық қамтамасыз етудің біртұтас жүйесін құру қажеттілігі туындайды.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. В.Т. Кудрявцев, Психология развития человека. - Рига, 1999.
2. И.Ю. Кулагина, Возрастная психология - Москва, 1999.
3. Г.А.Сабиева, Формирования самосознания и самооценки. Автореф. дис. канд. психол. наук, -М:1953.
4. Г.К. Нигметжанова, М.К. Қарбаева, Жасөспірімдер арасындағы қылмыстық іс-әрекет мәселесі. // Хабаршысы КАСУ № 3, - Алматы, 2006.
5. С. Жұмабаев, Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтың алдын-алуға тырысудамыз. // Заң, 2005.

РЕЗЮМЕ/RESUME

Жапанова Риза Набиевна

Қадау Салтанат Ерболатқызы

Академия «Болашак», Караганда, Республика Казахстан

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПОДРОСКОВОГО ВОЗРАСТА И СПОСОБЫ ПРЕДОТВРАЩЕНИЕ УГОЛОВНЫХ ДЕЛ

В статье обсуждаются психологические особенности подросткового возраста и психологические изменения на этом подростковом этапе, а также трудности в то время и способы их предотвращения.

Ключевые слова: подростковый возраст, поведение, преступная деятельность, методы.

Zhapanova Riza
Kadau Saltanat
Academy “Bolashak”, Karaganda, Republic of Kazakhstan
PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF ADOLESCENCE AND WAYS TO
PREVENT CRIMINAL CASES

This article discusses the psychological characteristics of adolescence and the psychological changes at this adolescent stage, as well as the difficulties at that time and the ways to prevent them.

Keywords: adolescence, behavior, criminal activity, methods.

List of references:

1. B.T. Kudryavtsev, Psychology of personality development. - Riga, 1999.
2. I.Yu. Kulagina, Backbone Psychology - Moscow, 1999.
3. SABIYEVA GA, Formation self-cognition and self-interest. Authors disc kand psychologist science, - M: 1953.
4. G.K. Nigmatzhanova, M.K. Karbaeva, The problem of criminal activity among adolescents. // Vestnik KASSU №3, - Almaty, 2006.
5. Zhumabayev, we are trying to prevent offenses among juveniles. // Act, 2005.
6. L. Ermenbetova, Personality of non-affiliated criminals (diss)- A: 2002.08.28.
7. E.B. Tilebergenova, Criminalistic problems of the use of psychological and pedagogical disciplines during the review of non-prescriptive (diss) - A: 2002.08.28.

ӘОК 37.1

Риза Набиевна Жапанова
riza_70@bk.ru
Әсем Қалижанқызы Мұқыжан
mukyghan-123@mail.ru
«Болашақ» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы

БАСТАУЫШ МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ОҚУ ІС-ӘРЕКЕТІНІҢ
МОТИВАЦИЯСЫ

Мақала бастауыш мектеп оқушыларының оқу мотивациясы мәселесін зерттеуге арналған. Оқу мотивациясын бастауыш мектеп оқушылары бойында қалыптастыру және оның ерекшелтерінің динамикасы көрсетілген.

Кілтті сөздер: мотивация, оқу мотивациясы, бастауыш мектеп оқушылары, мотив, қажеттілік, мақсат.

Адам өмірінің әр кезеңінде ғалымдарды белгілі бір іс-әрекетті орындауға адамды не итермелейді, осы іске қандай қозғаушы күш себеп болады деген сұрақтар қызықтырған. Білім алу кез келген тұлға үшін тікелей талап болып келеді. Сондықтан оқу іс-әрекеті тұлға қалыптасуының барлық жылдарын қамтиды десе де болады. Оқу мотивациясы мәселесі педагогикада және психологияда өзінің өзектілігін сақтап келеді. Бұл мәселеге отандық сияқты, шетел авторлары да үлкен көлемді еңбектерін арнаған. Кез келген ұстаз өзінің шәкірттерінің жақсы оқығанын, өздерін жақсы жақтарынан көрсеткенін, мектепте қызығушылықпен білім алғанын қалайды. Алайда ата-ана да, ұстаз да «менің оқығым келмейді», «жақсы оқитын еді, қызығушылығы жоқ» деген кедергілерге тап болып жатады. Бұл жағдайда біз оқушы бойында білім алуға қажеттіліктің қалыптаспағанын, оқуға қызығушылықтың жоқ екенімен кездесеміз. Ал мұның алдын-алудың бірден-бір жолы – мотивацияны ояту [1].

Мотивация – адамның сыртқы ортаға, іс-әрекеттің әр түріне, қызығушылықтарға қарым-қатынасының сыртқы көріністерден сипат алатын тұлғаның ішкі психологиялық сипаты. Мотивсіз немесе әлсіз мотивті іс-әрекет мүлдем жүзеге аспайды немесе тұрақсыз болып келеді және дәл осындай белгілі бір жағдайда оқушының өзін қалай сезінуінен оның оқуда қолданатын күш-жігерінің көлемі көрінеді.

А.И. Трецина, М.А. Митина өздерінің жинақтарында білім алушының оқу іс-әрекетінің мотивациялық негізі келесідей кешеннен құралатынына нұсқайды:

- оқу жағдаятына назардың тұрақтауы;
- алда тұрған іс-әрекеттің мәнісін саналы түрде түсіну;
- мотивті саналы түрде таңдау;
- мақсат қою;
- мақсатқа ұмтылу (оқу іс-әрекеттерін жүзеге асыру);
- жетістікке жетуге ұмтылу (өз іс-әрекетінің дұрыстығына сенімділігі);
- іс-әрекеттің үрдісі мен нәтижесін өзіндік бағалау (іс-әрекетке эмоционалды қатынас) [2].

Мотивациялық сала, А.Н. Леонтьевтің ойынша, - тұлға ядросы. Олай болса баланы не басқарады, онда қандай талап-тілектер пайда болады? Егер іс-әрекет теориясына көз жүгіртсек, онда мотивация жобаланған іс-әрекет нормасы адамда бар қажеттіліктерге сай келгенде туады деген қорытынды жасауға болады. Бастауыш мектептің өзінде оқу мотивациясы мұғалім үшін үлкен мәселеге айналып жатады – балалар алаңдайды, шулайды, мұғалімнің сөзін елемейді, сынып және үй тапсырмаларын орындауға жеткілікті күш жұмсамайды, кез келген жолмен жақсы баға алуға тырысады, немесе керісінше апатия көрсете бастайды. Бала өскен сайын оқуға талап-тілектің болмауымен байланысты мәселелері арта түседі.

Осы тұста мотив және мақсат түсініктерін айыру керек.

Мақсат – қажеттілікті өтеудің кезеңін көрсететін аралық нәтижеге белсенділіктің бағытталуы. Мотивті жүзеге асыру үшін, өзіндік білім алу тәсілдерін игеру үшін көптеген аралық мақсаттар қою керек және орындау керек.

Мотив – бұл оқу іс-әрекетінің жеке жақтарына, оқушының онымен ішкі қарым-қатынасымен байланысты бағыттылығы. Мақсатқа жетудің қозғаушы күші. Оқу мотивациясы жүйесінде ішкі және сыртқы мотивтер жанасып жүреді. Іші мотивтерге оқу үрдісінде жеке даму, басқалармен және басқалар үшін іс-әрекет, жаңаны, бейтаныс нәрсені тану жатады. Сыртқыға оқу мәжбүрлі іс-әрекет ретінде, оқу жеке бедел мен көшбасшылық үшін; барлығының алдында болуға ұмтылу сияқты сәттер жатады. Бұл мотивтер оқу үрдісінің сипаты мен нәтижесіне жағымсыз әсер де беруі мүмкін. Мектеп оқушыларындағы оқудың мотивациялық саласының құрылуын қарастырайық, яғни баланың оқу белсенділігін не анықтайды, оған қандай қозғаушы күш әсер етеді.

Мотивация бірнеше функцияны атқарады: іс-әрекетке қозғаушы күш береді, оны бағыттайды және ұйымдастырады, оған тұлғалық мән бен маңыздылық береді. Аталған мотивациялық функциялар көптеген қозғаушы күштермен жүзеге асады. Негізінен мотивациялық сала үнемі қозғаушы күштер қатарынан тұрады: қажеттіліктер, мотивтер, мақсаттар, қызығушылықтар және т.б.

Кез келген іс-әрекет баланың үлкенмен өзара іс-әректінде қалыптасатын қажеттіліктен бастау алады. Қажеттілік – бала белсенділігінің бағыттылығы, іс-әрекет сілетемесін жасақтайтын психикалық күй. Оны өтеудің құралы адам әрекеттене бастаған кезде ғана анықталады. Алайда қажеттіліксіз бала белсенділігі оянбайды, ол мақсат қоюға даяр болмайды.

Мотивациялық жағдайдың маңызды басқа аспектісі – мотив, яғни белсенділіктің белгілі бір затқа бағыттылығы, адамның ішкі психикалық күйі. Білім алудағы мотив оқушылардың оқу үрдістерінің жеке жақтарына бағыттылығы болып табылады, яғни оқушылардың білімді игеруге, жақсы баға алуға, ата-ана мақтауына ие болуға, қатарластарымен қалаулы қарым-қатынасты орнатуға бағытталуы.

Мотив қажеттілікке интеллектуалды білімнің енуінің нәтижесіндегі өнім, интеллект пен аффекттің белгілерін өзінде ұшырастыратын бір жақты-танымдық білімнің өнімі болып табылады, - дейді В.К. Вилюнас. Мотив – белгілі бір қарым-қатынастың себебі болып табылады. Эмоциялар мотивке тек бояу береді, эмоция әсерінен олардың мазмұнды емес, тек «энергетикалық» жақтары өзгереді. Осылайша, мотивация – тұлға ерекшеліктерінің, іс-әрекеттерінің саналы қозғаушы күші ретінде көрінетін мотивтердің иерархиялық жүйесі болып табылады [3].

Үздіксіз білім беру жүйесінде тұлғаның танымдық мотивтері мен танымдық мүмкіндіктерін дамыту ұтымды білім алу мен одан әрі оны дамытудың негізі ретінде маңызды мәнге ие екені жалпылама қабылданған.

Мотив түрлеріне танымдық және әлеуметтік мотивтерді жатқызуға болады. Егер білім алушыда оқу барысында оқу пәнінің мазмұнына бағыттылық басым болса, онда танымдық қабілеттердің бар екендігін айтуға болады. Егер білім алушыда оқу барысында басқа адамға бағыттылығы көрінсе, әлеуметтік мотивтер жөнінде айтылады. Танымдық та әлеуметтік мотив те түрлі деңгейде болуы мүмкін: кең танымдық мотивтер (жаңа білімді, заңдылықтарды игеруге ұмтылыс), оқу-танымдық мотивтер (білімді алу әдістерін, білімді өз бетінше алу тәсілдерін меңгеруге ұмтылыс), өз бетінше білім алу мотивтері (қосымша білім алуға ұмтылыс және содан соң өзіндік жетілдірудің арнайы бағдарламасын құруға ұмтылыс).

Әлеуметтік мотивтің келесідей деңгейлері болады: кең әлеуметтік мотивтер (борыш, жауапкершілік, оқудың маңыздылығын түсіну), тар әлеуметтік (айналадағылармен қарым-қатынаста белгілі бір позицияны алуға ұмтылу, олардың қолдауын алуға ұмтылу).

Эмоциялар оқушылардың мотивтерімен тығыз байланысты және оқушыларда бар мотивтердің және қойылған мақсаттардың жүзеге асу мүмкіндігін көрсетеді. Эмоция түрлері: жағымды қуаныш, сенімділік, намыс және жағымсыз қорқыныш, реніш. Оқудағы эмоцияның көрінуі: жалпы мінез-құлық, жүріс-тұрыс, сөйлеу ерекшелігі, мимика, пантомимика, моторика.

Төменгі мектеп жасында мотивацияның басты мазмұны – «оқуға үйрену». Төменгі мектеп жасы – адамның болашақтағы танымды қабілеттерінің деңгейі тәуелді болатын мектеп мотивациясының дамуы жүретін кезең.

Оқу мотивациясы – оқу іс-әрекетін орындауға бағытталған күштерді бағыттайтын және ұстап тұратын үрдіс. Бұл мотивтермен, мақсатпен, сәтсіздікке әсермен жасақталатын күрделі, кешенді жүйе. Мектепте оқу – оқушы іс-әрекетінің негізгі түп-тамыры, және оның негізгі мақсаты – болашақта өзі үшін, қоғам үшін қолдана алатын білім мен қабілеттерді табысты меңгеру. Сондықтан әр оқушыны оқуға көзқарасынан, жеке мақсаттары мен жоспарларына қарап бағалауға болады.

Оқу мотивациясының қалыптасуы әсер етеді:

- оқуға, кәсіптік білімге жағымды қарым-қатынастың жалпы атмосферасына;
- оқушылардың оқу топтарының ұжымында бірлескен оқу іс-әрекетіне қосылуына (жұмыстың жұптық, топтық);
- «педагог – білім алушы» қарым-қатынасын кеңес, жетістік жағдайын жасау, стимул берудің (мадақтау, бағалауға қосымша тапсырма беруден жетонды жүйеге дейін және т.б.) түрлі әдістерін қолдану негізінде құру;
- оқу үрдісінде жағымды эмоциялардың бекуі, образды, анық сөз мәдениеті;
- танымдық ойындарды, дискуссияларды пайдалану, проблемалық жағдаяттарды құру және оны бірлесіп шешу;
- оқушының өз бетінше жұмыс істеуін және өзін-өзі бақылауын дамыту [4].

Жағымды оқу мотивациясын тәрбиелеуге мектептегі, сыныптағы жалпы атмосфера, оқушының іс-әрекеттің әр түрінің ұжымдық ұйымдасуына қатысуы, ұстаз бен оқушының бірлесуі, тапсырманы орындауды мұғалімнің тікелей араласуы емес, кеңес түріндегі көмегі және т.б. әсер етеді. Сонымен қатар, мотивацияның қалыптасуына оқушыларды таң қалдыратын оқу материалын берудің ерекше формасы, мұғалімнің эмоционалды тіл байлығы, танымдық ойындар да әсер етеді.

Мотивацияны қалыптастыру және дамыту – дайын мотивтер мен мақсаттарды оқушының басына енгізу дегенді білдірмейді, керісінше оны белсенділігін шыңдайтын оқушының өзінің ішкі ұмтылысының жекелігінің қалаулы мотивтер мен мақсаттар өткен тәжірибенің есебімен қалыптасатын және дамитын жағдайлар мен жағдаяттарға қою болып табылады.

Қорыта келе айтарымыз, педагог біріншіден, оқушылардың субъекттік тәжірибесінің көрініс табуының нақты мүмкіндіктерін қамтамасыз етсе; екіншіден тапсырмалардың түрлі типтерін қолданса; үшіншіден, топтық және жеке жұмыстардың кезектілігін сақтаса оқушылардың бойына оқу мотивациясын дамыту үрдісі сәтті болмақ.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Ильин Е.П. «Мотивация и мотивы». М., «Питер», 2000.
2. М.М. Лукьянова, Н.В. Калинина «Психолого-педагогические показатели деятельности школы», М., «ТЦ Сфера», 2005.

3. Маркова А.К., Матис Т.А., Орлов А.Б. «Формирование мотивации учения», М, «Просвещение», 1990.

4. Григорьева М.В. Структура мотивов учения младших школьников и ее роль в процессе школьной адаптации // Начальная школа, 2011.

РЕЗЮМЕ/RESUME

**Жапанова Риза Набиевна
Муқыжан Асем Калижанқызы**

**Академия «Болашак», Караганда, Республика Казахстан
МОТИВАЦИЯ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ К УЧЕБНОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

Статья посвящена изучению проблемы учебной мотивации младших школьников; показаны динамика, особенности и практическое формирование учебной мотивации младших школьников.

Ключевые слова: мотивация, учебная мотивация, младшие школьники, мотив, потребность, цель.

**Zhapanova Riza
Mukyzhan Asem**

**Academy "Bolashak", Karaganda, Republic of Kazakhstan
MOTIVATION OF PUPILS OF PRIMARY CLASSES FOR EDUCATIONAL ACTIVITY**

The article is devoted to the study of the problem of educational motivation of primary school children, dynamics, features and practical formation of educational motivation of younger schoolchildren are shown.

Keywords: motivation, educational motivation, junior schoolchildren, motive, need, purpose.

List of references:

1. Пуйн Е.Р. "Motivation and motivation." М., "Peter", 2000.
2. Luyavna M.M, Kalinina N.V. "Psychological and pedagogical indices of school activity", М., "ТЦ Сфера", 2005
3. Markova AK, Matis TA, Orlov AB "Formation of motivation for learning", М, "Education", 1990.
4. Grigorieva MV The structure of the motives of the teaching of younger schoolchildren and its role in the process of school adaptation // Elementary School, 2011.

ОӘК 316.6

**Асель Амангалиевна Қызылбаева
kyzylbaeva_a@mail.ru**

**«Қарағанды Облыстық Психологиялық – медициналық- педагогикалық кеңесі» КММ,
Қарағанды, Қазақстан Республикасы**

**Рахат Телубаевна Диянова
rahata_dyanova@mail.ru**

«Болашак» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы

АУТИЗМ МӘСЕЛЕЛЕРІ, ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Мақалада ерте балалық аутизмнің көрініс беру себептері қарастырылады. Аутизмнің негізгі симптомдары және ерте балалық аутизмның синдромдары бойынша пациенттерге осы саладағы мамандарға (педаиатр, невролог) бірден зейін аудару, бұл мәселені аңғару. Аутизмге шалдыққандағы негізгі психикалық бұзылуларының көрсеткіштері сипатталады, емдеудің және бейімделудің прогрессивті әдістері қарастырылады.

Кілтті сөздер: аутизм, балалық аутизм, jasper, аутистикалық уайымдар, стеротип, тұқым қуалаушылық хромосомалық өзгерістер, бихевиоризм, операнттық оқыту, ADOS әдісі, әлеуметтік бейімделу.

Аутизм деген – осы аурумен ауыратын жанның өзін қоршаған әлеммен елдің бәрі секілді қарым-қатынас жасай алмайтын күйі. Аутизм көптеген аурулардың ішінен дараланып тұрады. Өйткені осы диагноз қойылған науқастарға көмек көрсету үшін салааралық тығыз байланыс керек. Мәселен, денсаулық сақтау саласында бұл – балалар психиатрының жұмысы. Олар диагнозды дұрыс қоя білуі керек. Өйткені, тәжірибе көрсеткендей, аутизм басқа аурулардың астында жасырын тұрады.

«Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының соңғы зерттеулері бойынша әлемдегі әр 50-ші бала аутизм дертіне шалдыққан. Аутизм - баланың алғашқы жастарында біліне бастайтын ми қызметінің бұзылуына байланысты ауру. Медицина профессоры, доктор Алмаз Шарман Астанада өткен «Аутизм. Мүмкіндіктер әлемі» атты халықаралық конференцияда елімізде мұндай дертке шалдыққан бүлдіршіндердің саны 3 мың шамасында екен. Ал ресми емес деректер бойынша, бұл көрсеткіш әлдеқайда жоғары деп айтып өтті. Біз JASPER әдісіне байланысты өте жақсы прогрессті көріп жатырмыз, басқа әдістерге қарағанда неғұрлым нәтижелі деп, және де болашақта белсенді түрде ендіреміз деп дәрігер айтып кетті [1].

«Аутизм дертінің неден пайда болатыны әлі ашылған жоқ. Әлем бойынша жүргізіліп жатқан зертеулер осы күнге дейін нақты нәтиже шығармаған. Алайда бұл дертті алғашқы сатыларында анықтап, баланы жүйелі түрде емдесе, көп нәрсені түзетуге болады. Аурудың негізгі белгілері ретінде мыналарды атауға болады: баланың сөйлеу кезінде қиналуы не мүлдем сөйлемей, көзге тура қарамау, адамдармен араласа алмау және қайталана беретін қимыл-қоғалыстар жасауы, яғни баланың ұзақ уақыт бойы тек бір нәрсемен айналысып отыра беруі, стереотипті әрекет жасауы», - дейді Д. Жоламанова.

Аутизмнің белгілері әрекеттік қана емес, сонымен қатар физикалық және физиологиялық тұрғыда көрініс беруі мүмкін. Аутизммен ауыратын балалардың барлығында кездеседі демеіміз, дегенмен, ағзада бұл ерекшеліктерге тенденция бар. Олар:

- сенсорлық қабылдаудың тым өткір болуы немесе, керісінше;
- түйілулер;
- иммунитеттің әлсіздігі;
- тітіркенген ішек синдромы;
- асқазан асты бездерінің функцияларының бұзылуы.

Ең алғаш аутизм деген терминді 1912 жылы швейцар психиатры Э.Блейлер ұсынған. Аутизм ауруын бірінші ашып зерттеген америка психиатры – Лео Каннер. Балалық аутизмді әртүрлі болады және зиятпен сөйлеу дамуының деңгейлері әртүрлі болады. Л.Каннер бойынша ерте балалық шақтағы аутизм синдромы келесі үш көрсеткішті біріктіреді: аутистикалық уайымдар, стеротипі, үйреншікті, бір қалыпты мінез-құлық, сөйлеу тілінде ерекше сипаттағы кемістіктер [2].

Л. Каннер аутизмді нақты психикалық дамудың бұзылуы деп тапқан және келесі көрсеткіштерін ажыратқан:

1. Жалғыздықты жақсы көру.
2. Ешқашан адаммен көзбе-көз кездеспеу.
3. Мимикасының, дауысының, дыбысының ырғағының, жестарының болмауы.
4. Бағытының шарттары тұрақты болуына тырысуы бәрі біркелкі болып өзгермеуі керек.
5. Эмоциялық тұрғыдан ешкім мен араласпау.
6. іркелкі қимылдарды қайталай береді.

Қазіргі уақытта аутизмнің нақты себептері анық зерттелмеген. Көп ғалымдардың деректері бойынша аутизм мен ауырған балалардың себебі орталық жүйке жүйесінің бұзылуы салдарынан болады. Тұқымқуалаушылық фактордың әсері мол екенін көптеген зерттеушілер мойындайды. Сонымен бірге мидың органикалық зақымдалуы да аутист балаларда жиі кездеседі.

Тұқымқуалаушылық хромосомалық өзгерістер, зат алмасу өзгерістері, анасы жүкті және туу кезінде алған жарақаттар, нейроинфекциялар, т.б. барлығы да жағымсыз әсер ету мүмкіндігі бар.

Балалық ерте шақтағы аутизмді түзетудің әдістемелік негіздері әр түрлі. Жиі кездесетін бихевиористік психологияның негізінде операнттық оқыту (мінез-құлықтық емдеу).

Бұл әдіс бойынша оқытылған балалардың 50-60 пайызы жалпы мектеп бағдарламасын меңгере алады, кейін орта, жоғары оқу орындарында оқуын жалғастыра алады.

Ресейлік тәжірибеде ең танымал К.С.Лебединская мен О.С.Никольскаяның аутизмді түзетудің кешенді медициналық-психологиялық-педагогикалық әдістемесі. Бұл әдістеменің негізгі ерекшелігі дәрігер, педагог пен психологтардың бірлесе, тығыз байланыста жұмыс жасау [3].

«Ашық әлем» қоғамдық қорының Президенті: Баланың аутизмге шалдығуының нақты бір себебі жоқ. Оған көптеген дүние себеп болуы мүмкін. Сондықтан қалыптасқан бірегей емдеу тәсілі де жоқ. Баланың ерекшеліктеріне баланысты коррекциялы жұмыс та, дәрі-дәрмекпен емдеу де өзгеше болады. Аутизмнің ауыр түріне шалдыққан балаларда зейін жоқ болса, жоғары функционалды балалардың ой-өрісі биік болады. Бірақ олардың барлығы данышпан болады деген сөз емес. Тек 5-10 пайызы ғана. Өзінің зияткерлігін көрсете алуы үшін де олармен жақсы жұмыс жасау қажет. Барлығы баланың даму деңгейіне байланысты. Ол аутизмнің өте ауыр түріне шалдықса, отбасы ортасында бейімдеу керек. Аутизмге шалдыққан балалардың 60 пайызын қоғамға бейімдеуге болады. Ел қатарлы жұмыс істеп, отбасын құра алады. Бұрын аутист балаларға ақыл-ес дамуының тежелуі, алалия, шизофрения диагнозын қойған. Аутизмді ерте анықтай алуымыз керек. Әлемде бұл салада тиімді әдіс-тәсілдер бар. Біз соларды енгізгіміз келеді. Мәселен, халықаралық қауымдастық мойындаған ADOS деп аталатын бағалау әдісі бар. Егер балада осы тәсілмен аутизм анықталса, онда ешқандай сұрақ туындамайды. Қазақстанда аутист балалардың қатары біршама өсті. Бұл диагностиканың сапасының артуымен де байланысты. Өйткені мамандар бұл бағыттағы білімін арттырып жатыр. Десе де, ауру балалардың қатары жылдан-жылға артып бара жатқанын жоққа шығара алмаймыз. Егер анасының осы аурудан хабары болса, нәрестенің 2-3 айлық кезінде-ақ белгісін байқай алады. Нәресте 2-3 айлық кезінде көзімен анасын іздей бастайды. Негізі аутизм диагнозын бала 3 жасқа келгенде қояды. Бұл жаста ол элеуметтік тұрғыда дамып, өзгелермен қарым-қатынас жасайды. Егер бала ешкіммен ойнамай, өзін шақырғанға көңіл аудармай, жалпы дамуы тежеліп, тұйықтала бастаса, ауырсыну сезімі жоқ болса, ешқандай эмоция бермесе, дабыл қағу қажет.

Аутизм үкім емес, бұл диагнозбен бала қағамда өз орны бар азамат та бола алады. Бұған Булат Утемурастовтың «Асыл Мирас» атты Қайырымдылық қорының мүшелері сенеді. Бұндағы негізгі мақсат баланың социумда максималды түрде бейімделуі.

JASPER – бұл АБС бар балалардың сөйлеу біліктілігін арттыру әдісі. Калифорния Университетінде өндіріліп, Қазақстанда былтырғы жылдың конференциясының нәтижесі бойынша ендірілді.

Аутистердің өсуіне байланысты балаларға адекватты уақытылы коррекциялық көмек көрсету қажеттігін ескертеді. Аутист бала элеуметтік бейімделу мен дұрыс дамуы үшін әрдайым қолдау мен стимуляцияны қажетсінеді. Мұны тек аутизммен ауыратын баланың отбасы өздерінің қоғамнан және балабақша, мектеп, элеуметтік орта сияқты қоғамдық бірлестіктерден көмек керек деген қажетсінулерін түсінген жағдайда ғана жасауға болады [4].

Врач-психиатр, медицина ғылымдарының кандидаты В.Сомова, аутизм симптомдарын жеңілдетудегі жағымды факторлар, ол жеңілдетілген тәрбие және оқыту жағдайлары, жоғары интеллект, шығармашылық қабілеттер,- дейді.

Т.Морозова, Ресейдің клиникалық психологы және «Ашық жүрек» фондының expertі бұл балалар ең алдымен- адамдар. Әрқайсысы өзінің мінезімен, қызығушылықтарымен және мүдделерімен ерекшеленетін жеке адам,- дейді.

Ең бастысы, ата-аналар баланың дамуы барысында жоғарыда айтылып өткен аутизмге тән негізгі көріністер байқалатынын анықтайтын болса, бірден мамандар көмегіне жүгініп, баланың бейімделу үрдісін жақсартудың, яғни алдын-алу жолдарын алуға үлкен әсерлерін тигізетіні анық.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. <http://elorda.info/ru/news/view/9870-skolko-detej-s-autizmom-zhivet-v-kazahstane>
2. Я Тебя Знаю. Ты– Аутизм. Книга Для Родителей. Анна Виневская, ISBN 978-5-4485-5221-2, 2017

3. Лебединская К.С., Никольская О.С. Диагностика раннего детского аутизма: начальные проявления.

4. Детский аутизм и АВА (Applied Behavior Analysis), Роберт Шрамм, Серия: Аутизм, ДЦП и другие издания по коррекционной психологии, 2016.

РЕЗЮМЕ/RESUME

Кызылбаева Асель Амангалиевна
КГУ Карагандинская Областная Психолого-медико-педагогическая консультация,
Караганда, Республика Казахстан
Диянова Рахат Телубаевна
Академия «Болашак», Караганда, Республика Казахстан
ПРОБЛЕМЫ АУТИЗМА, ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ

В статье рассматриваются проявления раннего детского аутизма, описываются основные симптомы и синдромы раннего детского аутизма, на которые необходимо обращать внимание детским специалистам (педиатрам, неврологам) при первичном обращении таких пациентов. Описываются основные показатели психического нарушения страдающих аутизмом, прогрессивные методы лечения и приспособления.

Ключевые слова: аутизм, детский аутизм, jasper, аутистические переживания, стереотип, генетические хромосомные изменения, бихевиоризм, оперантное обучение, метод ADOS, социальная адаптация.

Kyzylbaeva Asel
KSU Karaganda Regional Psychological-Medical and Pedagogical Consultation, Karaganda,
Republic of Kazakhstan
Diyanova Rakhat
Academy "Bolashak", Karaganda, Republic of Kazakhstan
PROBLEMS OF AUTHENTICS, PSYCHOLOGICAL FEATURES

The article examines the manifestations of early childhood autism, describes the main symptoms and syndromes of early childhood autism, which should be addressed to pediatric specialists (pediatricians, neurologists) in the primary treatment of such patients. The main indicators of mental disorders of people with autism, progressive methods of treatment and adaptation are described.

Keywords: autism, children's autism, jasper, autistic experiences, stereotype, genetic chromosomal changes, behaviorism, operant learning, ADOS method, social adaptation.

List of references:

1. <http://elorda.info/ru/news/view/9870-skolko-detej-s-autizmom-zhivet-v-kazahstane>
2. You Know You. Ты-Аутизм. The Book For Parents. Anna Vinevskaya, ISBN 978-5-4485-5221-2, 2017
3. Lebedinskaya KS, Nikolskaya O.S. Diagnosis of early childhood autism: initial manifestations.
4. Child autism and ABA (Applied Behavior Analysis), Robert Schramm, Serie: Autism, cerebral palsy and other publications on correctional psychologists, 2016.

Нурлигенова Зауреш Нуркеновна

sauresch_nur@mail.ru

Сагатова Асем Сериковна

asem.sagatova@list.ru

Казбекова Надежда Александровна

nak2002@mail.ru

Карагандинский государственный технический университет,

Караганда, Республика Казахстан

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ КАЗАХСТАНСКОЙ МОЛОДЕЖИ В УСЛОВИЯХ СОЦИАЛЬНЫХ ПЕРЕМЕН

Данная статья посвящена актуальной на сегодняшний день проблеме воспитания патриотических чувств у подрастающего поколения Республики Казахстан. Раскрывается роль патриотического воспитания в современном казахстанском обществе. Патриотизм рассматривается как важнейшая ценность, интегрирующая социальный и духовно-нравственный компонент. Отмечается, что сформировать гражданскую позицию можно только на основе укоренившихся в сознании личности чувств долга и ответственности. Проблема патриотического воспитания рассматривается через призму национально-культурного опыта казахстанского общества. Феномен патриотизма проявляется как одна из наиболее значимых, непреходящих ценностей, в основе которой лежит высший уровень развития всех макрохарактеристик личности, воплощаемых в ее активно-деятельностной социально-значимой самореализации в интересах Отечества. Анализируется влияние высших учебных заведений на патриотическое воспитание студентов. В статье были сформулированы особенности современного патриотического воспитания в Карагандинском государственном техническом университете. Модель патриотического воспитания в указанном университете обладает необходимым теоретическим и мотивационным обоснованием, представляет собой своеобразную систему, позволяющую осуществлять патриотическое воспитание комплексно с учетом разнообразных форм и методов, разработанных современной педагогикой.

Ключевые слова: патриотическое воспитание, молодежь, ценность, многонациональное государство, Карагандинский государственный технический университет, Республика Казахстан

XXI век называют веком технологий. Действительно, ни одна конкурентоспособная сфера жизни человека сегодня не может обходиться без высоких технологий. XXI век характеризуется активностью миграционных процессов, всеобщей интеграцией, культурным взаимопроникновением. При всех своих положительных последствиях эти процессы имеют и оборотную сторону, связанную с обострением мировоззренческого и ценностного кризиса, рационализацией духовной жизни. В этих условиях, как отмечал Президент Республики Казахстан Нурсултан Абишевич Назарбаев в Послании народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050: новый политический курс состоявшегося государства» от 14 декабря 2012 г., важнейшей стратегической задачей становится формирование Нового Казахстанского Патриотизма, который должен объединить все общество и стать основой его успехов: «Казахстан – это наша земля. Это земля, которая испокон веков принадлежала нашим предкам. Земля, которая будет принадлежать нашим потомкам» [1]. Общеизвестно, что развитие социально ориентированной экономики невозможно без духовного и нравственного развития молодежи, от политической воли, ценностей, идеалов которой во многом зависит, каким образом и насколько успешно будет развиваться наша республика. Не случайно, в своем Послании «Стратегия «Казахстан-2050: новый политический курс состоявшегося государства» Н.А. Назарбаев обозначил патриотическое воспитание в качестве важнейшей стратегической задачи: «Надо воспитывать в себе и в наших детях Новый Казахстанский Патриотизм». Поэтому главной задачей современного казахстанского общества становится совершенствование воспитательной работы в целях формирования у молодого поколения казахстанцев таких качеств, как гражданственность, патриотизм и социальная ответственность.

Как известно, во все времена идея патриотизма представляла собой один из основных элементов общественного сознания, отражающего отношение личности к родному Отечеству и занимала важное место в духовной жизни каждого общества. В современном мире эта идея приобретает особую роль и значение. Не требует каких-либо доказательств и обоснований тезис о том, что будущее любой страны – это ее молодое поколение. Молодежь является неотъемлемым элементом настоящего и ее необходимо оценивать как органическую часть современного общества, несущую ответственность за будущее Республики Казахстан. Уровень развития молодежи, ее культура, образованность, гражданственность – все это является стратегическим ресурсом XXI века.

Молодежь современного Казахстана – это принципиально новое поколение, выросшее в условиях разрушения социалистической системы, существенных и весьма тяжелых реформ в политической и социально-экономической сферах. Самые старшие его представители прошли непростой путь от ощущения невостребованности своих знаний и таланта на заре становления Независимости – к осознанию неизмеримо возросших возможностей самореализации в окрепшем новом государстве. Именно молодое поколение будет определять будущее нашей республики [2].

После обретения государственного суверенитета Республика Казахстана поставила перед обществом задачу воспитания патриотизма у подрастающего поколения. Патриотизм это системно-социальное качество, которое формируется нашей окружающей действительностью. Это одно из наиболее глубоких человеческих чувств, являющихся духовным фундаментом общественного и государственного развития, опорой жизнестойкости страны и залогом ее конкурентоспособности в современном мире. Казахстан является многонациональным государством, поэтому идея патриотизма особенно важна. Данная идея объединяет людей, помогает строить единую, устремленную в будущее страну. Следовательно, важнейшей задачей является формирование у граждан РК чувства гордости за свое Отечество, высокого патриотического сознания, чувства осмысленной гражданской солидарности и сопричастности, готовности к выполнению гражданского долга и конституционных обязанностей по защите интересов Родины, межнационального и межличностного взаимопонимания. Основы патриотического воспитания заложены в следующих словах Главы нашего государства Н.А. Назарбаева: «Патриотизм – это способность идентифицировать себя с историей Казахстана, важнейшими жизненными ценностями предыдущих поколений» [2].

Необходимо отметить, что современная молодежь, получающая образование в высших учебных заведениях, будет в обозримом будущем формировать основу политической, экономической и научной элиты общества. Поэтому от того, как будет лично ориентирована молодежь, какие ценности казахстанской культуры, истории составят мировоззренческое ядро ее личности, каков будет уровень ее гражданской ответственности, зависит успешность развития казахстанского общества. В этих условиях повышаются роль и значение воспитания молодежи, формирования ее духовности. И одним из важнейших приоритетов этого процесса становится патриотическое воспитание молодежи, формирование у нее активной гражданской позиции и осознание ею ответственности за свое будущее и будущее своей страны.

Принимая во внимание, что воспитание молодежи является общественно-историческим закономерным явлением, которое отвечает требованию сохранения и развития общества в целом, патриотическое воспитание казахстанской молодежи необходимо рассматривать как фактор успеха модернизационных процессов в Казахстане.

Вопрос формирования казахстанского патриотизма сегодня, по истечении уже более двух десятилетий развития суверенного Казахстана, остается достаточно актуальной и мало изученной. Причину этому нужно искать в самом феномене «казахстанский патриотизм», в специфике его становления и формирования. Понимая патриотизм как комплексный духовный и социальный феномен, включающий любовь к своей стране, огромное уважение и чувство сопричастности к истории и культуре, ответственность за будущее страны следует иметь в виду, что казахстанский патриотизм – явление особенное, поскольку речь идет об отношении многонационального народа Казахстана к одной, общей для всех народов, его населяющих, Родине [3]. Как подчеркнул Глава Государства Н.А. Назарбаев в своем выступлении на XX сессии Ассамблеи народа Казахстана «...историческое сознание казахстанцев должно работать на сплочение, на формирование патриотического отношения к своему прошлому, настоящему и будущему».

Воспитание патриотизма происходит с раннего возраста, а затем поэтапно формируется мировоззрение и гражданское сознание учащихся через такие дисциплины, как «История Казахстана», «Казахский язык» и «Литература», в высших учебных заведениях – через такие дисциплины как «История современного Казахстана», «Культурология», «Социология», «Политология». Становление современного специалиста, как целостной, гармонично развитой личностью с сформированным национальным сознанием, включая патриотические чувства, неразрывно связано с его профессиональной подготовкой, осуществляемой в системе высшего образования. Основная цель высшего профессионального образования определена в Государственной программе развития образования Республики Казахстан на 2011-2020 годы как модернизация системы ТиПО в соответствии с запросами общества и индустриально-инновационного развития экономики, интеграция в мировое образовательное пространство [4]. В этой связи, кроме овладения фундаментальными знаниями, необходимыми в профессиональной подготовке, необходимо так же работать в направлении общей и профессиональной культуры будущих инженеров. До тех пор, пока понятия «профессиональный долг», «профессиональная честь», «профессиональная гордость» останутся номинальными, специалист останется плохо управляемым работником. Специалист видит в труде средство заработать и оценивает труд размером заработной платы. Профессионал считает труд средством самовыражения и, поэтому, не сводит оценку труда только к сумме денежного вознаграждения. Отличительной особенностью воспитательно-образовательного процесса в техническом вузе обусловлена тем, что гуманитарные дисциплины являются основным ресурсом патриотического воспитания.

В современном мире вся атмосфера общественной и личной жизни людей насыщена разнообразной общественно-политической информацией, противоречивыми установками, оценками, ценностными ориентациями, которые буквально навязываются СМИ как некие социальные образцы. В этом информационном потоке молодым людям, не имеющим достаточных знаний и необходимого жизненного опыта, бывает очень трудно адекватно осмыслить и оценить ее. Это повышает роль воспитания как целенаправленного, специально организованного педагогического процесса, направленного на организацию разнообразной деятельности с целью формирования у молодежи политических, нравственных, эстетических, физических качеств, развития ее способностей и духовных сил. Значительная роль в этом процессе принадлежит системе образования. Особенное место в этом занимает высшее образование, поскольку, во-первых, в период обучения в вузе формируются существенные черты личности, а во-вторых, именно в вузах получает профессиональное образование и соответствующее воспитание будущая элита общества.

В 2009 году в КарГТУ была разработана Комплексная программа воспитания студентов, составной частью которой стала Модель патриотического воспитания студентов на примере личности Первого Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева, особенностью которой было то, что она представляла собой стройную систему, состоящую из логически связанных, последовательных этапов воспитательного процесса, охватывающих 7 учебных семестров, каждый из которых имел свою тематику: книга «Роль личности президента республики Казахстан в формировании казахстанского патриотизма» на примере личности Первого Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева; «Республика Казахстан в системе мировой политики»; «Великие личности в истории Казахстана»; «Историко-культурное наследие Казахстана»; «История развития КарГТУ»; «Основы правового воспитания»; «Экология и здоровье нации». Мотивационным основанием Модели стала идея о том, что основой формирования казахстанского патриотизма может стать изучение истории жизнедеятельности великих личностей, составляющих ее гордость. Для современного Казахстана такой личностью является Нурсултан Абишевич Назарбаев – Первый Президент, основатель независимого Казахстана, решительность, мудрость и беззаветное служение своей Родине которого позволили ему стать Лидером Нации, образцом истинного патриотизма, действенным примером для воспитания чувства казахстанского патриотизма у молодежи [5, с. 652].

Разработанная и внедренная в Карагандинском государственном техническом университете (КарГТУ) Модель патриотического воспитания обладает необходимым теоретическим и мотивационным обоснованием, представляет собой своеобразную систему, позволяющую осуществлять патриотическое воспитание комплексно с учетом разнообразных

форм и методов, разработанных современной педагогикой. Ее практическая эффективность была подтверждена как результатами анкетирования студентов, так и объективным изменением их отношения к общественно-политическим и иным мероприятиям, проводимым в университете.

В 2015 году в КарГТУ была разработана инновационная воспитательная политика, сутью которой выступает подготовка конкурентоспособных инженерных кадров новой формации, соответствующих мировым трендам развития, базирующимся на шестом технологическом укладе, в рамках выполнения стратегических задач ГПИИР-2. Цель Концепции инновационной воспитательной политики – всестороннее и гармоничное развитие будущих инженеров новой формации на основе изучения мировых трендов развития техники и технологий, перспектив индустриализации и экономического роста ключевых отраслей промышленности Казахстана, новой законодательной базы в сфере технического образования, участия в практической реализации прорывных проектов ГПИИР-2, Плана нации «100 конкретных шагов: современное государство для всех», Концепции укрепления и развития казахстанской идентичности и единства, формировании Общества Всеобщего Труда. Задачи Концепции инновационной воспитательной политики:

1. Актуализация Модели патриотического воспитания «Формирование Нового Казахстанского Патриотизма» – обновление структуры и содержания научно-методического комплекса (семестровых сборников в 7 помощь кураторам групп, брошюр) с целью практической реализации новой научной, учебной и воспитательной политики, максимального приближения студенческой молодежи к потребностям современного производства.

2. Разработка Нового Календарного плана кураторских часов на 1-7 семестры.

3. Эффективная реализация актуализированной Модели патриотического воспитания.

4. Изучение преподавателями и студентами ранее разработанных в Модели патриотического воспитания тем 2-го, 3-го и 4-го семестров («Великие личности в потоке национальной истории», «Культура, традиции и самобытность» и «Краеведение» соответственно) на самостоятельной основе, факультативно.

5. Привлечение ведущих специалистов предприятий – преподавателей- предметников и наставников молодежи – к проведению воспитательной работы в процессе подготовки будущих специалистов в условиях дуального обучения (в 5 центрах рабочих профессий и 60 филиалах выпускающих кафедр на производственных участках промышленных компаний – членов консорциума «Корпоративный Университет» на базе КарГТУ).

6. Патриотическое воспитание студенческой молодежи на основе изучения достижений лучших производственных коллективов и трудовых династий, реального вклада выпускников и ученых КарГТУ в инновационное развитие региона. В рамках Концепции инновационной воспитательной политики были пересмотрены темы кураторских часов и обновлены темы 2-го, 3-го и 4-го семестров («Мировые тренды развития», «Инновационное развитие индустрии Казахстана» и «Вклад выдающихся инженеров в индустриализацию страны» соответственно) [6, с. 6-7].

В условиях всеобщей интеграции, глобализации и модернизации изменения в системе образования в соответствии с требованиями внешних условий весьма важны. Инвестиции в человеческий капитал и, в частности, в высшее образование способствуют существенным отдам для политики, экономики и общества. Они крайне необходимы для создания технически прогрессивной, производительной рабочей силы, которая может адаптироваться в быстро изменяющемся мире. Успешными экономиками будущего будут те, которые инвестируют в образование, навыки и способности населения. Образование необходимо понимать как экономические инвестиции, а не просто как затраты на социальные нужды. Существует множество доказательств, связывающих образование и экономический рост: обзор международных исследований в макро- и микроэкономике свидетельствует о том, что существует тесная связь между образованием, доходом и производительностью [7, с. 3]. При этом отмечается большая отдача при инвестициях на более раннем этапе обучения; исследования подтверждают важное значение инвестиций в развитие образования. Как отметил в своем Послании народу Казахстана «Казахстанский путь – 2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее» Президент Республики Казахстан Н.А. Назарбаев: «Образование – это стратегически важная сфера человеческой деятельности, уникальный социальный институт, призванный развивать способности личности. От качества образования в решающей мере

зависят темпы технологического, экономического, политического прогресса, состояние культуры и духовности в обществе, наконец, благополучие человека. Проводимая в Казахстане государственная политика в области образования направлена на важнейшую задачу нашей Республики – войти в число 30-ти наиболее конкурентоспособных стран» [8].

Таким образом, патриотизм гражданина страны одно из основных составляющих демократизации любого общества. Быть патриотом своей страны – всегда большая честь для каждого человека, имеющего гордость и собственное достоинство. Казахская молодежь – это будущее страны, поэтому необходимо задействовать все имеющиеся ресурсы для того, чтобы в обществе на первом месте стояли истинные ценности, чтобы подрастающее поколение знало и ценило нашу историю и многовековые традиции. В Республике Казахстан издревле сложилось состояние межэтнического мира и взаимоуважения, это великое наследие, которое нам досталось от наших предков и нам необходимо беречь и развивать этот бесценный дар. Воспитание Нового Казахского Патриотизма – одно из ведущих направлений всех учебных заведений. В связи с этим Президент Республики Казахстан Н.А. Назарбаев отметил, что: «Патриотизм, нормы морали и нравственности, межнациональное согласие и толерантность, физическое и духовное развитие, законопослушание. Эти ценности должны прививаться во всех учебных заведениях, независимо от профиля обучения и формы собственности» [9].

Список использованных источников:

1. Послание Президента Республики Казахстан – Лидера нации Нурсултана Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства» от 14 декабря 2012 г. //Казахстанская правда. – 2012. – 14 декабря. – С. 3.
2. Жумагулов Б. Патриотизм – путеводная звезда молодых [Электронный ресурс] //www.nomad.su/?a=3-201106160027 (дата обращения: 29.12.2017).
3. Ферхо С.И. Воспитание казахстанского патриотизма: проблемы и перспективы //Казахстанская правда. – 2013. – 23 января. – С. 4.
4. Указ Президента Республики Казахстан «Об утверждении Государственной программы развития образования Республики Казахстан на 2011-2020 годы» от 7 декабря 2010 г. //Казахстанская правда. – 2010. – 8 декабря. – С. 1.
5. Нурлигенова З.Н., Тихонов А.Д., Безделов В.И. Актуальность патриотического воспитания молодежи в современных условиях //Молодой ученый. – 2016. – № 6. – С. 651-655.
6. Газалиев А.М. Патриотическое воспитание студенческой молодежи (из опыта КарГТУ). //Роль Первого Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева в формировании казахстанской модели государственного строительства. В помощь кураторам студенческих групп. Сборник 1 / Под ред. акад. НАН РК А.М. Газалиева. – 3-е издание, перераб. и доп. – Караганда: Изд-во Карагандинского государственного технического университета, 2016. – 116с.
7. Среднее образование в Казахстане: состояние и перспективы. – Астана: Национальная академия образования им. И. Алтынсарина, 2015. – 248 с.
8. Послание Главы государства Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Казахстанский путь-2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее» //Казахстанская правда. – 2014. – 18 января. – С. 3.
9. Послание Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Социально-экономическая модернизация – главный вектор развития Казахстана» от 27 января 2012 г. //Казахстанская правда. – 2012. – 27 января. – С. 2.

ТҮЙІНДЕМЕ/RESUME

Зауреш Нуркеновна Нурлигенова

Асем Сериковна Сагатова

Надежда Александровна Казбекова

**Қарағанды мемлекеттік техникалық университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы
ӘЛЕУМЕТТІК ӨЗГЕРІСТЕР ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАН ЖАСТАРЫНЫҢ
ПАТРИОТТЫҚ ТӘРБИЕСІНІҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖАҒДАЙЫ**

Мақала қазіргі таңдағы өзекті мәселелердің бірі – Қазақстан Республикасының болашағы жастарда патриоттық сезімді тәрбиемен қалыптастыруға арналған. Патриоттық тәрбиенің қазіргі қазақстандық қоғамдағы рөлі сараланады. Патриотизм әлеуметтік және рухани-адамгершілік компоненттерді біріктіруші маңызды құндылық ретінде зерделенеді.

Азаматтық көзқарасты тұлға санасындағы дәстүрлі қалыптасқан борыш және жауапкершілік қасиеттері негізінде ғана болатындығы аталып өтіледі. Патриоттық тәрбие мәселесі қазақстандық қоғамның ұлттық-мәдени тәжірибесі арқылы қарастырылады. Патриотизм құбылысы Отандық мүдде үшін белсенді қызметімен әлеуметтік маңыздылығы өзіндік жүзеге асырудың негізінде жатқан тұлғаның барлық макросипатының жоғары деңгейдегі құндылықтарының бірі ретінде өз көрінісін беретіндігі сөз болады. Сонымен бірге жоғары оқу орындарының студенттерін патриоттық тәрбиелеуге ықпал-әсері талданады. Мақалада Қарағанды мемлекеттік техникалық университетіндегі қазіргі заманғы патриоттық тәрбие ерекшелігі тұжырымдалады. Аталмыш білім ордасындағы патриоттық тәрбие үлгісі қажетті теориялық және ынталандыру негізін иелене отырып, өз алдына қазіргі педагогикамен зерделенген түрлі әдістерді ескере отырып, патриоттық тәрбиенің кешенді өзіндік жүйесін көрсететіндігі айтылады.

Кілтті сөздер: патриоттық тәрбие, жастар, құндылық, көпұлтты мемлекет, Қарағанды мемлекеттік университеті, Қазақстан Республикасы.

Nurligenova Zaurech

Sagatova Assem

Kazbekova Nadezhda

Karaganda State Technical University, Karaganda, Republic of Kazakhstan

PEDAGOGICAL CONDITIONS OF PATRIOTIC EDUCATION OF THE KAZAKHSTAN YOUTH IN THE CONDITIONS OF SOCIAL CHANGES

This article is devoted to the actual for today problem of education of patriotic feelings in the younger generation of the Republic of Kazakhstan. The role of patriotic education in modern Kazakhstan society is revealed. Patriotism is seen as the most important value integrating the social and spiritual-moral component. It is noted that it is possible to form a civil position only on the basis of feelings of duty and responsibility rooted in the mind of the individual. The problem of patriotic education is viewed through the prism of the national and cultural experience of Kazakhstani society. The phenomenon of patriotism manifests itself as one of the most significant, everlasting values, based on the highest level of development of all macro characteristics of the individual, embodied in her active-activity socially significant self-realization in the interests of the Fatherland. The influence of higher educational institutions on the patriotic education of students are analyzed. The article formulated the features of modern patriotic education in the Karaganda State Technical University. The model of patriotic education in this university has the necessary theoretical and motivational justification, it is a kind of system that allows to implement patriotic education in a comprehensive manner taking into account the various forms and methods developed by modern pedagogy.

Keywords: patriotic education, youth, value, multinational state, the Republic of Kazakhstan

List of references:

1. Poslanie Prezidenta Respubliki Kazahstan – Lidera natsii Nursultana Nazarbaeva narodu Kazahstana «Strategiya «Kazahstan-2050»: novyy politicheskiy kurs sostoyavshegosya gosudarstva» ot 14 dekabrya 2012 g. //Kazahstanskaya pravda. – 2012. – 14 dekabrya. – S. 3.
2. Zhumagulov B. Patriotizm – putevodnaya zvezda molodyih [Elektronnyiy resurs] //www.nomad.su/?a=3-201106160027 (data obrascheniya: 29.12.2017).
3. Ferho S.I. Vospitanie kazahstanskogo patriotizma: problemy i perspektivy //Kazahstanskaya pravda. – 2013. – 23 yanvary. – S. 4.
4. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan «Ob utverzhenii Gosudarstvennoy programmy razvitiya obrazovaniya Respubliki Kazahstan na 2011-2020 godyi» ot 7 dekabrya 2010 g. //Kazahstanskaya pravda. – 2010. – 8 dekabrya. – S. 1.
5. Nurligenova Z.N., Tihonov A.D., Bezelov V.I. Aktualnost patrioticheskogo vospitaniya molodezhi v sovremennyih usloviyah //Molodoy ucheniy. – 2016. – #6. – S. 651-655.
6. Gazaliev A.M. Patrioticheskoe vospitanie studencheskoy molodezhi (iz opyita KarGTU). //Rol Pervogo Prezidenta Respubliki Kazahstan N.A. Nazarbaeva v formirovani kazahstanskoy modeli gosudarstvennogo stroitelstva. V pomosch kuratoram studencheskih grupp. Sbornik 1 / Pod red. akad. NAN RK A.M. Gazaliev. – 3-e izdanie, pererab. i dop. – Karaganda: Izd-vo Karagandinskogo gosudarstvennogo tehnikeskogo universiteta, 2016. – 116 s.

7. Srednee obrazovanie v Kazahstane: sostoyanie i perspektivy. – Astana: Natsionalnaya akademiya obrazovaniya im. I. Altyinsarina, 2015. – 248 s.

8. Poslanie Glavyi gosudarstva N.A. Nazarbaeva narodu Kazahstana «Kazahstanskiy put-2050: Edinaya tsel, edinye interesyi, edinoe buduschee» //Kazahstanskaya pravda. – 2014. – 18 yanvarya. – S. 3.

9. Poslanie Prezidenta Respubliki Kazahstan N.A. Nazarbaeva narodu Kazahstana «Sotsialno-ekonomicheskaya modernizatsiya – glavnyiy vektor razvitiya Kazahstana» ot 27 yanvarya 2012 g. //Kazahstanskaya pravda. – 2012. – 27 yanvarya. – S. 2.

ӘОК 37.04: 378.146

Қалимаш Амангельдиновна Сарбасова
kalimash.70@mail.ru

«Болашақ» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы

Ляззат Гинятовна Балабекова

lyaka1982e@mail.ru

Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті,

Қарағанды, Қазақстан Республикасы

КОУЧИНГ–ПЕДАГОГТАРДЫҢ КӘСІБИ БІЛІМДЕРІН АРТТЫРУ ТӘСІЛІ

Педагогтардың кәсіби дамуында үздіксіз тәжірибе алмасуында коучингтің алатын орны зор. Мақалада педагогтардың әріптестерімен бірге коучинг пен тәлімгерлік арқылы жаңа тәсілдерді пәнге енгізу үшін жұмыс істеулері керектігі жайлы тоқталады. Коучинг үдерісі тәлімгерлік үдерісімен байланысты: коучинг нақты тақырып бойынша әріптесінің кәсіби мүмкіндіктерін ашуға бағытталса, тәлімгерлік оған жүйелі, жан-жақты кәсіби қолдау көрсетуді көздейтіні жайында айтылады.

Кілтті сөздер: Коучинг, коучер, тәлімгер, инновация, рефлексия.

XXI ғасырдың талабына сай жаңа технологиялар дамуына байланысты дүниежүзі де бір қалыпта тұрған жоқ. Осы дәуірге дейін – ақпараттық қоғам, технологиялық мәдениет, айналадағы дүниеге адамның денсаулығына, кәсіби мәдениеттілігіне қарайтын болды. Ғылыми – техникалық әлеуметтік және де бәсекелестік жағдайда өзін-өзі дамытуға қабілеттілігін арттыру басты фактор болып тұр.

Қазіргі заманғы замануи тәсілде сапалы жаңа тұлғалық санаттарды сезіну және пайдалану негізге алынған, олар педагогтің тек өздері қалайтын қасиеттеріне ғана емес, нағыз шешуші кәсіби құзіреттеріне айнылуы тиіс [1].

Жақсы педагог - әрқашан да кәсіби деңгейі жоғары, интеллектуалдық, шығармашылық әлеуеті мол тұлға. Ол оқытудың жаңа технологияларын тәжірибесіне ендіруге дайын, оқу-тәрбие ісіне шынайы жанашырлық танытатын қоғамның ең озық бөлігінің бірі.

Жоғары білім беру саласында замануи бағыттардың бірі коучинг болып табылады. Коучинг - (ағыл.coaching - оқу, жаттығу) бұл барынша тиімді нәтижені алу мақсатында даму үдерісіне қатысушылардың бірлескен әлеуметтік, жеке тұлғалық және шығармашылық әлеуетін іске асыру жүйесі.

Коучинг- бұл барлық жоғары оқу орнындағы білім беру жүйесінде өзара әрекет етудің тиімділігін арттыру аспабы. Сондықтан жаңа технологияны пайдалана отырып, педагогтардың шеберліктерін арттырату мақсатында академия қабырғасында топтық коучинг ұйымдастырылуда. Ондағы мақсат оқыту үдерісінде коучингті пайдалану мүмкіндіктері мен ерекшеліктерін түсіну, өмірдегі қиыншылықтарды жеңе білуге тәрбиелеу болып табылады.

Коучинг мына кезендерден тұрады:

- мақсат қою;
- заттардың шынайы жағдайын түсіну;
- мақсатқа жету тәсілдерін айқындау;
- жету

Әр коучингте шеберлік пен ынта қажет болғандықтан тиянақты дайындалып отыру қажет. Тапсырмаларды түрлендіріп, оны өмірмен байланыстырып, әр сабақ сайын топтарды өзгертіп отырды. Әрбір коучингте қатысқан қатысушылардың қызығушылықтары үнемі артып отырады. Әр коучингтің соңында жеткен жетістіктер мен кемшіліктер талданып, рефлексия жүргізеді.

Жай мұғалім- хабарлайды

Жақсы мұғалім- түсіндіреді

Керемет мұғалім-көрсетеді

Ұлы мұғалім- шабыттандырады қытай ғұламасы Конфуций айтқандай мақсатқа жету үшін, әр қатысушы пәнге деген қызығушылықтарын арттыруда, оқытудың көптеген жаңа әдіс- тәсілдерін алып, күнделікті оқу барысында ұтымды пайдалана білуге тырысу керек.

Бұл – әріптестердің құпия, белсенді және жасампаз өзара әрекеттестік үдерісі. Оның барысында қолданыстағы оқыту тәжірибиелерін бірлесіп ойластыру, идеялармен алмасу, оның тарапынан рефлексивтік диалогқа тарту негізінде педагог өз жұмысының жекелеген салдарын жетілдіру, оларды тереңірек дамытып, анағұрлым жоғары сапалық деңгейге көтеру және іске асыру жөнінде шешім қабылдау мақсатында кәсіби білімін, игерген дағдыларымен тәжірибесін жетілдіреді.

Өзгеріс дегеніміз – жаңа тәсілдер. Ынтымақтастықты қалыптастыруда маңызды тәсіл - топтық жұмыс, біріншіден, студенттерге бірігіп жұмыс істеу мүмкіндігін тудырады. Екіншіден, ұйымшылдыққа тәрбиелейді. Үшіншіден, бірін-бірі оқытуға, бірінен-бірі үйренуге жағдай жасайды[2].

Педагогтарға арнап өткізген коучингтерде тапсырмалар, бейне материалдар көрсету арқылы жүргізілді. Өздері жазған рефлексия арқылы алдына қойған мақсаттарына қаншалықты жеткендерін бағамдай алады.

Коучинг пен тәлімгерліктің тиімділігін қамтамасыз ету үдерісі үш негізгі мәселені қамтиды.

1. Мәнмәтін. Бірден пайдалануға мүмкіндік болу үшін коучинг тәжірибесі мәнмәтінде болуы керек.

2. Өзектілік. Ақпарат пен ұсынымдар студенттер үшін де және олар өткізетін оқу сабақтары үшін барынша өзекті болуы керек.

3. Жүйелі тәлімгерлік. Тәлімгер күнде қолдау көрсетуі керек: студенттерге жақында алған дағдыларын бейімдеуде қолдау көрсетіп, олардың табысқа ұмтылуын қамтамасыз ету қажет [3].

Оқыту үшін бағалау және оқуды бағалау педагог үшін күрделі міндет пен тиімді құрал екенін коучинг барысында бейнежезбадан үзінді көру арқылы білуге болады. Олар постер жазу арқылы сан ойлардың жүйесін, қорғау арқылы жеткізді.

Коучер – бұл белгілі бір мақсатқа немесе дәрежеге жеткен және ары қарай дамып, өзіне және өзгелерге жаңалық ашуға дайын адамдар. Олар өзінің белгілі бір қасиетін өзгерткісі келетін адамдар, мысалы өз жұмысын әлдеқайда тез және жеңіл атқаруға немесе өзінің өмірін өзгертіп, өзіне пайдалы және ұнамды істер жасауға көбірек бос уақыт бөлгісі келетіндер. Яғни, негізінен өз өмірін жақсы жаққа қарай бұру! Өз қызметінде жетістікке жету үшін тәлімгерге үдерісті білу және түсіну қажет, сонымен қатар коучинг өтетін мәнмәтінге сәйкескелетін әр түрлі стильдер, дағдылар мен техникаларды жақсы меңгеруге тиіс.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. А.А.Трушевская «ЖОО-ның білім беру кеңістігінде коучинг технологияларын дамыту»//Білім және ғылым проблемалары, - 2014, № 12. Б.227-231.

2. Nazarbayev Intellectual School, UNIVERSITY OF CAMBRIDGE - Мұғалімдерге арналған нұсқаулық - 82 б.

3. Б.Ж.Нығметова «Коучинг ЖОО-ның оқу үрдісінде өзара әрекет етудің тиімділігін арттыру құралы» // Педагогикалық диалог, - 2015. № .Б.138

РЕЗЮМЕ/RESUME

Сарбасова Калимаш Амангельдиновна
Академия «Болашак», Караганда, Республика Казахстан
Балабекова Ляззат Гиниятовна

Карагандинский государственный университет им. академика Е.А. Букетова
Караганда, Республика Казахстан

КОУЧИНГ – МЕТОД ПОВЫШЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ ПЕДАГОГОВ

Особое место в непрерывном обмене опыта и профессиональном развитии педагогов занимает коучинг. В данной статье, рассуждается внедрение новых методик в предметы образования с помощью коучинга и менторства педагогов с коллегами. Процесс коучинга связан с процессом менторства: если коучинг целится в открытие профессиональных способностей коллег, тогда как менторство целится в оказание систематичной и разносторонней профессиональной поддержки.

Ключевые слова: Коучинг, коучер, ментор, инновация, рефлексия.

Sarbassova Kalimash
Academy "Bolashak", Karaganda, Republic of Kazakhstan
Liyazzat Balabekova

Academician E. A. Buketov Karaganda State University
Karaganda, Republic of Kazakhstan

COACHING – METHOD OF PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF PEDAGOGUES

Annotation: The role coaching takes in the professional development and the continuous practice exchange of pedagogues is significant. In this article, it is presumed that pedagogues should collaborate with colleagues in order to implement new methods in the subjects through coaching and tutorship. The process of coaching is interconnected with tutorship: coaching aims to discover professional capabilities of colleagues in terms of specific subjects, while tutorship tends to provide systematic, versatile professional support to it.

Keywords: Coaching, coacher, tutor, innovation, reflection.

List of references:

1. A.A. Trushevskaya «Development of coaching technologies in the educational space of the university»//Problems of education and science, - 2014, № 12. Б.227-231.
2. Nazarbayev Intellectual School, UNIVERSITY OF CAMBRIDGE – Manual for teachers - 82 p.
3. B.Z.Nygmetyova «Coaching is a tool to improve the interaction of the university in the learning process» // Pedagogical dialogue, - 2015.№ .Б.1

ӘОЖ 378.14: 371:134

Каир Самигулловна Тлеуғабылова
kair_st@mail.ru

Қарағанды мемлекеттік техникалық университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы
Жазида Болатовна Амерханова

414266g@mail.ru

Қарағанды мемлекеттік техникалық университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы

ТЕХНИКАЛЫҚ ЖОҒАРҒЫ ОҚУ ОРНЫ СТУДЕНТТЕРІНІҢ КӘСІПТІК ТӘРБИЕСІ

Мақалада кәсіптік тәрбиенің негізгі аспектілері қарастырылады. Қоғамдағы техникалық білімнің маңыздылығы мен ерекшеліктері жайлы айтылады. Авторлар мамандықты дұрыс таңдау келесі факторларға байланысты екенін атап көрсетеді: әлеуметтік-экономикалық, қоғамдағы таңдаған мамандығының орны, болашақ мамандығы туралы білім, материалдық қызығушылық. Қоғам білімді, кәсіби мамандарды талап етеді, себебі қоғамның дамуы кәсіпқой тұлғалардың жетістігіне байланысты.

Кілтті сөздер: инженер, техникалық, кәсіби, патриотизм, жаңа заман, практикалық, танымдық, әлеуметтік, мотив, еңбекке ынталандыру, ғылым.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университетінде жастар алдында «Білім мен инновациялар арқылы білім экономикасына жету» тақырыбында өткен дәрісте сөйлеген сөзінде: «Қазақстан әлемнің бәсекеге қабілетті елдер қатарына кіруінің басты мақсаты ғылымға сыйымды технологияларды меңгерген, басқару қабілеттілігі бар, нарықтық экономикада бейімделе алатын мамандандырылған мамандар жүзеге асырған жағдайда ғана орындалуы мүмкін.

Қазіргі заманғы инженер маманының жұмысын алып қарасақ, ол жан-жақты болуы тиіс екені анық». Сонымен қатар, «... Техникалық саладағы жақсы кәсіби дайындық өндіріс экономикасы мен оны басқару саласындағы берік білімге негізделуі керек». [1]

Еліміздің әлеуметтік-экономикалық дамуы, білім жүйесінің, соның ішінде техникалық білімнің дамуына байланысты. Сондықтан да, жоғарғы техникалық білім беру жүйесінің басты мақсаты студенттерді кәсіптік патриотизмге тәрбиелеуге бағытталады.

Бұл пікірлер төмендегі құжаттарда көрініс тапты: «Қазақстан Республикасының білім беру жүйесіндегі мемлекеттік саясат тұжырымдамасы» [2], «Білім беру заңы» [3, 4],

Жоғарғы оқу орнының кәсіптік тәрбиесі зерттеу пәні ретінде келесі ғалымдардың еңбектерінде көрсетілген: Н.М. Борытко, Н.Ф. Гейжан [5], Э.Ф. Зеер [6], А.М. Кузьмин, Л.М. Митин [7]. Берілген зерттеу жұмыстарында кәсіптік тәрбие ең алдымен оқушылардың өзіндік көзқарастарының жағдайын жасау мақсатында қарастырылады.

Қазақстанның педагогика ғылымындағы кәсіптік тәрбиені жетілдіру мәселесі бойынша жан-жақты бағытта зор тәжірибе жиналған. Техникалық тәрбиеге келесі ғалымдардың еңбектері арналған: Б.А. Абдыкаримов [8], А.М. Абдыров [9], Т.Т. Галиева [10]; келесі ғалымдардың еңбектері жоғарғы мектептегі кәсіптік тәрбиені дамыту мәселесіне арналған: Г.З. Адильгазинов, В.В. Егоров [11], Н.А. Завалко, М. Курманов, М.С. Малибекова, Б.К. Момынбаев, Б.А. Мукушев, Г.К. Нуртаева, В.П. Русанов, М.Н. Сарыбеков, Э.Г. Скибицкий, О. Сыздықов, В.Г. Храпченкова.

Техникалық білім беру жүйесі Қазақстан Республикасының даму қажеттіліктеріне сай болуы керек. Сондықтан Қазақстан Республикасының президенті Н.Ә. Назарбаев халыққа жолдауында «Қазақстанның әлемнің бәсекеге қабілетті дамығын елдер қатарына ену стратегиясын» ұсынды. Бұл мақсатқа жету үшін, жүзеге асуы осы мәселені шешу үшін жағдай жасайтын басты 7 даму бағыты анықталған. Осы ең басты бағыттардың бірі жаңа заманға сай білім беруді дамыту болып табылады.

Жоғары техникалық білімнің толық жетілуінің басты мақсаты – сапалы кәсіптік білім алу мен жақсы дағдыларды игеруде білім алушылардың қызығушылықтарын арттыру болып табылады. Сондай-ақ, Қазақстанның болашақ экономикалық дамуы бүгінгі техникалық жоғарғы оқу орны студенттеріне тікелей байланысты болғандықтан, оларды кәсіптік патриотизмге тәрбиелеу білімді толық жетілдірудің басты мақсатының бірі.

Бүгінгі таңда, әрбір студент өз тағдырына қожалық етіп, оның жеке басының қасиеттері өмір деңгейін анықтайтын жағдайда студенттердің өзін-өзі кәсіптік тұрғыда танудың маңызы зор. Міне осы жағдайда, тек қана бәсекеге қабілетті еңбек қоры бар тұлғаны ғана емес, сонымен қатар болашақ еңбек әлеуеті бар жеке тұлға тәрбиелеу керек. Таңдалған мамандыққа деген қатынас, оны жан-жағынан және өзін сол мамандықтың иесі ретінде көре білуі студенттің қандай да бір сала маманы ретінде қалыптасуында үлкен роль атқарады. Таңдалған мамандық тек материалдық шығындарды өтейтін қаражат қоры ғана саналмай, адам өмірінде маңызды орынға ие болып, өмірдің бөлігі ретінде саналса ғана, студенттің нағыз маман ретінде қалыптасуы туралы айтуға болады [12].

Білім және тәрбие алу кезінде әрбір студент өзінің өмірінде таңдалған жолы туралы, сол бағыттағы қажетті негізгі білімі жайлы, іскерлігі мен дағдылары туралы аз да болса ойланып, өмірде, мамандық таңдауда және қоғамда өз орнын тапқанда ғана, таңдалған жолы дұрыс екендігі туралы айтуға болады.

Теріс таңдалған мамандық саласы көңілі қайтып қалу мүмкіндігіне әкеліп, адамның шығармашылық қабілетін дамыту мүмкіндігіне кері әсерін тигізеді. Оның басты себебі, мамандықты таңдау дұрыс анықталып, негізделмегендіктен болады.

«Жастар арасында кәсіби және өмірлік бағытты таңдау мәселесі жас шамасының ерекшелігіне байланысты болашақ мамандықтың қиындықтарын дұрыс түсінбейтін кезде

кездеседі» [12]. Жоғарғы оқу орындарында студенттердің кәсіби дамуы мамандыққа деген таңдау қатынастарының бұрын көрсетілген формаларымен анықталады. Мамандық таңдау қатынасының мұндай алғашқы белсенді формасы ретінде мектеп кезінде мамандық туралы жоспарлардың қалыптасу үрдісі мен мектеп оқушыларының мамандық таңдау және оны таңдау себептері саналады. Мектеп оқушыларының кәсіптік жоспарларында саналы, нақты және резервті жобалардың болуы анықталды, мысалы: жоғарғы оқу орнына түсу, уақытша жұмысқа тұру. 50% мектеп түлектерінің арасында жоспарлау мен өзіндік мамандық таңдау мәселелерінің арасында айқын айырмашылық байқалады. Бұл – оларда кәсіптік өз мамандықтарын өздері таңдау мәселесі толық аяқталмағандығын білдіреді. Жоғарғы оқу орнындағы алғашқы оқу жылының аяғында-ақ, студенттердің көбісі бұрын таңдалған мамандықтарын өзгертуге бейім болады. Міне осылайша, педагогикалық жоғарғы оқу орындарында мамандық өзгерткісі келетін студенттер саны – 75%, медициналық жоғарғы оқу орындарында – 63%, техникалық жоғарғы оқу орындарында – 54% құрайды [13].

Студенттердің болашақ мамандық туралы түсініктері, яғни олардың алдарына қойған мақсаттары курстан курсқа көшкен сайын жаңаша өзгеріп, оқу жылының соңында қалыптасу дәрежесіне жетеді. Әрине, студенттер өздерінің болашақ мамандықтары туралы түсініктерінің өзгеруіне байланысты оқыту құрылымы да өзгеріп отыруға тиіс. Студенттердің көбісі өздерінің болашаған негізінде тек практикалық салада қызмет атқарумен байланыстырады, ал кейбіреулері ғылыми іс-әрекетпен, кейбіреулері педагогикалық, әлеуметтік салада қызмет атқарумен байланыстыратынын ескеру керек.

Сондықтан, студенттердің мамандықтарына немесе мамандандыруға деген көзқарастары мамандықтары туралы түсініктерінің адекватты дәрежесіне ғана емес, оның әлеуметтік беделінің құндылығына байланысты болады деген қорытынды шығаруға болады.

Әр курс студенттерінің оқу ынтасы туралы айтар болсақ, оның құрылымдық динамикасы оқу мақсатымен байланысты екенін аңғарамыз, яғни жоғары курстарда студенттердің оқу әрекеттерінің кәсіби ынталары ролінің артуы байқалады.

Жоғарыда айтылғандай, студенттердің жоғарғы оқу орындарындағы кәсіби бағыттарының дамуы өздерінің кәсіптеріне деген болашақ және өткен уақыттағы дұрыс қатынастары арқылы анықталады. Студенттердің болашақ кәсіптеріне деген қатынастарын дұрыс көрсетулерінің басты формасы болып мамандық таңдау және осыған итермелейтін себептер саналады.

В.И. Шкуркинаның зерттеулері бойынша, студенттердің оқу үлгерімдерін жақсарту үшін әлеуметтік-танымдық себептер, кәсіби, шығармашылық жетістіктерге жету және жеке бас беделі себептерінің маңызы зор. Білімге кеткен уақыт, оқудың қиын және оңай түсуі, мамандыққа деген қатынасы, академиялық үлгерім және студенттердің оқу жұмыстарының басқа да көрсеткіштері едәуір мөлшерде нақ осы мотивация түрлерінің көрсетілу дәрежесімен анықталады. Егер студенттердің білім алуында аралық және соңғы нәтижелерге жетуге тырыссақ, жоғарғы оқу орындарындағы оқу ісі жұмыстарын ұйымдастыруда бірінші кезекте осыларға жүгіну керек сияқты.

Осыған ұқсас нәтижелер Н.В. Комусованың зерттеулерінен де табылған. Н.М. Пейсаховтың [13] ұсынған топтамасы негізінде, оқу себептерінің барлығы үлкен төрт топқа топтастырылады: кәсіби, танымдық, әлеуметтік теңестіру және пайда тұту мотивтері.

Оқу мотивациясының динамикасын және құрылымын талдау мамандыққа толығымен көңіл толтырудың жалпы орташа көрсеткіші жалпы орташа индексіне сәйкес курстан курсқа төмендейтіндігін бекітуге мүмкіндік берді. Осыдан кәсіби бағыттылықтан жаңылу оқу ынтасының төмендеуіне әсерін тигізеді деген тұжырым шығаруға болады. Оқу мотивациясы құрылымындағы динамиканы талдау барысында барлық курстарда басты орында кәсіби мотивтердің, содан кейін танымдық мотивтердің, содан кейін әлеуметтік теңестіру және пайда тұту мотивтерінің тұратындығы аңғарылады.

Кәсіптік оқу барысында орындалуы қиынға соқса да, маңызыды міндеттердің бірі болып өзін-өзі кәсіби қалыптастыру саналады. Бұл міндетті практикалық тұрғыда жүзеге асыру үшін, оны теориялық тұрғыдан ұғыну қажет, яғни бұл түсініктің педагогикалық мағынасын талдап, өзін-өзі кәсіби қалыптастыру принциптерін тудырып, бұл процестің себептік мәнін көрсету қажет.

Жаңа заманғы қоғамның ең маңызды мақсаттарының бірі – шаруашылық механизмін ұйымдастырудың, еңбеке ынталандыру мен оны ұйымдастырудың неғұрлым нәтижелі формаларын табу, әлеуметтік мәселелерді максималды түрде шешу болып табылады. Бұл міндеттердің орындалуы барлық экономикалық, ұйымдастырушылық және әлеуметтік қатынастарды жүзеге асырған жағдайда ғана мүмкін болады.

Ғылым мен техниканың дамуы адам факторының сенімділік және беріктігі мәселелерін алға қояды. Бұл байланыста сапалы дайындыққа деген және кәсіби іс-әрекеттің барлық салаларындағы мамандардың кәсіби беріктіктеріне деген талаптары арта түсті. Мұның барлығы студенттерді кәсіби дайындау мәселесіне басқаша көзқараспен қарау қажеттігін көрсетеді.

Мамандық таңдауға дайындық жеке тұлғаның дамуының ажырамас бөлігі болып саналады және өз бетімен өмір сүруге аяқ басып келе жатқан әрбір жасөспірімнің алдында тұрған маңызды әлеуметтік мәселе ретінде қарастырылады. Өндірістік іс-әрекет саласы арқылы адам өзінің еңбекке деген қатынасын көрсетеді. Осы іс-әрекет арқылы оның қоғамдағы орны да анықталады. Мамандықты дұрыс таңдау көбінесе жеке тұлғаның ең маңызды және ең қажетті сапаларын қамтамасыз етеді.

Жасөспірімдердің көбісі өздерінің психофизиологиялық қасиеттеріне қарай белгілі бір спектрдағы мамандықты меңгере алады. Сондықтан тәрбиелеудің ең маңызды мәселелерінің бірі – жеке тұлғаның негізгі кәсіби сана сезімі болып саналатын жасөспірімдердің құнды, кәсіби маңызы бар сапаларын көрсету және қалыптастыру. Оқытуды ынталандыру деңгейлері қалыптасып келе жатқан кәсіптік сана-сезім деңгейлерімен жеткілікті дәрежеде байланысып тұрады.

Бірінші деңгей кәсіптік маңызы бар қасиеттер мен білімді саналы түрде меңгеру процесімен сипатталады. Бұл деңгейдің жағымды процесі оқыту ынтасының дамуымен тығыз байланысты.

Екінші деңгей – бұл белсенді түрде білім алу, кәсіби маңызы бар қасиеттерді және кәсіптік біліктілікті қалыптастыру болып табылады. Олардың дамуының қанағаттану динамикасы өз кезегінде оқыту ынтасын белсенді түрде үшінші деңгейге дейін дамытады.

Үшінші деңгей – бұл кәсіби маңызы бар қасиеттердің даму тұжырымдамасы болып табылады.

Кәсіптік оқытуға ынталандыруды дамыту деңгейінің көрінісі кәсіптік оқыту бағдарламасын педагогикалық тұрғыда негіздеп, осы негізде тәрбие процесін қалыптасытру үшін қажет.

Бұл тұрғыда келесі мәселелерді тұжырымдап айтуға болады:

Жалпы, жоғарғы мектептегі оқыту процесі тәрбие жұмысын нәтижелі етіп ұйымдастыруға мүмкіндік беретін студенттердің өздерінің кәсіби ынта-жігерін жүзеге асырудағы жоғары ынталандыру процесіне бағытталады.

Алайда, студенттердің барлығы бірдей емес. Олардың оқу ынталары мен кәсіптік сана-сезімдері дамудың әр дәрежесі мен әр деңгейлерінде әртүрлі болып келеді.

Жоғарыда айтылғанға дәлел Н.А.Назарбаевтың «Бес әлеуметтік бастамасы» атты халыққа үндеуінде қосымша 2018-2019 оқу жылында тағы 20 мың гранттың 11 мыңы техникалық мамандықтар бойынша бакалаврлық білім беруге тиесілі болады. Бұл төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы жаңа экономикада зор сұранысқа ие болатын сан мың жаңа маманды даярлауға мүмкіндік береді. Мұнда ең алдымен инженерлер, ақпараттық технология, робот техникасы, нанотехнология саласының мамандары туралы сөз болып отыр[14].

Осылайша, жоғарғы оқу орындарының ең негізгі міндеттерінің бірі – студенттік ортада маңыздылығын, оның қажеттілігін, кәсіптік патриотизмге тәрбиелеу болып табылады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың 2006 жылдың 16 шілдесінде Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университетіндегі жастар алдында дәрісі.

2. Білім беру жүйесіндегі мемлекеттік саясат тұжырымдамасы – Жоғарғы білім берудегі заңды құжаттар жинағы – Алматы, 1996.- 1 бөлім. – Б. 309-324.

3. «Білім туралы» Заң – Алматы, 28.12.2017.- Б.168.

4. Өзгерістер мен толықтырулар енгізілген «Білім туралы» Заң – Алматы, 2017.

5. Борытко Н.М. Субъектное становление специалиста как цель профессионального воспитания студента вуза // Воспитательная среда вуза как фактор профессионального становления специалиста: материалы II межрегиональная научно-методическая конференция. — Воронеж, 2002. — С. 215–218.

6. Зеер Э.Ф. Личностно ориентированное профессиональное образование, Екатеринбург: ОМПУ, 1998. - С.126.

7. Митина Л.М. «Кәсіптік психология» – М.: Білім, 1996. – Б. 171.

8. Әбдікәрімов Б.А. Қазақстанда кәсіптік білім беруді жаңартудың кейбір мәселелері // ҚарМУ Хабаршысы: Педагогика сериясы, 2005.- № 3. – Б.5-11.

9. Әбдіров А.М. Агро-өнеркәсіптік кешендер инженерлерін кәсіптік дайындау теориясы мен практикасы: автореф. дис. ... пед.ғыл.док. – Түркістан, 2006. – Б.48.
10. Галлиев Т.Т. Оқу процесінің қарқындауына жүйелік көзқарас (жоғарғы оқу орнының техникалық мамандықтарына арналған): автореф. дис. ... пед.ғыл.док. – Қарағанды, 2002. – Б. 45.
11. Егоров В.В., Скибицкий Э.Г. Педагогика высшей школы –Қарағанда, 2005. – С.200 .
12. Момынбаев Б.К. Кәсіптік білім және уақыт талабы // Егемен Қазақстан, 2005. – 10 наурыз (№ 48).
13. Тлеуғабылова К.С., Огольцова Е.Г. Гуманитарлық пәндер меңгерілетін техникалық білім – Қарағанды, 2015. – Б. 14.
14. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Бес әлеуметтік бастамасы» атты халыққа үндеуі, 2018.-5 наурыз.

РЕЗЮМЕ/RESUME

**Тлеуғабылова Каир Самигулловна
Амерханова Жазида Болатовна
Карагандинский государственный технический университет,
Караганда, Республика Казахстан
ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ ВОСПИТАНИЕ СТУДЕНТОВ ТЕХНИЧЕСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА**

В статье рассматриваются основные аспекты профессионального воспитания. Отмечено важность и особенности технического воспитания в обществе. Авторы отмечают, что правильный выбор профессии зависит от следующих факторов: социально-экономический, место выбранной профессии в обществе, знание о будущей профессии, материальная заинтересованность. Общество заинтересовано в правильном профессиональном воспитании молодежи, так как развитие общества зависит от успеха профессионально развитых личностей.

Ключевые слова: инженер, технический, профессиональный, патриотизм, новое время, практический, познавательный, социальный, мотивированный, стимулированный к труду, наука.

**Tleugabylova Kair
Amerhanova Zhazida
Karaganda State Technical University, Karaganda, Republic of Kazakhstan
VOCATIONAL EDUCATION OF TECHNICAL UNIVERSITY STUDENTS**

The article considered the main aspects of vocational education. Importance and characteristics of technical education in the community were noted. The authors note that the right choice of profession depends on the following factors: socio-economic, the place of the chosen profession in the society, knowledge about the future profession, material interest. The society is interested in the right professional education of youth, as the development of society depends on the success of professionally developed personalities.

Keywords: engineer, technical, vocational, patriotism, modern times, practical, cognitive, social, motivational, stimulation, science.

List of references:

1. President of the Republic of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev's lecture at the L.N. Gumilyov Eurasian National University, July 16, 2006.
2. The concept of public policy in the education system - Collection of legal documents in higher education - Almaty, 1996.- Part 1.- P.309-324.
3. The Law on Education - Almaty, 28.12.2017. – P.168.
4. Changes and amendments to the Law on Education - Almaty, 2017.
5. Borutko N.K. Formation of the subject as a subject of vocational education of university students - Voronezh, 2002. –P. 215-218.
6. Zeer E.F. Vocational education in person - Ekaterinburg: OMPU, 1998. – P.126.
7. Mitina L.M. «Vocational psychology» - М.: Education, 1996. – P.171.
8. Abdykarimov B.A. Some problems of modernization of vocational education in Kazakhstan // Bulletin of the KarSTU: Pedagogy Series, 2005.-№ 3.- P.5-11.

9. Abdirov A.M. Theory and practice of vocational training of agro-industrial complex engineers: abstract. - Turkestan, 2006.- P. 48.
10. Galliev T.T. Systematic approach to the development of the educational process (for technical specialties of university): abstract. - Karaganda, 2002.- P.45.
11. Egorov V.V., Skibitsky E.G. Pedagogy of the university – Karaganda, 2005. – P. 200.
12. Momynbaev B.K. Vocational education and time requirements // Egemen Kazakhstan, 2005. - March 10 (№ 48).
13. Tleugabylova K.S., Ogoltsova E.G. Technical education of humanitarians disciplines - Karaganda, 2015. – P. 14.
14. President of the Republic of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev's speech on "Five social Initiative ",2018.- March 5.

ӘОЖ 37.014.5

Салтанат Сергалиевна Туркенова
saltanat_turkeno@mail.ru
ҚР ПМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы,
Қарағанды, Қазақстан Республикасы
Талгат Қуанышевич Туркенов
turkenow@mail.ru
«Болашақ» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы
Перизат Қайыржанқызы Төлеген
arugan07@mail.ru
А. Мусин атындағы Балхаш гуманитарлы техникалық колледжі,
Балқаш, Қазақстан Республикасы

ҚОҒАМ ДАМУЫНДАҒЫ АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ МАНЫЗДЫЛЫҒЫ ЖӘНЕ БІЛІМ БЕРУ МЕН ТӘРБИЕ ПРОЦЕСТЕРІНІҢ МАЗМҰНЫ

Мақалада қоғам дамуындағы ақпараттық технологиялардың даму жағдайы және білім беру мен тәрбие процестерінің мазмұны қарастырылған. Білім берудің ақпараттандырылуы – ақпараттық технологияның пайда болу, енгізу және дамыту мәселелерінің жиынтығы.

Кілтті сөздер: қоғам дамуы, жаңа технологиялар, ақпараттық технологиялар, ақпараттандыру, инновациялық процесс, оқу-тәрбие үдерісі

Қазіргі таңда ғылым мен техниканың даму қарқыны оқу - ағарту саласының оқу процесіне жаңа технологиялық әдістер мен жаңа технологиялық қондырғыларды кең көлемде қолдануды қажет етуде. Электрондық байланыс жүйелері арқылы ақпарат алмасудың тиімділігін өркениетті елдердің іс - тәжірибелері айқын көрсетіп отыр.

Сондықтан республикамызда білім беру жүйесі бойынша білімді тексеру мақсатында ақпараттық технологияларды енгізу елеулі мәселеге айналуда. Осындай ізгі мақсаттарды іске асыру жолындағы жұмыстар жасалуда.

Қазіргі өркениетті қоғамның даму кезеңі ақпараттандыру үдерісі арқылы сипатталады. Бұл процестің басты ерекшелігі – қоғамда ақпараттық құралдар негізінде алынған ақпараттарды жинау, өңдеу, сақтау және қолдану болып табылатын жетекші іс – әрекет.

Қазіргі заманда қоғамның барлық салалары ақпараттандырылуда. Ал, білім беру жүйесінің ақпараттандырылуы – білім ордасында компьютер орнату және оларды Интернетке қосу ғана емес, бұл болашақта ақпараттық қоғам жағдайында өмір сүретін және жұмыс жасайтын оқушылардың білім алуының мазмұны, әдістері мен ұйымдастыру формаларын өзгертетін ұзақ та күрделі үрдіс [1].

Жаңа ақпараттық технологиялардың қоғамның бар саласына енуі білім беру негізіне айналды. Жаңа ақпараттық технологиялардың оқу процесіне енуіне байланысты арнайы пәндер өзгеріске ұшырап, білім мазмұнында өзгерістерге әкелді.

Қоғамдағы ақпараттандыру және жаһандау үрдісіне байланысты білім тереңдеді және ғылыми тұрғыда қарастырып, жүйелік сипатқа ие болды. Қалыптасқан білім беру жүйесі, оның ішінде жоғары кәсіптік, әрі ақпараттық білім беру жаңа сапа тұрғысынан көрінуде. Бүгінгі таңдағы басты міндет – отандық білім беру жүйесін дүниежүзілік стандартқа жақындату, ол өз кезегінде жаңа білім бағдарламаларын, жаңа педагогикалық технологияларды қажет етеді.

Қоғам өмірінің барлық салаларын реформалау кезеңінде қазақстандық білім жүйесінің әлемдік білім кеңістігіне енуі ақпараттық негізінде ғана табысты нәтиже берері анық. Ақпараттандыру кезеңінде дүниеге келіп жатқан өте мол ақпарат пен хабардарлықты пайдалана отырып, нақты мәселелер мен әртүрлі қиын жағдайды тиімді де шапшаң жеңіп шығу үшін республикада қарқынды түрде қоғамды ақпараттандыру жүзеге асырылуда.

Білім беру саласын ақпараттандырудың мемлекеттік бағдарламасы бекітілді. Осыған орай білім берудің жаңа технологиялық саласын ғылыми-әдістемелік және технологиялық жабдықтармен қамтамасыз етудің негізгі міндеттері көзделді.

Бұл міндеттердің шешімін табуда республикада білім беруді ақпараттандырудың республикалық, қалалық және аймақтық ғылыми-әдістемелік орталықтары жұмыс істейді. Мұнда ғылыми ақпаратты технологияның талаптарына сәйкес, білім беру жүйесінің барлық пәндері бойынша оқытудың бағдарламалық құралдары жасалуда.

Ақпараттық технологиялар – ақпараттық ресурстарды пайдалану үрдісін жеңілдету, сондай-ақ олардың сенімділігі мен жеделдігін арттыру мақсатында ақпарат жинауды, өңдеуді, сақтауды, таратуды және таңдап алуды қамтамасыз ететін технологиялық тізбекке біріктірілген әдістердің, өндірістік үрдістердің және бағдарламалық-технологиялық құралдардың жиынтығы.

Ақпараттық технологияларды енгізу мен өңдеуге бағдарлану, зерттеу процесінің белсендірілуі оқыту мазмұнындағы өзгерістерге байланысты. Бұл қоғамның әлеуметтік тапсырысына және дамушы практика мен ғылыми тәжірибенің қажеттіліктеріне тәуелді болады.

Ақпараттық технологиялар – ақпаратты алуға, талдауға және таратуға бағдарланған технологиялар. Ақпараттық технологиялар өз дамуында келесі бірнеше кезеңдерден өтті: қолжазба (қаламұш пен сия), механикалық (жазатын машинка), электрлік (электрлік машина, ксерокс), электрондық немесе компьютерлік [2].

Білім беру технологияларын қолдану оқу-тәрбие процесіне ақпараттық технологияларды кең енгізу және ғылыми-техникалық прогресс дамуымен тығыз байланысты. Оқытудың техникалық құралдары білім беру технологияларының құрылуы және дамуы үрдісімен тығыз байланысты. Бүгінгі таңда кез келген қызмет аясында ақпараттық технологияларды қолдану қажеттігі өз алдына, ақпаратты жедел алу және сұрыптау алынған ақпаратты тиімді сақтау өзекті мәселелер қатарына жатады.

Ақпараттандыруды дамыту тенденциялары ғылыми-техникалық, ақпараттық, технологиялық прогресс жағдайында еңбектенуге қабілетті және өз мүмкіндіктерін көрсете алатын адамдар тәрбиесіне ерекше назар аударуды талап етеді. Сонымен қатар күрделі міндеттерді шешуге қабілетті ойлауы бар мамандарды даярлау қазіргі қоғамның бірінші дәрежелі міндеті болып табылады. Ақпараттық қоғам жағдайында оқытуға жаңа технологиялар енгізетін үздіксіз білім берудің барлық жүйесін ақпараттандыру қажет.

Қоғамды ақпараттандыруда ақпаратты тарату, сақтау және қайта өңдеу мақсатында ақпараттық технологияларды қолданудың прогрессивті дамуы сипатталады.

Ақпараттық технологиялар – бүгінгі күннің ғылыми-техникалық үрдісінің деңгейін жоғарылату үшін қажетті стратегиялық ресурс болып табылады. Ақпараттық технологиялар ақпараттық жүйелерге негіз болады.

Ақпараттық технологиялар білім беру сапасын арттыру көзі болып табылады. Ақпараттық технологияларды оқытудың компьютерлік технологиялары ретінде қарастырады. Мұнда білім мен бақылау құралының негізгі тасымалдаушылары бағдарламалық - педагогикалық құралдар деп аталатын арнайы бағдарламалар болып табылады. Ақпараттық технологиялар педагогикалық технологиялардың негізгі принциптерін қанағаттандырып, дидактикада қарастырылмаған міндеттерді шешеді. Ақпаратты беру және даярлау құралы компьютер болып табылады. Ақпараттық технологиялардың негізінде ақпаратты өңдеудің қазіргі кездегі құралдары жатыр. Ақпараттық технологиялардың компьютердің көмегімен ақпаратты алу, алмастыру, бағалау, түзету және қайта жаңғырту әрекеттерін жүзеге асыратынын ескерсек, онда ақпараттық технологияларға «ақпараттық негізде оқушылардың жеке тұлғалық дамуы, тәрбиесі және оқыту үдерісін жобалау, ұйымдастыру, жүзеге асыру, бағалау, түзету және қайта жаңғырту» технологиялары деп түсініктеме беруге болады [3].

Қоғамдық прогресстің маңызды шарттарының бірі қоғамдағы әртүрлі жаңалықтарды жасау және тарату болып табылады. Қоғамда өріс алып жатқан жаңалықтар білімге жаңа тұрғыдан келуді көздейді. Бұл қазіргі уақыттағы адамдардың инициативасы мен шығармашылық әрекетін есепке алады. Қазіргі кезде бұрыннан қалыптасып қалған оқыту әдістерін қолдану мен адамның жаңа жағдайларға бейімделу мүмкіндігі арасында қайшылықтар туындап отыр. Бұл байланыста «инновациялық оқыту» өзекті болып табылады. Оқытудағы инновация әлемдік процестермен, білімнің интеграциясы және әлеуметтік болмыс формаларымен тығыз байланысты.

Білім беру саласындағы ақпараттандыру – педагогиканы оқыту мен тәрбиенің психологиялық – педагогикалық мақсаттарының жүзеге асырылуына бағытталған жаңа ақпараттық технологияларды өңдеу және қолдану теориясы және практикасымен қамтамасыз ету үдерісі.

Білім берудің ақпараттық технологиялары – оқыту барысында ақпарат беру процесінің оптимизациясы жолымен білім беру мақсаттарына жету әдістері, оқытудың барысы мен нәтижесін бақылау үдерісінің объективтілігі.

Ақпараттық технологияларды тиімді қолдану арқылы білім сапасын арттыру – бүгінгі күннің басты мақсаты.

Қоғам дамуының әр кезеңінде жас ұрпаққа берілетін білімнің құрамы мен құрылымына қойылған жаңа талаптар мен соған сәйкес енгізілген өзгерістердің сипаты сыртқы және ішкі факторлардың негізінде анықталады.

Егемендік алғаннан бері елімізде білім беруді жаңа сапалық деңгейге көтеру мақсатында аталған факторларды, олардан туындаған мәселелерді, шешуі табылмаған қайшылықтар мен мәселелерді пайымдай отырып реформа жүргізілуде.

Көбінесе жаңа технологиялардың жеке түрлерін қолдану туралы тәжірибелер жазылады, ал оларға оқушының дайындық дәрежесін ескере отырып қолдану, біртіндеп күрделендіру, технологияларды өзара байланыстыра қолдану, оларды пайдаланудағы жүйелілік, жоспарлылық жағы онша ескерілмейді.

XXI ғасыр адамзаты санасын мәдениет тұрғысынан ғана қалыптастыру жеткіліксіз. Бүгінгі жаһандану кезеңінде өз ұлтының құндылықтарын сақтап, оны әрі қарай дамыта отырып дүниежүзілік өркениет жетістіктерімен байыта алатын, әлемдік көзқарасы қалыптасқан, ұлттық рухы биік азамат болуы керек.

Бүгінгі таңда білім беру қызметін көрсетуде бәсеке күшеюде, тұтынушылардың дайындық деңгейіне деген талаптар өсуде.

Білім беру қоғамдық әрекет ретінде қоғамда өзгеріс ізін қалдырады. Білім беру жүйесінің даму деңгейі қоғамдық дамудың белгілі дәрежесінің нәтижесі немесе салдары деуге болады. Дегенмен, кері байланыс та бар. Білім беру жүйесінің өзі қоғам мен оның дамуына ықпал етеді. Ол қоғамдық дамуды тездетуі немесе тежеуі мүмкін. Осы негізде білім берудегі бетбұрыс қоғамның болашақ дамуының тек салдары болып қоймай, қажетті шарттары да болып табылады [4].

Әлемдік білім беру жүйесіндегі өзгерістер ақпараттық қоғам деп аталатын жаңа ортаның пайда болуымен байланысты.

Қазіргі кездегі көрнекі құралдардың жаңа жанрларының бірі – мультимедиялық энциклопедия, электронды оқулықтар. Ол студенттің шығармашылықпен жұмыс жасауына мүмкіндік береді. Электронды оқу материалының ішкі мазмұны үнемі Интернет желісі және басқа электронды кітапханалар арқылы толықтырылып отырылады, сондықтан ол ақпарат жинақтаудың қайнар көзі. Электронды оқулық студент үшін өз бетінше жұмыс істеуіне мүмкіндік берумен қатар ғылыми курс бойынша жан-жақты толық мәлімет бере алады.

Білім берудегі жаңа ақпараттық технологиялар қажет мамандарды талап етті. Қазіргі кезде білім беруде кеңінен қолданылған негізгі құралдардың бірі – автоматтандырылған оқытушы жүйелер. Автоматтандырылған оқытушы жүйелер – оқытуға тиімді тәсілдерді практикалық тұрғыда ендірумен және өңдеумен, технологияның психологиялық – педагогикалық факторларын зерттеумен айналысатын ғылым.

Оқытудың теориялық және әдістемелік негіздерін алып қарап, жаңа ақпараттық технологияның бұл саладағы ролі туралы айтсақ, оқу процесінің мәнінде және оқытудың түрінде алатын орны өз алдына бөлек. Оқыту теориясы зерттейтін проблемалардың ішінде білімнің жүйелілігі, ғылымилығы мен көрнекілігі, теория мен тәжірибенің байланысы жағынан жаңа ақпараттық технологияны білім мазмұнымен сабақтастырудың мәнін көруге болады. Оқытудың компьютерлік технологиясының дидактикалық принциптерінің сақталуының өзіндік ерекшеліктері ақпараттық жүйелер арқылы толықтырылып, жүйелілікпен жаңа білім деңгейіне көтеру арқылы оқыту процесінің қарқынын жоғалтып, сапасын арттыру мүмкіндігі туатынын, интеллектуалды деңгейі (ішкі білім) басқа интеллектуалды тәжірибемен (сыртқы білім) толықтырылатынын, қосымша ынталандырудың жүзеге асырылатынын көрсетті.

Қоғамның ақпараттандырылуы қазіргі педагогиканың алдына маңызды міндет қойды, яғни ақпараттық технологияны белсенді қолдануға қабілетті ұрпақты тәрбиелеу және оқыту. Бұл міндетті шешу қоғамның әлеуметтік тапсырысы ретінде біріншіден, оқу мекемесінің техникалық жабдықталуынан, екіншіден, оқу ақпаратын қабылдауға білім алушының дайындығы мен қабілетіне байланысты болып келеді.

Білім берудің ақпараттандырылуы – оқу-тәрбие үдерісіне ғылыми негізделген және эксперименттік түрде тексерілген дидактикалық жаңарыстар енгізу. Білім берудің ақпараттық технологияларын енгізу мен қолдану мақсаты білім беру жүйесінде жаңа мүмкіндіктер құрумен байланысты.

Білім берудің ақпараттық жүйесі білім беру саласында аспектілерді ашады, міндеттер қояды, оқу үдерісіне жаңа технологиялар енгізеді. Бүгінде білім беру жүйесінің ақпараттандырылуының даму деңгейі мемлекеттің даму деңгейімен сипатталады. Білім берудің ақпараттандырылуы – ақпараттық технологияның пайда болу, енгізу және дамыту мәселелерінің жиынтығы.

Жаңа ақпараттық технологиялар педагогтың еңбек сапасы мен жан-жақтылық деңгейіне білім көлеміне және оларды жүйелі ұйымдастыруға ғана емес, сонымен бірге педагогикалық шеберлікке де талап қояды. Оқытудың мақсаты мен мазмұнының өзгеруі білім беруді ақпараттандырудың жетекші звеносы болып табылады. Оқу үрдісін технологиялық жағынан жабдықтау, оқытуды ұйымдастырудың жаңа формалары мен әдістерінің пайда болуы қойылған мақсатқа жетуді қамтамасыз етеді. Оқытудың мазмұнының өзгеруі қоғамның ақпараттандырылу үдерісінің дамуына байланысты өзгеріп отыратын бірнеше бағытта жүреді.

РЕЗЮМЕ/RESUME

Туркенова Салтанат Сергалиевна
Карагандинская академия МВД РК им.Б. Бейсенова,
Караганда, Республика Казахстан

Туркенов Талгат Куанышевич
Академия «Болашак», Караганда, Республика Казахстан
Төлеген Перизат Қайыржанқызы

Балхашский гуманитарный колледж имени А. Мусина, Балхаш, Республика Казахстан
АКТУАЛЬНОСТЬ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РАЗВИТИИ ОБЩЕСТВА,
СОДЕРЖАНИЕ ПРОЦЕССА ОБРАЗОВАНИЯ И ВОСПИТАНИЯ

В статье обсуждается актуальность информационных технологий в развитии общества, а также содержание образования и воспитания. Информатизация образования – совокупность проблем развития, формирования и внедрения информационных технологий.

Ключевые слова: развитие общества, новые технологии, информационные технологии, информатизация, инновационный процесс, учебно-воспитательный процесс

Turkenova Saltanat
Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan,
Karaganda, Republic of Kazakhstan

Turkenov Talgat
Academy “Bolashak”, Karaganda, Republic of Kazakhstan
Tolegen Perizat

Balkhash Humanitarian Technical School named after A. Musin, Balkhash,
Republic of Kazakhstan

THE RELEVANCE OF INFORMATION TECHNOLOGY IN THE DEVELOPMENT OF
SOCIETY, THE PROCESS EDUCATION AND TRAINING

In given article is considers the relevance of the information technologies in the development of society, as well as the content of education and training. Informatization of education is a set of problems of development, formation and implementation of information technologies.

Keywords: development of society, new technologies, information technologies, Informatization, innovation process, educational process.

List of references:

1. Mustafaev A.S., Shabdanova Sh. Use of information technologies in the educational process. // Knowledge. - 2002. - № 1. – P.10
2. Fundamentals of computer science. / Edited by A.N. Morozevich. Minsk. «New knowledge», 2003. – 283 p.
3. Zakharova I.G. Information technologies in education. - М., «Academy», 2003 г. – 192 p.
4. Kurmanalina S. Reliance on information and communications technology. // School of Kazakhstan. - 2004. - № 8. – P.13

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МАҒЛҰМАТ

Жазида Болатовна Амерханова, Қарағанды мемлекеттік техникалық университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Рахат Телубаевна Диянова, аға оқытушы, «Болашақ» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Роза Мазраповна Жанысбаева, аға оқытушы, «Болашақ» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Риза Набиевна Жапанова, аға оқытушы, «Болашақ» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Ляззат Гиниятовна Балабекова, аға оқытушысы, Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды Мемлекеттік университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Салтанат Ерболатқызы Қадау, «Болашақ» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Надежда Александровна Казбекова, аға оқытушы, Қарағанды мемлекеттік техникалық университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Асель Амангалиевна Қызылбаева, «Қарағанды Облыстық Психологиялық – медициналық- педагогикалық кеңесі» КММ, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Әсем Қалижанқызы Мұқыжан, «Болашақ» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Зауреш Нуркеновна Нурлигенова, аға оқытушы, Қарағанды мемлекеттік техникалық университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Асем Сериковна Сағатова, аға оқытушы, Қарағанды мемлекеттік техникалық университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Қалимаш Амангельдиновна Сарбасова, аға оқытушы, «Болашақ» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Каир Самигулловна Тлеуғабылова, Қарағанды мемлекеттік техникалық университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Салтанат Сергалиевна Туркенова, педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, ҚР ПМ Б.Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Талгат Куанышевич Туркенов, педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, «Болашақ» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Перизат Қайыржанқызы Төлеген, оқытушы, А. Мусин атындағы Балхаш гуманитарлы техникалық колледжі, Балқаш, Қазақстан Республикасы;

Роза Жиёмбаевна Шалтаева, педагогика ғылымдарының кандидаты, профессор, «Болашақ» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Амерханова Жазида Болатовна, Карагандинский Государственный Технический Университет, Караганда, Республика Казахстан;

Балабекова Ляззат Гиниятовна, ст. преподаватель, Карагандинский государственный университет им. Е.А. Букетова, Караганда, Республика Казахстан;

Диянова Рахат Телубаевна магистр, ст. преподаватель, Академия «Болашақ», Караганда, Республика Казахстан;

Жанысбаева Роза Мазраповна, ст. преподаватель, Академия «Болашақ», Караганда, Республика Казахстан;

Жапанова Риза Набиевна, магистр, ст. преподаватель, Академия «Болашақ», Караганда, Республика Казахстан;

Қадау Салтанат Ерболатқызы, Академия «Болашақ», Караганда, Республика Казахстан;

Казбекова Надежда Александровна, ст. преподаватель, Карагандинский государственный технический университет, Караганда, Республика Казахстан;

Қызылбаева Асель Амангалиевна, КГУ Карагандинская Областная Психолого-медико-педагогическая консультация, Караганда, Республика Казахстан;

Мұқыжан Әсем Қалижанқызы, Академия «Болашақ», Караганда, Республика Казахстан;

Нурлигенова Зауреш Нуркеновна, ст. преподаватель, Карагандинский государственный технический университет, Караганда, Республика Казахстан;

Сагатова Асем Сериковна, ст. преподаватель, Карагандинский государственный технический университет, Караганда, Республика Казахстан;

Сарбасова Калимаш Амангельдиновна, магистр, ст. преподаватель, Академия «Болашак», Караганда, Республика Казахстан;

Тлеугабылова Каир Самигулловна, Карагандинский Государственный Технический Университет, Караганда, Республика Казахстан;

Туркенова Салтанат Сергалиевна, кандидат педагогических наук, доцент, Карагандинская Академия МВД РК имени Б.Бейсенова, Караганда, Республика Казахстан;

Туркенов Талгат Куанышевич, кандидат педагогических наук, доцент, Академия «Болашак», Караганда, Республика Казахстан;

Төлеген Перизат Қайыржанқызы, преподаватель, Балхашский гуманитарный колледж имени А. Мусина, Балхаш, Республика Казахстан;

Шалтаева Роза Жиёмбаевна, кандидат педагогических наук, профессор, Академия «Болашак», Караганда, Республика Казахстан.

INFORMATION ABOUT AUTHORS

Amerhanova Zhazida, Karaganda State Technical University, Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Balabekova Lyazzat, senior lecturer, Karaganda State University named after E.A.Buketov, Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Diyanova Rakhat, senior lecturer, Academy «Bolashak», Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Zhanysbaeva Rosa, senior lecturer, Academy «Bolashak», Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Zhapanova Riza, senior lecturer, Academy «Bolashak», Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Kadau Saltanat, Academy «Bolashak», Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Kazbekova Nadezhda, senior lecturer, Karaganda State Technical University Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Kyzylbaeva Asel, KSU Karaganda Regional Psychological-Medical and Pedagogical Consultation, Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Mukyzhan Asem, Academy "Bolashak", Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Nurligenova Zaurech, senior lecturer, Karaganda State Technical University Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Sagatova Assem, senior lecturer, Karaganda State Technical University Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Sarbassova Kalimash, senior lecturer, Academy «Bolashak», Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Tleugabylova Kair, Karaganda State Technical University, Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Turkenova Saltanat, Candidate of Pedagogical Sciences, assistant professor, Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after B. Beisenov, Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Turkenov Talgat, Candidate of Pedagogical Sciences, assistant professor, Academy «Bolashak», Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Tolegen Perizat, teacher, Balkhash Humanitarian Technical School named after A. Musin, Balkhash, Republic of Kazakhstan;

Shaltayeva Rosa, Candidate of Pedagogical Sciences, professor, Academy «Bolashak», Karaganda, Republic of Kazakhstan.

Мазмұны	Оглавление	Contents
Ахметжанов Б., Тажобекова К.Б., Бейшев Е.Е. КӨЛІКПЕН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІҢ ТИІМДІЛІГІН ТАЛДАУ.....		98
Тажобекова К.Б., Шаметова А.А., Ахметжанов Б., Демеубаев А.Ж. ҚАРАҒАНДЫ ОБЛЫСЫНДАҒЫ САЛЫҚ САЛУДЫҢ ЖӘНЕ САЛЫҚ ЖҮЙЕСІНІҢ ТИІМДІЛІГІН ТАЛДАУ.....		102
Шаметова А.А., Ахметжанов Б., Тажобекова К.Б., Ныгмет Д.К. ҚАРАҒАНДЫ ОБЛЫСЫНЫҢ 2016-2020 ЖЫЛДАРҒА АРНАЛҒАН ДАМУ БАҒДАРЛАДАМАСЫН ӨНДЕУ ҚАЖЕТТІЛІГІ МЕН ОНЫҢ ОРЫНДАЛУ БАРЫСЫ.....		106
Вечкинзова Е.А. ОБЗОР ТЕОРЕТИКО –МЕТОДОЛОГИЧЕСКИХ ПОДХОДОВ К ФОРМИРОВАНИЮ РЕГИОНАЛЬНОЙ СМАРТ-СПЕЦИАЛИЗАЦИИ В КАЗАХСТАНЕ.....		111
Кожабергенова Ж.К. ОТРАЖЕНИЕ РИСКОВ КОМПАНИИ В ГОДОВОЙ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ.....		115
Алтышева М.Е. ИПОТЕЧНОЕ КРЕДИТОВАНИЕ НАПРИМЕРЕ АО «ЖИЛСТРОЙСБЕР БАНК КАЗАХСТАНА».....		120
Пименов А.В. О ПРОБЛЕМАХ И ПЕРСПЕКТИВАХ НАКОПИТЕЛЬНОЙ ПЕНСИОННОЙ СИСТЕМЫ В КАЗАХСТАНЕ.....		125
Авторлар туралы мағлұмат – Сведения об авторах – Information about authors.....		129

Э
К
О
Н
О
М
И
К
А

Бура Ахметжанов
ahmetzhanov@mail.ru
Кашамида Базылбековна Тажибекова
kashamida@mail.ru
Ерболат Ерболович Бейшев
Ero1994-94@mail.ru

Қарағанды мемлекеттік техникалық университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы

КӨЛІКПЕН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІҢ ТИІМДІЛІГІН ТАЛДАУ

Мақала қазіргі кезде өзекті мәселелердің бірі болып табылатын әрбір кәсіпорынның жұмысына тікелей әсер ететін көлікпен қамтамасыз ету жағдайына арналған. Көлік - адамның (жолаушының) және жүк тасымалдайтын материалдық өндіріс саласы, оның қалыпты қызметі түрлі техникалық құралдармен және құралдармен қамтамасыз етіледі. Көліктің екі негізгі аспектісі бар. Бір жағынан, ол нарықтық инфрақұрылымның элементі болып табылады, өйткені материалдық өндірістің физикалық таралуын қамтамасыз етеді. Екінші жағынан, көлік шаруашылық қатынастардың субъектісі болып табылады, өйткені ол өз қызметтерін сатады, тауарлар мен жол жүрушілерді ауыстырады.

ЖШС «Қазақмыс Корпорациясы» мысалында темір жол және авто көліктерін қолдану тиімділігіне талдау жасалды. Корпорацияда автокөліктер өзінің бөлімшелеріне жалға беріліп отырады, осы жағдайға байланысты толық талдау жасалып, негізгі мәселелер анықталды. Темір жол көлігінің пайдалану және техникалық жарамдылығы бойынша талдау жасалды, олардың негізгі мәселесі анықталды. Анықталған мәселелерді шешудің жолдары ұсынылды.

Кілтті сөздер: көлік, темір жол, тиімділік, корпорация, қолдану, жарамдылық, коэффициент.

Көлік - әртүрлі элементтерді қамтитын күрделі инфрақұрылым. Қазіргі кезде көліктің барлық түрлері бір-біріне тәуелді және бірігіп, жүйе болып табылады. Көлік жүйесі - тасымалдаудың әртүрлі түрлерінің жиынтығы, әдетте аумақтық, тәуелді және тасымалдау кезінде өзара әрекеттеседі. Ұлттық экономиканың тәуелсіз саласы ретінде көлік жүйесі төрт негізгі кіші жүйелерді қамтиды.

Көлік желісі - елді мекендерді немесе белгілі бір аймақты байланыстыратын барлық байланыс бағыттарының жиынтығы (жалпы және қоғамдық емес).

Жылжымалы көлік құралдары оларға меншік нысанына қарамастан. Еңбек ресурстарын тасымалдау және құндылықтарды құру. Көліктің барлық түрлеріне бақылау жүйесі.

Қазақстан темір жол, автокөлік, әуе және құбыр көлігін қамтитын дамыған, қуатты көлік жүйесі бар. Қазіргі уақытта көлік нарығы даму жағдайында [1].

Көлік жүйесінің негізгі қорларының ауыр нашарлауына қарамастан Қазақстан коммуникациялардың заманауи инфрақұрылымын құру үшін жеткілікті әлеуетке ие. Жана тасымалдау технологияларын дамыту көптеген салаларға және әлеуметтік салаға оң әсер етеді.

Қазақмыс корпорациясы көлігінің тиімді қолданылуын талдау

Қазақмыс Корпорациясында автокөліктер көбінесе өзінің өндірістік бірлестіктері мен бөлімшелеріне жалға беріліп отырады, осы жалға берілген көліктерге талдау жасап өтейік.

Кесте 1 - Көлікпен қамту департаментінің автокөліктерін жалға беру бойынша мәліметтер

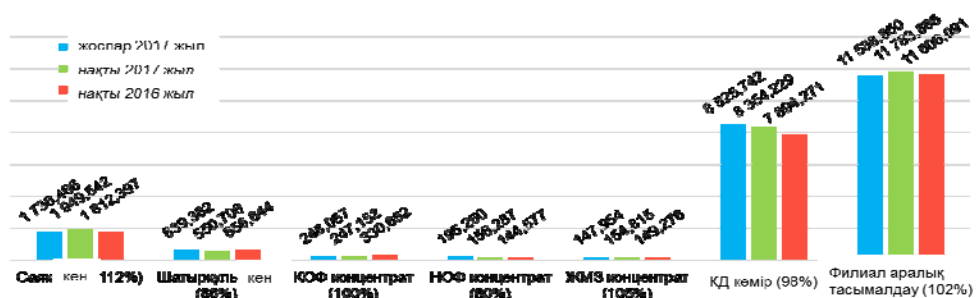
ҚҚС бөлімшелері	Са ны	Ағымдағы құны	31.12.2017 қалдық құны	Жалға	Рентабелділігі 5%	Айлық жалға беру құны	Жылдық жалға беру құны
Балхаш түсті металл ӨБ	227	1042167467	277 301 507	8 153 820	407 691	8 166 897	98 002 762
Қарағанды түсті металл ӨБ	320	2089728495	816 099 366	17123116	856 156	20 136 784	241 641 411

Жезқазған түсті металл ӨБ	637	3131682025	778 357 861	25750 769	1 286 346	30 281 568	363378 817
Шахтопроходкалық Трест	42	218 842 412	92 751 498	3 335 807	166 790	3 922 909	47 074 903
Барлығы	1 226	6482420 399	1964510 232	54 363 511	2 716 983	62 508 158	750 097 893

Кестеден, Қазақмыс корпорациясында саны бойынша көп көлікті Жезқазған түсті металл 637 жалға алады екен, жылдық жалға беру құны 363млн. тенге құрап отыр, одан кейін Қарағанды түсті металл ӨБ 320 көлікті жалға алуда, оның құны 241 млн.тенге.

Жалпы барлық көліктер саны 1226, ағымдағы құны 6482 млн.тенге болып отыр. Ал қалдық құны тек 1964 млн.тенге, яғни кәсіпорынның автокөлік құралдары тозығына жеткені белгілі болып отыр [2].

Ендігі кезекте Қазақмыс Корпорациясының темір жол кклігіне талдау жасап өтейік, себебі барлық кендерді фабрикаларға тасымалдау, өндірістік процесстің үздіксіздігін қамтитын осы темір жол көлігі болып табылады.

Сурет 1 – Негізгі жүктерді филиаларалық тасымалдау, мың тонна

Вагондардың артық бос уақытының болуының негізгі себептері:

- түсіру орнының бос болмауы;
- Тиеу орнының бос болмауы;
- жүктің жеткізілуін күту;
- өнімді жинақтау;
- демалыстар мен мереке күндері жүктің түсірілмеуі;
- түнде жүктің түсірілмеуі;
- кезеңдік механикалық емес көмір түсірілімі [3].

Корпорация өзінің вагондарын қолданумен қатар, жалға берумен де айналысады. Оны келесі кестелерден көруімізге болады.

Кесте 2 - Жалға берілген темір жол көлігінің жағдайы туралы мәліметтер

Өндірістік алаң	Активтер	Барлығы	Жұмыста	Жөнделмейтін	Жоюды қажет ететіні	Жөндеуде
Tranco Zhezkazgan	Локомотивтер (секциясы)	40	36	2	1	1
	Вагондар	599	538		7	54
Tranco Balkhash	Локомотивтер (секциясы)	24	24			
	Вагондар	180	176			4
Tranco Nura	Локомотивтер (секциясы)	28	20	6	2	
	Вагондар	71	30		41	

Кестеден, активтердің ең жоғары көлемдегі активтер Tranco Zhezkazgan өндірістік алаңында жинақталған, 599 вагонмен 40 локомотив, олардың 7 – жоюды қажет етсе, 54 – жөндеуде екенін көруге болады. Келесі кезекте Tranco Balkhash өндірістік алаңында 180 вагон болса, оның 4 жөндеуде, ал локомотивтер саны 24, олардың барлығы жұмыс істеп тұр. Tranco Nura өндірістік алаңында 71 вагон болса, оның тек 30 жұмыс істеп тұр, ал қалған 41 жоюды қажет етеді, ал локомотивтер саны 28, олардың 20 жұмыс істеп тұр, 6 – жөнделмейді және 2 жоюды қажет етеді.

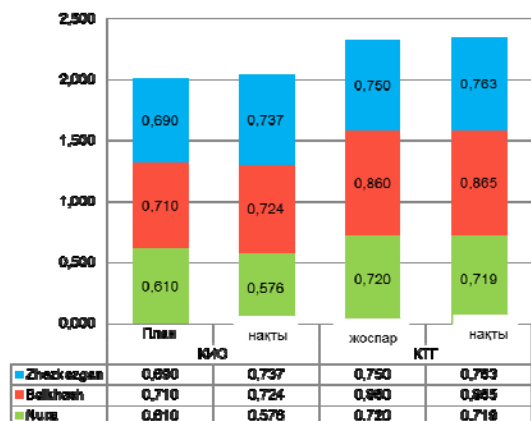
Осы жөндеуді қажет ететін негізгі активтер бойынша талдау жасайық.

Кесте 3 - Темір жол көлігінің жөндеу және модернизациялау жағдайы

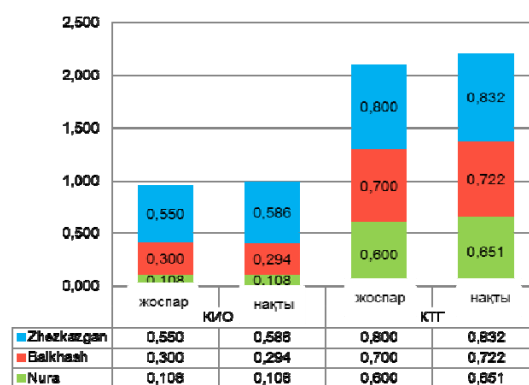
Атауы	Капиталды жөндеу жүргізу, модернизация		
	Zhezkazgan	Balkhash	Nura
Локомотив (секция)	4	1	
Тепловоздың дөңгелегінің жұбы	26	12	12
Электровоздың дөңгелегінің жұбы	6	20	
Вагонның дөңгелегінің жұбы	80		
Локомотивтердің тарту электрожылжитқышы (ТЭД-118, GBM-350/150)	24	9	
Компрессорлық құрылғылар (модернизация EL-21)	4	4	
Гребне шаюының жүйесін орнату (тепловоздардың модернизациясы)	10		

Кестеден, локомотивтер бойынша Tranco Zhezkazgan өндірістік алаңында 4 локомотив, 112 дөңгелектер жұбы, 24 локомотивтердің тарту электрожылжитқышы жөндеуге жиберілсе, Tranco Balkhash өндірістік алаңында 1 локомотив, 32 дөңгелектер жұбы капиталды жөндеуде.

Ендіші кезекте, осы темір жол жылжымалы құрымының қолданыту мен техникалық жағдайын талдап өтейік.

Локомотивтерді қолдану

Вагондарды қолдану

Сурет 3 – Локомотивтер мен вагондарды қолдану мен техникалық дайындығының коэффициенттері

Суреттен, нақты жағдайда локомотивтерді қолдану бойынша техникалық дайындық коэффициенті (КТГ) 5,2% жақсарса, құрал-жабдықтарды қолдану коэффициенті (КИО) 3,5% жақсарып отыр. Нақты жағдайда вагондарды қолдану бойынша техникалық дайындық коэффициенті (КТГ) 0,8% жақсарса, құрал-жабдықтарды қолдану коэффициенті (КИО) 4,8% жақсарып отыр.

Осы кездегі коэффициенттердің мәнін қарастырып кетейік [4].

Техникалық дайындық коэффициенті - жұмыс уақытында жұмыс уақытында жұмыс уақытында жұмыс істеп тұрған локомотивтердің жалпы жұмыс уақытына дейін және жұмыс уақытында техникалық қызмет көрсету мен жөндеуге байланысты уақытша тоқтауға дейінгі арақатынасы.

Жабдықты пайдалану коэффициенті уақыт пен сыйымдылық бойынша белгіленген және нақты жұмыс істейтін жабдықты пайдалану факторы болып табылады.

Сонымен, қорыта келе Қазақмыс Корпорациясында темір жол мен автокөліктерді жаңарту қажеттілі туындап отыр, олармен тиімді қамтамасыз ету үшін жөндеу жұмыстарын тездету қажет.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Агарков, А.П. Экономика и управление на предприятии / А.П. Агарков [и др.]. - М.: Дашков и Ко, 2013. - 400.

2. Бабук, И.М. Экономика промышленного предприятия / И.М. Бабук, Т.А. Сахнович. - М.: ИНФРА-М, 2013. - 439 с.

3. Буров, А.Л. Проектирование автотранспортных предприятий / А.Л. Буров, А.А. Мылов. - М.: МГИУ, 2010. - 86 с.

4. Бычков, В. Экономика автотранспортного предприятия: Учебник / В. Бычков. - М.: ИНФРА-М, 2013. - 384

РЕЗЮМЕ/RESUME

Ахметжанов Бура

Тажибекова Кашамида Базылбековна

Бейшев Ерболат Ерболович

Карагандинский государственный технический университет, Караганды, Республика Казахстан

АНАЛИЗ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ТРАНСПОРТОМ

В статье основное внимание уделяется предоставлению транспорта, который непосредственно влияет на работу каждого предприятия, что является одним из ключевых вопросов в настоящее время. Транспорт - это транспортная индустрия человека (пассажира) и грузоперевозок, его нормальная эксплуатация обеспечивается различными техническими средствами и средствами. Транспортное средство имеет два основных аспекта. С одной стороны, это часть рыночной инфраструктуры, поскольку она обеспечивает физическое распределение материального производства. С другой стороны, он является предметом перевозки, потому что он продает свои услуги, заменяет товары и пассажиров. Анализ эффективности железнодорожного и автомобильного транспорта на примере ТОО «Корпорация Казахмыс». В корпорации автомобили сдаются в аренду их подразделениям, и в этом случае детальный анализ выявил основные проблемы. Важнейшей проблемой был анализ осуществимости и осуществимости железнодорожного транспорта. Представлены пути решения проблем.

Ключевые слова: транспорт, железная дорога, эффективность, корпорация, использование, годность, коэффициент.

Ahmetzhanov Bura

Tazhibekova Kashamida

Bejshev Erbolat

Karaganda State Technical University, Karagandi, Republic of Kazakhstan

ANALYZE EFFICIENCY OBESPECTIVE TRANSPORT

The basic principle is to provide a means of transport, which is unintentionally driven by the need for every enterprise, which is one of the key issues in the current time. Transport - this is a transport industry of people (passage) and freight forwarder, and its normal operation is ensured by various technical means and means. Transport has two main aspects. At the same time, it is the market infrastructure, because it provides physical distribution of material production. With a friend, ten is moving on the item, because it sells its services, stops goods and passes. Analysis of the effectiveness

of the railroad and motor transport in LLP "Corporation Kazakhmys". In the corporations they rent a car on their premises, and in this case detailed analysis has revealed the basic problems. The most important problem was the analysis and feasibility of the railroad transportation. The problem is solved by the puhti problem.

Keywords: transportation, railroad, efficiency, corporation, exploitation, year, coefficient.

List of references:

1. Agarkov, A.P. Jekonomika i upravlenie na predpriyatii / A.P. Agarkov [i dr.]. - M.: Dashkov i Ko, 2013. - 400.
2. Babuk, I.M. Jekonomika promyshlennogo predpriyatija / I.M. Babuk, T.A. Sahnovich. - M.: INFRA-M, 2013. - 439 s.
3. Burov, A.L. Proektirovanie avtotransportnyh predpriyatij / A.L. Burov, A.A. Mylov. - M.: MGIU, 2010. - 86 c.
4. Bychkov, V. Jekonomika avtotransportnogo predpriyatija: Uchebnik / V. Bychkov. - M.: INFRA-M, 2013. - 384

ӘОК 336.027

Кашамида Базылбековна Тажибекова

kashamida@mail.ru

Айгерим Аманбаевна Шаметова

ashametova@mail.ru

Бура Ахметжанов

ahmetzhanov@mail.ru

Арман Жантурсунович Демеубаев

arman5679@mail.ru

Қарағанды мемлекеттік техникалық университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы

**ҚАРАҒАНДЫ ОБЛЫСЫНДАҒЫ САЛЫҚ САЛУДЫҢ ЖӘНЕ САЛЫҚ
ЖҮЙЕСІНІҢ ТИІМДІЛІГІН ТАЛДАУ**

Мақалада қазіргі кезде өзекті мәселелердің бірі болып табылатын салық салудың және салық жүйесі қызметінің тиімділігі жан-жақты талданып, аймақтағы негізгі тиімділік көрсеткіштерімен салыстырмалы талдау жасалған. Ең басты көрсеткіштер: орташа жан басына шаққандағы жалпы аймақтық өнім, орташа жан басына шаққандағы салық квотасы және салық салу коэффициенті – өзіндік әдістеме бойынша есептелді. Салықтың теориялық тұрғыдан да практикалық тұрғыдан да тиімділігі елге қосымша дамуға ынталандырушы күш ретінде әсер ете алатынына аса назар аударылды. Салық тексерулерінің созылуы бюджетке салықтар мен басқа да міндетті төлемдерді қосымша есептеу үшін талап қою мерзімдерінің өтуіне ұшыратып, олардың тиімсіз болуына әкеп соғатыны анықталды. Қарағанды облысының салық салу жағдайын жан-жақты талдау нәтижесінде орташа мәні салық жүктемесінің коэффициенті бойынша төмен деңгейге жататыны және тиімділіктің төмен екені анықталды. Тиімділік көрсеткіштерін талдау нәтижесінде анықталған мәселелерді шешу бойынша салық салуды жақсартудың жолдары ұсынылды.

Кілтті сөздер: салық, салық салу, тиімділік, салық жүйесі, салық жүктемесі, талдау, бағалау.

Салық саясатының әдістерінің тиімділігін анықтау, қазіргі заманғы салық ғылымының аз зерттелген мәселелерінің бірі болып табылады. Экономикалық әдебиеттегі әдістердің «тиімділігін бағалау» ұғымы әр түрлі жолмен түсіндіріледі. Негізінен, ғалымдар екі әдіснамалық тәсілді қолданады:

- бірінші - мақсатқа қол жеткізу дәрежесі ретінде кез келген әдіс тиімділігін сипаттайды (нақты нәтижені оның белгілі бір мәніне сәйкестендіру);

- екінші - кез-келген тәсілді іске асыру үшін жұмсалған ресурстарды қайтару деңгейін сипаттайды (әсердің мөлшерін ресурстардың барлық түрлері бойынша шығыстардың жалпы көлеміне жатқызу), нәтижені алу үшін қанша жұмсалғанын көрсетеді.

Қолданылатын салық саясаты әдістерінің тиімділігін бағалау үшін, біздің ойымызша, нәтижелерді және олардың белгіленген мақсаттарға сәйкестігін бағалау дұрысырақ болады. Сонымен бірге, салық саясатын ғана емес, басқа да мемлекеттік саясаттың әдістерін ұштасқан пайдаланудың нәтижелерін ескеру қажет. Сонымен бірге, қойылған мақсаттардың дұрыстығын талдау өте маңызды. Егер мақсат қате болса және мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық және салық саясатының жалпы сипатына қарама-қайшы болса, бұл қолданылған нақты әдістердің тиімділігіне қарамастан теріс нәтижелерге әкелуі мүмкін. Бұл салық жеңілдіктеріне қарсы күрестің мақсаты болды және оларды қамтамасыз ету ауқымын азайту үшін әдіс қолданылды. Алайда нәтиже теріс болды - артықшылықтар саны азайған жоқ. Демек, бұл айыптауды қажет ететін әдіс емес, сонымен қатар ынталандыруды ынталандыру үшін салық салу теңдігі қағидатын жүзеге асыру сияқты әртүрлі жариялануы керек мақсат. Содан кейін әдістер әртүрлі таңдалады және нәтиже әртүрлі болады.

Салық салу тиімділігін талдаудың әдістемелік негіздері

Қолданыстағы салық жеңілдіктері мен преференцияларының тиімділігіне бағалау жүргізілмегендіктен, оларды қолдану мәселесі өзекті болып қалып отыр.

Қолданыстағы салық есептілігінде қолданылатын индикаторлар жүйесі салық пен алымдардың кірістеріне жан-жақты талдау жүргізуге, қаралып отырған кезеңде салық төлемдерінің өсуі мен азаюын, оларды бюджет жүйесінің деңгейіне сәйкес бөлуді, топтың және салықтың түрлері бойынша кірістер құрылымын, сала бойынша, салықтар, борыштық шығындардың пайда болуына байланысты салықтардың жеткіліксіздігімен байланысты, берешектердің болуы, кейінге қалдырылған төлемдер және т.б. [3].

Салықтық жүктеме, бір жағынан, салықтық саясаттың кешенді нәтижесі (салықты енгізу және жою, субъектілер мен салық салу объектілерін анықтау, салық базасын қалыптастыру, салық ставкаларын және жеңілдіктерді пайдалану).

Екінші жағынан, салық жүктемесі мемлекетте құрылған салықтық әкімшілік жүйенің көрсеткіші болып табылады: салық төлеушілердің өздерінің міндеттемелерін нақты және анық емес қаржылық-шаруашылық қызмет көрсеткіштері бойынша орындауын қамтамасыз ете алатын жүйе.

Қарағанды облысы мысалында салық салу мен салықтық жүйе тиімділігін бағалау

Талдауымызды салық жүйесінің тиімділігінен бастаймыз, ол үшін ең басты көрсеткіш салық салу коэффициентін Қарағанды облысы бойынша талдаймыз.

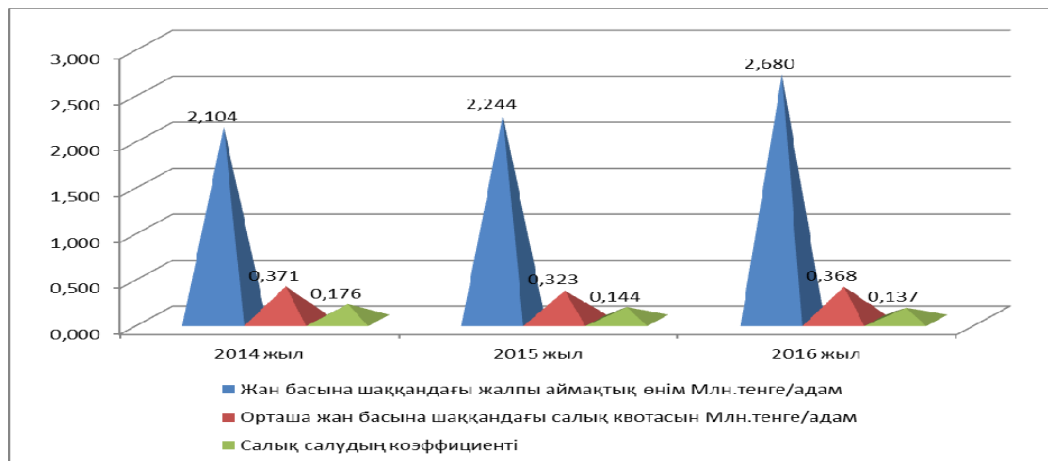
Алдымен жан басына шаққандағы жалпы аймақтық өніммен орташа жан басына шаққандағы салық квотасын есептеп көрейік. Есептеу үшін негіз ретінде көрсеткіштерімізді бір кестеге енгізіп, көрсеткіштерді есептейік (кесте 1).

Кесте 1 - Салық жүйесінің тиімділігін бағалау

Көрсеткіштер	Өлшем бірлігі	2014 жыл	2015 жыл	2016 жыл	Ауытқу, (+/-) 2016/2015 жыл
Жалпы халық саны	адам	1378 300	1384 900	1 384 889	-11,00
Жалпы аймақтық өнім	Млн. тенге	2 899 976,8	3 107 085,6	3 712 055,9	604 970,3
Салықтық түсімдер	Млн.тенге	264 300,011	236 118,909	259 435,943	23 317,03
Еңбекпен қамтылған халық саны	Адам	713100	730600	705800	-24 800,00
Жан басына шаққандағы жалпы аймақтық өнім	Млн.тенге/адам	2,104	2,244	2,680	0,437
Орташа жан басына шаққандағы салық квотасын	Млн.тенге/адам	0,371	0,323	0,368	0,044
Салық салудың коэффициенті		0,176	0,144	0,137	-0,007

Кестеден, ең алдымен, аймақтағы халық санының азайғанын байқауымызға болады, сонымен қатар еңбекпен қамтылған халық саны да 24800 адамға азайған. Соған қарамастан, жалпы аймақтық өнім 604970,3 млн.тенгеге өсіп, нәтижесінде салықтық түсімдер де 23 317,03 млн.тенгеге өскен.

Ендігі кезекте, осы салық жүйесінің тұтастай тиімділігін сипаттайтын көрсеткіштер жиынтығына талдау жасап, Қарағанды облысындағы салық салу тиімділігін және еліміздегі салық жүйесінің тиімділігіне талдау жасайық (сурет 1).

Сурет 1 – Салық жүйесінің тиімділік көрсеткіштерінің динамикасы

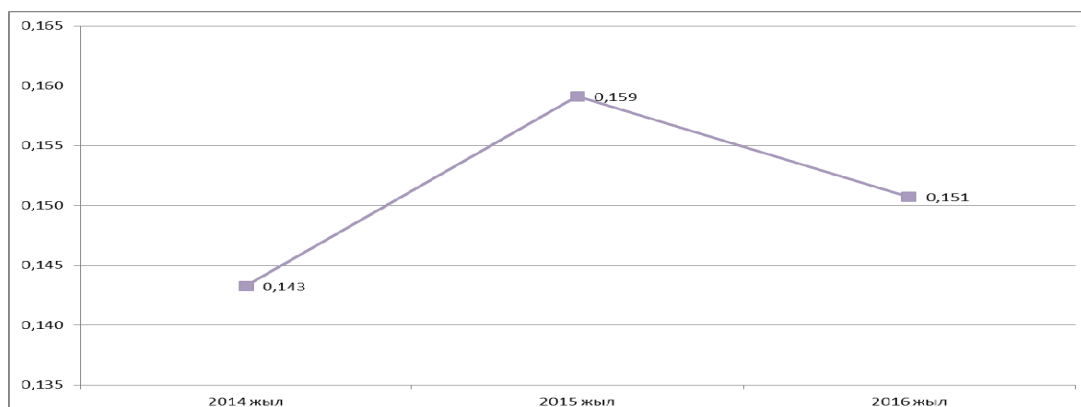
Суреттен, тиімділіктің басты көрсеткіші салық салу коэффициенті жылдан жылға төмендеп келе жатыр, бұл бір тенге жан басына шаққандағы жалпы аймақтық өнімдегі салық квотасының үлесі азайып келе жатқанын көрсетеді және салықтық тиімділіктің төмендегенін сипаттайды, бұл көрсеткіштің төмендеуіне келесі көрсеткіштер әсер етті.

Біріншіден, жан басына шаққандағы жалпы аймақтық өнім жылдан-жылға өсіп, 2015 жылы өткен жылмен салыстырғанда 0,14 млн.тенге/адамға өсіп, 2,244 мөшеріне жетті, ал 2016 жылы өсіп жоғарлап 0,436 млн.тенге адамға өсіп, 2,68 мөлшеріне жетті.

Екіншіден, орташа жан басына шаққандағы салық квотасы 2015 жылы 0,047 млн.тенге/адамға азайды, ал 2016 жылы қайтадан 0,045 млн.тенге/адамға өсті.

Ендігі кезекте салық жүйесінің тиімділігін бағалайтын тағыда бір көрсеткіші М.Г. Назаровтың ұсынған салықтық әкімшілендіру тиімділігінің бағалау үшін салық әкімшілігіне жұмсалатын шығындар деңгейі көрсеткішін қолданамыз.

2016 жылы Облысымыздың Экономика және қаржы басқармасын ұстауға 39 096 626,0 мың тенге жұмсалған болатын, 2015 жылы бұл көрсеткіштің мәні 37568154,0 мың тенге болған, осы екі жылға көрсетішті есептеп, графигін шығарып көрейік (сурет 2).

Сурет 2 - Салықтық әкімшілендіру тиімділігінің бағалау көрсеткішінің динамикасы

Суреттен, бұл көрсеткіштің динамикасы да бірқалыпты емес екеніне көз жеткізуге болады. 2015 жылы өсім байқалып, 2016 жылы ол 0,08 деңгейіне төмендеген. Салықтық әкімшілендіру тиімділігі төмендегенін байқауға болады, яғни жұмысқа жұмсалған шығындар толықтай нәтиже беріп отырған жоқ.

Осы көрсеткіштің салалар бойынша деңгейін қарастырып көрейік (кесте 2).

Кесте 2

Қарағанды облысының орташа мәні салық жүктемесінің коэффициенті бойынша төмен деңгейге жатады және тиімділіктің төмен екенін сипаттайды.

Қорытынды

Қолданыстағы салық салу моделінде салықтар бір-біріне қарсы болып көрінеді және бүкіл салық жүйесінің әлеуетін ашпайды. Салық әкімшіліктерінің бір салықты жинауды күшейтуі басқа салыққа және керісінше кірістердің төмендеуіне әкеледі.

Ұсынылып отырған көпвекторлы модельде бір салық заңнамалық немесе әкімшілік өзгерістер салық салу базасында басқа салықтарға ұқсас өзгерістер әкелмейді. Егер салық төлеуші бір салықты төлеуді жалтарса, онда бұл жағдайда салықтардың әртүрлі бағыттылығы олардың біреуі бойынша жоғалтымнан компенсацияландырылады. Сөйтіп, салықтың төмен ставкалары бойынша бүкіл салық жүйесінің әлеуеті толығымен ашылады.

Көпвекторлы салық салудың артықшылықтарын ескере отырып барлық тиімсіз және салықтар жүйесін тежейтін салықтардан бас тарту керек, яғни табыс салығын шығыстар салығына ауыстыру, қосылған құн салығының мөлшерлемесін төмендету қажет.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Кадырбеков Б. Учитывая особенности Республики: (Об основных принципах формирования налоговой системы) // Казахстан: экономика и жизнь. - 2008. - № 4. - С. 6-10.
2. Дианов, Д.В. Статистика финансов и кредита / Д.В. Дианов, Е.А. Радугина, Е.Н. Степанян. - М.: КНОРУС, 2011. - 328 с.
3. Статистика: показатели и методы анализа / Н. Н. Бондаренко [и др.]. - Мн.: Современ. шк., 2005. - 628 с.
4. Материалы Департамента государственных доходов по Карагандинской области <http://krq.kgd.gov.kz/ru>
5. Оценка эффективности налогового стимулирования инновационной деятельности в России / О.В. Фишер, Л.В. Перекрестова, Т.П. Ломакина, М.Ш. Иризепова // Налоги и налогообложение. - 2014. - № 2 (103). - С. 156-173.

РЕЗЮМЕ/RESUME

Тажибекова Кашамида Базылбековна

Шаметова Айгерим Аманбаевна

Ахметжанов Бура

Демеубаев Арман Жантурсунович

Карагандинский государственный технический университет,

Караганда, Республика Казахстан

АНАЛИЗ ЭФФЕКТИВНОСТИ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ И НАЛОГОВОЙ СИСТЕМЫ КАРАГАНДИНСКОЙ ОБЛАСТИ

В статье проведен всесторонний анализ одного из ключевых проблем любой страны эффективности налогообложения, а также проведен сравнительный анализ эффективности основных региональных показателей. Основные показатели: средний валовой региональный продукт на душу населения, средняя квота на душу населения и коэффициент налогообложения - рассчитаны по отдельной методологии. Особое внимание было уделено тому, что теоретические и практические аспекты эффективности налогообложения будут как стимул для дальнейшего развития страны. Длительные налоговые проверки привели к тому, что бюджет влечет за собой истечение срока давности для расчета налогов и других обязательных платежей и приводит к их неэффективности. В результате всестороннего анализа ситуации с налогообложением в Карагандинской области средняя стоимость была ниже, чем коэффициент налоговой нагрузки и низкая эффективность. В результате показателей эффективности для решения выявленных проблем были предложены пути улучшения налогообложения.

Ключевые слова: налоги, налогообложение, эффективность, налоговая система, налоговое бремя, анализ, оценка.

**Tazhibekova Kashamida
Shametova Aygerim
Ahmetzhanov Bura
Demeubaev Arman**

**Karaganda State Technical University, Karaganda, Republic of Kazakhstan
ANALYSIS OF EFFICIENCY OF TAXATION AND TAX SYSTEM OF KARAGANDA
REGION**

The article carried out an all-round analysis of one of the key problems of any country in the effectiveness of taxation, as well as a comparative analysis of the effectiveness of the main regional indicators. Key indicators: the average gross regional product per capita, the average quota per capita and the tax ratio - calculated according to a separate methodology. Particular attention was paid to the fact that the theoretical and practical aspects of the effectiveness of taxation will be an incentive for the country's further development. Long-term tax checks have led to the fact that the budget entails the expiration of the statute of limitations for the calculation of taxes and other mandatory payments and leads to their inefficiency. As a result of a comprehensive analysis of the tax situation in the Karaganda region, the average cost was lower than the tax burden and low efficiency. As a result of performance indicators, ways to improve taxation have been proposed to address the identified problems

Keywords: taxes, taxation, efficiency, tax system, tax burden, analysis, valuation.

List of references:

1. Kadyrbekov B. Given the features of the Republic: (On the basic principles of the formation of the tax system) // Kazakhstan: economics and life. – 2008, 4, p. 6-10.
2. Dianov, DV Statistics of Finance and Credit / DV Dianov, EA Radugina, EN Stepanyan. - M.: KNORUS, 2011. - 328 p.
3. Statistics: indicators and methods of analysis / NN Bondarenko [and others]. - Mn. : Today. шк., 2005. - 628 с.
4. Materials of the Department of State Revenues for the Karaganda Region <http://krk.kgd.gov.kz/ru>
5. Assessment of the effectiveness of tax incentives for innovation in Russia / OV Fisher, LV Perekrestova, TP Lomakina, M. Sh. Irizepova // Taxes and taxation. – 2014, 2 (103), p.156-173.

ӘОК 336.027

**Айгерим Аманбаевна Шаметова
ashametova@mail.ru**

**Бұра Ахметжанов
ahmetzhanov@mail.ru**

**Кашамида Базылбековна Тажибекова
kashamida@mail.ru**

**Динара Кенесбаевна Ныгмет
dinara912@mail.ru**

Қарағанды мемлекеттік техникалық университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы

**ҚАРАҒАНДЫ ОБЛЫСЫНЫҢ 2016-2020 ЖЫЛДАРҒА АРНАЛҒАН ДАМУ
БАҒДАРЛАДАМАСЫН ӨНДЕУ ҚАЖЕТТІЛІГІ МЕН ОНЫҢ ОРЫНДАЛУ БАРЫСЫ**

Мақалада қазіргі кезде өзекті мәселелердің бірі болып табылатын аймақтың дамуын стратегиялық жоспарлау мәселесі қарастырылған. Қазақстандық әлеуметтік-экономикалық жүйенің және оның ХХІ ғасырдың талаптарына жауап беретін жаңа күйіне ауысуының табысты трансформациясы стратегиялық басқарудың қалыптасуы мен жүзеге асырылуынсыз мүмкін емес, оның ең маңызды функциясы - барлық деңгейлерде стратегиялық жоспарлау:

республикалық, аймақтық және жергілікті. Жаңғырту курсы экономика мен қоғамның кеңістіктік ұйымдастырылуын рационализациялауды және олардың басқару жүйелерін тиімді қайта құруды болжайды. Бұл бюджетаралық қатынастардың жетілуі мен азаматтық қоғам институттарының рөлі артып, стратегиялық шешімдерді олардың бақылауының күшейюімен ұлтасуы керек. Еліміздің 2018 жылға алға қойған мақсаттары «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» атты Қазақстан халқына Жолдауында көрініс алды, аймақтың негізгі әлеуметтік-экономикалық индикаторларға қол жеткізу барысына толық талдау жасалды.

Кілтті сөздер: аймақ, даму, стратегия, жоспарлау, индикатор, мақсат, жолдау, бағдарлама, экономика, көрсеткіш.

Қарағанды облысының 2016-2020 жылдарға арналған даму бағдарламасын өндеуге негіз болған «Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік жоспарлау жүйесі туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2009 жылғы 18 маусымдағы № 827 Жарлығы және Қазақстан Республикасы Президентінің 2010 жылғы 4 наурыздағы № 931 «Қазақстан Республикасының стратегиялық даму жоспарын, елдің аумағын дамытудың болжамдық сұлбасын, мемлекеттік бағдарламаларын, аумақтық даму бағдарламаларын әзірлеу, енгізу, мониторинг, бағалау және бақылау ережесі» Қазақстан Республикасы Президентінің 2010 жылғы 4 наурыздағы № 931 Жарлығы [1].

2018 жылдың 10 қаңтарында 2 халқына жыл сайынғы жолдауында Мемлекет басшысы «Төртінші индустриялық революцияға бойынша дамыту үшін жаңа мүмкіндіктер», жаңа құрылыс техникасын, озық материалдарды, қалалық жобалау және жоспарлау құрылыс түбегейлі түрлі тәсілдерді пайдалану, салу, заманауи технологияларды енгізу және коммуналдық сектордың маңыздылығын атап Ақылды қала тұжырымдамасын негізінде қалалық қоршаған ортаны кешенді басқаруды жүзеге асыру тапсырылды дамыту.

Аймақтың дауының бесжылдық бағдарламасын орындау барысында әкімшілік тарапынан барлық жағдай жасалуды, әрбір жауапты бөлімдер өз қызметтерін жақсы атқаруда. Соның ішінде қарқынды орындалып отырған құрылыс саласындағы бағдарламалық міндеттер.

Бағдарламасы аясында 2017 жылы білім беру объектілеріне «Нұрлы жол», Қарағандыда 250 орындық 30 ауданында және көршілес 1200 орындық мектептің құрылысын көру қабілеті бұзылған балаларға арналған мектеп-интернат салынды, Қарағанды қаласында «Пеналь - Центр», Ақтоғай ауданы, Сарышаған кентінде 464 орындық мектеп; 80 орынға арналған. Бетбұлақ Ұлытау ауданы, Жезқазған қаласында 320 орындық балабақша құрылысы.

Қарағанды облысы «Мемлекеттік сатып алуды Қазынашылықты қолдау» жобасының жүзеге асырылуының үш бағытының бірі болды. ағымдағы жылы осы жобаның аясында Теміртау қаласында 600 орындық мектептің құрылысы жоспарланып отыр. Бұл жоба бюджетінің толық схемасы құрылыс сапасы мен тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді салық шегерімдері, материалдар мен жабдықтарды сатып алуға мердігер ақша аудару ағындары онлайн бақылауға мүмкіндік береді [2].

Әлеуметтік сала объектілеріне: 2017 жылы Қарағанды Октябрь ауданы Киров полиция бөлімі полиция бөлімінің ғимараты пайдалануға берілді, осы жылы Теміртау қаласында полиция Оңтүстік-Шығыс бөлімінің учаскелік нүктесін салуды жоспарлап отыр.

2018 жылдың ең маңызды оқиғаларының бірі - Қазақстан Республикасының астанасы - Астана қаласының 20 жылдығын мерекелеу. Қарағанды облысы 25-көшеде (жобаның атауы) Триумфальды аркасы Түркістан көшесіне дейін жаяу бульвардың жақсаруымен Астана қаласында «Қазақ Еліне мың алғыс» ескерткішінің жобасын жүзеге асыруда.

Облыстағы құрылыс басқармасының қызметі Елбасының «Төртінші индустриалдық революция жағдайында жаңа даму мүмкіндіктері» Жолдауында қойылған міндеттерді іске асыруға бағытталған [3].

Қарағанды облысының даму бағдарламасында көрсетілген мақсаттардың индикаторлары мен оған қол жеткізу жолдарын қарастырып кетейік.

Кесте 1 - Аймақ экономикасының тұрақты дамуы

Мақсатты индикаторлар	2015ж.	2016ж.	2017ж.	2018 ж.	2019ж.	2020ж.
Аймақтық жиынтық өнімнің табиғи көлем индексі, %	102,7	101,3	101,8	102,2	103,4	103,7
Халықтың жан басына шаққандағы АЖӨ, мың тенге	2248,9	2385,4	2565,1	2715,0	2879,7	3045,2
Жергілікті бюджетке салықтық және салықтық емес түсімдердің өсу қарқыны, %	106,4	103,3	101,8	104,2	103,1	103,1

Осы мақсатты көрсеткіштерге қол жеткізу жолдары:

- өңдеу өнеркәсібін дамыту (металлургия, тамақ өнімдері, химия өнеркәсібі, құрылыс материалдарын өндіру, машина жасау, жеңіл өнеркәсіп, фармацевтика өнеркәсібі);
- инновациялық тауарлар мен қызметтерді әзірлеу, енгізу және енгізу арқылы ғана өмір сүре алатын бәсекелестіктің қатал жағдайында және қоршаған ортаның өзгермелілігі жағдайында кәсіпорындардың инновациялық белсенділігін одан әрі ынталандыру;
- сервистік экономиканы дамыту: көтерме және бөлшек сауданы ұлғайту, инфрақұрылымды дамыту, әсіресе туризм;
- еңбек өнімділігінің өсуін ынталандыру және халықты жұмыспен қамту деңгейін көтеру;
- еңбек, жұмыспен қамту, көші-қон және әлеуметтік қамсыздандыру саласындағы конституциялық кепілдіктер мен азаматтардың құқықтарын қамтамасыз ету жөніндегі функциялардың сапасын арттыру;
- табиғи монополиялар субъектілерінің реттеу функцияларын және бәсекелестікті қамтамасыз ету сапасын арттыру; азық-түлік тауарларының бағасының тұрақтылығын қамтамасыз ету, отандық рынокты өз өндірісінің тауарларымен қанықтыру; әлеуметтік маңызы бар азық-түлік тауарларының рұқсат етілген бөлшек сауда бағаларының сақталуына мемлекеттік бақылау;
- халықты қанағаттандыру деңгейіне тұрғын үй-коммуналдық шаруашылықпен қамтамасыз етудің сапасы мен сенімділігін арттыру;
- облыстың салық әлеуетін дамыту, жергілікті бюджеттерді қалыптастыру кезінде меншікті кірістерді нығайту, салықтық ставкалардың өзгеруіне қатысты өкілді органдарға ұсыныстар беру.

Кесте 2 - Инвесторлар үшін тартымды жағдай жасау және инновацияларды дамыту

Мақсатты индикаторлар	2015ж. (нақты)	2016ж.	2017ж.	2018ж.	2019ж.	2020ж.
Жан басына шаққандағы негізгі капиталға инвестициялардың өсу	100,0	100,0	102,0	131,6	134,7	139,6
Негізгі капиталға салынған инвестициялардың жалпы көлеміндегі шетелдік инвестициялардың үлесі, %	34,1	40,6	41,4	42,6	44,1	45,2
Өңдеу өнеркәсібіне инвестициялар көлемі, млрд. тенге	99,1	68,0	68,0	70,0	73,5	78,7

Қолданыстағы кәсіпорындар санынан инновациялық белсенді кәсіпорындардың үлесі, %	9,2	12,0	13,2	15,7	18,0	20,0
Жалпы аймақтық өнімнің жалпы көлеміндегі инновациялық өнімдердің үлесін арттыру, %	0,6	1,9	2,4	3,3	4,7	5,6
2015 жылға қарай шикізаттық емес сектордың негізгі капиталына инвестицияларды ұлғайту (мемлекеттік бюджеттен инвестицияларды қоспағанда), %	100,0	101,0	102,1	105,3	107,6	109,0

Қол жеткізу жолдары:

- Қарағанды технопаркінде кейіннен «Сарыарқа» еркін экономикалық аймағында іске асыруға арналған жобаларды іріктеу;

- қолданыстағы кәсіпорындар негізінде ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарды жүргізу;

- инвесторларды тарту жөніндегі шараларды ұйымдастыру;

- жоғары технологиялық инновациялық жобаларды іске асыру.

«Нұрлы жол» мемлекеттік бағдарламасы бойынша 23 жобаны іске асыруға 10,9 млрд. теңге (Ұлттық қор – 10,5 млрд. теңге, облыстық бюджет – 0,4 млрд. теңге) бөлінді [4].

Қарағанды облысы тау-кен металлургиялық және көмір өнеркәсібі салаларының жоғары концентрациясы бар өнеркәсіптің өңдеуші секторларын инновациялық дамыту үшін үлкен әлеуеті бар еліміздің ірі әртарапандырылған өнеркәсіптік орталығы болып табылады.

Сонымен, қорыта келе облыста металлургия және құрылыс индустриясы үшін металл емес шикізаттың ең үлкен қоры бар. Облыстағы минералды шикізаттың ірі зерттелген және пайдаланылған кен орындарының болуы, өңірдегі су, электр және су көздері, кара және түсті металлургия, көмір өнеркәсібі, энергетика, химия өнеркәсібі, тамақ өнеркәсібі, құрылыс өнеркәсіп салаларын қарқынды дамыту үшін тиімді саясат жүргізу керек, стратегиялық мақсаттардың орындалуына басты назар аудару қажет.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Стратегический план развития Республики Казахстан до 2020 года был утвержден Указом Президента Республики Казахстан № 922 от 1 февраля 2010 года.

2. Послание президента республики казахстан -лидера нации н. А. Назарбаева народу казахстана стратегия «Казахстан-2050» «Новый политический курс состоявшегося государства» Астана, Акорда, 2012 год

3. Послание Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана. 10 января 2018 г. «Новые возможности развития в условиях четвертой промышленной революции» http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-n-nazarbaeva-narodu-kazahstana-10-yanvary-a-2018-g

4. Отчет о выполнении программы развития Карагандинской области на 2017 год. Официальный сайт Акимата Карагандинской области // <https://karaganda-region.gov.kz/rus/>

РЕЗЮМЕ/RESUME

Шаметова Айгерим Аманбаевна

Ахметжанов Бура

Тажибекова Кашамида Базылбековна

Ныгмет Динара Кенесбаевна

Карагандинский государственный технический университет,

Караганды, Республика Казахстан

НЕОБХОДИМОСТЬ РАЗРАБОТКИ ПРОГРАММЫ РАЗВИТИЯ КАРАГАНДИНСКОЙ ОБЛАСТИ НА 2016-2020 ГОДЫ И ЕГО ВЫПОЛНЕНИЕ

В статье рассматривается вопрос стратегического планирования развития региона, который в настоящее время является одной из наиболее актуальных проблем. Успешная трансформация социально-экономической системы Казахстана и ее переход к новому состоянию XXI века не могут быть достигнуты без формирования и реализации стратегического управления, важнейшей функцией которого является стратегическое планирование на всех уровнях: национальном, региональном и местном. Курс модернизации предполагает рационализацию пространственной организации экономики и общества и эффективную реорганизацию их систем управления. Это должно сопровождаться увеличением межбюджетных отношений и роли институтов гражданского общества в укреплении их стратегического контроля. Тем не менее, Казахстан имеет потенциал для развития научно-методических основ регионального стратегического планирования, а также его законодательной и организационной поддержки. Цели страны на 2018 год отражены в Послании к народу «Новые возможности для развития четвертой промышленной революции», проведен анализ социально-экономических индикаторов развития Карагандинской области.

Ключевые слова: регион, развитие, стратегия, планирование, индикатор, цель, послание, программа, экономика, показатель.

Shametova Aygerim

Ahmetzhanov Bura

Tazhibekova Kashamida

Nygmet Dinara

Karaganda State Technical University, Karaganda, Republic of Kazakhstan

NECESSITY OF DEVELOPMENT OF THE KARAGAN REGION DEVELOPMENT PROGRAM FOR 2016-2020 AND ITS BINDING

The article considers the issue of strategic planning for the development of the region, which is currently one of the most pressing problems. Successful transformation of the social and economic system of Kazakhstan and its transition to the new state of the XXI century can not be achieved without the formation and implementation of strategic management, the most important function of which is strategic planning at all levels: national, regional and local. The modernization course assumes the rationalization of the spatial organization of the economy and society and the effective reorganization of their management systems. This should be accompanied by an increase in intergovernmental relations and the role of civil society institutions in strengthening their strategic control. Nevertheless, Kazakhstan has the potential to develop scientific and methodological foundations for regional strategic planning, as well as its legislative and organizational support. The country's goals for 2018 are reflected in the Address to the people "New opportunities for the development of the fourth industrial revolution", the goals and priorities of the Strategy - 2020, the Strategy of Kazakhstan - 2050. The country has a development forecast.

Keywords: region, development, strategy, planning, indicator, purpose, message, program, economy, indicator.

List of references:

1. Strategicheskij plan razvitija Respubliki Kazahstan do 2020 goda byl utverzhdzen Ukazom Prezidenta Respubliki Kazahstan № 922 ot 1 fevralja 2010 goda.

2. Poslanie prezidenta respubliky kazahstan -lidera nacii n. A. Nazarbaeva narodu kazahstana strategija «Kazahstan-2050» «Novyj politicheskij kurs sostojavshegosja gosudarstva» Astana, Akorda, 2012 god

3. Poslanie Prezidenta Respubliki Kazahstan N. Nazarbaeva narodu Kazahstana. 10 janvarja 2018 g. «Novye vozmozhnosti razvitija v uslovijah chetvertoj promyshlennoj revoljucii» http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-n-nazarbaeva-narodu-kazahstana-10-yanvarja-2018-g

4. Otchet o vypolnenii programmy razvitija Karagandinskoj oblasti na 2017 god. Oficial'nyj sajt Akimata Karagandinskoj oblasti // <https://karaganda-region.gov.kz/rus/>

УДК 332.01

Вечкинзова Елена Анатольевна
kvin 07@list.ru

Академия «Болашақ», Караганды, Республика Казахстан

ОБЗОР ТЕОРЕТИКО –МЕТОДОЛОГИЧЕСКИХ ПОДХОДОВ К ФОРМИРОВАНИЮ РЕГИОНАЛЬНОЙ СМАРТ-СПЕЦИАЛИЗАЦИИ В КАЗАХСТАНЕ

В статье рассматриваются положительные и слабые стороны развивающихся перспективных национальных кластеров, которые приводят к разумной специализации как областей, так и отдельных регионов страны. Данный подход позволяет более гибко задействовать разные инструменты, усиливая их потенциальные эффекты.

Ключевые слова: кластеры, региональное развитие, смарт специализация (SmartSpecialisation).

В течение последних лет в мире активно развивается новый стратегический тренд – смарт-специализация или «умная специализация» регионов, основанная, прежде всего, на креативных технологиях, – который еще не принят во внимание при разработке региональной и кластерной политики в РК.

Обзор литературы показал, что по данной теме практика опережает теорию. Очень много практических материалов, но мало теоретико-методических разработок.

Изучением кластеров в России и в Казахстане занимались такие ученые, как Кошебаева Г.К. [1, 2], Т. Омурзаков, С.С. Еспаев, В.В. Вардапетян [3] и др. До недавнего времени, как российские, так и казахстанские ученые понятие «кластер» связывали с промышленным кластером. По изучению умной специализации, креативных кластеров необходимо выделить работы Куценко Е. [4], Петренко Е.С., Вечкинзовой Е.А. [5], Хакимовой Е.Р. [6], Альжановой Ф.Г. [7].

Анализ теоретических источников показывает, что исторически основанием для определения и разработки смарт-специализации явилась политика формирования региональных кластеров, созданных для социально-экономического развития определенных территорий и/или отраслей экономики.

Анализ отечественных нормативно-правовых документов показал, что развитию кластеров в Казахстане придают большое значение, но в основном промышленным. К примеру, в Казахстане планируется формирование и дальнейшая государственная поддержка 6 кластеров в рамках ГПИИР 2, среди которых будут инновационные (в сфере ИКТ), региональные (в обрабатывающей промышленности - производство продуктов питания, строительных материалов, машиностроение, легкая промышленность и т.д.) и один национальный нефтегазовый.

Если рассматривать Концепцию формирования перспективных национальных кластеров РК до 2020г., где определены 9 потенциальных кластеров, то снова увидим кластеры технологий добычи и переработки нефти и газа; кластеры металлургии; кластеры машиностроения; кластеры химической промышленности; туристические кластеры; кластеры легкой промышленности; кластеры агропромышленного комплекса; транспортно-логистический кластер; кластеры альтернативной энергетики [10].

Накопленный опыт многих европейских стран показал, что у промышленной кластерной политики есть слабые места:

1. Кластеры могут не совпадать с наиболее перспективными зонами научного развития (например, с исследовательскими фронтами) в регионе.

2. Кластерный подход пока не очень хорошо работает с возникающими индустриями, невидимыми для статистики

3. Риски «перехвата» мер поддержки традиционными отраслями специализации по-прежнему велики

4. Избирательное вовлечение региональных субъектов в процессы определения приоритетов и мер поддержки: требуется отдельная работа со «спящими» компаниями и сообществами потребителей.

5. Территориальная и отраслевая ограниченность кластеров: сейчас крайне актуальны межрегиональные стратегии (в т.ч. стратегии макрорегионов), а также приоритеты «на стыке» кластеров

6. Риски забвения горизонтальных мер поддержки (деловая среда, малый и средний бизнес, новые финансовые инструменты, стимулирование спроса через гос.закупки).

7. Ряд исследований [9] показывают, что локальные виды деятельности и социальная сфера могут быть важным источником роста («Гутгенхайм эффект») расширение сферы применения кластерной политики.

8. Специализация или диверсификация: крупные города требуют отдельных стратегий развития (горизонтальные меры, ответ на социальные и экологические вызовы, эксплуатация разнообразия).

9. Приоритет продвижения над привлечением: привлечение новых компаний и квалифицированных сотрудников в регион не менее важно, чем продвижение уже расположенных в нем компаний; привлечение – функция региональных органов власти [11].

На смену политики промышленных кластеров в Европейском союзе почти 10 лет назад возникла концепция креативного кластера.

Понятие креативного кластера вводит в научный оборот С. Эванс в 2006 г. и определяет его как «сообщество творчески-ориентированных предпринимателей, которые взаимодействуют на замкнутой территории» [11]. Креативный кластер - объединение на определенной территории носителей творческой или интеллектуальной новации, способной приобретать условно вещественную форму. Форму условно вещественную, так как новация возможна на уровне идей и материализация ее не всегда обязательна.

В современной теории креативный кластер трактуется более широко. Считается, что это уже не просто объединений в бизнес-парк вдоль технологического процесса. Креативный кластер включает в себя некоммерческие предприятия, учреждения культуры, центры искусства, научные и медиа-центры. Креативный кластер - это место, где продукты не только производятся, но и потребляются [9]. Это является важным отличием креативного кластера от промышленного, который не ориентирован на внутреннее потребление. В то же время у них есть и общее в характеристиках. В первую очередь, это ресурсозависимость обеих систем, где базовыми ресурсами являются информация и знания.

Здесь проявляется еще одно отличие креативного кластера от промышленного - роль университетов. Промышленный кластер нуждается в вузах как центре генерации знаний, идей, которые впоследствии пройдут всю технологическую цепочку и окажутся на рынке. Креативный кластер не нуждается в вузе как институте для создания идей, для креативного кластера не нужен научный центр как основа. Наличие университетов формирует среду, необходимую для развития креативных кластеров. Основатель теории креативного класса Р. Флорида показывал, что наличие университетов является необходимым условием концентрации на территории креативного класса, который, в свою очередь, во многом определяет экономическое развитие [12]. Однако, по мнению Флорида, сами по себе университеты напрямую на технологический и экономический уровни развития региона не влияют. То же самое он говорит и о наличии технологий (патентов). Влияние технологий и университетов на экономическое развитие опосредовано креативным классом.

В соответствии с определением, приведенным в Методических рекомендациях по реализации кластерной политики в субъектах Российской Федерации [13], под кластером понимается «объединение предприятий, поставщиков оборудования, комплектующих, специализированных производственных и сервисных услуг, научно-исследовательских и образовательных организаций, связанных отношениями территориальной близости и функциональной зависимости в сфере производства и реализации товаров и услуг».

Как один из типов кластеров рассматриваются «творческие» кластеры, развивающиеся «в секторах услуг, связанных с осуществлением творческой деятельности». В связи с тем, что понятие творческой деятельности представляется достаточно широким для того, чтобы служить основным критерием для определения границ рассматриваемого сектора, предлагается воспользоваться термином - «креативные индустрии», который определяется как виды деятельности, в основе которых лежит индивидуальное творческое начало, навык или талант и которые несут в себе потенциал создания добавленной стоимости и рабочих мест путем производства и эксплуатации интеллектуальной собственности.

Кластер охватывает, в том числе профессиональные союзы, ассоциации и объединения в области креативных индустрий, а также организации, оказывающие образовательные и консалтинговые услуги в области менеджмента креативных индустрий.

Креативные индустрии тесно связаны со smart специализацией. Под «умной специализацией» понимается выбор на региональном уровне таких областей, в которых объединенные инвестиции смогут внести наибольший вклад в экономическое развитие путем поддержки исследований, разработок и инновационной деятельности в рамках выявленных областей специализации.

Концепцию разумной специализации регионов (Smart Specialisation) разработала экспертная группа «Знание для роста» (Knowledge for Growth) Директората по технологиям и инновациям Еврокомиссии в процессе формирования единого Европейского исследовательского пространства (European Research Area — ERA).

«Умная специализация» (smart specialization) лежит в основе формирования кластеров в Европе, и этот подход постепенно возводится на уровень общеевропейской политики: планируется, что только те регионы смогут претендовать на поддержку из ресурсов ЕС, которые уже определили свою «умную специализацию».

Учет региональной специфики — суть концепции Smart Specialisation. Научно-техническая и инновационная политика не может быть одинаковой по отношению к регионам, различным по своему инновационному профилю, потенциалу и специализации.

В рамках этой концепции инновации понимаются в расширенном смысле, то есть как результат не только фундаментальных исследований, но, не в последнюю очередь, заимствования, комбинирования и творчества. В связи с этим предлагается выделять регионы, в которых целесообразно развивать базовые технологии (general purpose technologies), и территории, где выгоднее сосредоточиться на прикладных исследованиях и реализации базовых технологий применительно к уже существующим продуктам и технологическим процессам.

Отдельно стоят регионы, в которых инновации являются следствием деятельности не столько научной, сколько творческой в широком смысле этого слова, — в них ставку следует сделать на развитие так называемых креативных отраслей.

«Умная специализация» обязательно касается высокотехнологичных отраслей или «приоритетных» направлений (таких, как био- или нанотехнологии) — это могут быть низко-технологичные отрасли или сфера услуг, но такие, где вложения в исследования и разработки будут способствовать промышленному развитию региона и смогут дать импульс развитию других секторов экономики. Развитие регионов сегодня зависит от баланса между подготовкой кадров, научными исследованиями, промышленными и предпринимательскими стратегиями.

Выбор областей «умной специализации» производится консенсусом экспертов, представляющих науку, образование, бизнес, промышленность на региональном уровне.

Подход «умные территории» относится к комплексному развитию территорий, где человеческий капитал, а именно творческое и профессиональное образование и навыки, являются важнейшей частью комплексного развития. Именно накопленные компетенции, их способность к инновациям и созданию новых продуктов и новых рабочих мест является решающим фактором выбора для инвестирования. Переход предпринимательских сообществ к умным территориям является следующим шагом развития проекта человеческого капитала.

Принципы концепции Smart Specialisation:

1. Регионам необходимо четко определить отрасли своей специализации, при этом не столько следовать моде и подчиняться политическим веяниям, сколько полагаться на уже накопленные активы и компетенции.

2. Определение специализации региона — процесс, направленный «снизу-вверх» (bottom-up), а предпринимательский поиск (entrepreneurial discovery) — ключевой механизм выбора

приоритетных отраслей специализации. Определение ее сугубо на национальном (республиканском) уровне чревато высоким риском. Разумная специализация проявляется на стыке имеющихся потенциала и компетенций, релевантных для региона технологий, Форсайта, позволяющего наметить стратегию развития на дальний горизонт; и, наконец, предпринимательского таланта, который заключается в том, чтобы найти правильные сочетания ресурсов и сосредоточить их на открывающихся рыночных возможностях. Очевидно, лучше всего собственный потенциал, технологии и рыночные возможности знают местные компании, университеты и власти.

3. Разумная специализация предполагает:

1) анализ ресурсов, компетенций и технологий в других регионах,
2) интенсификацию межрегионального взаимодействия, в том числе в плане покупки/продажи технологий, а также расширение деятельности местных фирм и включение в глобальные сети и цепочки создания стоимости.

4. Политика разумной специализации задает широкие цели: не только и не столько стимулирование инноваций, но активизацию структурных изменений в экономике региона в ключе поиска ответов на вопросы вроде: «Что нужно сделать сегодня с учетом существующих сильных и слабых сторон, чтобы занять достойное место на рынках будущего? В каких направлениях развивать существующие отрасли?»

5. Политика разумной специализации не предполагает государственных интервенций по развитию новых отраслей за счет прямой поддержки (что, собственно, принято называть промышленной политикой). Акцент делается на создании условий (государственное регулирование, укрепление финансовой системы, усиление конкуренции), развитие науки и образования, стимулирование спроса (через систему закупок) и пр.

За счет фокусирования на уникальных компетенциях и ресурсах региона, а также учета различных траекторий его развития политика разумной специализации приводит в масштабе страны к дифференциации региональных инновационных стратегий и, как следствие, к большему их разнообразию. Это, в свою очередь, приведет к появлению новых точек роста и усилит курс на стабильное развитие национальной экономики.

Государству в данной концепции отводятся три функции:

1) создание условий для осуществления согласований и выбора «умной специализации»;
2) проведение мониторинга кластерного развития с точки зрения выбранными регионами специализации;
3) определение потребностей, возникших в связи с выбранной специализацией (например, в сфере образования) и введение соответствующих стимулов и мер поддержки.

Данный подход позволяет более гибко задействовать разные инструменты, усиливая их потенциальные эффекты. Так, например, технологические платформы, являясь инструментом согласования интересов различных факторов, могут способствовать выявлению «умной специализации» регионов.

Список использованных источников:

1. Кошебаяева Г.К. Экономические детерминанты развития кластеров в Казахстане// Международный журнал экспериментального образования, 2012, № 8;
2. Кошебаяева Г.К. Кластеры как основа современного развития и повышения конкурентоспособности экономики: зарубежный опыт и казахстанские реалии// Научно-практический журнал "Управление", 2013, №1
3. Вардапетян В.В. Мозаичная структура: условия развития и формирования кластеров// Креативная экономика, 2009, №8
4. Методические материалы по разработке и реализации программ развития инновационных территориальных кластеров и региональной кластерной политике/В.Л. Абашкин, Е.С. Куценко, П.Б. Рудник и др.; науч. ред. Л.М. Гохберг, А.Н. Клепач, П.Б. Рудник и др.; Минэкономразвития России, Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». - М.: НИУ ВШЭ, 2016
5. Вечкинзова Е.А., Петренко Е.С. От кластеров к умной специализации: обзор методических подходов // ТРУДЫ VII всероссийского симпозиума по экономической теории// Екатеринбург, 2016г
6. Хакимова Е.Р. Креативный кластер в концепции инновационной системы//Теория и практика общественного развития 2013, № 2

7. Альжанова Ф.Г. Перспективы развития постиндустриальных кластеров на базе инфраструктуры «Астана Экспо-2017»// «Известия Национальной Академии наук Республики Казахстан», Серия общественных и гуманитарных наук, № 3, 2016

8. Об утверждении Концепции формирования перспективных национальных кластеров Республики Казахстан до 2020 года //Постановление Правительства Республики Казахстан от 11 октября 2013 года № 1092

9. Ян Пыка, Адам Янищевски «SMARTSPECIALISATIONS» в региональных инновационных экосистемах // Журнал Европейской экономики Том 13 (№1). Март 2014

10. Методические материалы по разработке и реализации программ развития инновационных территориальных кластеров и региональной кластерной политике/В.Л. Абашкин, Е.С. Куценко, П.Б. Рудник и др.; науч. ред. Л.М. Гохберг, А.Н. Клепач, П.Б. Рудник и др.; Минэкономразвития России, Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». - М.: НИУ ВШЭ, 2016

11. Хакимова Е.Р. Креативный кластер в концепции инновационной системы//Теория и практика общественного развития 2013, №2

12. Мещеряков Т.В. Концепция и инструментарий управления маркетингом территории в условиях креативной экономики (теория и методология)// Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук, Санкт- Петербург - 2011

13. Рекомендации по реализации кластерной политики в субъектах Российской Федерации, Министерство Экономического Развития Российской Федерации, 26.12.2008, N 20615-ак/д19

ТҮЙІНДЕМЕ/RESUME

Елена Анатольевна Вечкинзова

«Болашақ» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АЙМАҚТЫҚ СМАРТ-МАМАНДАНДЫРУДЫ

ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ-ӘДІСТЕМЕЛІК ЖОЛДАРЫНА ШОЛУ

Мақалада еліміздің жекелеген өңірлері мен облыстарды дамытуға әкелетін мамандандырылған перспективалы ұлттық кластерлерді дамытудың оң және әлсіз тұстары қарастырылады. Бұл тәсіл әртүрлі құралдарды икемді пайдалануды, олардың ықтимал әсерлерін нығайтуға мүмкіндік береді.

Кілтті сөздер: кластерлер, өңірлік даму, ақылды мамандандыру (Smart Specialisation).

Vecchinzova Elena

Academy "Bolashak", Karaganda, Republic of Kazakhstan

REVIEW OF THEORETIC-METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE FORMATION OF REGIONAL SMART-SPECIALIZATION IN KAZAKHSTAN

The article examines the positive and weak points of developing promising national clusters that lead to a reasonable specialization of both regions and individual regions of the country. This approach allows more flexible use of different tools, strengthening their potential effects.

Keywords: clusters, regional development, smart specialization (SmartSpecialisation).

УДК 657

Кожабергенова Жұлдыз Кабдрашевна

Cjuldyz@mail.ru

Академия «Болашақ», Қарағанды, Республика Казахстан

ОТРАЖЕНИЕ РИСКОВ КОМПАНИИ В ГОДОВОЙ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ

В статье рассматривается вопрос определения рисков и отражения их в финансовой отчетности. Для принятия управленческих решений необходимо полностью раскрывать информацию о рисках в пояснительных примечаниях.

Ключевые слова: риски, активы, обязательства, финансовая отчетность, риск-менеджмент.

Составленная по международным стандартам финансовая отчетность (МСФО) предусматривает риск-ориентированный подход к отражению учетных операций и данных. Специалистам в области учета необходимо знать, как правильно понимать риски, возникающие в процессе хозяйственной деятельности и как их раскрывать в примечаниях к отчетности.

Как правило, экономическую деятельность каждой компании могут сопровождать риск ликвидности, кредитные, рыночные, валютные и другие риски. МСФО включают в себя определения и разъяснения о рисках, их влиянии на учетную стоимость активов и обязательств, применяемые ставки дисконтирования и т.д. Рассмотрим некоторые положения стандартов с использованием понятия рисков.

В МСФО (IFRS) 7 «Финансовые инструменты: раскрытие информации» содержатся определения различных видов рисков. Требования стандарта предусматривают обязательность раскрытия информации, позволяющей оценить характер и размер рисков, которые связаны с финансовыми инструментами, а также способы управления этими рисками. Риски связанные с финансовыми инструментами включают кредитный риск, риск ликвидности, рыночный и иные риски.

Актуальным является вопрос подверженности рискам как компании в целом, так и отдельно взятых активов и обязательств. Этому вопросу, а также методам оценки особое внимание уделяется в МСФО (IFRS) 13 «Оценка справедливой стоимости». Стандарт включает такие определения: «премия за риск», известная как «корректировка на риск», «допущения о риске» и «риск и неопределенность».

МСФО (IFRS) 12 «Раскрытие информации об участии в других организациях» обязывает, чтобы предприятие в табличном формате, за исключением случаев, когда другой формат является наиболее приемлемым, раскрывало максимальную подверженность риску убытка в связи с участием в других предприятиях. При этом, необходимо описание того, как такая подверженность была установлена.

МСФО (IAS) 37 «Оценочные обязательства, условные обязательства и условные активы» предусматривает, что риски всегда присутствуют во многих событиях и обстоятельствах и должны отражаться с учетом наилучшей расчетной оценкой оценочного или условного обязательства, условного актива. Применяется следующее положение о том, что ставка дисконтирования должна фиксировать текущие рыночные оценки временной стоимости денег и рисков, но не должна учитывать риски, которые уже были отражены в расчетной оценке будущих денежных потоков.

Также рассматривает ставку дисконтирования и ее отражение МСФО (IAS) 36 «Обесценение активов». При расчете ценности использования актива учитываются риски неопределенности и формирующаяся цена, свойственная данному активу.

Новый МСФО (IFRS) 9 «Финансовые инструменты», предусматривающий обязательное применение с 1 января 2018 года, вводит совершенно новую модель обесценения, которая позволяет перейти от концепции «понесенных потерь» к концепции «ожидаемых потерь». Преимущественно данный стандарт относится к кредитным организациям. Последствия применения стандарта повлияют на размеры создаваемых финансовыми учреждениями резервов.

Нельзя не принимать во внимание при составлении финансовой отчетности действие принципа непрерывности деятельности организации. Владельцы бизнеса должны постоянно тестировать финансовое состояние предприятия на способность непрерывно (в перспективе до следующего финансового года) продолжать свою деятельность. Данное тестирование и оценка непрерывности деятельности связаны с оценкой рисков, которые могут возникнуть во внутренней и внешней среде предприятия.

Важно учесть, что любая организация должна контролировать учетный процесс на предмет влияния рисков на стоимость активов и обязательств. И причем не только силами внешних специалистов, оценщиков и аудиторов. Качественное применение требований МСФО невозможно без действия внутреннего риск-менеджмента, предусматривающего развитую инфраструктуру и культуру управления внутри организации.

Любой пользователь финансовой отчетности может найти информацию для оценки рисков в приложениях к отчетным формам. В них раскрывают методику принятия решений, исходные данные, основные проделанные расчеты и выводы. Каждая компания, составляя

отчетность по МСФО должна как минимум произвести оценку следующих показателей: применяемые ставки дисконтирования; вид и размер начисляемых оценочных обязательств; признаки обесценения активов и размер их обесценения (их наличие или отсутствие); размер и степень влияния кредитных, валютных рисков и рисков ликвидности; возможность применения принципа непрерывности деятельности.

Выявление рисков внутренней и внешней среды компании, ее подразделений является ключевым этапом подготовки финансовой отчетности. Для определения рисков и их влияния на показатели деятельности организации важную помощь окажут следующие источники:

- для компании или ее обособленных единиц, генерирующих денежные потоки, - SWOT-анализ и модель PESTEL. SWOT-анализ — это метод оценки текущего положения компании, который основан на рассмотрении внутренней и внешней ее среды. Модель PESTEL — это метод первичной оценки внешней среды компании, который включает в себя политические, экономические, социальные, технологические, экологические и юридические аспекты и их влияние на деятельность предприятия;

- государственные и международные стандарты. Например, стандарты оценки движимого и недвижимого имущества, стоимости объектов интеллектуальной собственности и нематериальных активов, оценки стоимости государственного имущества, разработанные в соответствии с Законами Республики Казахстан «Об оценочной деятельности в Республике Казахстан», «О государственном имуществе» и международными стандартами оценки.

- в случае валютных и инфляционных рисков — прогнозы Национального банка РК, Министерства национальной экономики РК, международных финансовых институтов, рейтинговых агентств;

- для формирования доказательной базы в пользу применения принципа непрерывности деятельности — СТ РК ISO 9001–2016 «Системы менеджмента качества. Требования». Организация стандартного документирования обеспечивает стабильное функционирование предприятия в течение продолжительного периода.

Рассмотрим на примере условного предприятия, как определить риски и как их следует раскрыть, чтобы не вызвать вопросы инвесторов и аудиторов.

Допустим, что одна организация является поручителем по банковскому кредиту на определенную сумму, выданному другому хозяйствующему субъекту. Речь идет о компаниях, объединенных в одну промышленную группу. Рассмотрим ситуацию на уровне индивидуальной финансовой отчетности исходя из того, что поручитель имеет доступ к фактической и плановой финансовой отчетности компании-заемщика. На конец отчетной даты в части, подлежащей выплате в следующем году, сумма обязательства составляет 980 млн. тенге.

Действие 1. Оценка вероятности. Рассматриваемое поручительство согласно МСФО (IAS) 37 «Оценочные обязательства, условные обязательства и условные активы» может являться условным обязательством, требующим только раскрытия в приложении к финансовому отчету, либо оценочным обязательством, которое отражается в балансе. При этом, если вероятность выполнения платежа по поручительству признается менеджерами компании-поручителя:

- в размере 50 % и более, то это оценочное обязательство;
- в размере менее 50 % — условное обязательство;
- маловероятным (условно менее 1%), то обязательство в отчетных целях не учитывается и не раскрывается.

Таким образом, чтобы квалифицировать данное обязательство, надо оценить вероятность наступления ответственности поручителя. Эту оценку нужно обосновать расчетами и подтвердить документами.

Действие 2. Показатели финансовой устойчивости. Анализируем прогнозный отчет о движении денежных средств (ОДДС) заемщика и сравниваем его с фактическими данными за отчетный период. Цель анализа – убедиться в том, что входящие потоки денежных средств достаточны для поддержания операционной деятельности, в том числе обеспечения оплаты банковского кредита. При сравнении данных выявляем степень и причины отклонения прогноза от предыдущих показателей.

Кроме этого, сравниваем план бюджета доходов и расходов (БДР) заемщика с фактическим бюджетом отчетного периода. Исследуются все значительные отклонения, и устанавливаем взаимосвязи между соответствующими показателями ОДДС и БДР.

Оценивается ликвидность активов заемщика, качество его дебиторской задолженности, структура и размер краткосрочной и долгосрочной кредиторской задолженности. На основании фактических и прогнозных данных рассчитываются показатели финансовой устойчивости заемщика, определяем запасы прочности, особенно на соблюдение установленных возможно банком финансовых ковенантов (обязательств).

Собирается и анализируется информация внешних источников в отношении перспектив развития отрасли, в которой работает заемщик.

По результатам проделанной работы далее можем прийти к следующим различным выводам.

Вариант 1. При сохранении показателей деятельности на уровне прошлого года у заемщика будет достаточно средств, чтобы самостоятельно исполнять обязательства по кредитному договору.

Оценка экспертов и аналитиков показала, что в отрасли деятельности заемщика наблюдается подъем и можно рассчитывать на увеличение продаж. Также у заемщика имеются высоколиквидные активы на существенную сумму, которые можно без ущерба продать для основной операционной деятельности. В этом случае вероятность исполнения обязательств по поручительству составляет менее 1 %. Следовательно, эту ситуацию не нужно ни отражать в составе балансовых показателей, ни раскрывать в пояснениях.

Вариант 2. По оценкам аналитиков в отрасли деятельности заемщика будет иметь место ухудшение ситуации в будущем (спад продаж, снижение рентабельности, конкуренция). Только при более чем 10-процентном росте продаж возможно исполнение кредитных обязательств. И у заемщика есть возможность без ущерба для основной деятельности продать некоторые высоколиквидные активы на сумму рыночной стоимости 500 млн. тенге.

В этом случае вероятность исполнения обязательств по поручительству составляет менее 50 %. Такую ситуацию необходимо раскрыть в пояснениях к отчету в качестве примечания об условном обязательстве поручителя. Указываются сумма и срок кредита, процентная ставка и вероятный размер выплат, который поручитель обязан исполнить. В рассматриваемом случае поручитель будет вынужден исполнить обязательство по договору поручения в размере 480 млн тенге. Возможность возмещения отсутствует, и указанная выплата может быть проведена за счет собственных средств поручителя, негативные финансовые последствия отсутствуют.

«Примечание N. Условные обязательства.

Компания (поручитель) в апреле отчетного года выступила поручителем по банковскому кредиту, выданному банком компании (заемщик). Сумма кредита — X тенге, срок кредита — Y лет, процентная ставка фиксированная и составляет Z годовых. По мнению руководства компании-поручителя, компания-заемщик в состоянии самостоятельно исполнить обязанности по кредитному соглашению. Но если, против ожидания, поручитель будет вынужден исполнить обязательства по договору поручения, вероятный размер выплат составит 480 млн тенге. В случае такой выплаты возможность получения возмещения отсутствует. Указанная выплата может быть проведена за счет собственных средств поручителя, негативные финансовые последствия отсутствуют».

Вариант 3. Заемщик может выполнить свои кредитные обязательства только при существенном росте продаж по сравнению с предыдущим периодом, более чем на 50 %. Если продажи будут на уровне прошлого года, то заемщик сможет оплатить кредитные обязательства на сумму не более 80 млн тенге. По прогнозам экспертов-аналитиков отрасль деятельности заемщика находится на спаде и ситуация в дальнейшем будет только ухудшаться. У заемщика нет в активах высоколиквидных средств на существенную сумму, имеются проблемы с погашением дебиторской задолженности. Ряд крупных покупателей-дебиторов заявили о своем банкротстве.

В этом случае вероятность исполнения обязательства по поручительству составляет более 50 %. Вероятно сумма исполнения составит 900 млн. тенге. В данной ситуации необходимо отражать оценочное обязательство и раскрыть информацию в пояснительных примечаниях к отчету.

Например, проводка будет следующая:

Дт «Прибыли и убытки»	900 млн тенге
Кт «Краткосрочное оценочное обязательство»	900 млн тенге

«Примечание F. Оценочные обязательства.

Компания (поручитель) в апреле отчетного года выступила поручителем по банковскому кредиту, выданному банком компании (заемщик). Сумма кредита — X тенге, срок кредита — Y лет, процентная ставка фиксированная и составляет Z годовых. По мнению руководства компании-поручителя, вероятно, компания-заемщик не сможет самостоятельно исполнить обязанности по кредитному соглашению в полном объеме. Вероятно, поручитель будет вынужден исполнить обязательства по договору поручения, вероятный размер выплат составит 900 млн тенге, предполагаемый срок выплат — декабрь следующего года. В случае такой выплаты возможность получения возмещения отсутствует. Указанная выплата не может быть произведена за счет собственных средств поручителя, потребуются дополнительное внешнее привлечение денежных средств в размере 480 млн тенге. В случае такой выплаты возможны негативные финансовые последствия — рост процентных расходов на вероятную сумму 30 млн тенге. По мнению менеджмента компании, такой рост операционных расходов компании-поручителя не повлияет негативным образом на ее способность продолжать деятельность в будущем».

Таким образом, при таком виде отчетности ее пользователи получают полную картину деятельности компании, которая отражает настоящее и будущее положение с учетом перспектив. Риск-ориентированное мышление все больше необходимо современным специалистам в области учета, и поэтому требование к профессиональным бухгалтерам занимать активную позицию, играя роль бизнес-партнеров и консультантов для менеджмента сейчас важно и актуально.

Список использованных источников:

1. Сагетдинова, Э. Какие риски компании показать в годовой отчетности? [Электронный ресурс] / Э.Сагетдинова // «МСФО на практике» журн.— 2018. — № 2.— Режим доступа: <https://msfo-practice.ru>
2. Международные стандарты финансовой отчетности [Электронный ресурс].— Режим доступа: // <http://www.minfin.gov.kz/>

ТҮЙІНДЕМЕ/RESUME

Жулдыз Кабдрашевна Кожабергена «Болашақ» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы КОМПАНИЯНЫҢ ЖЫЛДЫҚ ҚАРЖЫЛЫҚ ЕСЕПТІЛІГІНДЕГІ ТӘУЕКЕЛДІЛІК КӨРІНІСІ

Мақалада тәуекелдерді анықтау және олардың қаржылық есептілігіне әсерін көрсету мәселесі қарастырылады. Басқару шешімдерін қабылдағанға дейін тәуекелдер туралы толық ақпаратты түсіндірме жазбаларда ашып көрсету қажет.

Кілтті сөздер: тәуекелдер, активтер, міндеттемелер, қаржылық есептілік, тәуекел-менеджменті.

Kozhabergenova Zhuldyz Academy "Bolashak", Karagandi, Republic of Kazakhstan REFLECTION OF RISKS IN THE ANNUAL FINANCIAL STATEMENTS

The article considers the issue of risk identification and their reflection in the financial statements. For the adoption of managerial decisions, it is necessary fully disclose the information on risks in the explanatory notes.

Keywords: risks, assets, liabilities, financial reporting, risk-management

List of references:

1. Sagetdinova, E. What are the company's risks in the annual reporting? [Electronic resource] / Elmira Sagetdinova // «IFRS in practice» zh. — 2018. — number 2.— Access: <https://msfo-practice.ru>
2. International financial reporting standards [Electronic resource].— Access: // <http://www.minfin.gov.kz/>

Алтмышева Мадина Ерлановна
madina_alt89@mail.ru
Академия «Болашак», Караганды, Республика Казахстан

ИПОТЕЧНОЕ КРЕДИТОВАНИЕ НАПРИМЕРЕ АО «ЖИЛСТРОЙСБЕРБАНК» КАЗАХСТАНА

В статье рассматриваются программы предоставления ипотечного кредитования через АО «Жилстройсбербанк» для разных слоев населения Казахстана.

Ключевые слова: АО "Жилстройсбербанк", кредит, жилье, система жилищно-строительных сбережений, жилищная политика

Жилье имеет первостепенное значение для человека. Подобно пище и одежде оно является насущной, жизненно важной потребностью. Представление о жилищной потребности и формах ее удовлетворения постоянно изменяется и совершенствуется, возрастают требования к жилью. То, что вчера считалось нормой, сегодня не соответствует представлениям о комфортном жилье [1]. Следует отметить, комфортное жилье способствует производительности человека, во всех сферах его жизнедеятельности и является источником экономического развития государства.

Одним из важных направлений социальной политики любого государства является обеспечение своих граждан доступным и качественным жильем. Экономический рост и социальная ориентированность Казахстана, стали базой для становления системы жилищных строительных сбережений (ЖСС), которая регламентирована Законом РК "О жилищных строительных сбережений в РК" от 7 декабря 2000 г.

АО "Жилстройсбербанк Казахстана" является единственным банком в стране, реализующим систему жилищных строительных сбережений. Система ЖСС направлена на улучшение жилищных условий населения через привлечение денег вкладчиков в жилищные строительные депозиты и предоставления им жилищных займов.

В июле 2003 г. АО "Жилстройсбербанк Казахстана" получил свидетельство о государственной регистрации юридического лица. И в сентябре того же года была проведена масштабная работа по развитию филиальной сети банка и привлечению вкладчиков на жилищные строительные депозиты.

В дальнейшем масштаб участия АО "Жилстройсбербанк Казахстана" в государственных и отраслевых программах значительно расширился. Кроме того, банк приступил к сотрудничеству с частными застройщиками по реализации жилья через систему жилстройсбережений.

Всего с момента начала работы системы по состоянию на 01 ноября 2017 года банком заключено 1 455 053 договоров о ЖСС на сумму 4 402 млрд. тенге, сбережения вкладчиков составляют 484 млрд. тенге, выдано 162 216 займов на сумму 834 млрд. тенге. [2]

Банку выделены кредитные средства из республиканского бюджета на сумму 69 200 млн. тенге, по состоянию на 01.11.2017 года из выделенных средств освоена сумма 54 331 млн. тенге. [2]

На протяжении всей своей деятельности АО "Жилстройсбербанк Казахстана" постоянно совершенствует свои услуги и качество их предоставления. По срокам накопления депозитные программы банка варьируются от 3 до 15 лет, а сроки предоставления жилищного займа — от 6 до 25 лет. Необходимо отметить, что государство обеспечивает финансовую поддержку системы жилищных строительных сбережений путем выплаты премий вкладчикам по депозитам Жилстройсбербанка. Ежегодная премия государства установлена в размере 20% от суммы поощряемого вклада (но не более 200 МРП). [2]

АО "Жилстройсбербанк Казахстана" стремится обеспечить широкий охват экономически активного населения страны для участия в системе жилищных строительных сбережений, сохраняя принципы надежности, доверия, прозрачности и высокого качества во взаимоотношениях с клиентами и партнерами.

С августа 2013 года АО "Национальный управляющий холдинг "Байтерек" является Единственным акционером Банка со 100% правами владения и пользования государственным пакетом акций.

Антикризисной программой банка является содействие устойчивому экономическому развитию Казахстана посредством финансирования и оказания поддержки приоритетным секторам экономики в целях реализации государственной политики, решения социально-ориентированных задач и достижения целей, поставленных "Стратегией – 2050".[3]

Таблица 1 - Сокращенный промежуточный отчет о финансовом положении АО "Жилстройсбербанк Казахстана"

(в тысячах, тенге)	30 июня 2017 года (неаудировано)	31 декабря 2016 года
Активы		
Денежные средства и их эквиваленты	28,201,371	80,596,796
Торговые ценные бумаги	4,776,934	5,129,889
Средства в других банках	13,079,341	31,243,925
Кредиты и авансы клиентам	373,289,621	326,576,299
Инвестиционные ценные бумаги, имеющиеся в наличии для продажи	178,344,152	103,219,371
Инвестиционные ценные бумаги, удерживаемые до погашения	89,402,468	68,666,146
Основные средства	4,113,882	4,036,763
Нематериальные активы	1,489,23	1,202,545
Прочие активы	702,571	878,275
Итого активы	693,400,063	621,550,009
Обязательства		
Средства клиентов	475,936,681	413,276,483
Заемные средства	69,193,133	68,266,465
Обязательства по выплате компенсации	3,113,425	12,000,000
Отложенное налоговое обязательства	4,477,676	4,095,869
Прочие активы	12,092,073	5,029,461
Итого обязательства	564,812,988	502,668,278
Капитал		
Акционерный капитал	78,300,000	78,300,00
Дополнительно оплаченный капитал	23,629,414	23,629,414
Фонд переоценки инвестиционных ценных бумаг, имеющихся в наличии для продажи	6,885,151	10,680,281
Прочие резервы	3,389,604	3,389,604
Нераспределенная прибыль	30,123,208	24,242,994
Итого капитал	128,587,075	118,881,731
Итого обязательство и капитал	693,400,063	621,550,009

В своем арсенале банк имеет только накопительные депозиты, позволяющие получить доход от целевого сбережения и последующего ипотечного кредитования для разных слоев населения.

Для предоставления ипотечного кредитования банком предусмотрены следующие программы:

1. Арендное жилье реализуемое совместно с Акиматом;
2. Молодая семья реализуемая совместно с Акиматом;
3. Ипотека для вкладчиков Жилстройсбербанка РК;
4. Ипотека без накоплений от Жилстройсбербанка;
5. Программа «Свой дом» от Жилстройсбербанка.

Каждый из указанных программ ориентирован для разных слоев населения, где каждый клиент банка может выбрать приемлемую для него программу.

1. Арендное жилье, реализуемое совместно с Акиматом.

Условия Жилстройсбербанка.

Арендное жилье с последующим выкупом от ЖССБ — реализация квартир по госпрограмме для определенных категорий граждан.

Оно не бесплатное — это своего рода льготная ипотека на щадящих условиях. Жилстройсбербанк строит новые дома либо выкупает по заранее оговоренной цене у коммерческих застройщиков.

Подробнее узнать о программе арендного жилья с последующим выкупом от Жилстройсбербанка, ознакомиться с расчетами ежемесячных взносов можно по ссылке.

Чтобы получить арендное жилье с последующим выкупом от ЖССБ, нужно соответствовать следующим требованиям:

- быть гражданином РК или оралманом;
- не иметь собственного или арендного с последующим выкупом жилья последние 5 лет;
- подтвердить платежеспособность (суммарный доход семьи — до 290 тыс. тенге).

Аренда с последующим выкупом работает для таких категорий населения:

- молодая, многодетная, неполная семья, семья с ребенком-инвалидом;
- дети-сироты и дети без попечения родителей;
- госслужащие и бюджетники;
- военные.

Этапы приобретения арендного жилья от ЖССБ:

- сначала вносят 6-ти кратную сумму ежемесячного арендного платежа на депозит;
- въезжают в квартиру, оплачивая коммуналку и ежемесячно пополняя депозит. На депозит каждый год государство начисляет 20% от внесенной суммы.

- после накопления 50% стоимости жилья необходимо выбрать банковскую программу для оформления договора займа. Жилстройсбербанк разработал разные жилищные программы — ГЭСВ 4% на 8 лет, 4,5% на 5 лет, 3,5% на 15-25 лет.

Это тоже ипотека, однако гораздо дешевле, чем у коммерческого банка. Здесь три плюса:

- в период накопления можно жить в квартире;
- более доступное жилье — ставки намного ниже, чем у БВУ;
- государство помогает при накоплении.

2. Молодая семья реализуемая совместно с Акиматом.

Условия Жилстройсбербанка.

Квартиры для молодых семей от ЖССБ — это направление по госпрограмме для семей без жилья и с доходом не более 230 тыс. тенге. Под программу попадают семьи с регистрацией брака от 2 лет, когда оба супруга не старше 29 лет.

Супруги должны быть прописаны там, где они намерены купить квартиру (если это Астана или Алматы, то прописка должна быть более 2 лет).

Молодая семья — не обязательно полная. Это может быть разведенный, одинокий, вдовый родитель плюс ребенок/дети.

Узнать, сколько стоят квартиры по программе «Молодая семья» и как получить арендное жилье по госпрограмме, можно в специальном материале.

Не нужна прописка и брак от 2-х лет для приобретения жилья в городах-спутниках. Как принять участие:

1. Подать заявление и документы.
2. Следить за размещением списков и объявлений, явиться для оценки платежеспособности.
3. Получить идентификационный номер (на самого заявителя и супругу).
4. Вас уведомят о том, что вы подтвердили платежеспособность, после чего все списки идут в ЖССБ.

Квартиры молодым семьям выдаются также по договору аренды:

1. Срок не больше 8 лет.
2. Обязательно регистрируется в Центре недвижимости.
3. Нулевая ставка суммы арендного платежа.
4. Коммунальные услуги за счет арендатора.

В целом квартиры молодым выдаются, как и в предыдущей программе — в квартире можно жить и одновременно копить на депозит.

Долгое время шли дискуссии об увеличении возраста для супругов-участников программы «Молодая семья». По линии Жилстройсбербанка возраст остался прежним. Однако получить арендное жилье по «Нурлы жол» могут супруги до 35 лет

3. Ипотека для вкладчиков Жилстройсбербанка РК

В Жилстройсбербанк ипотека с накоплением — это предварительный жилищный заем для покупки готового жилья на вторичном рынке или у частных застройщиков. Суть состоит в следующем:

- необходимо открыть депозит ЖССБ;
- получить кредит;
- после покупки квартиры начинаются выплаты процентов по кредиту, плюс постепенное накопление на депозите 50% суммы займа.
- когда требуемая сумма накоплена, осуществляется выплата основного долга по ипотеке ЖССБ, ежемесячный взнос по ипотеке уменьшается.

Срок ипотеки — до 8,5 лет. Ставка — 10%.

Также в Жилстройсбербанке есть ипотека с накоплением без предварительной выдачи ипотеки — это жилищный займ.

Ипотеку дают после накопления на депозите 50% суммы займа. Подходит тем, кто не в состоянии выплачивать сразу и % по ипотеке, и 50% на депозит нет финансовой возможности.

Срок накопления — от 3 до 8 лет. Необходимо ежемесячно пополнять депозит. Условия — ставка до 12,5% годовых и срок самого кредитования — 6-25 лет.

Этапы получения ипотеки Жилстройсбербанка:

- открывается депозит;
- на депозит ежемесячно перечисляют установленную сумму денег;
- после накопления 50% суммы банк выдает ипотеку.

В залог можно оставить любую недвижимость, не только ту, которая приобретается.

4. Ипотека без накоплений от Жилстройсбербанка

Ипотека без накоплений — промежуточный заем, подходящий тем, у кого уже есть 50% суммы предполагаемого займа.

Выражение «ипотека без накоплений» подразумевает, что не нужно копить и постепенно пополнять депозит. Можно просто сразу принести 50% для покупки квартиры в ипотеку.

Что потребуются от заемщика:

1. Единовременно положить на депозит Жилстройсбербанка 50% суммы кредита на 3 месяца.

2. Подать документы — копии и оригиналы правоустанавливающих документов, справка об обременениях.

3. Залоговую недвижимость оценивают и предоставляют ЖССБ отчет об оценке.

4. Выдается ипотека и покупается квартира.

Можно сначала взять ипотеку, а потом найти квартиру и купить ее.

После покупки надо предоставить договор купли-продажи банку, подтвердив целевое назначение ипотеки. Срок — до 25 лет, ставка — 10%.

5. Программа «Свой дом» от Жилстройсбербанка

Участвовать в программе «Свой дом», как в случае с ипотекой, могут вкладчики ЖССБ, накопившие 50% от стоимости квартиры. Приоритет отдаётся клиентам Жилстройсбербанка, не имеющим квартиры, однако это не основной критерий — участником может стать и тот, у кого есть крыша над головой. Главное — пройти процедуру оценки платежеспособности.

«Свой дом» отличается от иных программ тем, что у вкладчиков теперь есть право выбора. В «Личном кабинете» вкладчики голосуют за проект дома, в котором им хотелось бы жить. Побеждает проект, набравший наибольшее количество голосов. Жилстройсбербанк строит дом, сотрудничая с акиматами, частными банками и застройщиками. Также нет требования иметь непрерывную регистрацию в городах Астана и Алматы.

Стоимость квадратного метра квартир от ЖССБ:

- Астана, Алматы — до 180 тыс. тенге.
- Атырау, Актау, Усть-Каменогорск — до 150 тыс. тенге.
- Остальные регионы — до 140 тыс. тенге.

Жилищная политика и управление развитием жилищной сферы должны осуществляться

на социальноориентированной экономической платформе. В связи, с чем Жилстройсбербанк в перспективах развития на 2018 год наметил программу «Военный», для обеспечения жильем людей, находящихся на военной службе. Из официальных источников банка известно, что рассматривается вариант предварительного займа, где первоначальный взнос может составлять от 0 до 30 %.

С социальной точки зрения, развитие жилищной сферы должно быть направлено на создание необходимых условий для реализации гражданами важнейшего конституционного права - права на жилище.

В заключение отметим, что с экономической точки зрения, жилищная сфера, как социальный продукт обладает неограниченным потенциалом для развития банковской деятельности. В жилищной сфере проявляются и соприкасаются интересы государства, населения и бизнеса, которые зачастую входят в противоречие друг с другом, порождая кризисные явления, поэтому проводимую государством политику в жилищной сфере необходимо выстраивать на принципах социального партнерства. Такое партнерство должно строиться на понимании социально-экономической роли жилищной сферы и мультипликативного эффекта для всей экономики в результате ее успешного развития.

Список используемой литературы.

1. Бессонов М.С. Жилищная проблема - варианты решения в современных условиях // Проблемы экономики и менеджмента. 2015. № 7 (47). С. 13-15.
2. Сайт АО "Жилстройсбербанк Казахстана" <https://hcsbk.kz/about-the-bank/tar.php>
3. Сайт АО "Жилстройсбербанк Казахстана" <https://hcsbk.kz/about-the-bank/reporting>
4. Селютина Л.Г. Современные аспекты процесса управления инвестиционной деятельностью в сфере воспроизводства жилищного фонда // Paradigmata poznani. 2014. № 2. С. 28-30.

ТҮЙІНДЕМЕ/RESUME

Мадина Ерланқызы Алтмышева

**«Болашак» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы
«ТҮРҒЫН ҮЙ ҚҰРЫЛЫС ЖИНАҚ БАНКІ» АҚ МЫСАЛЫНДА ИПОТЕКАЛЫҚ
КРЕДИТ БЕРУ**

Мақалада Қазақстан халқының әртүрлі элеуметтік топтарына «Тұрғын үй құрылыс Жинақ банкі» АҚ арқылы ипотекалық кредит беру бағдарламасы қарастырылған.

Кілтті сөздер: АҚ «Тұрғын үй құрылыс Жинақ банкі», несие, тұрғын үй жүйесі, тұрғын үй-құрылысы жинақтау жүйесі, тұрғын үй саясаты.

Altmysheva Madina

**Academy "Bolashak", Karaganda, Republic of Kazakhstan
ANTHICISM PROGRAM REALIZATION WILD**

The program is considered by the program of mortgage crediting through the "Zhilstroisberbank for various types of Kazakhstanis living in Kazakhstan".

Keywords: JSC "Zhilstroysberbank", credit, housing, system of house-building and housing policy, house politics

List of references:

1. Bessonov M.S. Housing problem - solutions in modern conditions // Problems of Economics and Management. 2015. No. 7 (47). Pp. 13-15.
2. The website of JSC Zhilstroysberbank of Kazakhstan <https://hcsbk.kz/about-the-bank/tar.php>
3. The site of JSC "Zhilstroysberbank of Kazakhstan" [https://hcsbk.kz/about-the-bank / reporting](https://hcsbk.kz/about-the-bank/reporting)
4. Selyutina L.G. Modern aspects of the process of managing investment activity in the sphere of housing stock reproduction // Paradigmata poznani. 2014. № 2. P. 28-30.

Пименов Александр Васильевич
3620733@mail.ru
«Академия «Болашақ», Караганды, Республика Казахстан

О ПРОБЛЕМАХ И ПЕРСПЕКТИВАХ НАКОПИТЕЛЬНОЙ ПЕНСИОННОЙ СИСТЕМЫ В КАЗАХСТАНЕ

В статье рассматриваются история, состояние пенсионных активов и отдельные проблемы совершенствования пенсионной системы Казахстана.

Ключевые слова: накопительная пенсионная система, единый накопительный пенсионный фонд, реформа пенсионной системы, инвестиционный портфель, пенсионное законодательство.

Казахстан – первая из стран СНГ, которая пошла на проведение пенсионной реформы и внедрение накопительной пенсионной системы.

Начало реформы пенсионной системы было предусмотрено среднесрочной Программой экономического и социального развития республики на 1996-1998 годы. В рамках реализации этой программы были разработаны с привлечением зарубежных консультантов проект концепции реформы пенсионного обеспечения и план мероприятий по пенсионной реформе, которые были утверждены после всенародного обсуждения. В интересах всего населения республики было предусмотрено снижение нагрузки на работодателей путем постепенной замены государственного пенсионного обеспечения негосударственным.

В ноябре 1996 года началась разработка проекта «Концепции реформирования пенсионной системы в Республике Казахстан», который был опубликован в печати в марте 1997 года с целью проведения всенародного обсуждения. С учетом высказанных замечаний и предложений данная концепция была доработана и 12 мая 1997 года правительственным Постановлением № 819 был утвержден окончательный ее вариант.

Концепция включала в себя следующие вопросы:

- 1) Современное состояние пенсионного обеспечения.
- 2) Основные принципы и направления пенсионной реформы.
- 3) Организационная структура системы пенсионного обеспечения.
- 4) Формирование финансовых ресурсов Государственного центра по выплате пенсий на переходный период.
- 5) Государственное регулирование накопительной пенсионной системы.
- 6) Система учета и налогообложения пенсионных взносов и выплат.

Основным принципом проведения реформы стал переход от принципа солидарности поколений к принципу персональных пенсионных сбережений.

Следующим этапом реформирования системы пенсионного обеспечения, стало принятие Закона Республики Казахстан «О пенсионном обеспечении в Республике Казахстан» от 20 июня 1997 года № 136-1.

В результате проводимой реформы системы пенсионного обеспечения ранее существовавший Пенсионный фонд Республики Казахстан был представлен в форме государственного центра по выплате пенсии (ГЦВП), который несет ответственность за сбор взносов и перераспределение их в соответствующие пенсионные фонды, а также за присвоение социального индивидуального кода каждому работнику. ГЦВП также начисляет и выплачивает пенсии сегодняшним и будущим пенсионерам.

Согласно внесенным изменениям в пенсионное законодательство с января 2003 года система пенсионного обеспечения представлена следующими участниками:

- Агентство Республики Казахстан по регулированию и надзору финансового рынка и финансовых организаций (АФН) с 2004 года, отвечающее за регулирование различных аспектов накопительной пенсионной системы и способствующий своей деятельностью активизации участников социально-трудовых отношений;
- накопительные пенсионные фонды;

- организации, осуществляющие инвестиционное управление пенсионными активами;
- банки-кастодианы;
- государственный центр по выплате пенсий.

Все пенсионные накопления хранятся в банке-кастодиане.

Предельная величина комиссионного вознаграждения устанавливалась Правительством РК в пределах не выше:

- 15% от инвестиционного дохода;
- 0,05% от пенсионных активов в месяц.

В инвестиционном портфеле накопительных пенсионных фондов доля государственных ценных бумаг эмитентов Казахстана составляла в пределах 30-40% от общего объема инвестированных пенсионных активов, доля негосударственных ценных бумаг – в пределах 25-35%, вклады в банках второго уровня – 5-15%. Причем следует отметить, что имелась устойчивая тенденция снижения доли инвестирования в негосударственные активы. Поэтому, на наш взгляд, это послужило одной из основных причин ежегодного снижения доходности НПФ, так как доходность от государственных долговых обязательств является минимальной.

По состоянию на 1 декабря 2012 года в Казахстане работали 11 накопительных пенсионных фондов, объем пенсионных накоплений в них составлял 3,116 триллиона тенге или около 21 млрд. долларов [1].

23 января 2013 года Президент Республики Казахстан поручил создать единый пенсионный фонд, передав ему счета всех частных накопительных пенсионных фондов. По мнению главы государства, такая консолидация управления Национальным банком позволит более эффективно и безопасно распределить накопления граждан. По нашему мнению следует согласиться с такой концепцией, так как все существовавшие 11 НПФ с созданной дополнительной «бюрократической» структурой в виде «Ассоциации пенсионных фондов» несли существенные издержки по своему функционированию, (материально-техническая база, заработная плата персонала и т.д.), что позволит существенно их снизить при функционировании одного НПФ [2].

Однако функционирование ЕНПФ не принесло никаких положительных изменений для вкладчиков. По-прежнему доходность активов вкладчиков не перекрывает ежегодно складывающегося уровня инфляции, то есть реальные пенсионные накопления ежегодно уменьшаются.

По состоянию на 1 января 2018 года пенсионные активы ЕНПФ, находящиеся в доверительном управлении Национального Банка РК, составили 7 774,82 млрд. тенге, что на 1 094,68 млрд. тенге (или на 16,4%) больше, чем на начало 2017 года.

Размер чистого инвестиционного дохода за 2017 год составил 550,6 млрд. тенге. Впервые за всю историю накопительной пенсионной системы доходность пенсионных активов ЕНПФ, распределенная на счета вкладчиков за 2017 год, составила 7,92%, при уровне инфляции 7,1% годовых.

На 1.01.2018 г. основную долю в портфеле составляют государственные ценные бумаги Республики Казахстан (46,2%), текущая стоимость которых составила 3,5987 трлн. тенге. На втором месте по объему инвестированных пенсионных активов находятся негосударственные ценные бумаги эмитентов Республики Казахстан 29,3% - 2280,6 млрд. тенге, на третьем - ценные бумаги иностранных государств (16%) стоимостью 1242,8 млрд. тенге и лишь последнее место - облигации банков второго уровня Республики Казахстан (7,8%) стоимостью 0,6032 трлн. тенге [3]. По сравнению с 2016 годом при статичной доле государственных ценных бумаг следует отметить значительный рост инвестирования в иностранные активы и облигации квазигосударственных организаций Казахстана и снижение инвестирования банков второго уровня, хотя государством предприняты меры по значительному оздоровлению банковского сектора (получается, в основном, за счет пенсионных активов).

Таким образом, в настоящее время опять же сохраняется значительная доля в портфеле государственных ценных бумаг с низкой доходностью. Основной причиной данного положения является государственное владение ЕНПФ, в котором Национальный банк является одновременно управляющим органом, финансовым регулятором, заемщиком и инвестором, чего нет ни в одном государстве мира.

С 1 января 2018 года вступают в силу изменения в пенсионном законодательстве. Во-первых, ежегодно на полгода повышается пенсионный возраст для женщин, который увеличивается с 58 лет и в 2027 году сравняется с пенсионным возрастом мужчин, который составляет 63 года. Во-вторых, пенсионные выплаты при наступлении общеустановленного пенсионного возраста или установлении инвалидности 1, 2 групп бессрочно будут осуществляться из ЕНПФ только на ежемесячной основе. Указанные изменения введены в целях реализации положений Концепции дальнейшей модернизации пенсионной системы Республики Казахстан, утвержденной Указом Президента Республики Казахстан от 18.06.2014г. № 841, нормы которой были закреплены в положениях Закона о пенсионном обеспечении еще в 2015 году, а в сентябре 2017 года внесены изменения в Правила, вступающие в силу с января 2018 года [4]. Данные положения в значительной мере свидетельствуют о «замораживании» пенсионных активов вкладчиков для эффективного инвестирования, а используются государством, в том числе для латания дыр в бюджете.

С 1 июля 2018 года базовая пенсия будет начисляться в зависимости от трудового стажа. В соответствии с разработанной методикой, при имеющемся стаже 10 лет и менее, назначается 54% от прожиточного минимума. При превышении стажа 10 лет, за каждый год будет прибавляться 2%. То есть при стаже в 33 года размер базовых пенсионных выплат составит 100% от прожиточного минимума. Если сегодня базовая пенсионная выплата составляет 14 466 тенге, то с 1 июля 2018 года это будет сумма установленного прожиточного минимума 28 274 тенге [5].

В данном случае следует отметить слишком заниженную сумму прожиточного минимума, которая должна составлять свыше 50 тыс. тенге [6].

Главным вопросом при реформировании пенсионной системы с закрытием негосударственных пенсионных фондов должно быть возвращение проблемных активов. В настоящее время юридическая служба ЕНПФ столкнулась с огромными проблемами возврата разворованных активов (На момент передачи по состоянию на 1 апреля 2014 года общая сумма проблемных активов составляла по номинальной стоимости 161,5 миллиарда тенге, или 4,4% от пенсионных активов. На 1 декабря 2017 года общая сумма задолженности по 21 проблемному эмитенту составила 44,86 млрд. тенге по номинальной стоимости, - АО «Имсталькон», АО «Казахстан Кагазы», АО «Астана-Недвижимость», АО «РОСА», ТОО «Комбинат строительных материалов и конструкций-2», АО «Астана-финанс» и др.

Одним из направлений совершенствования накопительной пенсионной системы следовало бы пересмотреть условия выплаты части пенсионных активов по желанию вкладчиков, достигших 55-летнего возраста для мужчин и 50-летнего – для женщин. Например, в качестве такой части можно было бы предусмотреть хотя бы ежегодный инвестиционный доход, так как в данном предпенсионном возрасте довольно проблематично трудоустроиться в случае потери работы. Кроме того необходимо предусмотреть выплаты уже состоявшимся пенсионерам, которые в настоящее время вынуждены дожидаться достижения пенсионного возраста. Для данной категории граждан целесообразно передать их пенсионные накопления в ГЦВП для зачисления на депозитные пенсионные счета БВУ с еженедельным или ежемесячным начислением процентных вознаграждений с проработкой вопросов ежегодной частичной выплаты.

В настоящее время в Казахстане действует 231 филиал ЕНПФ, что значительно больше, чем у любого из банков республики, хотя основными его функциями являются аккумуляция пенсионных активов и их инвестирование. Еще в 2016 году в ЕНПФ было внедрено программное обеспечение по дистанционному информированию вкладчиков о статистике пенсионных накоплений, однако не принято никаких мер по сокращению не только филиальной сети, но и штатной численности сотрудников фонда, общие административные расходы которого по состоянию на 1.11.2017 г. составили 9,55 млрд. тенге, в том числе на оплату труда – 5,4 млрд. тенге при средней заработной плате работников свыше 165 тыс. тенге. Поэтому считаем целесообразным на 80-90% сократить филиальную сеть, а оставшуюся в 15-20 отделениях штатную численность ориентировать, в основном, на финансовый менеджмент при передаче функций информирования вкладчиков в ЦОНЫ.

В статье рассмотрена лишь часть проблем реформирования пенсионной системы Казахстана с точки зрения повышения ее эффективности, но это, на наш взгляд, позволит в значительной степени повлиять на последующее благосостояние граждан Казахстана.

Список литературных источников:

1. Пименов А.В. О некоторых вопросах совершенствования накопительной пенсионной системы в Республике Казахстан //Сб. науч. тр. межд. науч.-пр. конф. «Наука и образование в современном мире». - Караганды: «Болашак-Баспа», 2013. – Т. 2. – С. 325-326.
2. <http://tengrinews.kz/kazakhstan>.
3. Текущее состояние пенсионной системы. - <http://nationalbank.kz/>.
4. <http://www.zakon.kz/4892365>.
5. <https://bnews.kz/ru/news>.
6. Пименов А.В. О некоторых государственных индикаторах уровня жизни населения //Сб. науч. тр. межд. науч.-пр. конф. «Наука и образование в современном мире». – Караганды: РИО «Болашак-Баспа», 2018. – Т. 1. – С. 308.

ТҮЙІНДЕМЕ/RESUME

Александр Васильевич Пименов
«Болашак» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы
ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖИНАҚТАУШЫ ЗЕЙНЕТАҚЫ ЖҮЙЕСІ МӘСЕЛЕЛЕРІ
ЖӘНЕ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ ТУРАЛЫ

Мақалада зейнетақы активтерінің жағдайы, тарихы және Қазақстандағы зейнетақы жүйесін жетілдірудің кейбір мәселелері қарастырылады.

Кілтті сөздер: жинақтаушы зейнетақы жүйесі, бірыңғай жинақтаушы зейнетақы қоры, зейнетақы жүйесін реформалау, инвестициялық портфель, зейнетақы заңнамасы.

Pimenov Akexandr
Academy "Bolashak", Karaganda, Republic of Kazakhstan
ON PROBLEMS AND PERSPECTIVES OF ACCUMULATIVE PENSION SYSTEM
IN KAZAKHSTAN

The article reviews the history, state of pension assets and some problems of improving the pension system in Kazakhstan.

Keywords: the accumulative pension system, the single accumulative pension fund, the pension system reform, the investment portfolio, the pension legislation.

List of references:

1. Pimenov A.V. On some issues of improving the accumulative pension system in the Republic of Kazakhstan // Sat. sci. tr. Int. науч.-пр. Conf. "Science and Education in the Modern World". - Karaganda: "Bolashak-Baspa", 2013. - Т. 2. - P. 325-326.
2. <http://tengrinews.kz/kazakhstan>.
3. The current status of the pension system. - <http://nationalbank.kz/>.
4. <http://www.zakon.kz/4892365>.
5. <https://bnews.kz/en/news>.
6. Pimenov A.V. On some state indicators of the standard of living of the population // Sb. sci. tr. Int. науч.-пр. Conf. "Science and Education in the Modern World". - Karaganda: RIO "Bolashak-Baspa", 2018. - Т. 1. - P. 308.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МАҒЛҰМАТ

Мадина Ерланқызы Алтмышева, «Қазақстанның Тұрғын үй құрылыс жинақ банкі» АО Қарағанды облысы филиалы 2-ші санаттағы маман;

Бура Ахметжанов, экономика ғылымдарының докторы, профессор, Қарағанды мемлекеттік техникалық университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Ерболат Ерболович Бейшев, магистрант, Қарағанды мемлекеттік техникалық университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Елена Анатольевна Вечкинзова, экономика ғылымдарының кандидаты, «Болашақ» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Арман Жантурсунович Демеубаев, магистрант, Қарағанды мемлекеттік техникалық университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Динара Кенесбаевна Ныгмет, магистрант, Қарағанды мемлекеттік техникалық университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Александр Васильевич Пименов, экономика ғылымдарының кандидаты, доценті, «Болашақ» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Кашамида Базылбековна Тажибекова, экономика ғылымдарының кандидаты, Қарағанды мемлекеттік техникалық университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Айгерим Аманбаевна Шаметова, экономика ғылымдарының кандидаты, Қарағанды мемлекеттік техникалық университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Алтмышева Мадина Ерлановна, специалист 2-ой категории Карагандинского Областного Филиала АО "Жилстройсбербанк Казахстана», Караганды, Республика Казахстан;

Ахметжанов Бура, доктор экономических наук, профессор, Карагандинский государственный технический университет, Караганды, Республика Казахстан;

Бейшев Ерболат Ерболович, магистрант, Карагандинский государственный технический университет, Караганды, Республика Казахстан;

Вечкинзова Елена Анатольевна, кандидат экономических наук, доцент, Академия «Болашақ», Караганды, Республика Казахстан;

Демеубаев Арман Жантурсунович, магистрант, Карагандинский государственный технический университет, Караганды, Республика Казахстан;

Ныгмет Динара Кенесбаевна, магистрант, Карагандинский государственный технический университет, Караганды, Республика Казахстан;

Пименов Александр Васильевич, кандидат экономических наук, доцент, Академия «Болашақ», Караганды, Республика Казахстан;

Тажибекова Кашамида Базылбековна, кандидат экономических наук, доцент, Карагандинский государственный технический университет, Караганды, Республика Казахстан;

Шаметова Айгерим Аманбаевна, кандидат экономических наук, доцент, Карагандинский государственный технический университет, Караганды, Республика Казахстан;

INFORMATION ABOUT AUTHORS

Altymsheva Madina, specialist 2-nd category of the Karaganda Regional Branch, JSC "Zhilstroyberbank Kazakhstan", Republic of Kazakhstan;

Ahmetzhanov Bura, Doctor of Economics, Professor, Karaganda State Technical University, Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Bejshev Erbolat, graduate student, Karaganda State Technical University, Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Vekchinzova Elena, candidate of Science in Economics, Associate Professor of the Department of Finance, Bolashak Academy, Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Demeubaev Arman, graduate student, Karaganda State Technical University, Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Nygmet Dinara, graduate student, Karaganda State Technical University, Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Pimenov Akexandr, candidate of economic Sciences, associate Professor of Department «Finance» Academy «Bolashak», Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Tashibekova Kashamida, Candidate of Science (Economics), Associate Professor, Karaganda State Technical University, Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Shametova Aygerim, Candidate of Science (Economics), Associate Professor, Karaganda State Technical University, Karaganda, Republic of Kazakhstan;

**IV
РАЗДЕЛ**

Мазмұны	Оглавление	Contents
Соғысбай А. ЖАС МАМАНДАРДЫҢ КӘСІБИ ШЕБЕРЛІГІН ДАМУДА МЕНТОРИНГ ЖҰМЫСЫНЫҢ ТИІМДІЛІГІ.....		132
Дедина М.С. РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ ТОПОСА ГОРНОГО АЛТАЯ В АЛТАЙСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ II ПОЛОВИНЫ XX ВЕКА.....		134
Киндикова А.В. ЗАРОЖДЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ПУБЛИЦИСТИКИ ГОРНОГО АЛТАЯ.....		140
Сембиев К.З., Сураган С. ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ САН ЕСІМ СӨЗЖАСАМЫНЫҢ ЖАСАЛУ ЖОЛДАРЫ.....		146
Авторлар туралы мағлұмат – Сведения об авторах – Information about authors.....		150

**Ф
И
Л
О
Л
О
Г
И
Я**

Амантай Согысбай
sogosbay@mail.ru
Жалпы білім беретін №77 мектеп-балабақша кешені,
Қарағанды, Қазақстан Республикасы

ЖАС МАМАНДАРДЫҢ КӘСІБИ ШЕБЕРЛІГІН ДАМУДА МЕНТОРИНГ ЖҰМЫСЫНЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Аталған мақалада жаңартылған білім беру мазмұны аясында мұғалімдердің, соның ішінде жас мамандарға бағыт-бағдар беріп, қолдау көрсетуде менторинг жұмысының тиімділігі туралы айтылған.

Тәлімгер тәліптің өзара сенімді, жеке тұлғаға бағытталған қарым-қатынас құра отырып, тәлім алушының іс тәжірибесін жетілдіруге, кәсіби білігін тереңірек дамытуға бағытталған.

Кілтті сөздер: педагог кадрлар, тәлімгер, тәжірибе, кәсіби білім, менторинг, ақпараттық технология.

Бүгінгі таңда оқушылардың белгілі деңгейде білім алып қана қоймай, алған білімдерін өмірлік жағдаяттарға қолдану өзекті мәселе болып отыр. Әлем жылдам, қарқынды дамуда. Сондықтан да білім беру саласында: ХХІ ғасырда оқушыларға нені оқытамыз? Қалай оқытамыз? деген сұрақтарға жұмыстар атқарылуда. Соның бірі – Қазақстан Республикасы педагог кадрларының біліктілігін арттыру курстары «Педагогикалық қоғамдастықтағы мұғалім көшбасшылығы» курсы.

Курстың негізгі функциялары:

- мұғалім озық педагогикалық әдіс-тәсілдерді оқу мен оқытуда өз тәжірибесіне енгізу;
- мектепте әріптестерінің кәсіби шеберлігін арттырып, тәжірибесін жетілдіруге көмектесу мақсатында коучинг өткізіп, бір әріптесіне тәлімгер болу;
- мектепте құрылған қоғамдастық жұмысының жоспарын жүзеге асыра отырып, мектептің дамуына қолдау көрсетеді, нәтижесіне талдау жасап, мониторинг жүргізеді [1, 5].

Әлемдік деңгейдегі зерттеулер бойынша білім жүйесінде оқу үдерісінің ілгерлеуіне, мұғалімдердің кәсіби өсуіне менторинг жұмысының тиімділігін атап көрсеткен.

Тәлімгерлік – (*mentoring*) ұзақ уақытқа созылатын, тәлімгер (тәжірибелі, озық педагог) мен тәліп (тәжірибесі аз педагог) арасында сенімді, жеке тұлғаға бағытталған қарым-қатынас құру үдерісі. Ол тәліптің педагог ретінде қалыптасу мақсатында өзінің білімін, ойлауын, тәжірибелік іс амалдарының тиімділігін жетілдіруге айтарлықтай қарқын алуына көмектеседі. Тәлімгерлік ету барысында тәлімгер өзінің білімімен, тәжірибесімен бөліседі, ал тәліп еңбек жолында айтулы жетістіктерге жету мақсатында өзінің кәсіби білімін, игерген дағдылары мен тәжірибесін жетілдіреді [2, 87].

Бүгінгі таңдағы жаңартылған білім беру мазмұны аясында мұғалімдердің, соның ішінде жас мамандарға бағыт-бағдар беріп, қолдау көрсетуде менторинг жұмысының маңыздылығы артып отыр. Себебі заманауи білім берудегі басты мақсат оқушылардың функционалдық сауаттылығын арттыру болып отыр.

Ол үшін мұғалімнің бойында дивергентті ойлай білетін, креативті, рефлексиялаушы практик (мұғалім), сын тұрғысынан ойлау іс әрекеттерін қолдана білетін білім мен дағды болу қажет. Аталған дағдыларды дамытуда педагогтың үнемі өзіндік білімін көтеруі, арнайы білім жетілдіру курстарына баруы, тәжірибе жинақтай отырып өз тәжірибесімен бөлісуі, мектептегі қоғамдастық жұмысы аясындағы іс-шараларға белсенді атсалысу, өз тәлімгерімен тығыз қарым-қатынаста бірлескен жұмыс түрлерін ұйымдастыру қажет.

Тәлімгердің негізгі мақсаты: өзара сенімді, жеке тұлғаға бағытталған қарым-қатынас құра отырып, тәлім алушының іс тәжірибесін жетілдіруге, кәсіби білігін тереңірек дамытуға, пробеламалық сұрақтарды бірге шешуге қолдау көрсету;

Менторинг жоспарлау және іске асыруда мынандай проблемалық сұрақтар аясында қарастырылады:

- Әріптесім педагогикалық стратегияларды жеттік меңгерген бе әрі оны мақсатқа сай орынымен қолдана біле ме?

- Бірлескен оқуды дұрыс ұйымдастыра отырып дарынды және қабілетті оқушылармен, сондай-ақ, уәжі төмен оқушылармен жұмыс жасауда тиімді модулдерді ықпалдастыра ала ма?

- Оқушыларды ынталандыра отырып, өмірлік жағдаяттарға бейімдей ала ма?

- Басқа мектептегі әріптестерімен, кәсіби қоғамдастық мүғалімдерімен тығыз қарым-қатынаста бірлесе жұмыс істеуге икемді ме?

- Ақпараттық технологияларды пайдалану құзыреттілігі қандай деңгейде?

- Өз іс тәжірибесін бағамдап, сыни қорытынды жасай ала ма?

Осы аталған түрткілердің басты қағидаларын толық түсінген кезде ғана менторинг жұмысының мақсаты айқын болады.

Сапалы менторинг жұмысы жас маманмен әңгімелесу, сабағына қатысу, проблеманы анықтау, қысқа мерзімді жоспарға өзгерістер енгізе отырып бірге құру, сыныптың және пәннің ерекшелігіне, оқу мақсатына сай тиімді әдістәсілдерді сұрыптап алу, сыныптағы топтық, жұптық жұмыс тиімділігін анықтау, өз тәжірибесінен ұсыну сынды үдерістер негізінде жүзеге асырылады.

Осы аталған міндеттердің негізінде, мектебімізде «Педагогикалық қоғамдастықтағы мұғалім көшбасшылығы» курсы аяқтаған педагогтар жас мамандарға тәлімгерлік етуде жоспар құрып, жүйелі жұмыстар атқарылуда.

Әр жас маманмен атқарылатын тәлімгердің жұмыс жоспары алдын ала жасалынып, мектептің «Шың» педагогикалық қоғамдастық отырысында бекітілді. Тәлімгер мен /тәліп/ жас маман арасында ұзақ уақыт жүйелі әрекеттің нәтижесін мектептің әдістемелік жұмыс жоспарына сай жас мамандар өткізетін ашық сабақтар онкүндігінде, сыныптың пәнге деген уәжі мен сапа көрсеткішін мониторингілеуде, тәлімгермен бірлесе атқарған әдістемелік жұмыстар (оқушылардың танымдық-шығармашылық қабілетін арттыратын интеллектуалдық сайыстарға, ойын, марафондарға қатысу деңгейі, дарынды және уәжі төмен оқушылармен жүргізілетін жұмыс түрлері, мақала жазу /өз пәні бойынша кәсіби журналдарға/, әдістемелік өнімдер т.б) арқылы қол жеткізген нәтижелерінен көрінеді. Бұл іс әрекет оқу жылының аяғында жоспарға сай деңгейлік курсты бітірген педагогтардың отырысында мониторинг жасауға ұсынылады. Осы арқылы менторинг жұмысының сапалы және тиімділігіне талдау жасай отырып, мектеп бойынша менторинг жұмысының сапасы мен жетілдіретін тұстарын анықтап, келесі оқу жылының жоспарына енгізіледі.

Оқу-тәрбие үдерісінде тәлімгер мен тәлім алушы жас маманның арасында шынайы, сенімді, ортақ, қарым-қатынастың болуы сынды түйінді дағдылардың қалыптасу қажеттігіне де аса мән беріледі. Тәлімгердің басты қағидаты тәлім алушыны түзету емес, дамыту. Тәлімгер мен тәлім жас маманның арасындағы бірлескен жұмысқа нақты мақсат қоя отырып, соған жетудің жолдарын қарастыру, мүмкіндіктер мен мәселелерді шешу, оның тұлға ретінде өсуі, кәсіби дамуына қолдау көрсету сынды іс-әрекеттер жүргізіледі.

Сондықтан, мектепте жүйелі ұйымдастырылған менторинг жұмысы жас маманның кәсіби өсуіне ықпал ете отырып, өзіне деген сенімділігін қалыптастыруда зор ықпалын тигізеді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Педагогикалық жобалау: теориясы мен технологиясы. - Алматы: Дәуір, 2011. - 336 б.
2. Әлемдік педагогикалық ой сана. 10 томдық, Т.1-2. –Алматы: Таймас (Мәдени мұра), 2009. - 400 б.

РЕЗЮМЕ/RESUME

Согосбай Амантай

Общеобразовательный комплекс школа-детский сад №77,

Караганда, Республика Казахстан

ЭФФЕКТИВНОСТЬ МЕНТОРИНГА В РАЗВИТИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО МАСТЕРСТВА МОЛОДЫХ СПЕЦИАЛИСТОВ

В данной статье рассматривается актуальность и важность менторинга молодых специалистов в рамках обновленного содержания образования. Особое внимание уделяется эффективным методам работы с молодыми специалистами и улучшения качества работы наставника.

Ключевые слова: педагогический персонал, наставник, опыт, профессиональное образование, менторинг, информационные технологии.

Sogosby Amantai

General education complex school-kindergarten №77, Karaganda, Republic of Kazakhstan

**THE EFFECTIVENESS OF MENTORING IN THE DEVELOPMENT
OF PROFESSIONAL SKILLS OF YOUNG SPECIALISTS**

This article deals with the importance of mentoring of young specialists in updated content of education. The main attention is paid to effective methods of working with young specialists and improving the quality of the work of the mentor.

Keywords: pedagogical staff, mentor, optimism, professional education, mentoring, information technologies.

List of references:

1. Bakhisheva S.M. Pedagogicaly zhobalau: Theoriasy men technologyasy. - Almaty: Daur, 2011. - 336 b.
2. Alemdik pedagogicaly oi sana. 10 tomdyk, T.1-2. - Almaty: Taimas (Madeni mura), 2009. - 400 b.

УДК 821.161.1

Дедина Маргарита Сергеевна

dedina76@yandex.ru

Горно-Алтайский государственный университет,

Институт алтаистики им. С.С. Суразакова,

Горно-Алтайск, Российская Федерация, Республика Алтай

**РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ ТОПОСА ГОРНОГО АЛТАЯ В АЛТАЙСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ
II ПОЛОВИНЫ XX ВЕКА**

В статье рассматривается образ родной земли в творчестве алтайских писателей второй половины XX века. Объектом исследования стали произведения автобиографического характера, а также осмысление топоса Алтая с анализом схемы мифологического содержания.

Ключевые слова: алтайская литература, мифологема, топос, локальное пространство, Алтай.

В традиционной картине мира алтайцев одним из центральных символов-маркеров является мифологема «жер-суу» / «земля-вода». На основе трехчастного деления мира, когда верхний слой принадлежит небесным божествам, а нижний – представителям черной силы, средний мир населяют божества-духи определенной местности. Процесс актуализации мифологем в художественном творчестве происходит путем воздействия на писателя внешнего мира в процессе социализации, влияния на уровне подсознания коллективного бессознательного (К.Г.Юнг), размышлений над законами и закономерностями существования мира. Все эти механизмы хорошо просматриваются в литературном произведении, и мифопоэтический контекст расшифровывается через систему кодов, транслирующих мифологему через индивидуальное и субъективное восприятие и воспроизведение. «Чтобы открыть миф в художественном произведении, следует осознать, что магия мифа работает через мифологемы. Мифологема – первичная идея-форма мифологического образа. Она представляет собой проводник, направляющий энергию творческого слова в определенное русло. Сама же энергия может быть освобождена при помощи воображения. Активизировав воображение и пропустив его сквозь мифологемы, человек получает набор новых образов, формирующих его жизненный или художественный миф. Некорректным также являются попытки изучения мифологем как самостоятельных единиц, в отрыве друг от друга. Характер,

свойства и содержание любой из мифологем текста определяются свойствами всех остальных мифологем, входящих в текст, а также мифологическим содержанием самого текста» [Телегин, 2010, с.15].

В творчестве каждого писателя образ родной земли, часто связанный с хронотопом детства, становится постоянной темой. В ранней лирике Б. Укачина, А. Адарова, Л. Кокышева, к примеру, образ родного села, деревни, чабанской стоянки – места, где прошло детство, становится организующим стержнем художественной картины мира. На данном уровне характерно идеализирование, когда образ родины описывается как гармоничный, совершенный, светлый мир. В позднем творчестве многие писателя вновь обращаются к данному образу, который обретает философскую идею завершения циклического круга жизненного пути. Например, В стихотворении Б. Суркашева «Через «Чике-Таман», ставшего программным в его одноименном последнем прижизненном сборнике, лирический герой возвращается через перевал на свою малую родину старый Улегем (в настоящее время этого населенного пункта не существует), чтобы подвести жизненные итоги и осмыслить пройденный путь.

В творческом мире К. Телесова, известного алтайского прозаика и поэта, тема родной земли стала лейтмотивной. Пространственная организация всех его произведений связана с его родной деревней - Каспой. Это обусловлено, во-первых, тем, что он родился в Каспе и большую часть жизни он прожил именно здесь. Во-вторых, многие его произведения автобиографичны: герой рассказчик близок автору, многие герои имеют прототипы, локальное фоновое пространство узнаваемо.

В К.Ч. Телесов признанный прозаик, писал и лирические произведения. В его лирике зеркально отразились базовые философские концепты художественного мира писателя. Первый поэтический сборник писателя «Ак куулар» / «Белые лебеди» был издан в 1969 году. Сборник открывает стихотворение «Төрөл журтым» / «Родное село», посвященное его родине Каспе. Образ родного села у писателя непременно перекликается с образом детства.

Жаскы эрте кожонгло
Момондойтон кобылар.
Штаныс түрүп, бригададан
Бис жанатан кечүлер [Телесов, 1969, с.5]

Здесь писатель методом перечисления воссоздает ассоциативный ряд основных символов-маркеров, воссоздающих образ малой родины. Данный поток сознания лирического героя часто прерывается многоточием или авторскими философскими высказываниями. Этот же прием встречается во многих стихотворениях К. Телесова. К примеру, в лирическом произведении «Сары бүр тушта» он пишет:

Ээнзиреп калган агаштар.
Ундылып калган јаландар.
Сап ла сары јолдорым,
Алтын ошкош јолдорым,
Койым таппай ыйлагам,
Чакпылар јүктенип јүрөтөм...
Туку качан өскөн јер
Баш ла болгой бала јер [Телесов, 1969, с.8]
Осиротевшие деревья,
Забывшие долины,
Желтые дороги,
Словно золотые дороги,
Потеряв овец, я плакал,
Носил за плечами капканы...
Давно я здесь рос –
Будь благословенна земля детства
/ *Смысловой перевод наш – М.Д.*/

Он благословляет землю, которая отождествляется с ушедшим временем, временем его детства. Лирический герой воспринимает прошедшее время – время его детства – как некую особую планету с другим временным измерением, реальную и недостижимую.

... Јаланг болгон ол јурӯм
Јарыгын, јарыгын кайдайын!
Чечектий ару јаш тужым
Ыраагын, ыраагын кайдайын!
... Словно долина та жизнь,
Светлая, светлая!
Словно цветок чистое мое детство
Далеко, далеко!

Основу поэтического сборника составляют лирические зарисовки, основой которых является пейзажная лирика. Поэт с помощью традиционных метафорических символов пытается передать щемящее чувство тоски по родной земле, по ушедшему времени, необратимости жизни. Это чувство станет лейтмотивом многих его не только лирических, но и прозаических произведений. В основе художественного мира К. Телесова будет чистый мир ребенка, одинокого и беззащитного, но в то же время счастливого среди родных гор, долин и пыльных «желтых» дорог.

В середине XX века политическая доктрина, так сильно повлиявшая на сознание всего советского народа, наложила свой отпечаток и на творчество алтайских писателей. В рассказах раннего А. Адарова, Ч. Чунижекова, Б. Суракшева, к примеру, присутствует тематика торжества человека над природой, прорыв научно-технического прогресса в сфере управления природной стихией (так явно присутствовавшие в произведениях алтайских писателей первой половины XX века). В творчестве С. Суразакова понимание образа родной земли тесно связано с Алтаем как неким единым топонимическим субъектом. Стихотворение поэта «Туулардын ээзи» / «Хозяин гор», относящееся к ранней лирике писателя, давно ставшее хрестоматийным, отражает основные философские концепты литературы 50-х годов XX века. Центральный символ произведения – перевал, понимается как некий рубеж, середина пути, преодоление самой трудной ее части. Лирический герой восходит на перевал, как на некую вершину, с которой ему открываются новые дали, которые воспринимаются (пафос стихотворения напрямую на это указывает) как новые возможности, новые горизонты, новые впечатления, новые знания.

Бийик кырдын ажызына чыктым –
Бастыра Алтай мынанг көрүнөт.
Ба-таа, Алтайымнын јаражын! –
Сүүнип кыйгырар күүним келет.
Э-э-э-эй! [6. С. 29]
Перевал.
Гляжу с его вершины
На цветущие вокруг долины...
До чего ж красив Алтай мой милый!
Не сдержать мне радости своей.

В стихотворении одним из ключевых является образ Алтая. При этом в оригинале автором отмечено, что с перевала высокой горы, взошедший на нее лирический герой видит весь Алтай, не уточняя открывшийся перед ним пейзаж. В переводном варианте (переводчик Константин Козлов), этот образ представлен как цветущие долины.

В словаре символов долина означает жизнь, плодородие, возвращение, стада, проявление защищающего женского начала. В китайской символике долина – это инь, теневая сторона, а гора – ян, солнечная сторона. Интересно, что в переводном варианте с перевала перед лирическим героем открывается не гряда гор, характерная для символического наполнения Горного Алтая, а именно долина, противоположный горе символ. О масштабности видения можно судить по следующим строкам:

И кричу с горы я что есть силы:
– Э-э-эй!
И тотчас откликнулись мне дали –
Юг и запад, север и восток.
Сотни голосов мне отвечали,
Каждый голос – радости исток [7. С3].

В долине эха не бывает, но лирический герой на свой радостный возглас получает ответ со всех сторон света, что символизирует о том, что он не одинок, вся страна слились в едином порыве, все одинаково ощущают веяние нового счастливого времени. Лирический герой С. Суразакова молод, полон сил, энергии, он уже взошел на свой перевал и перед ним открыта светлая дорога.

Төрөл Алтайым, менинг жүрүмим!
Лиит бойымнын ырысту салымым!
Бастыра күчимле сеге болужып,
Узун жолло мен барадырым. [Чанкыр, С. 7]

В данном случае мотив пути репрезентирован в двух ракурсах: во-первых, передвижение лирического героя понимается как реальное путешествие по Алтаю, его восхищение величием и красотой природы, жажда новых открытий, предвкушение интересных встреч... Во-вторых, путь здесь понимается как жизненная дорога человека, полная трудностей и радостей, взлетов и падений, разочарований и вдохновения.

Бир тужунда арый берзем,
Бийик тууларынды көрүп аларым.
Жаражын танып, күчтүүн билип,
Ичкери катап омок барарым. [Чанкыр, С. 7]

Алтай в лирике С. Суразакова представлен и как панорамное топографическое пространство, и как субъект повествования, к которому обращается лирический герой, ведет с ним беседу.

Перевалил я много гор,
Рек перебрел я много.
Люблю, Алтай, я твой простор,
Люблю я гор отроги (Хозяин 29)

Художественное пространство лирики поэта включает два противоположных топоса родной земли, которая берет свои истоки в литературных традициях послереволюционной алтайской литературы, воспевавшей новую эпоху, время «пробуждения» от векового сна. По контрасту новая жизнь противопоставлялась старой, символом которой становилась темнота, холод, голод, унижения и т.д.; основным же литературным приемом становилась стилизация на фольклорные произведения и обращение к традиционной фольклорной и мифологической символике.

В стихотворении «В родном краю» С. Суразаков создает величественный образ нового Алтая, наполненного солнечным светом:

Только раз на коне быстроногом
Я проехал из края в край
По твоим поднебесным дорогам,
Мой весенний, родной Алтай [7. С. 11].

Образ весеннего Алтая связан с воспеванием нового счастливого времени, ассоциативно связанного в фольклорной традиции с восхождением солнца, пробуждением природы, с надеждой на возрождение и начало нового периода в жизни родного народа. В переводном варианте меняется семантическое наполнение стихотворения, отсылая нас к фольклорным обрядовым ситуациям, позволяющим расшифровать текст таким образом, что мотив движения здесь можно связать с обрядом инициации, когда мальчик, единожды оседлав и проехав на коне, переходит в иной социальный статус. Обращение к мифологической символике способствует углублению семантического содержания контекста: о величии и возвышенности Алтая свидетельствуют, к примеру, образ поднебесных дорог.

Основным источником творческого дарования и духовного озарения для лирического героя С. Суразакова становится сила и благословение родной земли. В данном стихотворении это обобщенный образ Алтая, понимаемое как некий возвышенный и священный источник мудрости, величия, силы и вдохновения.

Ты таким озарил меня светом,
Силой жизни взбодрил такой,
Что навек вдохновенье поэта
Завладело отныне мной [7. С.12].

Эта мысль лейтмотивом пронзает не только данное произведение, но и все творчество С. Суразакова в целом.

Уже в 1960-е годы в алтайской литературе на первый план выходит понимание взаимосвязанности и взаимозависимости человека и природы, мотивы трепетного и бережного отношения к окружающей среде, которые в 1980-е годы выливаются в тревожную экологическую тематику («Горные духи» Б.Укачина, «Аба жыштын балазы» Д. Каинчина и др.).

Мифологема Алтай в творчестве алтайских писателей представлена через традиционную мифологическую и топонимическую символику: гора, река, дерево. Символом-маркером Алтай становится и гора Белуха, и река Катунь, священные для алтайцев, кроме этого целебные родники, вершины гор, духи и хранители отдельных топосов, родовые тотемы и т.д. Кроме этого, существует ряд традиционных фольклорно-мифологических мотивов, генетически связанных с образом Алтая, оказывающие влияние и на организацию художественной картины мира, и на философское кодирование с последующей расшифровкой замысла писателя.

Особенно интересны на уровне мифологизации романы А. Адарова. Действие в них разворачивается в нескольких локальных сферах, наложенных друг на друга в пределах одного топоса – Алтай, который представлен коллажным набором локусов: «Бу Кадын талайдын он жарадында оозы тапчы, баштары элбек, кенг өзөктөр. Онон ары Аркыт, Ак Кем, Кадын бажы, Чибит Чанкыр, Чуйдын ак кары кайылбас ыйыктары, онон ары калха монгол, Эжен-Кыдат, Буурыл-Токой Алтай. Телелердин журтаган тергизи озодо ондо олгон эмей. Оноор кижы билбес кыска жол бар. Ол Ак-Кемнинг бажыла тудуш.

Шибелү, Чийнелү, Төмөчөн, Төб-Турган, Тандрярык, Алакалу. Эки өзөктин ортозында Сары Кобы. Мында, Кадынга мендеген мөнүн суунын жарадында, айдуулда жүрген литвин Арунас Тифелистин туразы» («На противоположном берегу Катуня находятся низины, проход в которые крайне затруднен, но их территория обширна. Далее расположен Аркыт, Ак Кем, белые вершины гор Чуйской долины, истоки Катуня, Голубой Чибит, за ними земля калха монголов, Китай, Гоби Алтай. Государство теле находилось прежде именно там. Туда есть неведомая для людей узкая дорога. Она неким образом связана с вершинами Ак Кема. [Текст] / Шибелу, Чийнелу, Төмөчөн, Төб-Турган, Тандрярык, Алакалу. Посреди двух долин находится Сары кобы. Здесь на берегу серебристой Катуня выстроен дом ссыльного литвина Арунаса Тифелиса) [1. С. 587]. Центральным здесь становится локус Тандрярыка - на его исключительное значение нарочито небрежно несколько раз в тексте указал нам сам писатель. Во-первых, локальное пространство Тандрярыка актуализирует мифологический топос «своей» земли с единым центром, воплощенным в семантике мировой оси с наличием всего комплекса символов, среди которых в романах основным становится гора Ыч Сумер (так алтайцы называют Белуху): «Күүлеген, күзүреген, жалтыраган, жарыган жаан телекей кайда-да ыракта арып калган. Мында тыш, амыр, эбуре жажыл туулар <...> Бу бийиктерде жангыс ла кудайла куучындажар керек. Ару санаалар, ару амадулар. Теректү бажы Кадын Бажы Ыч Сүмерле тудуш. Мында ок Танжарык бажы, улу сындар, ороон-чороон тайгалар. Тенгеринин чанкырыла биригип калган» [Текст] / «Гудящий, шумящий, яркий, блестящий мир остался где-то далеко. Здесь тишина, покой, вокруг зеленые горы <...>. На этих высотах можно разговаривать только с Богом. Чистые мысли, чистые цели. Вершина Теректу една с истоками Катуня и с Уч-Сумером (Белухой). Здесь же находятся и вершины Тандрярыка, величественные горы, первозданные леса. Они слиты с голубизной небес» [2. С. 117]. Во-вторых, в романе упоминается, что свою картину «Хан-Алтай» Г. И. Гуркин писал именно в Тандрярыке, тогда, как известно, что эта картина презентует мифологизированный образ Алтая, и на ней нет изображения конкретного топоса – это художественный коллаж зарисовок художника, сделанных во время путешествия по Алтаю.

Семантическое значение названия местности отсылает нас к традиционной символике, характерной для алтайской литературы 20-30 гг. XX века. Можно предположить, что топонимика Тандрярыка - дань ушедшему веку, однако события, о которых повествуется в романе, транслируют историю Тандрярыка, существующего с древних времен.

Все сюжетные линии, все герои романа незримой нитью стянуты с локусом Тандрярыка. Если географические границы этого топоса остаются незыблемыми, то его пространство расширяется в диахроническом и метафизическом планах наличием ирреального параллельного мира.

Мифологизации топоса Тандярыка способствует ряд преданий и легенд: здесь в покое прах Наиры, древнетюркской принцессы, на которую поразительным образом похожа Нарита, жена Мирзабека. «Ол Танҗарык кайкамчылу јер. Калынҗурт болгон јер. Каан кижининҗ тергези болгон дежет. Тенҗек кара корымнын алдында кара айгыр минген, канҗазында алтан кылыш тагынган баатыр кыстын сооҗи. Энеҗинин ады Наира эмес, Нарита не. Корымда јаткан кыс та энеҗинин толынтазы, та энеҗ онын толынтазы. Энеҗ алтай кижи эмес, адазы туку Чан јеринен, Китадаҗ, Јылу талайдын јанынаҗ. Энези кавказтын кижизи. Олордын тазылын мен билбесим. Је та кандый да јебрен колбу бар» [Текст] / «Загадочное место Тандярык. Когда-то здесь было большое поселение. Говорят, что здесь стоял шатер каана. Под черной насыпью кургана покоится прах девушки-воина, восседавшей на черном жеребце, на тороках носившей золотое копье. Имя твоей матери не Наира, а Нарита. Та девушка, которая лежит в кургане воплощение твоей матери или твоя мать ее воплощение. Твоя мать не была алтайкой, ее отец из Китая, с берегов Теплого моря. Мать ее с Кавказа. Их родословную я не знаю. Но есть какая-то древняя связь»[Текст] / - рассказывает Мирзабек сыну Айасу [2. С. 121].

Картина мира романов А.Адарова являет собой мифологизированное пространство Алтая, разделенное на множество локальных топосов, основными среди которых стали локусы дома и Тандярыка – места, воплотившего в себе архетип «своего» малого пространства со всем комплексом мифологических символов-маркеров. Писатель моделирует пространственную архитектуру своих произведений, актуализируя систему аллюзий, связанных с мифологизацией Алтая. Здесь и сакральные захоронения шаманов, древние курганы, хранящие тайны прошедших веков, в том числе и образ принцессы Укока, представленной в романе «Благословенный Алтай...» как неприкаянная блуждающая душа, жаждущая покоя и умиротворения (сегодня она уводит молодых в свой мир, «иной» и вечный). Предметом размышлений писателя становится судьба конкретного человека, отдельно взятой личности. Его герой не капля в море-океане истории, он не песчинка в бесконечном бытии человеческого существования как у К. Телесова («Катунь весной»). Герои А. Адарова самоценны – это политические изгои, люди, которых отвергло общество, что характерно, живущие в «своем» пространстве, которое ими создано (дом М. Атаганова) или предначертано «свыше» (домик Э. Яприна в Чанкырлу или стойбище в Тандярыке для Акбалы). И Э. Яприн, и М.Атаганов – были осуждены по 58 статье как «враги народа» и «отбыли наказание», Акбала, фигура неоднозначная и мифологизированная, вернулась на родину после многолетних скитаний на «чужой стороне». Аллюзии мотивов, отсылающих к мифу о вечном возвращении, который становится доминантой романов, поддерживают ощущение незыблемости человеческого существования, смыслом которого по мысли писателя является сохранение своих «корней», ментальности и веры в себя и свою судьбу.

В новейшей алтайской литературе образ Алтая сохраняет религиозно-мистическое содержание, наполняется духовно-нравственным смыслом для воздействия на экологическое, морально-этическое воспитание нового поколения алтайского народа. В последнем десятилетии здесь наблюдается тенденция немифологических веяний. Формирование многозначности этого топонима осуществляется за счет актуализации в текстах семантических компонентов, входящих в структуру мифологемы Сакрального Алтая.

Список использованных источников:

1. Киндикова Н.М. Алтайская литература в контексте тюркоязычных литератур Сибири. - Горно-Алтайск, 2001. -365 с.
2. Будь человеком, человек! //Б.Укачин На мой взгляд. -Барнаул: Алтайское книжн. изд-во, 1996. - 192.

ТҮЙІНДЕМЕ/RESUME

Мargarita Сергеевна Дедина

**Таулы Алтай мемлекеттік университеті, С.С. Суразаков атындағы
алтайтану институты, Таулы Алтай қаласы, Ресей Федерациясы, Алтай Республикасы
XX ҒАСЫРДЫҢ ІІ ЖАРТЫСЫНДАҒЫ АЛТАЙ ӘДЕБИЕТІНДЕГІ
ТАУЛЫ АЛТАЙ ТОПОСЫНЫҢ ҚАЙТА САРАЛАНУЫ**

Мақалада XX ғасырдың ІІ жартысындағы Алтай жазушыларының шығармашылығындағы туған жер образы қарастырылады. Зерттеу нысанасына автобиографиялық сипаттағы шығармалар алынып, мифологиялық мазмұндағы Алтай топостары схемалық талдаумен қайта сараланады.

Кілтті сөздер: алтай әдебиеті, мифология, топос, жергілікті кеңістік, Алтай.

Dedina Margarita

Gorno-Altai state university,

Institute of Altaic studies. S.S.Surazakova,

Gorno-Altai s., the Russian Federation, the Republic of Altai

UPDATING MYTHS "NATIVE LAND" IN THE ALTAI LITERATURE

OF THE SECOND HALF OF THE TWENTIETH CENTURY

The article considers the image of the native land of the Altai in the works of writers of the second half of the twentieth century. The prose autobiographical, as well as an understanding of the topos of childhood.

Keywords: Altai literature, myth, topos, local space, Altai.

List of references:

1. Kindikova N.M. Altaiskaya literature v kontekste turkoyazychnyx literature Sibiri. - Gorno-Altai, 2001. -365 s.
2. Bud shelovekom, shelovek! //B.Ukacin, Na moi vzglyad –Barnaul: Altaiskoe knizhnoe izdatelstvo 1996. - 192.

УДК 80

Киндикова Альбина Викторовна

akindikova@mail.ru

Горно-Алтайский государственный университет,

Горно-Алтайск, Российская Федерация, Республика Алтай

ЗАРОЖДЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ПУБЛИЦИСТИКИ ГОРНОГО АЛТАЯ

В статье рассматриваются вопросы о публицистике, вызывающие споры между учеными и журналистами. Ясно одно, как верно отмечает автор, что публицистика обращается всегда к общественному мнению. Исходя из этого глубоко и научно проанализированы зарождение и развитие публицистики Горного Алтая.

Ключевые слова: Горно Алтайская публицистика, духовный мир, литература, очерк, творчество, культурно-исторический очерк.

Вопрос о публицистике вызывает споры между учеными и журналистами. По этой проблеме появляются интересные суждения на страницах периодической печати. Известный книговед и библиограф, русский просветитель Н.А.Рубакин писал: «Публицистика – это...печатное слово человека, принимающего близко к сердцу интересы своего времени... Это отзвук текущей жизни в душе писателя» [1, 275]. Надо согласиться, что это определение довольно верно обозначает само назначение публицистики.

Прохоров Е.П. в своей работе «Искусство публицистики: Размышления и разборы» дает, на наш взгляд, самое правдивое объяснение публицистики. По его мнению, «публицистика - такая область писательского дела, которая самым непосредственным образом выходит на процессы социального управления, непосредственного вмешательства в дела общества» [2, 24].

Публицистика оказывает влияние на все составляющие духовного мира личности и ее поведения. Она, прежде всего, обращается к общественному мнению, будоражит умы и сердца.

Многие публицисты осознают, что они работают в особой творческой манере. Подчеркнуто остро об этом пишет Е.Богат, утверждая, что публицистика требует от своих творцов «совершенно иного типа мышления», чтобы читатель мог видеть мир целостно, объемно, во многих измерениях. Отсюда и характеристика: «Публицистика – это и художественная проза, и философия, и социология, и научная фантастика..» [3, 459-460].

Поэтому, когда в произведениях звучит голос современности, прочитывается «злоба дня», ставятся и решаются вопросы, волнующие общественное мнение, то такие произведения можно с уверенностью назвать публицистическими. Публицистичность проявляется также как вторжение «духа времени», как открытость автора произведения для вопросов дня. Писатель ставит актуальные проблемы в своем творчестве, и это проявляется, прежде всего, в авторских размышлениях, в достоверности передачи мысли, философских обобщениях. И всегда, какого бы рода произведение не было, будь то очерк, статья, воспоминание, дневник, письмо и т.д., публицистичность выходит на «поверхность» в открытом проявлении авторской позиции, обращенности ко дню сегодняшнему и к современному читателю.

Итак, главный признак публицистики – актуальность, наличие обобщения, политическое освещение фактов, а метод – «сочетание мышления понятиями и образами». Профессор Е.Лазебник, исследовавший проблемы публицистического мастерства, решительно отрицает возможность создавать публицистическое произведение, не прибегая к художественному образу [4, 16].

Другие исследователи В.Дубовик и В.Жарко дают следующее определение: «Публицистика в нашем понимании – это такой вид творчества, который оперативно исследует актуальные проблемы, явления и процессы современной общественной жизни и характерной особенностью которого является политическая страстность и художественная образность, острота и яркость изложения, а главным специальным назначением – формирование общественного мнения современников, активное воздействие на разум, чувства и поведение читателя (слушателя, зрителя), побуждение его к целеустремленному, убежденному действию. Целостный анализ исторических ситуаций, полное отражение той ситуации, которая сложилась вокруг темы, рассмотрение ее во всех планах, на всех срезах. Здесь отношения и экономические, и социальные, и нравственные, все вместе – это и есть публицистический подход, публицистическое видение мира» [5, 37]. Это определение, как нам кажется, приемлемо, но неудовлетворительно, ибо оно игнорирует специфику и публицистики, и литературы.

Сегодня нам интересно узнать, как доходили до народа обращенные к нему статьи писателей, какие художественные средства были использованы авторами, что заставляло братья писателей за перо.

В произведениях первых алтайских писателей М.В. Чевалкова, И.М. Штыгашева, Г.И. Чорос-Гуркина встречаются статьи, очерки публицистического характера. Алтайская публицистика неразрывно связана с процессами, происходящими в общественной жизни. Приход писателей в литературу в той или иной мере начинался с публицистических произведений. Здесь следует особо отметить успех ведущего жанра публицистики-очерка, который был и остается самым распространенным жанром в национальной публицистике. У национальной очерковой литературы богатые традиции и большой опыт, и это используют в своем творчестве публицисты. Рассмотрим в связи с этим рассвет публицистики в алтайском литературоведении.

1872 году в Казани выходит в свет произведение М.В. Чевалкова «Поучительные статьи в стихах на алтайском языке», вслед за ним появляется «Поучительные статьи в стихах и прозе на алтайском языке» (1881). Можно сказать, что это первые шаги М.Чевалкова в публицистике. 1884 году появляется произведение И. Штыгашева «Путешествие алтайца в Киев, Москву и ее окрестности», а в 1885 году «Поступление в училище и продолжение учения шорца (алтайца)

Ивана Матвеевича Штыгашева». Первое произведение написано в жанре путевого очерка, а второе, по мнению исследователя алтайской литературы Н.М. Киндиковой «в жанре автобиографического очерка. Свидетельством этому служит не только повествование о собственной жизни, но и окружающих его людей, о встречах в пути» [6, 51].

В наследии известного алтайского художника Г.И. Чорос-Гуркина встречаются «газетные статьи и очерки, ..., дневники и письма» [7, 3-9]. Жанр его произведений «Алтай. (Плач алтайца на чужбине)» (1907), «Алтай и Катунь» (1915), «Озеро Кара-Кол» (1917), «Алтай» (1918) определялся сначала как эссе (Б. Бедюров), затем как очерк, и, наконец, как стихотворение в прозе (В.Эдоков).

Первые публицистические произведения вышеназванных алтайских писателей способствовали формированию сознания нового человека, показывали его отношение к окружающему миру.

Поэзия и публицистика – вот два крыла, поднимавшие литературу той поры до подлинных высот. Поэзия, насыщенная публицистикой, публицистика, согретая поэтическим ощущением времени. Статьи и очерки тех лет возвращают нас назад. К публицистическому слову писатели обращались не только для того, чтобы запечатлеть незабываемое, но и вести прямой разговор с читателем, от которого зависел исход событий. Публицисты не были равны по таланту и политическому темпераменту, но все писали о главном, стремились в меру своих сил рассказать правду о своем времени. Например, в 20-е г.г. в журнале «Жизнь национальностей» появлялись интересные и нужные статьи Л.А. Сарысеп-Конзычакова: «К выделению ойратов в автономную область», «Культурно-исторический очерк об алтайцах», «Брачное и семейное право у алтайцев» и т.д. Уже в 20-30-х г.г. алтайская публицистика стремилась уловить и запечатлеть перелом жизни в очерках.

Однако подлинный рассвет публицистического очерка приходился на начало 30-х годов. Активно в эти годы работал П. Кучияк. Его произведения впечатляли широтой охвата жизненного материала, разнообразием затрагиваемых в ней тем и проблем. Писатель всегда стремился к показу действительности. Время требовало от него глубже вникать в «психологию факта», в богатую и разностороннюю духовную жизнь героя. Но у публицистов 30-х годов были и свои трудности, была неполнота в изображении жизненных явлений. Публицистика запечатлела грандиозность строительного размаха, темпы развития, этапы коллективизации, но ей не хватало проблемности. В этом смысле она уступает публицистике военных лет.

В период Великой Отечественной войны публицистика пополнилась живыми рассказами о военных событиях, о героях-тружениках, о героях-фронтовиках. На первое место выдвинулись открытые письма, статьи, листовки, памфлеты, фельетоны, очерки, дневники с фронта. Богата и разнообразна публицистика военных лет, высоки ее гражданские и художественные достоинства. Она искренна, честна и правдива. Героизм публицистов носил массовый характер и был естественным проявлением патриотических чувств нашего народа. Очерки и статьи военных лет носили документальный характер.

В 40-50 годы в алтайской литературе активно работали J. Бедюров, Ч. Енчинов, Ч. Чунижеков, С. Суразаков, А. Саруева, И. Тантыев, Т. Озочинев и многие другие. Они понимали свою задачу и действительно писали «историю современности». «Из листов фронтового дневника» J.Т.Бедюрова читаем «Дорогие друзья, боевые товарищи...Если вы любите Родину..., то бейте фашистов беспощадно, без жалости, без страха...Мы победим, ибо живет и будет жить наш великий народ». Бедюров стремился отразить чаяния и ожидания сражающегося народа, его помыслы и чувства, к нему взывал за помощью. В такие минуты голос писателя звучал с особой силой, так как главной темой становилась тема Родины. «Усиление национально-патриотических мотивов способствовало повышению эмоционального накала в публицистике военных лет и придало ей ярко выраженный политический и лирический характер» [8, 480].

В последующий период развития публицистики большое место отводится образу нашего современника. Писатели отчетливо видели те жгучие проблемы, которые выдвигала жизнь. И характеры героев раскрывают психологическую сторону этой проблемы. В частности, они нашли отражение в публикациях С.С. Суразакова, И.В. Шодоева, А.О. Адарова, Л.В. Кокышева, Э.М. Палкина, К.Ч. Телесева, Б.У. Укачина и других.

Публицистика Бориса Укачина, которая и на сегодняшний день не потеряла своей остроты и злободневности, к сожалению, остается малоисследованной в алтайском литературоведении. Забегая вперед, скажем, что почти все произведения Укачина насквозь публицистичны в хорошем смысле слова. Публицистичность заключается не только и не столько в том, что он пишет о современной ему жизни. Главное в том, что Б. Укачин, чутко прислушивавшийся к жизни, улавливает новые назревшие вопросы, с полемической заостренностью ставит их и дает страстно-художественное решение.

Он автор многочисленных содержательных статей, очерков, заметок, речей, фельетонов на самые различные темы. Проработав в областной (республиканской-А.К.) газете «Алтайдын чолмоны» (а в то время многие писатели выступали как публицисты, были редакторами газет и журналов), он приобщился и пристрастился к жанрам публицистики. Хотя в редакции он работал недолго, но всю жизнь связывал с периодической печатью. Для него образцом подражания был А.М. Горький, который в печатном слове всегда видел силу, призванную способствовать изменению общества и человека. Характерно в этом отношении признание писателя, относящееся к 1930 году: «Лично я никогда не чувствовал и не чувствую себя «исключительно литератором»; всю жизнь занимался - в той или иной области - общественной деятельностью и до сего дня не утратил тяготения к ней» [9, 12]. Отмечая успехи публицистов в этом направлении он писал: «Никогда еще искусство слова не служило так усердно и так успешно делу познания жизни...» [9, 186].

Будучи уже известным писателем, Укачин продолжает выступать на страницах газет и журналов по вопросам языка, культуры, литературы, искусства, т.е. по всем важным проблемам развития общества. Глубокая по своему содержанию публицистика Укачина является живой, яркой и доходчивой по форме, впечатляет широтой охвата жизненного материала. Социальность мышления писателя, его склонность к детерминированию характера и поведения любого человека социальной реальностью, а также общественно-политическая, философская, эстетическая и этическая позиция ясно проявляются в его творчестве.

Проблема ответственности за состояние экологических проблем широко рассматривается в публицистике Б. Укачина. Он с болью в сердце пишет о плачевных последствиях, которые связаны с питьевой водой, оскудением природы во многих районах республики, об устрашающих фактах рубки леса и т. д. Авторский гнев в статьях «Алтын-Коль: час до беды», «Спешите делать добрые дела», «Алтын тазылды айландыра оролгон сурактар» (Проблемы связанные вокруг золотого корня) направлен против безответственности, бесхозяйственности, расточительства, бездумной погони за сиюминутными, часто мнимыми выгодами, которые влекут за собой горькие разочарования и огромные народнохозяйственные потери.

В статье «Алтын-Коль: час до беды» автор пишет, что одной из глобальных экологических проблем мирового масштаба на сегодняшний день является вопрос о питьевой воде, состояние которого дошло до опасной грани. Укачин призывает народ задуматься о судьбе телесского озера.

Способность познавать и жалеть природу, людей, разглядеть и почувствовать нечто социально важное и нравственно поучительное для каждого человека вообще - все это является одним из главных отличительных качеств Укачина - публициста. Именно с беспокойства, с настойчивого поиска правды и появляется в его публицистике положительный герой, в роли которого часто выступает сам автор.

Укачин убежден, что природе нашего края угрожает опасность. И исходит она, по его мнению, от бездушного отношения человека к окружающей среде, которая отучила многих людей мыслить, растоптала законы нравственности.

В статье автор возмущен также порубками леса на берегу озера. Святым деревом на Алтае считают кедр. На территории нашей республики остались жалкие крохи его. «Но вместо того, чтобы использовать кедровники прижизненно, брать от них то, чего не возьмешь от других деревьев, ими затыкают дыры в порубочных планах. Кедр рубить выгодно, он очень куботурист. Другого подхода к лесу наши леспромхозы не знают, и знать не хотят. Для них кубометр – святая святых » [10, 60]. Вот оно, отношение к тайге. Вот так и уничтожается природная красота многих озер и лесов.

Публицистика Укачина не просто информирует, а всесторонне и глубоко отображает действительность. В своих выступлениях он постоянно борется за сохранение природных богатств родного края, который страдает от небрежного использования его людьми. В

подтверждение этому можно назвать статью «Алтын тазылды айландыра оролгон сурактар» (Вопросы поставленные вокруг золотого корня). Здесь автор размышляет о наболевших проблемах, поражающих глубиной и точностью. Население вслед за наживой уничтожает богатство Горного Алтая: мумие, золотой корень, кедровые шишки исчезают на глазах. Народ потерял истинное лицо, понятия нравственный долг и чувства исчерпаны. Укачин призывает воспитывать молодежь так, чтобы она с первых шагов научилась жить не только ради своего удовольствия, но и ради окружающих ибо «завтра тоже будет завтра, как вчера было свое вчера».

Выступления писателя-публициста в защиту родной природы продиктованы жизнью. И эти жизненные проблемы заставили Укачина сказать слово против тех, кому неинтересна земля, природа.

Б.Укачин поднимает немало конкретных вопросов, которые решаются по-разному. Ему нужно выйти на прямой разговор с читателями о тех проблемах, которые его занимали.

Большое внимание Укачин обращает на нравственные проблемы, призывая развивать в каждом человеке именно человека. К таким проблемам и относится его статья «Будь человеком, человек!». Автор опирается на действительные факты. Наблюдая за подростками, он невольно задается вопросом: откуда хулиганство и жестокость, равнодушие и привычка, где наше уважение к себе и другим, совестливость и человеческое достоинство? «Не слишком ли мы часто робеем перед хамством и жестокостью, трусливо закрывая глаза, постепенно и молчаливо привыкая и соглашаясь? Сегодня позволим растоптать маленькому хулиганишке игрушки детей, травя и оскорбляя их неустойчивые души; завтра равнодушно пройдем мимо обиды, наносимой «братьям нашим меньшим». Не дойдем ли до такого момента, что и сам человек-властелин потеряет свое высокое имя?...» [11, 92].

Актуальность данной статьи определяется четкой позицией автора, умением правильно и своевременно выдвинуть проблему.

В творчестве Б.Укачина со всей остротой и сложностью встает проблема исчезновения, «размывания» многих нравственных категорий и ценностей. Для него был характерен подчас мучительный поиск устойчивых, «вечных» нравственных основ жизни человека. Поэтому внимание к глубинным нравственным процессам в человеческом подсознании сочеталось в его очерках, статьях с необыкновенно острым ощущением взаимосвязи человека с каким-то непосредственно не осязаемым, но активно влияющими на его жизнь началами бытия. Таким образом, Укачин вырастает в оригинального публициста.

Многие публицистические выступления Укачина, появившиеся в прошлом, написаны как будто в наши дни, они современны, актуальны, действенны.

В разделе «Будь человеком, человек» (1975) статьи написаны как бы из разных материалов, но поражают своей цельностью. В них чувствуется свободное изложение материала, эмоциональный накал, активное проявление авторской личности. Укачин призывает сохранять человечность в любых ситуациях.

«На мой взгляд» (1996) включает выступления, воспоминания, интервью, статьи разных лет, в которых содержатся и автографические сведения, и круг интересов Укачина, его мировоззренческие основы и т.д. В частности, высказываясь по вопросам предназначения родного языка, писатель подчеркивает, что «разговор о языке, тем более о родном языке, всегда волнует и трогает меня. С того самого дня, как я осознал себя не просто человеком, а алтайцем, алтай-кижи и не просто алтай-кижи, а одним из стихотворцев своего численностью небольшого народа, судьба и дальнейшее развитие языка, на котором я пишу и ежедневно общаюсь, мыслю, несу свое скромное слово родному народу-стали моей первой песней, постоянной и душевной болью моей, заботой и живой тревогой. Ибо язык - есть наше прошлое, настоящее и будущее. Более того, он фундамент родной культуры, начало духовного мира и познания» [11, 45].

Думается, что «впустив себя», свои рассуждения, воспоминания, переживания в эту книгу, Б.Укачин не загородил собой своих героев. Он сделал повествование глубоко личным, завоевав доверие своих читателей. Говоря о личностном «я», надо заметить, что большая публицистика всегда пронизана личностным авторским отношением. Мысль, рассуждения автора, его личность составляют основу публицистики Укачина.

Автора глубоко волнует проблема народа. В местной газете «Звезда Алтая» он так и признается: «Меня беспокоит не судьба всех народов, а тревожит судьба малочисленных народов. И эта тревога в душе все растет, растет и превращается в огромную кровоточащую

рану. А какое будет завтра? Выживет ли твой народ, всего лишь одна горсточка, среди многочисленных, многомиллионных народов? Не исчезнет ли он с лица земли?» [12].

Б.Укачин подчеркнул одну из важных особенностей писательской публицистики – ее связь с другими жанрами литературы. Так было у многих художников слова: статья и очерк предшествовали известным повестям, рассказам и, можно сказать, подготовили их появление. Многие статьи и очерки Укачина предназначаются для газет. Он свободно рассуждает, напоминает, рассказывает.

Б.Укачин – публицист размышляющий и заставляющий размышлять читателя о будущем своего родного края, об экологии, о сегодняшнем национальном менталитете и т.д.

Такая разносторонняя деятельность Б.Укачина в дальнейшем весьма благотворно отразилась на его художественном творчестве.

Список использованных источников:

3. Канторович В. Литература и социология. –Москва: Советский писатель, 1984. -400 с.
4. Прохоров Е.П. Искусство публицистики: Размышления и разборы. –Москва: Советский писатель, 1984. -357 с.
5. Богат Е. Уроки. –Москва: Советский писатель, 1982. -510 с.
6. Лазебник Е.И мысли, и эмоции // Советская печать, 1965.- № 8.-С.16.
7. Дубовик В.И., Жарко В.Т. Современные исследования о публицистике // Вестник Московского университета, 1968. -№ 2. -С.37.
8. Киндикова Н.М. Алтайская литература в контексте тюркоязычных литератур Сибири. - Горно-Алтайск, 2001. -365 с.
9. Эдоков В.И. Г.И. Чорос-Гуркин и алтайская художественная культура хх века // Материалы по истории и культуре Республики Алтай. - Горно-Алтайск, 1994. -С.3-9.
10. Публицистика периода ВОВ и первых послевоенных лет /Сост. Ю.Н. Афанасьева. - Москва: Советская Россия, 1985. -480 с.
11. Горький М. Преображение мира. – Москва: Советская Россия, 1980. -400 с.
12. Алтын-Коль: час до беды //Б.Укачин На мой взгляд... -Барнаул: Алтайское книжное издательство, 1996. -160 с.
13. Будь человеком, человек! //Б. Укачин На мой взгляд. -Барнаул: Алтайское книжн. изд-во, 1996. - 192.
14. Звезда Алтая, 1999.- 14 август.

ТУЙИНДЕМЕ/RESUME

Альбина Викторовна Киндикова

**Таулы Алтай мемлекеттік университеті, Таулы Алтай қаласы, Ресей Федерациясы,
Алтай Республикасы**

ТАУЛЫ АЛТАЙ КӨСЕМСӨЗІНІҢ ТУУЫ МЕН ДАМУЫ

Мақалада журналистер мен ғылымдар арасында талас тудырып келеі жатқан Таулы Алтай көсемсөзі туралы мәселе қарастырылады. Автор атап көрсеткендей бір нәрсе анық, көсемсөз әрқашан қоғамдық пікірге тәуелді. Осыдан келіп, Таулы Алтай көсемсөзінің тууы мен қалыптасуы ғылыми терең талданған.

Кілтті сөздер: Таулы Алтай көсемсөзі, рухани әлем, әдебиет, очерк, шығармашылық, мәдени-тарихи очерк.

Kindikova Albina

Gorno-Altai state university,

Gorno-Altai s., the Russian Federation, the Republic of Altai

GORNO-ALTAISK S., THE RUSSIAN FEDERATION, THE REPUBLIC OF ALTAI

In the article are considered questions about the publicity, the splintering of the messages and the journalists. It is as if the author is explicitly denying the fact that publicism is constantly being circulated by the public. The source of this scandal and research has been examined by the severity and advent of publicity of the Gorno Alta.

Keywords: Gorno Altayskaya publicism, spiritual world, literature, essay, creativity, culturally-historical essay.

List of references:

3. Katorovi4 V. Literatura i socialogiya. –Moskva: Sovetskii. pisatel, 1984. -400 s.
4. Proxorov E.P. Iskusstvo publickctiki: Razmychleniya i razbory. –Moskva: Sovetskii. pisatel, 1984. -357 s.
5. Bogat E. Uroki. Moskva: Sovetskii. pisatel,–1982. -510 s.
6. Lazebik E.I. Mysli i emocii //, Moskva: Sovetskii. pisatel'1965.- № 8.-s.16.
7. Dubovik V.I., Zharko V.T. Sovremennye issledovanya o publicisike // Vestnik Moskovskogo universiteta,1968. -№ 2. -s.37.
8. Kindikova N.M. Altaiskaya literature v kontekste turkoyazychnyx literature Sibiri. - Gorno-Altaysk, 2001. -365s.
9. Edokon V.I. G.I. Coros-Gurkin i altaiskaya xudozhestvennaya kultura культура xx veka // Materialy po istorii i kulture Respubliki Altai. - Gorno-Altaysk, 1994. -s.3-9.
10. Publicistika perioda VOV I pervyx poslevoennyx let /Sost. U.N.Afanaseva. -Moskva: Sovetskaya Rossiya, 1985. -480 c.
11. Gorkii M. Preobrazhenie mira. – Moskva: Sovetskaya Rossiya,1980. -400 c.
12. Altyn-Kol': cas do bedy //B. Ukacin Na moi vzglyad –Barnaul: Altaiskoe knizhnoe izdatel'stvo, 1996. -160 c.
13. Bud shelovekom, shelovek! //B. Ukacin, Na moi vzglyad –Barnaul: Altaiskoe knizhnoe izdatel'stvo 1996. - 192.
15. Zvezd Altaya, 1999.- 14 avgust.

ӘОК 81.366

Құрманғазы Зәкірұлы Сембиев

Салтанат Сураган

«Болашақ» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы

ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ САН ЕСІМ СӨЗЖАСАМЫНЫҢ ЖАСАЛУ ЖОЛДАРЫ

Аталған мақалада сөзжасамның сөз таптарынан жасалу жолдары, оның ішінде сан есімнің сөзжасамы туралы айтылған. Қазақ тіліндегі сан есім сөздердің сөзжасам жүйесі ерте қалыптасқаны, өзіндік сөзжасамдық бірліктері мен ерекшеліктері нақты мысалдар арқылы түсіндірілген.

Сан есімнің сөзжасамды бірліктеріне сан атаулары және сөзжасамдық жұрнақтардың жататыны сөз етілді. Сөзжасамның негізгі сөз және қосымшалар қызметін атқаратыны қарастырылған.

Кілтті сөздер: сөзжасам, сан есім сөзжасамы, сөзжасамдық мағына, сөзжасамдық тізбек, негізгі сөз.

Қазақ тіл білімінде сөзжасам саласы соңғы жылдары ғана зерттеу нысанына айналған жас сала ретінде танылады. Алғашқы еңбек 1989 жылы «Қазіргі қазақ тілінің сөзжасам жүйесі» деген атпен жарық көрді [1]. Бұл сала әрі пән ретінде ғылыми-теориялық, әдіснамалық негіздері толығымен дәлелденіп көрсетілді.

Қай тіл болмасын оның қалыптасу тарихы, негіздемесі бары анық. Сол секілді қазақ тілі де ғасырлар бойы дамып, қазіргі таңда барлық қажеттілікті өтей алатын қазақ халқының ұлттық тілі дәрежесіне жетті. Бұл – әрине, сонау түркі дәуірі кезінен бастау алатынына ешкімнің пікір таластығын туғыза қоймайтын ақиқат. Бір дыбысты, бір буынды сөзден болып, қазіргі кезде көп дыбысты әрі көп буынды тілге айналып отыр. Осы заңдылықтардың бәрін зерттейтін сала - сөзжасам. Сондықтан қазақ тіл біліміндегі сөзжасам басқа да барлық салалармен тығыз

байланыста болып отыр. Сан атаулары - өте көне заманнан келе жатқан сөздер, оларды барлық көне жазба ескерткіштерден кездестіреміз. Екінші бір мәселе – сан есімдердің атаулары түркі тілдеріне басым көпшілігінде ортақ болып келуіне орай зерттеуші: «Сондықтан қазақ тілі лексикасы тарихи тұрғыдан туыстас түркі тілдерімен, ескі жазба ескерткіштерімен, тіл дамуындағы әртүрлі тілдік деңгейлердегі тарихи сілемдермен салыстырылып, диахронды түрде талдауды қажет етеді» [2, 35] - деген пікірі өте орынды.

Сан есім сөзжасамында тілдегі сөзжасамдық тәсілдердің біразы қолданылады, бірақ бәрі емес. Мысалы, сан есімде семантикалық тәсіл қолданылмайды, синтетикалық тәсіл де өнімсіз, ал сөзжасамның аналитикалық тәсілі сан есім сөзжасамында негізгі қызмет атқарады.

Сан есімнің сөзжасамдық бірліктерінің қызметі белгілі заңдылықтарға негізделген. Сан есімнің синтетикалық тәсіл арқылы жасалуы белгілі қосымшалар байланысты. Сөзжасам қосымшаларының қолданылуының тілде өзіндік заңдылығы қалыптасқан. Сан есім жұрнақтары басқа сөз табына жалғанбайды, тек қана сан есім сөздерге ғана жалғанады. Басқа сөз таптарының қосымшалары аясында тұйықталмайтын болса, сан есімде оның сөзжасамдық қосымшалары оның өз аясынан шықпайды, яғни басқа сөзге жалғанбайды дегенді білдіреді. Сан есім қосымшалары жаңа сан атауларын жасай алмайды, тек сандық атауларды түрлендіріп, оған түрлі мағына жасайды. Мәселен: Нақыпберді өзінің үшінші бітіріп, енді төртіншіге баратындығымен қоса, Құлахметтің де алдағы күзде біріншіге баратындығын айтты (Т.Н.). Осындағы үшінші, төртінші, бірінші деген сан есімдердің құрамындағы -нші, -інші жұрнағы реттік сан есімдер жасайды, яғни ол – сан есімнің бір семантикалық тобының жұрнағы болып тұр. Мұндағы осы сөздерге негіз болып тұрған сан атауларынан басқа сандық ұғым, атау жұмсалған. Негіз сөздің сандық ұғымының үстіне реттік мағына қосылған сан есімнің сөзжасамдық жұрнақтары мағынаны түрлендіруші жұрнақтары.

Сан есімнің түрлі мағыналық топтарын жасауға басқа сөз таптарының көрсеткіштері де атсалысады. Бұл құбылыста тіл заңдылығымен негізгі орын алмағанымен тілде бар құбылыс. Тілдік бірліктердің өз қызметінен басқа да түрлі қызмет атқаруы кездесіп отыратын жағдай. Сан есімнің мағыналық топтарының жасалуында біраз орын алады. Айталық: Жасы сол кезде қырықтарды алқымдаған, сақалды, мұртты кісі еді (С.М.). Жасы отыздардағы қыр мұрынның астына жоқталап мұрт қойған – сіріңке қара жігіт (Ж. Жұмақанов). Мұндағы қырықтар, отыздар деген болжалдық семантикалық тобының жасалуына зат есімнің көптік жалғауы қатысып тұр. Сандық атаулардың негізгі жасалу жолы аналитикалық тәсілмен байланысты болғандықтан, бұл тәсіл арқылы сан есімдердің жасалуының өзіндік жолы, тіркесу реті, модельдері бар. «Сан атауларын бір-бірімен тіркестіретін морфемалар, жалғастырушы қосымшалар тілде жоқ » делінген. Сан есімінің жасалуы таза аналитикалық тәсілге жататындықтан, сан есім сөзжасамының аналитикалық түрінде сөзжасамға қатынасатын сыңарлардың орын тәртібінің маңызы өте көп. Мәселен, он бір, он бес, отыз алты, елу сегіз, отыу тоғыз т.б. Осы сандық ұғымды білдіру үшін сыңарлардың осы орны сақталуымаңызды. Олардың орнын ауыстыруға болмайды.

Сонда сан есім кез келген сандардың бір-бірімен тіркесуі арқылы жасалмайтындықтан, қалыптасқан белгілі заңдылық өмір сүреді. Ол заңдылық бойынша тілімізде сан атаулының қайсысының қалай тіркесуі қалыптасқан. Оны күрделі сандардың тіркесуі үлгілерінен көруге болады. Сан есім де сөзжасамдық үлгілер баршылық. Мысалы, ондық пен бірлік аралас сөзжасамдық үлгілері. Мысалы, ондық пен бірлік аралас сандардың жасалу үлгісімен жүздіктердің үлгісін салыстырып қарайық. Ондық пен бірлік түріндегі үлгі арқылы жасалады да, мағына сыңарлардың мағынасының қосындысынан туады: отыз бес, қырық жеті, елу алты т.б. келтіруге болады.

Сан есім сөзжасамдық үлгілері күрделі сан атауларының жасалуын көрсетеді, ал сан есім мағыналық топтары да аналитикалық тәсіл арқылы жасалады, бірақ мұнда сыңарлардың тек қана сан есім болуы міндетті емес, өйткені оған басқа сөз табы, яғни шылаулар қатысады. Айталық: Оның құны көп болса, 10-15 сом (С.М.).

Нақтылы сандық атаулардың жасалуына қатысатын бірліктер тек қана сан есімдер бола алады. Сол есімнің мағыналық топтарының жасалуына сан есімнің өз көрсеткіштерімен қатар басқа сөз таптарының кейбір көрсеткіштері де белсенді қатысады алады. Сан есім мағыналық топтарының жасалуына кез келген қосымша қатыса алмайды. Ондай қызметке араласатын қосымшалардың түрлері де, саны да белгілі болады.

Жоғарыда сан есім сөзжасам жүйесіне берілген сипаттамалардан сан есім сөзжасамының басқа сөз таптарының сөзжасамымен салыстырғанда өзіндік ерекшелігі молдығы байқалады. Оларды жинақтай келгенде, төмендегі ерекшеліктерді көрсету қажет. Ол ерекшеліктердің бірі – сан есімнің сөз тудырушы, сандық ұғым жасаушы жұрнақтарының жоқтығы болып табылады.

Сан есім құрамында кездесетін, көне қосымшалардың жағдайы өзгешерек. Олар: -ыз/-із/сегіз, тоғыз -ты/ -ті/ алты, жеті. Бұл морфемалардың этимологиясы белгісіз. Қосымша сөзде кездесетін тілдік бірлік бірақ ол басқа сандарда қайталанбайды. Ал сан есім сөздердің құрамында кездесетін басқа жымдасқан морфемалардың түрі негізгі белгілі сөзге барып тіреледі. Бұл заңды, сан есім сөзжасамының негізгі - синтетикалық тәсіл емес, аналитикалық тәсіл [3, 175].

Сан есімдер өзінің ішкі мүмкіндігі арқылы ғана байып, толығып, басқа сөз табының қатысын керек е қылмайды. Мұндай ерекшелік басқа сөз таптарында кездеспейді. Сан есімнің жекелеген қосымшалары тек сан есімдерге ғана жалғанады және басқа сөз таптарына жалғанбайды, яғни мұнда негіз сөз тек сан есім ғана болуға міндетті. Бұл жағдай да сан есім сөзжасамының өз ішінде тұйықталуын туғызады, басқаша айтқанда, сан есім сөзжасамы өз аясында қалады. Бұл да - сан есім сөзжасамының бір ерекшелігі болып табылады.

Сан есім сөзжасамында тағы бір ерекшелік өзіне назар аударады. Сан есім сөзжасамындағы негізгі үлгілер мен тәсілдер қазір өз қызметін тұйықтаған, өте пассивтенген, олар тілді сан атаулары арқылы қазір күнделікті толықтырып отырған үлгілер мен тәсілдер емес. Анығырақ айтсақ, сан есім сөзжасамының үлгілері мен тәсілдері бір кездері өте белсенді қызмет атқарып тілдегі сан атауларын жасаған және тілімізге орыс тілінен миллион, миллиард, триллион сияқты сан атаулары енген, олардың тіркесімен көптеген сан атауларын жасауда сан есім сөзжасамының тәсілдерімен үлгілері қызмет атқарған. Бірақ сан есім сөзжасамының тәсілдері мен үлгілері қазір жаңа сан атауларын жасап, тілге жаңа сан қосып, үздіксіз қызмет етіп отырған деген емес. Сондықтан да сан есім құрамы басқа сөз таптарымен салыстырғанда, тұрақты деп айтуға болмайды. Айтылған жағдайдалар сан есім сөзжасамының өзіндік ерекшелігін танытады. Сандық ұғымдарды білдіретін сөздер басқа ешбір халықтың тілінен кемде-кем еместігін айқын көрсетіп тұр.

Қазақ тілінде миллионға дейін күрделі сан атаулары жасалған, сан есімді сөз табы дәрежесіне көтеретінтерде – осы күрделі сан атаулары. Бірақ олар санаттан тыс қалып, сөздіктерде көрінбей жүргені бар. Сан есім атауларынан сөздікте небәрі жиырма шақты дара сандардың атаулары ғана берілген.

Сонымен сан есім сөзжасам жүйесінде екі тәсіл арқылы жасалады. Олар: аналитикалық және синтетикалық тәсілдер. Аналитикалық тәсіл сан есім сөзжасамының ең негізгі тәсілі болып табылады. Аналитикалық тәсіл сан есім сөзжасамында негізгі тәсіл болып саналатын себебі, сан есімнің нағыз сандық атауларының бәрі дерлік аналитикалық тәсіл арқылы жасалғандықтан. Тіліміздегі сандық ұғымдар тек бірлік ондық жүз, мың, миллион, миллиард деген дара сандармен ғана шектеліп қоймайды, олар ең көп сандық ұғымдар - осы сандар араласып келген, күрделі сандық ұғымдар. Олардың саны қандай көп болса, түрлері, құрамдары сондай алуан түрлі бола береді. Сондықтан тілде күрделі сандық ұғымды білдіру үшін, аналитикалық тәсілдің тіркестіру түрі көп қолданылған. Мұндай тәсіл бойынша бір сан атауымен екінші сан атауы тіркесіп, үшінші бір күрделі сандық ұғымды білдірген. Мысалы: он+бес, жүз+алпыс, жүз+қырық+үш дегендер.

Мұндағы құрамы он және бес деген сандардан тұратын күрделі сандық ұғымды білдіру үшін, он және бес саны тіркесіп, он бес деген күрделі есептік сан жасалған. Бұл ондық пен бірлік аралас сандардың тобына жатады. Ал жүз алпыс деген есептік сан жүздік пен алпыс санының қосындысынан тұратын сан ұғымды білдіріп тұр. Жүз қырық үш саны бұдан да көрі күрделірек мұнда жүздік, ондық, бірлік қатысқан. Күрделі сан атаулары екі түрлі жолмен жасалады:

1) Бір сан мен екінші сан қосылып, оның қосындысынан үшінші сан атауы жасалады: он+бір = он бір = сексен+тоғыз= сексен тоғыз, мың+сегіз = мың сегіз т.б.

2) жүздік мыңдық миллион атаулары көбейту арқылы жасалады: Мұнда бір сан мен екінші сан көбейтіледі. Мысалы, екі x жүз = екі жүз, бес x мың = бес мың, тоғыз x жүз = тоғыз жүз, он бес x мың = он бес мың т.б. мысал келтіруге болады.

Осындай екі жолмен тілдегі он бір санынан бастап, миллион, миллиардқа дейінгі сан атаулары жасалған.

Аналитикалық тәсіл сан есімінің семантикалық топтарын жасауға да қатыса береді. Мәселен: жүзге тарта, мың шамалы, жеті-сегіз т.б. бірақ онда аналитикалық онша өнімді емес, кейбір мағыналық топтарда ғана ол қызмет атқарады, бірақ оның мағынаға әсері де дәл есептік сандарға емес, өйткені онда нағыз сан атаулары жасалмайды, негізгі сандық ұғымға түрлі қосымша мағына қосылады.

Сан есімнің синтетикалық тәсіл арқылы жасалуы өнімсіз, өйткені сан есімде сөзжасам қосымшалары өте аз кездеседі.

Сан есім сөзжасамының бұл ерекшелігі өте ертеде қалыптасқан. Алайда бірлі жарым сандардың құрамында жекелеген қосымша кездеседі. Бірлік сандардың атауындағы –ты/-ті, –ыз/-із морфемаларының алты, жеті, сегіз, тоғыз сандарында қайталанып тұрғанына қарап, олардың осы сандарды жасаушы қосымша санау бар және бірге осы сандардың жасалуына негіз болып тұрған түбір алпыс, жетпіс, сексен, тоқсан сандарының жасалуына да негіз болып тұр.

Сөзжасам теориясы бойынша қашан да негізгі сөздің мағынасы кем болуға тиісті. Төртеу, жетеу, сөздерінің мағынасы осы теорияны растап, оған сай келіп тұр.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазіргі қазақ тілінің сөзжасам жүйесі. – Алматы: Ғылым, 1989. – 368 б.
2. Манкеева Ж.А. Қазақ тіліндегі этномәдени атаулардың танымдық негіздері. – Алматы: Жібек жолы, 2008. – 356 б.
3. Салқынбай А. Қазақ тілі сөзжасамы. – Алматы: Қазақ университеті, 2003.– 271 б.

РЕЗЮМЕ/RESUME

**Сембиев Курмангазы Закирович
Сураган Салтанат**

**Академия «Болашак», Караганда, Республика Казахстан
ПУТИ СОЗДАНИЕ ЧИСЛИТЕЛЬНЫХ СЛОВООБРАЗОВАНИИ
В КАЗАХСКОМ ЯЗЫКЕ**

В данной статье рассматриваются пути создания словообразования частей речи, а, именно, числительных. На основе конкретных примеров приведено, что числительные словообразования существуют с древних времен, и своеобразные особенности словообразовательных единиц имеют особые значения.

Проанализированы словообразовательные единицы числительных, а также относящиеся к ним словообразовательные суффиксы. Рассмотрены деятельности словообразования в основных идополнительных слов.

Ключевые слова: словообразование, словообразование числительное, словообразованные значение, словообразовательный каталог, основное слова.

**Sembiev Kurmangazy
Suragan Saltanat**

**Academy “Bolashak”, Karaganda, Republic of Kazakhstan
WAYS CREATION OF NUMERICAL WORD-FORMATION
IN KAZAKH LANGUAGE**

In this article, we consider ways of creating the word-formation of parts of speech, and, specifically, numerals. On the basis of concrete examples, it is shown that numerative word formations exist from ancient times, and peculiar features of word-formation units have special significance.

The word-formation units of numerals, as well as the word-formative suffixes related to them, are analyzed. The activities of word formation in basic and words are considered.

Keywords: word formation, word formation numerative, word-form value, word-formative catalog, basic words.

List of references:

1. Kazirgi kazak tilinin sozzhasam zhuiesi.–Almaty: Galym, 1989. – 368 b.
2. Mankeeva Zh.A. Kazakh tiltndegi etnomadeni ataulardyn tanymdyk negizderi.– Almaty: Zhzhibek zholy, 2008. – 356 b.
3. Salkynbai A.Kazakh tili sozzhasamy. – Almaty: Kazakh universiteti, 2003.– 271 b.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МАҒЛҰМАТ

Амантай Согосбай, Жалпы білім беретін №77 мектеп-балабақша кешені, директордың ғылыми әдістемелік жұмыстар жөніндегі орынбасары, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Маргарита Сергеевна Дедина, Таулы Алтай мемлекеттік университетінің доценті, филология ғылымдарының кандидаты, С.С.Суразакова атындағы алтайтану институты, Таулы Алтай қаласы, Ресей Федерациясы, Алтай Республикасы;

Альбина Викторовна Киндикова, Таулы Алтай мемлекеттік университеті, шығыстану және алтай филологиясы кафедрасының доценті, филология ғылымдарының кандидаты, Таулы Алтай қаласы, Ресей Федерациясы, Алтай Республикасы;

Құрманғазы Зәкірұлы Сембиев, филология ғылымдарының кандидаты, профессор, «Болашак» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Салтанат Сураган, «Болашак» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

СВЕДЕНИЕ ОБ АВТОРАХ

Амантай Согысбай, Общеобразовательный комплекс школа-детский сад №77, заместитель директора по научно-методической работе, Караганда, Республика Казахстан;

Дедина Маргарита Сергеевна, кандидат филологических наук, доцент Горно-Алтайского государственного университета, Институт Алтайстики С.С.Суразакова, Горно-Алтайск, Российская Федерация, Республика Алтай;

Киндикова Альбина Викторовна, кандидат филологических наук, доцент кафедры алтайской филологии и востоковедения Горно-Алтайского государственного университета, Горно-Алтайск, Российская Федерация, Республика Алтай;

Сембиев Курмангазы Закирович, кандидат филологических наук, профессор, Академия «Болашак», Караганда, Республика Казахстан;

Сураган Салтанат, Академия «Болашак», Караганда, Республика Казахстан;

INFORMATION ABOUT AUTHORS

Amantay Sogysbay, General-school complex №77, deputy director on science-methodical work, Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Dedina Margarita, candidate of philological sciences, associate professor of the Gorno-Altaysk state university, Institute of Altaistics S.S.Surazakova, Gorno-Altaysk, Russian Federation, Republic of Altai;

Kyndikova Albina, candidate of philological sciences, associate professor of Altai philology and vostokovedeniya Gorno-Altaysk state university, Gorno-Altaysk, Russian Federation, Republic of Altai;

Sembiev Kurmangazy, Candidate of Philology, Professor, Academy «Bolashak», Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Suraghan Saltanat, Academy «Bolashak», Karaganda, Republic of Kazakhstan;

V
РАЗДЕЛ

Мазмұны	Оглавление	Contents	
Козина В.В., Елеуханова С.В., Джумабеков Д.А. К ВОПРОСУ О СОСТОЯНИИ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ В ГОРОДАХ ЦЕНТРАЛЬНОГО КАЗАХСТАНА В СОВЕТСКИЙ ПЕРИОД.....			152
Рыспекова Б.Т. ПРОЦЕСС ФОРМИРОВАНИЯ И ИЗМЕНЕНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ СТРУКТУРЫ НАСЕЛЕНИЯ ЦЕНТРАЛЬНОГО РЕГИОНА.....			156
Диканбаева С.А. ПОЛИТИЧЕСКИЙ ДИСКУРС СОВЕТСКОГО ОБЩЕСТВА ПЕРИОДА ГУЛАГА.....			162
Кульпеисова Т.С. ОТЛИЧИЕ И СХОДСТВО ПОНЯТИЙ «ЗНАК», «СИМВОЛ» И «СОЦИАЛЬНЫЙ СИМВОЛИЗМ».....			169
Жумасултанова Г.А. ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ МЕЖЭТНИЧЕСКОГО И МЕЖКОНФЕССИОНАЛЬНОГО СОГЛАСИЯ В КАЗАХСТАНЕ В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННОГО СОЦИОГУМАНИТАРНОГО ОБРАЗОВАНИЯ.....			173
Авторлар туралы мағлұмат – Сведения об авторах – Information about authors.....			178

Г Г
У У
М М
А А
Н Н
И И
Т Т
А А
Р Р
Л Н
Ы Ы
Қ Е

Ғ Н
Ы А
Л У
Ы К
М И
Д
А
Р

Козина Валерия Викторовна
Lera2019@rambler.ru
Елеуханова Светлана Викторовна
Джумабеков Джамбул Азмуханович
Карагандинский государственный университет им. академика Е.А. Букетова,
Караганды, Республика Казахстан

К ВОПРОСУ О СОСТОЯНИИ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ В ГОРОДАХ ЦЕНТРАЛЬНОГО КАЗАХСТАНА В СОВЕТСКИЙ ПЕРИОД

Авторы статьи повествуют о состоянии здравоохранения в городах Центрального Казахстана в советский период (1960-1970-е годы), которое развивалось как составная часть здравоохранения Советского Союза. Целенаправленно и планомерно шёл бурный рост медицинских учреждений разного уровня, медицинских кадров. Лечебно-профилактическая помощь населению проводилась на началах общедоступности и бесплатности. Процессы улучшения здоровья населения Центрального Казахстана при общей позитивной динамике, были не вполне устойчивы и имели значительные колебания. Недостатки советской медицины стали очевидными в 1970-е годы, когда был осуществлен отход от её полного государственного регулирования. В современных условиях независимости Казахстана, когда сложилась иная социально-экономическая и политическая обстановка в стране, для выработки качественно новой стратегии планирования и реализации крупных программ в области здравоохранения, исторический опыт с учетом как положительных, так и негативных сторон, может оказаться востребованным.

Ключевые слова: здравоохранение, Центральный Казахстан, советский период, медицинские учреждения, медицинские кадры, охрана материнства и детства педиатрическая служба, терапевтическая служба.

Актуальность изучения состояния здравоохранения людей в любой период истории не вызывает сомнений, так как определяющими в жизни каждого человека являются проблемы здоровья. Изучение этих насущных проблем в советский период имеет непреходящее значение, так как опыт, достижения советской медицины, так же, как и её недостатки, несут в своей сути много уроков, усвоив которые можно избежать ошибок, способствуя, таким образом, развитию этой жизнеобразующей отрасли в современный период.

Источниковой базой для изучения состояния здравоохранения в городах Центрального Казахстана в 1960-1970 – е годы являются документы и материалы, сосредоточенные в фондах Государственного архива Карагандинской области (ГАКО). Это – приказы, инструкции, указания Министерства здравоохранения СССР по лечебно-профилактической помощи населению Карагандинской области, по вопросам работы медицинских учреждений региона и переписка горздравотдела с Министерством здравоохранения Казахской ССР; протоколы совещаний медицинского совета, санитарно-эпидемиологического совета (ф. 30, оп. 2), документы Карагандинского облздравотдела; протоколы городских лечебных конференций (ф. 664, оп. 1); протоколы заседаний исполнительного комитета Карагандинской области (ф. 18, оп. 1).

Толчок к развитию медицинского обслуживания населения в регионе был дан в связи с принятием в 1969 г. «Основ законодательства СССР и союзных республик о здравоохранении» и Закона Казахской ССР «О здравоохранении». Документы закрепили принципы и формы медицинской помощи населению – бесплатность, общедоступность, квалифицированность, профилактическая направленность, охрана материнства и детства, санитарно-противоэпидемическая служба и т. д. Законодательством были предусмотрены меры по дальнейшему улучшению здравоохранения с целью повышения качества медицинской помощи и более полного обеспечения населения всеми её видами.

Таким образом, система здравоохранения в Центральном Казахстане в советский период развивалась как составная часть здравоохранения Советского Союза, его развитие было

целенаправленным и планомерным. Лечебно-профилактическая помощь населению проводилась на началах общедоступности и бесплатности. О поступательном росте медицинских учреждений свидетельствуют многочисленные архивные документы, статистические отчеты областного и городских отделов здравоохранения.

В городах Караганде, Темиртау, Дзезказгане, Балхаше, Абае, Шахтинске, увеличивалось число медицинских учреждений разного уровня, шло определенное нарастание материально-технической базы, действовала система централизованного обеспечения лекарственными препаратами, медицинским оборудованием, инвентарем, планомерно повышалась квалификация медицинских работников.

Всего за период с 1955 по 1975 гг. в Центральном Казахстане были построены 50 объектов здравоохранения на 2940 мест и 8200 поликлинических учреждений для приёма больных. Сеть медицинских учреждений была ориентирована преимущественно на стационарную помощь. До 1980 г. было построено амбулаторно-поликлинических учреждений на 12 тыс. посещений в смену, больниц на 7 тыс. коек. Количественный рост медицинских учреждений региона обеспечивался увеличением финансирования. Так, в 1961 г. на содержание медицинских учреждений г. Караганды было отпущено 10 млн. руб., в 1965 г. – 15 млн. руб., в 1969 г. – 19 млн. руб., 1975 г. – 22 млн. руб. [1, 31-40].

Впечатляют и количественные показатели роста медицинских кадров. Так, если в 1940 г. в Центральном Казахстане насчитывалось всего 232 врача, то в 1970 г. - 4670 врачей. Количество врачей в регионе за 30 лет выросло более, чем в 20 раз. И если в 1940 г. Центральный регион республики находился на последнем месте по их количеству, то в начале 1970 гг. вышел на первое место, по сравнению с другими регионами Казахстана [1,15]. Такого быстрого роста медицинских кадров не было ни в одном другом регионе.

В середине 1970-х годов совершенствовалась охрана материнства и детства. В Советском Союзе специальное законодательство предусматривало охрану труда женщины, особенно в период беременности. С 23 ноября 1955 г. было отменено запрещение абортов, в результате чего резко сократились заболеваемость и смертность женщин от внебольничных, так называемых «криминальных» абортов [2, 425]. К сожалению, не во всех промышленных городах имелись женские консультации, роддома и т.д. Известно, что в г. Дзезказгане родильный дом начал работать только в 1959 году. До этого времени все женское население обслуживал только один врач-гинеколог. Мы не располагаем статистикой, какова была смертность женщин от криминальных абортов, лишь архивные документы свидетельствуют об озабоченности руководства области этим положением. Так, в годовом отчёте «О состоянии акушерско-гинекологической помощи в Карагандинской области за 1963 г.» говорится: «Уделяется внимание борьбе с абортами, везде проводятся лекции и беседы, имеются витрины противозачаточных средств» [3]. Облздравотдел проводил конкурсы на лучшую женскую консультацию. Во всех городах Центрального Казахстана учёт беременных вёлся по единой схеме, стала практиковаться ранняя диспансеризация беременных, в народе это называлось «ложиться на сохранение» [4]. Ширилась сеть родильных домов. Так, в 1938 г. в г.Караганде открылся первый типовой родильный дом на 60 коек, в 1955 г. второй – на 60 коек, в 1957 г. третий – на 60 коек [5, 3].

Вместе с тем, смертность женщин во время родов была не редким явлением. Врачи рассказывали об этом часто в кругу семьи и друзей. Об этом есть немало устных свидетельств жителей региона тех лет. К сожалению, статистика смертности женщин во время родов в городах Центрального Казахстана нами не была обнаружена, но то, что ситуация эта была характерная для всего Советского Союза, свидетельствуют изменения в трудовом законодательстве и принятие ряда постановлений по охране материнства. Так, с 26 марта 1956 г. дополнительный оплачиваемый отпуск женщинам (работницам и служащим) в связи с родами был увеличен с 70 до 112 календарных дней [5]. В случае рождения двух и более детей или при осложнённых родах послеродовой отпуск увеличивался до 70 дней. Государственным бюджетом были предусмотрены ассигнования на выплату пособий матерям и на лечение детей. Размеры этих ассигнований постоянно росли: в 1975 г. по сравнению с 1940 г. они увеличились в 14 раз; расходы на обслуживание детей в яслях, садах, пионерских лагерях и других учреждениях внешкольной работы с детьми - более чем в 13 раз [4].

По советскому трудовому законодательству беременные женщины не привлекались к сверхурочным и ночным работам, а при необходимости переводились на более лёгкий труд. Государственным бюджетом были предусмотрены ассигнования на выплату пособий матерям и на лечение детей.

13 июля 1957 г. правительством было принято постановление о прекращении применения женского труда на подземных работах в горнодобывающей и угольной промышленности и на строительстве подземных сооружений [5, 2]. Но это постановление плохо выполнялось в Карагандинском угольном бассейне, где на начало 1959 г. на подземных работах оставалось более 4,8 тыс. женщин [6, 119]. Только в начале 1960-х годов прекратилось использование на этих участках женского труда.

В результате предпринятых шагов по улучшению женского здоровья, патронажа беременных, родовспоможения, гибель женщин в родильных домах региона сократилась. В отчете Карагандинского Облздравотдела говорится о том, что смертность женщин при родах «стала чрезвычайно редким явлением (0,07 на 1000 родов)». В этом же документе названы и основные причины смертности: кровотечения, разрывы матки, эклампсия, сепсис. Каждый случай разбирался на медицинском совете города, анализировался в горздраве и облздраве [3].

В годовых отчётах, перспективных планах развития здравоохранения региона, огромное значение уделялось детям. Охрана детства была выделена приоритетным направлением развития здравоохранения, что свидетельствовало о серьезной озабоченности государства демографической ситуацией в стране и регионе. Заботу о здоровье детей осуществляли детские лечебно-профилактические учреждения: больницы, поликлиники, детские отделения общих больниц, санатории, ясли-сады, отделения школьной гигиены санитарно-эпидемиологических станций.

Большое внимание уделялось развитию педиатрической службы, приближению ее не только к месту жительства, но и месту учебы. Детские поликлиники и больницы существовали отдельно от взрослых. Все дети в обязательном порядке были охвачены рентгенологическим обследованием, лабораторными исследованиями и осмотром врачей узких специальностей. В школах ученики проходили ежегодные медосмотры, флюорографию.

Это имело свои позитивные результаты. К 1960-м годам резко сократилась младенческая смертность. Число умерших в расчете на 1000 детей в возрасте 0-4 года уменьшилось до 15 промилле, то есть, почти в 6 раз, по сравнению с 1939 г.; в возрасте 5-9 лет – до 1,6 промилле, или почти в 5 раз.

Несомненным переломом, определившим резкий подъем физиотерапии в области, послужила организация в 1962 г. Карагандинского научно-медицинского общества врачей терапевтов. Благодаря их деятельности шире стало использоваться санаторно-курортное лечение, в этих целях были задействованы курортные ресурсы Центрального Казахстана - грязи озера Карасор, железистые воды источника Жосалы, радиоактивные источники Шалгия. Появилась возможность поправить здоровье и во всеобъединенных здравницах. Так, только в 1965 г. на курортах Крыма, Кавказа, Прибалтики и Урала отдохнули и поправили здоровье 5580 карагандинцев, причём 2549 путёвок были предоставлены бесплатно [7, л. 17].

В 1970-е годы в регионе началась специализация терапевтической службы по профилям, были открыты терапевтические отделения в областных и городских клинических больницах в городах Караганде, Темиртау, Шахтинске, Сарани, Абае.

Улучшение материального положения населения и успехи советской медицины способствовали тому, что в 1950 -1970-х годах в Казахстане, согласно официальной статистики, заметно снизилась смертность населения в Центрально-казахстанском регионе – почти в три раза, коэффициент смертности стал равен 7,3 промилле. В 1965 г. смертность населения по сравнению с 1960 г. снизилась с 6,5 до 5,8 умерших на 1000 человек. Среди союзных республик Казахстан имел самый низкий уровень смертности.

Вместе с тем, это относительно благоприятное положение сохранилось недолго. В 1970-х годах начался эксперимент по усилению экономической самостоятельности органов и учреждений здравоохранения – то есть, произошел отход от традиционной советской медицины – от ее чисто бюджетного варианта и полностью государственного регулирования. Финансирование здравоохранения стало осуществляться по остаточному принципу. Здравоохранение стали включать в сферу обслуживания, внимание административно-управленческого аппарата к охране здоровья людей снизилось. Совершенно упускались из виду загрязнение промышленными и радиоактивными отходами среды обитания, недостаточными были мероприятия, связанные с профилактикой заболеваемости. Поэтому процессы улучшения здоровья населения Центрального Казахстана при общей позитивной динамике, были не вполне

устойчивы и имели значительные колебания. Наиболее отчетливо эта тенденция проявила себя в отношении производственного травматизма и профессионально обусловленной заболеваемости, принципиального снижения которых в абсолютных показателях добиться не удалось. На промышленных предприятиях они по-прежнему превышали допустимые нормы.

Международное совещание в Алма-Ате в 1978 г. под эгидой Всемирной Организации Здравоохранения (ВОЗ) признало организацию первичной медико-санитарной помощи в СССР, её принципы, как одну из лучших в мире. Через 26 лет после краха Советского Союза мы понимаем, что несмотря на все проблемы, система здравоохранения нуждалась скорее в шлифовке, чем в кардинальной реформе. Этот опыт истории может быть использован и в наше время.

Список использованных источников:

1. Государственный архив Карагандинской области (ГАКО) Ф.1п.Оп.41.Д.74
2. Указ Президиума Верховного Совета СССР от 23.11.1955 об отмене запрещения абортов // Ведомости Верховного Совета СССР. - 1955. - № 22 - С. 58
3. ГАКО. Ф. 18. Оп. 1. Д. 5.
4. ГАКО. Ф. 30. Оп. 1. Д. 8.
5. ГАКО. Ф.15.Оп. 3Д.115.
6. ГАКО. Ф. 664. Оп. 1. Д. 6.
7. ГАКО.Ф. 865 Оп.1Д. 10.

ТҮЙІНДЕМЕ/ RESUME

**Валерия Викторовна Козина
Светлана Викторовна Елеуханова
Жамбыл Азмуханұлы Жұмабеков**

**Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті
Қарағанды, Қазақстан Республикасы**

**КЕҢЕСТІК ДӘУІРДЕГІ ОРТАЛЫҚ ҚАЗАҚСТАН ҚАЛАЛАРЫНДАҒЫ
ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУ ЖАҒДАЙЫ ТУРАЛЫ МӘСЕЛЕСІНЕ**

Мақала авторлары Кеңес Одағының денсаулық сақтауының құрамдас бөлігі ретінде дамыған Орталық Қазақстанның қалаларындағы кеңестік дәуірдегі (1960-1970 жж.) денсаулық сақтау жағдайы туралы баяндайды. Мақсатты және жоспарлы түрде әртүрлі деңгейдегі медициналық мекемелердің, медицина кадрлардың шұғыл өсімі жүріп жатты. Халыққа емдеу, алдын алу көмектері қолжетімді және тегін түрде көрсетілді. Орталық Қазақстан халқының денсаулығының жақсару үдерісі жалпы позитивті динамикада болғанымен, толық тұрақты болмады және ауқымды өзгерістер болды. Кеңестік медицинаның кемшіліктері 1970 жылдары мемлекеттік реттеуден кету барысында анық байқалды. Қазіргі жағдайда, Қазақстанның тәуелсіздік жағдайында елде басқа әлеуметтік-экономикалық және саяси жағдай қалыптасқанда, денсаулық сақтау саласында ірі бағдарламаларды жоспарлау мен жүзеге асырудың жаңа стратегияларын қалыптастыру үшін тарихи тәжірибе қажет болуы мүмкін.

Кілтті сөздер: денсаулық сақтау, Орталық Қазақстан, кеңестік кезең, медициналық мекеме, медициналық қызметкерлер, балалар денсаулығы және балалар педиатрия қызметі, терапевтік қызметтер.

**KozinaValeriya
Yeleukhanova Svetlana
Jumabekov Dzhambul**

**Karaganda State University of E.A. Buketov, Karaganda, Republic of Kazakhstan
TO THE ISSUE OF HEALTH CONDITIONS IN CITIES OF CENTRAL KAZAKHSTAN
IN THE SOVIET PERIOD**

The authors of the article narrate about the state of health care in the cities of Central Kazakhstan during the Soviet period (the 1960-1970th years), which developed as an integral part of the health of the Soviet Union. There was purposefully and systematically a rapid growth of medical institutions of different levels, medical personnel. Medical and preventive care for the population was

carried out on the basis of general availability and free of charge. The processes of improving the health of the population of Central Kazakhstan with the overall positive dynamics were not completely stable and had significant fluctuations. The shortcomings of Soviet medicine became evident in the 1970s, when a departure from its complete state regulation was implemented. In modern conditions, in the conditions of Kazakhstan's independence, when there is a different social-economic and political situation in the country, for the development of a qualitatively new strategy for planning and implementing major programs in the field of health care, historical experience, taking into account both positive and negative sides, may prove to be in demand.

Keywords: health, Central Kazakhstan, Soviet period, medical facility, medical personnel, children's health and children's pediatric service, therapeutic services

List of references:

1. State archive of Karaganda oblast (GAKO). F.1п. Op. 41. D.74
2. Decree of the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR of 23.11.1955 on the abolition of the prohibition of abortion // Vedomosti of the Supreme Soviet of the USSR. - 1955. - № 22 - P. 58
3. GAKO. F. 18. Op. 1. D. 5.
4. GAKO. F. 30. Op. 1. D. 8.
5. GAKO. F.15. Op. 3 D.115.
6. GAKO. F. 664. Op. 1. D. 6.
7. GAKO. F. 865 Op.1 D. 10

УДК 93/94

Рыспекова Балкия Тусупбековна
Академия «Болашак», Караганда, Республика Казахстан
Рыспекова Динара Жаксыбековна
ТОО Ecoculture, Караганда, Республика Казахстан

**ПРОЦЕСС ФОРМИРОВАНИЯ И ИЗМЕНЕНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ СТРУКТУРЫ
НАСЕЛЕНИЯ ЦЕНТРАЛЬНОГО РЕГИОНА**

В статье отмечаются факторы, повлиявшие на формирование и изменение социальной структуры населения Центрального региона. В, частности, изменения демографической ситуации, а именно удельного веса женщин-работниц, молодежи до 30 лет, влияние стихийной миграции, насильственной депортации целых народов в предвоенные и военные годы в Казахстан.

Ключевые слова: экстенсивное развитие экономики, демографические факторы, удельный вес, возрастные группы, социально-демографические и политические катаклизмы, социально-экономическая ситуация, национальный состав региона, стихийная миграция населения, насильственная депортация целых народов, мобилизация, спецмобилизованные, репрессированные, тоталитарный режим, коренное население, многонациональность региона.

Экстенсивное развитие экономики, характерное для тоталитарного государства, базировалось на постоянном приращивании массы дешевого труда. Количественный рост рабочих кадров сопровождался изменениями в их демографической структуре. Основные социальные характеристики рабочих кадров в значительной степени зависят от таких демографических факторов как пол и возраст. Как видно из данных таблицы 3, до середины 30-х годов наблюдался рост, как абсолютной численности, так и удельного веса женщин, в составе трудовых коллективов Карагандинского бассейна. Во второй половине данного десятилетия, этот процесс затормозился и стабилизировался на уровне 17-18 % женщин от общей численности рабочих. Важно отметить, что среди женщин-работниц немало было казашек, хотя их удельный вес, как видно из таблицы 3, снизился с 24,3% в 1933 году до 6,6% в 1940 году, а абсолютная численности с 770 до 212 человек. Относительно высокий удельный вес участия

женщин в угольном производстве во многом связан с тем, что в бассейне практически не развивались легкая и пищевая промышленность, т.е. социально значимые отрасли, с преимущественным применением женского труда.

Расширение участия женщин в производстве, особенно в исследуемый период, когда еще не были полностью изжиты дореволюционные предрассудки - в целом прогрессивное явление, способствующее достижению равенства женщин с мужчинами, обеспечению ими самостоятельности. Но с другой стороны, участие женщин в трудовой и общественной жизни должно сочетаться с необходимыми производственными и социальными условиями для этого. За весь советский период истории Казахстана они так и не были созданы, не говоря о времени, когда осуществлялась сверхфорсированная индустриализация. В первую очередь это относится к недопустимо тяжелым и вредным условиям труда на производстве. Партийные организации Карагандинского бассейна, проводя большую организаторскую работу по привлечению женщин на производство, недостаточно учитывали специфические особенности угольной промышленности, связанные с подземными работами и в первую очередь преследовали цель выполнения плановых заданий. В Карагандинском бассейне вплоть до конца 60-х годов женщины не были полностью освобождены от подземных работ. Негативные моменты, связанные с участием женщин в угольном производстве, усиливались массой социально-бытовых проблем. В частности, в бассейне система бытового обслуживания находилась в зачаточном состоянии, недостаточно было ясель, детских садов, учреждений здравоохранения и т.д. Тяжелые условия труда и быта отрицательно сказывались на здоровье женщин, вызывали высокий уровень детской заболеваемости и смертности. Поэтому, на наш взгляд, участие женщин в мирное время в угольном производстве следует больше оценивать негативно, чем позитивно.

Анализ таблицы 4 показывает, что в исследуемый период подавляющее большинство рабочих Карагандинского бассейна составляла молодежь до 30 лет. Это было вызвано сложившейся демографической ситуацией в стране, когда воспроизводство населения происходило на базе высокой рождаемости и высокой смертности. Относительно низкий удельный вес рабочих более старших возрастных групп был обусловлен крупными социально-демографическими и политическими катаклизмами первых десятилетий XX века (революциями 1905-1907 годов и 1917 года, первой мировой войной, национально-освободительным движением 1916 года, Гражданской войной, голодом начала 1920-х годов), вызвавшими массовую гибель людей и изменения в возрастной структуре населения страны. Говоря об удельном весе наиболее трудоспособного возраста (30-40 лет), то, как видно из данных таблицы 4, он в 30-е годы оставался относительно стабильным, что обусловлено притоком из крупных промышленных регионов квалифицированных рабочих именно такого возраста. Однако, в годы Великой Отечественной войны наблюдалось значительное снижение удельного веса рабочих этой возрастной категории (с 23,9% в 1939 г. до 15,2% в 1943 г.), что было обусловлено массовой мобилизацией карагандинских шахтеров в действующую армию, которые, в отличие от рабочих других бассейнов страны, в первые годы войны не имели права на бронь.

Тяжелые условия труда и быта рабочих, особенно в годы войны, привели к низкому удельному весу рабочих старше 50 лет. Тем не менее численность и доля этой категории рабочих в течение исследуемого периода несколько возросли (с 3% в 1935 г. до 5,6% в 1945 г.). Основная причина роста - патриотический подъем пожилых горняков, которые, несмотря на возраст, пришли работать на шахты в годы Великой Отечественной войны. Указанная тенденция оказывала позитивное влияние на социально-экономическую ситуацию в бассейне, так как повышение возраста, увеличивает процент социально стабильных работников.

Одной из важнейших особенностей рабочего класса Карагандинского угольного бассейна является то, что он сразу же начал формироваться как многонациональный. На национальный состав региона оказала влияние стихийная миграция населения из центральных промышленных районов страны, где вплоть до конца 30-х годов существовала огромная безработица, заставлявшая десятки тысяч людей в поисках работы и хлеба уезжать в Казахстан на строительство Турксиба, Карагандинского угольного бассейна, Балхаша и др. Постепенно миграция приобрела организованный характер. Только по линии организованного набора рабочей силы в Казахстан из других районов страны в 1931-1940 годы прибыло 509 тыс.

человек, значительная часть которых направлялась в Карагандинский регион. Важно отметить, что подавляющая часть прибывших после завершения шахтного строительства оставалась, переходя на постоянную работу. Одновременно, как уже отмечалось, в конце 20 - начале 30-х годов в Карагандинский угольный бассейн стали прибывать раскулаченные крестьяне-спецпереселенцы из России, Украины и других республик, которые размещались не только в колхозах и совхозах, но и на промышленных предприятиях, где сразу включались в трудовой процесс.

Как видно из таблицы 5, наибольший удельный вес среди рабочих бассейна приходился на русских. Однако, в дальнейшем их доля значительно снизилась (с 61,8% в 1932 г. до 35,2% в 1945 г.). Это напрямую связано с насильственной депортацией целых народов в предвоенные и военные годы в Казахстан, в том числе и в Карагандинскую область, которая еще в 30-е годы превратилась в своеобразную резервацию для выселенных народов. Одними из первых, кто подвергся тотальной депортации, были корейцы, проживавшие тогда на территории Советского Дальнего Востока. Из отчета о приеме и расселении переселенцев-корейцев в Карагандинский переселенческий участок, следует, что первым эшелонам в 1937 году была привезена 241 семья. Всего же на конец октября 1937 года было вывезено 2558 семей в количестве 15 тыс. человек. Привезли их в восьми эшелонах из Сучанского, Артемовского, Шкотовского районов, города Владивостока [1]. В дороге, в ужасающих условиях они находились более двух недель. Разместили корейцев на шахтах №№ 12, 13, 14, 15/19, 16/20, 17,18, имени Горбачева, в поселках Компанейск, Майкудук, Зеленая Балка, Меньковка, а также в поселках Акмолинской райкомендатуры. Как видно из данных таблицы 5, в результате депортации удельный вес корейцев среди рабочих обследованных шахт достиг в 1939 году - 9,8%.

После присоединения на основе пресловутого "пакта Молотова - Риббентропа" стран Балтии, Западной Украины и Западной Белоруссии и Бессарабии, там началась ударная кампания по советизации и коллективизации этих регионов. В результате по отработанной в 20 - 30-х годах схеме в Карагандинский бассейн стали прибывать так называемые кулаки, а также все неугодные режиму представители данных народов. Причем, они пережили несколько волн переселения, последняя была в 1948-1955 годы. Все это привело к увеличению среди рабочих бассейна украинцев, белорусов, латышей, литовцев, эстонцев, а также поляков, которые в значительном количестве проживали на территории Западной Украины и Западной Белоруссии (см. Таблицу 5).

В связи с насильственной депортацией целых народов расширялась и география регионов, откуда они прибывали в Карагандинский бассейн (см. Таблицу 6). Необходимо отметить, что условия жизни переселенцев были крайне тяжелые. Все переселенцы были лишены гражданских прав. Торговая сеть зачастую не снабжала переселенцев даже самым необходимым - хлебом, топливом, крупой, не говоря уже о теплой одежде, обуви и пр. По линии здравоохранения местные райздравотделы не принимали участие в судьбе поселенцев, надеясь исключительно на Отдел трудпоселения НКВД, который не имел в спецпоселках медсети и не мог обеспечить нормальное медицинское обслуживание. Все это, а также крайняя скученность и загрязненность спецпоселков вела к росту эпидемических заболеваний и высокой смертности среди депортированного населения.

В годы войны миграционный поток в Карагандинский бассейн резко усилился, что привело, как видно из таблицы 5, к дальнейшему росту многонациональности региона и снижению удельного веса коренного населения. Шахтерские кадры Караганды значительно пополнились в грозные военные годы эвакуированными горняками Донбасса и Подмосковья. Их первые эшелоны с оборудованием (врубными и подъемными машинами, электровозами, отбойными молотками и др.) прибыли в начале осени 1941 года [2]. В порядке эвакуации в Караганду за годы войны было направлено около 5 тыс. квалифицированных горняков и инженерно-технических работников Донецкого угольного бассейна. Из 353 работников, находящихся на руководящих должностях в бассейне, 165 человек были из числа эвакуированных из Донбасса [3]. Осенью 1941 года из Луганска в Караганду был эвакуирован вместе с производственно-техническим персоналом завод угольного машиностроения имени Пархоменко, вскоре начавший выпуск горно-шахтного оборудования и военной продукции. Кроме десятков тысяч эвакуированного из западных регионов страны населения в Казахстан были депортированы целые народы, автономные образования которых предварительно ликвидировались.

28 августа 1941 года Президиум Верховного Совета СССР принял Указ о выселении немцев Поволжья. Выселили в соответствии со строгим графиком одновременно во всех населенных пунктах около 400 тыс. человек, из которых - 224266 человек - в Казахстан, в том числе более 67 тыс. в Карагандинскую область. В 1942 году всех высланных немцев мобилизовали на трудовой фронт. Мобилизованные направлялись в угольную промышленность Караганды. В начале 1942 года было принято два постановления Государственного комитета обороны СССР: "О порядке использования немцев-переселенцев призывного возраста от 17 до 50 лет" и "О мобилизации лиц призывного возраста от 17 до 50 лет, постоянно проживающих в областях, краях, автономных и союзных республиках".

В соответствии с этими постановлениями, предусматривалась мобилизация мужчин - немцев призывного возраста как в трудколонны при ИТЛ, так и на предприятия тяжелой индустрии, в первую очередь угольной и нефтяной промышленности. Немцы, которые в местах спецпоселений считались местными, в армию не призывались, а попадали под трудмобилизацию. Из-за нехватки рабочей силы 7 октября 1942 года было принято еще одно постановление - «О дополнительной мобилизации немцев для народного хозяйства СССР». Этим документом предусматривалась мобилизация лиц уже иного возраста, т.е. 15-16 лет и 51-55 лет для мужчин и от 16 до 45 лет - для женщин [4]. Мобилизованные мужчины направлялись на предприятия системы Наркомугля, а женщины - в Наркомат нефти.

11 ноября 1942 года Народным комиссаром угольной промышленности и Народным комиссаром внутренних дел СССР была издана специальная инструкция по использованию немцев на предприятиях Наркомугля. Их Наркомугля. Запрещалось допускать мобилизованных немцев к работам на заводах взрывчатых материалов и на взрывных работах в шахтах и карьерах. Мобилизованными немцами полностью укомплектовывались отдельные шахты, участки или предприятия. Формировали их в отряды от 1500 до 2000 человек. Отряды делились на колонны, построенные по производственному принципу с численностью от 250 до 500 человек. Колонна делилась на бригады от 35 до 100 человек, в зависимости от условий производства. В результате, как видно из данных таблицы 5, удельный вес немцев в составе коллективов угольных шахт превысил 30%. Спецмобилизованные немцы - поселенцы проживали в ужасающих условиях в специальных зонах при шахтах. Рабочий день длился не менее 10 часов. В помещениях, где жили трудармейцы, по 2-3 дня не было воды, которая подвозилась с большими перебоями. Во многих общежитиях, где были размещены мобилизованные рабочие, отсутствовало освещение. Многим рабочим не хватало спецодежды, постельного белья и постельных принадлежностей. Например, на шахте №20-бис из 480 мобилизованных рабочих были обеспечены матрацами 252 человека, а на ЦОФ из 350 мобилизованных имели матрацы только 75 человек. На шахте №17 более четырех месяцев рабочие спали на топчанах без постельных принадлежностей.

Труд спецмобилизованных немцев использовался также в тресте "Карагандашахтострой". Трудились они в управлениях новостроящихся шахт, на строительстве угольных разрезов, а также на деревообделочном комбинате, кирпичном и цементных заводах треста. В 1943 году в Караганду был передислоцирован исправительно-трудовой лагерь Главного управления железнодорожного строительства НКВД СССР для строительства Федоровского угольного разреза, в котором помимо заключенных использовался труд мобилизованных спецпереселенцев. Весной 1943 года в трудовую армию мобилизовали девушек немецкой национальности из деревень Кокчетавской области на строительство Федоровского разреза. Работали без выходных, без отпусков, по 12-14 часов. Девушки разгружали платформы с породой, укладывали шпалы и рельсы, работали на укладке водопровода от 7-го Кирзавода до станции. Строили железную дорогу от разреза до Большой Михайловки через депо. И все вручную, без механизмов. Разрез был сдан досрочно. По окончании строительства разреза и сдачи его в эксплуатацию часть спецмобилизованных осталась в Караганде и была передана комбинату "Карагандауголь", а более двух тысяч трудармейцев и такое же число заключенных переброшено в Комсомольск - на - Амуре на стройку №500 [5].

С 1943 применялся труд военнопленных, содержащихся в лагере № 99 НКВД СССР. В г. Сарани на строительстве и эксплуатации шахт применялся труд заключенных и трудармейцев филиала "Алтайлага", позднее преобразованного в "Сараньлаг". На строительстве угольных шахт и частично на эксплуатации с 1944 года использовался труд заключенных Песчаного лагеря. В "Карагандажилстройлаге" работали заключенные и рабочие строительных колонн из трудмобилизованных немцев-поселенцев. Организация их труда и быта строилась на основе строжайшей дисциплины и безоговорочного подчинения установленному режиму.

В феврале 1944 года в Среднюю Азию и Казахстан, в том числе в Карагандинскую область, были насильственно переселены чеченцы и ингуши, в марте - балкарцы, в ноябре - турки-месхетинцы, а также крымские татары, карачаевцы и др. народы. Часть представителей этих народов вошла в производственные коллективы угольных предприятий. Так, по данным таблицы 5, 1,2% от общей численности рабочих обследованных шахт составляли только чеченцы.

Таким образом, в исследуемый период в Карагандинском угольном бассейне сформировался многонациональный отряд рабочих. Необходимо отметить, что среди карагандинских шахтеров практически отсутствовали в каких-либо серьезных масштабах трения на основе межнациональных отношений. Истоки современной дружбы и согласия представителей различных народов, работающих на шахтах Караганды, следует искать в тяжелейшие предвоенные и военные годы, когда местное, казахское население оказывало посильную помощь репрессированным тоталитарным режимом народам.

Таблица 3 - Распределение рабочих в зависимости от пола и принадлежности к казахской национальности в 1933,1934,1935,1939,1940 г.г.[1]

Состав	1933		1934		1935		1939		1940	
	всего	%	всего	%	всего	%	всего	%	всего	%
Всего рабочих	17100	100	18700	100	22300	100	16111	100	18311	100
в том числе: по добыче угля	8600	50,3	10400	55,6	11400	51,1	12158	75,5	13860	75,7
казахов	6500	38,0	6700	35,8	6650	29,8	2854	17,7	3571	19,5
женщин	3170	18,5	3590	19,2	3880	17,4	2931	18,2	3211	17,5
казашек (в % от общего кол-ва женщин)	770	24,3	774	21,6	530	13,7	180	6,1	212	6,6

1 ГАКО.-Ф.1.-Оп.1.-Ед.Хр.2151.-Л.179-180; Ед.Х.Р.2395.-Л.31-32; Оп.2.-Д.131.- Л.160; Ф.3.- Оп.1.- Д.115.- Л.178; Ф.596.- Оп.1.- Д.33.- Св.7.- Л.67,70; Д.45.- Св.8.- Л. 1,9.

Таблица 4 - Распределение рабочих по возрасту (в % от общей численности) [По данным личных учетных карточек рабочих]

Возраст	год					
	1932	1935	1939	1941	1943	1945
до 30 лет	66,1	62,6	61,8	72,8	68,3	61,5
от 30 до 40 лет	28,0	23,4	23,9	15,8	15,2	23,2
от 40 до 50 лет	5,9	11,0	9,2	8,2	11,9	9,7
от 50 до 60 лет	-	2,2	3,8	2,5	4,4	4,8
свыше 60 лет	-	0,8	1,3	0,7	0,2	0,8

Таблица 5 - Распределение рабочих в зависимости от национальности (в % от общей численности) в 1932,1935,1939,1941,1943 и 1945 г.г.[1]

Национальность	год					
	1932	1935	1939	1941	1943	1945
Казахи	32,2	25,0	21,9	18,9	12,7	13,8
Русские	61,8	68,0	51,8	54,2	26,8	35,2
Украинцы	2,6	1,7	7,3	10,8	7,8	18,7
Белорусы		0,3	0,6	0,6	0,2	0,6
Немцы		3,1	1,6	3,8	39,6	8,3
Татары		0,3	4,8	2,0	1,0	1,5
Узбеки		0,3	0,1		0,6	0,3
Корейцы	1,7		9,8	3,2	4,4	3,6
Евреи			0,2	1,1	2,6	0,5
Поляки			0,1	0,2	2,7	1,3
Чеченцы			.			1,2
Латыши			0,1			0,2
Эстонцы			0,2	0,6		0,1
другие	1,7	1,3	1,5	4,6	1,6	14,7

1 По данным личных учетных карточек рабочих.

Таблица 6 - Распределение рабочих в зависимости от региона проживания до прибытия в Карагандинский бассейн (в % от общей численности) [По данным личных учетных карточек рабочих]

Регион выхода	год					
	1932	1935	1939	1941	1943	1945
Казахстан	35,6	31,2	27,6	33,4	33,5	26,5
РСФСР	61,0	64,9	62,3	52,9	42,7	36,2
Украина	1,7	3,1	5,4	7,8	17,0	22,1
Белоруссия	-	-	0,6	0,6	0,5	1,0
Узбекистан	-	-	0,4	0,4	0,7	0,3
Молдавия	-	-	-	0,9	1,1	10,5
Прибалтика	-	-	-	-	-	0,2
Другие регионы	2,3	0,8	3,7	4,0	4,5	3,2

Список использованных источников:

1. Индустриальная Караганда.-17 апреля.-1996
2. ГАКО.- Ф.18.- Оп.1.- Д.705.- Л. 139.
3. Архив Президента РК.- Ф.708.- Оп.7.- Ед.Хр.74.- Л.94.
4. Индустриальная Караганда.-13 октября.-1993.
5. Индустриальная Караганда.-13 октября.-1993.

ТҮЙІНДЕМЕ/ RESUME

Балкиа Тусупбековна Рыспекова
«Болашақ» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы
Динара Жаксыбековна Рыспекова

ЖШС Ecoculture, Қарағанды, Қазақстан Республикасы
ОРТАЛЫҚ АЙМАҚ ТҰРҒЫНДАРЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ҚҰРЛЫМЫНЫҢ
ӨЗГЕРУІ МЕН ҚАЛЫПТАСУ ҮДЕРІСІ

Мақалада Орталық аймақ тұрғындарының әлеуметтік құрамының өзгеруіне ықпал жасаған факторлар қарастырылған. Нақтырақ айтқанда демографиялық жағдай, отыз жасқа дейінгі әйел-жұмысшылардың саны, стихиялық миграцияның әсері, соғысқа дейінгі және одан кейінгі жылдары түрлі ұлттардың қазақ жеріне күштеп қоныс аударылуы т.б.

Кілтті сөздер: экономиканы экстенсивті дамыту, демографиялық факторлар, үлес салмағы, жастық топтар, әлеуметтік-демографиялық апаттар, әлеуметтік-экономикалық жағдай, аймақтың ұлттық құрамы, халықтың өздігінен қоныс аударуы, тұтас халықтарды мәжбүрлеп қоныс аудару, жұмылдыру, арнайы жұмылдырылған, қуғын-сүргінге ұшыраған, тоталитарлық режим, байырғы халық, аймақтың көпұлттылығы.

Ryspekova Balkia
Academy “Bolashak”, Karaganda, Republic of Kazakhstan
Ryspekova Dinara

Ecoculture LLP, Karaganda, Republic of Kazakhstan
THE PROCESS OF FORMATION AND CHANGE OF SOCIAL STRUCTURE OF THE
POPULATION OF THE CENTRAL REGION

The article points out the factors that influenced the formation and change of the social structure of the population of the central region. In particular, changes in the demographic situation, namely the proportion of female workers, youth under 30, the impact of spontaneous migration, the forcible deportation of entire peoples in the pre-war and war years in Kazakhstan.

Keywords: socio-economic situation, the national composition of the region, spontaneous migration of the population, the forcible deportation of entire peoples, mobilization, special mobilized, repressed, totalitarian regime, indigenous people, multinationality of the region.

List of references:

1. Industrial Karaganda.-April 17.-1996
2. ГАКО.-F.18.- Оп.1.- D.705.- L. 139.
3. Archives of the President of the Republic of Kazakhstan .- Ф.708.- Оп.7 .- Ed.Хр.74.- Л.94.
4. Industrial Karaganda. -13 October.-1993.
5. Industrial Karaganda. -13 October.-1993.

УДК 81'42

Диканбаева Сайра Алькеевна
Академия «Болашақ», Караганда, Республика Казахстан

ПОЛИТИЧЕСКИЙ ДИСКУРС СОВЕТСКОГО ОБЩЕСТВА ПЕРИОДА ГУЛАГА

Автором статьи рассмотрены особенности лексики произведений о ГУЛАГЕ. Автор указывает на происхождение термина «лагерная проза», на расхождение описаний труда политзаключенных в произведениях официальной литературы и в лагерной прозе, где активно используется лексика и термины политического дискурса эпохи строительства социализма и советского уголовного права, а также лексика ограниченного употребления (просторечия, жаргон, арго).

Ключевые слова: Гулаг, арго, лагерный жаргон, лагерная проза, лагерная литература, репрессии.

ГУЛАГ как символ массового беззакония, преступного нарушения прав человека стал основой «красного террора», к которому призвал в 1918г. вождь пролетарской революции В.И. Ленин: проводить «беспощадный массовый террор против классового врага», «сомнительных» заключать в концлагеря (из телеграммы В.И. Ленина 9 августа 1918 г. Пензенскому губисполкому и Евгению Бош,7). Эта тема стала предметом научных трудов, мемуарной литературы как в прозе, так и в поэзии. В статье на материале мемуарной прозы нами рассматривается вопрос об отражении жизни советского общества в 30-е-50-е годы XXв. в политическом дискурсе.

В современном русском языке в речи бизнесменов, журналистов, политиков, в молодёжной среде часто используется арготическая лексика, например, «кинуть, капуста, лаве, лох, понт» и др. Основа этого явления - тюремно-лагерный жаргон, который активизировался в течение десятилетий в речи заключенных из разных социальных слоёв, вынужденных существовать совместно с уголовными преступниками в условиях ГУЛАГа.

Жак Росси – автор «Справочника по ГУЛАГу» (8), во вступлении «От автора» указал на использованные материалы: «официальные и неофициальные; правительственные постановления и решения, опросы заключенных, речевые факты собраны с 1937 г. до 1961г. в тюрьмах, лагерях, в ссылке в Средней Азии.

Ж. Росси, французский политолог и лингвист, приехал в СССР как первую страну социализма по своим политическим убеждениям, но оказался заключённым советских лагерей на протяжении 19 лет. На собственном опыте он пришел к убеждению, что «из всех концлагерных систем этого века, включая концентрационные лагеря Гитлера, советский ГУЛАГ был не только самым долговечным, просуществовав 73 года, но и самым точным воплощением создавшего его государства. Не зря ведь об освобождаемом зэке говорили, что его переводят из "малой" зоны в "большую"» (8, с.178).

В «Словаре» некоторые приведенные в нем примеры покажутся знакомыми, распространёнными и в наше время, в нашей речи (барахолка, бардак, воронок, вышка, гаврик, заначка, косить, придурок, шестёрка, шпана, шухер и др.), что даёт повод задуматься о необходимости следить за культурой речи. Но основное содержание словаря составляет арго, вызывающее глубокое отвращение к миру преступников, в котором выживали по воле властей политические заключенные. Словарь воссоздаёт подлинную обстановку существования людей, далёких от преступного мира. Арго - это говор, по выражению В. Гюго, «более близкий к лаю, чем к речи», а носители его – деклассированные элементы, у которых «мрак вокруг, мрак в поступках, мрак в голосах».

Арго представляет собой вторичный факт языка. Режим репрессий на территории СССР способствовал созданию огромной сети тюрем и лагерей, способствовавших распространению арго.

Тема ГУЛАГа занимает значительное место и в русской советской литературе. В произведениях А. Солженицына, В. Шаламова, А. Горбатова, Г. Жжёнова, Е. Гинзбург, Б. Ширяева, Е. Федоровой и многих других описана жестокая драма жизни политических заключённых; есть книги, написанные в соавторстве членами одной семьи (например, *Надежда Улановская, Майя Улановская* «История одной семьи» и др.)

Эти трагические повествования созданы советскими и иностранными гражданами - также бывшими заключёнными, среди них были и коммунисты, которые эмигрировали в СССР как первую страну, строившую социализм: по освобождении из лагерей они стали независимыми от советского режима беспристрастными свидетелями. Люди разных профессий, потомки разных сословий дореволюционного русского общества, журналисты, христианские ученые и философы, православные священники, художники, генералы, путешественники, общественные деятели, потомственные дворяне, литературоведы, правозащитники, писатели, артисты. Их объединяет общее лагерное прошлое. Это жертвы репрессий, представители разных национальностей, конфессий, рабочие и крестьяне, участники войны, дети, женщины, старики - никто не был защищен от произвола властей.

Название «лагерная» использовал В. Шаламов в работе «О прозе», (11,с.153), где он определил темы таких произведений как лагерный жизненный опыт, позднее это понятие оформилось в русской литературе как «лагерная проза» и стало использоваться для эпических произведений 50х-90х гг. XX в. В официальной литературе и лагерной прозе изложение одних и тех же событий, которые имели место в один и тот же период истории в одной и той же советской стране, отличается взаимосключающим содержанием.

В тридцатые годы под редакцией Максима Горького вышла коллективная монография 36-ти советских писателей, в ней воспевалось благотворное влияние труда на исправление преступников на строительстве Беломорско - Балтийского канала им. Сталина (3), «осуществленного по инициативе тов. Сталина под руководством ОГПУ». Восторженность авторов соответствует духу времени, что наглядно демонстрируется уже в лексике оглавления («правда социализма, враги, ГПУ, проект, инженеры, заключённые, чекисты, каналармейцы, темпы и качество, добить классового врага, история одной перековки, имени Сталина, товарищи, первый опыт»). Завершается книга прославлением вождя, который превратил труд «в дело чести, доблести, славы», в «радостное содержание счастливой жизни»: «Принятая Государственным политуправлением исправительно-трудовая политика, сведенная в систему воспитания проповедью единой для всех спасительной правды социализма и воспитания общественно-полезным трудом – еще раз блестяще оправдала себя». (3)

Главное управление лагерей – это изобретение в 30-е годы В.Р. Менжинского, главы ОГПУ, одного из организаторов сталинских репрессий. Берия, Ежов и др. были практиками, воплотившими замысел Менжинского и организовавшими ГУЛАГ. «Бесстыдными» называет А. Солженицын формулировку прокурора Верховного Суда СССР А.Я. Вышинского о том, что "... успехи социализма оказывают свое волшебное ... влияние и на... борьбу преступностью", само прилагательное «волшебное» несет значение нереального, выдуманного, сказочно прекрасного.

И. Авербах в книге, изданной под редакцией А.Вышинского (1), так охарактеризовала советскую исправително-трудовую политику — «превращение наиболее скверного людского материала в полноценных активных сознательных строителей социализма» (1, с.7).

Авторы произведений лагерной прозы называли этот период иначе. «Век-властелин, век-зверь, век-волкодав, век ночи и неправды» - это определение О. Мандельштама. Риторический вопрос задаёт

В. Шаламов в «Колымских рассказах»: «Неужели эти пытки подарила мне моя земля? Неужели есть такая вина, чтобы человека подвергнуть такой казни — обесчеловечивания, превращения в зверя?» (11).

Лагерная проза представлена следующими жанрами: документальный роман, рассказ, эпистолярный жанр (переписка), мемуары, это обуславливает её автобиографичность, документальность, простоту и лаконизм. Если литература, отображая жизнь, обращена к сознанию читателя и воздействует на него, то публицистика оказывает прямое воздействие на читающего. Этим объясняется обращение авторов к документально - публицистическому изложению.

Человек в лагерях переносит физические и нравственные страдания, необходимо приспособиться и уживаться со всем и всеми, одна мысль терзает его – где добыть еду. И так каждый день, на протяжении многих лет: борьба за физическое выживание, за сохранение в себе нравственности, противостояние уголовникам и давлению начальствующего состава, принуждающего к доносам. О любви сюжетов почти нет. Авторы – политические заключённые, свидетели, исследователи архивных документов попытались осмыслить катастрофу, участниками которой стали. Общее у этих произведений – тема жизни заключённых в условиях советской пенитенциарной системы (тюрьма, лагерь, зона); автобиографичность повествования; историческая достоверность; авторская позиция; жизнь в двух противоположных плоскостях: материк как свободная жизнь и лагерь как отдельное существование, остров обречённых на муки как воплощение античеловечности.

Авторская позиция также выражена по-разному: если у А. Солженицына это трагическое восприятие и вместе с тем маленькие радости (Иван Денисович рад, что не наказали, сосед дал покурить окурки и т.д.), то у О. Волкова - прощение, у В. Шаламова - ожесточение, хотя и у него есть символический светлый образ - стланик, род кедра. Для писателя это дерево надежды, неприхотливое, стойкое северное растение, оно помогло автору выжить, не растерять свои идеалы в жестокой реальности.

Профессионал, историк - архивист Элен Каплан, директор Тургеневской библиотеки в Париже, составила список произведений по теме лагерной прозы (12). Книги изданы в Софии, Нью-Йорке, Париже, Лондоне, Москве. Среди *авторов* С. Мельгунов, Б. Солоневич, Д. Руссе (ввел в язык французских СМИ термин ГУЛАГ), И.Д. Левин, Р. Конквест, П. Якир, П. Флоренский и другие.

Скорбное содержание определяется по лексике названий: красный террор, большой террор, концлагерь, ГУЛАГ, концентрационный мир, сталинские чистки, показания, Сибирь, детство в тюрьме, крестьяне-толстовцы, соловецкие письма, венец из колючей проволоки. Представлены советские реалии и топонимы: история одной зэчки, зекамерон XX века, архипелаг ГУЛАГ, Марийский лесоповал, Лубянка - Экибастуз – Голгофа; укрой, тайга; за решеткой и колючей проволокой, вагон, хранить вечно; Соловки: коммунистическая каторга или место пыток и смерти. Часто встречаются тематические слова: со значением «память» (М. Ильясова «Воспоминания», также названы книги И. Ковалева, В. Лисянского и др.), есть в названиях слова «дневники, свидание с памятью, забытое, семейная хроника»; тема письма (М. Абрикина «Письма издалека», А. Радыгин «Послание на волю», «Письма русского путешественника»; тема вынужденной дороги (А. Амальрик «Нежеланное путешествие в Сибирь», другие авторы: «На трассе лежат дороги», «Дорога с пересидками», «Тропую верности», «Путешествие в страну зека»); прямые ссылки на статью закона, по которой было осуждено большинство невинных граждан – «58 ½» (В. Фридман. 581/2 или записки лагерного и др.

Труд заключённых использовался на стройках социализма в самых тяжелых производствах, горнодобывающей промышленности и строительстве железнодорожных, водных трасс, в шахтах, на лесоповале, отсюда названия, содержащие топонимы: «солнечный Магадан», Карелия (лесоповал), Норильский комбинат, Североникель, Актюбинский (хром), Джезказганский (медь) комбинаты, Волгострой (Угличская и Рыбинская гидроэлектростанции), Соликамск, Караганда (сельскохозяйственный лагерь, швейные производства в женских лагерях), Долинка, Юринский лесоповал. Лагеря были выгодны власти как возможность использовать рабский труд осуждённых на советских стройках и изолировать несогласных членов общества и ложно обвинённых, а на их примере держать в покорности свободное население.

Частотны аббревиатуры: ГУЛАГ, БАМлаг, трасса Бама, Севвостлаг, АЛЖИР, ЧСИР, Белбалтлаг, ОсобЛАГ, ВятЛАГ, СЛОН (Соловецкий лагерь особого назначения), ВМН (высшая мера наказания), ИТЛ (исправительно – трудовые лагеря) и др.

Также используются сложные слова: исправительно – трудовые лагеря, исправительно-трудовая политика, общественно-полезный труд, лесоповал, Волгострой, Беломор-канал, путешествие, исправтрудполитика, каналоармейцы (неологизм официальных советских писателей, так названы заключённые - строители Беломорско- Байкальского канала) и др. (3). Лексика (словарный состав языка) отражает исторические реалии государства, его политику и экономику, науку, право и культуру, менталитет народа.

В 30-е годы XX века в СССР сформировался лексический фонд, основной функцией которого было обеспечение политической сферы, это был язык социалистических лозунгов и репрессий, с употреблением оборотов и терминов официально-делового стиля из текстов декретов, приказов, постановлений правительства (лагеря, принудительные работы, ОГПУ, статья 58, контрреволюционные преступления, измена родине, особые совещания, террористические организации, вредительство, диверсии, цифровка, тройки, НКВД, процессы военных, троцкистов и т.п., кулаки, подкулачники, исправительно – трудовые лагеря, закон о трёх колосках, Шахтинское (и другие) дело, шпионаж, диверсии, саботаж, вредительство, антисоветская агитация, заговор, буржуазная литература, репрессии, колония строгого режима для особо опасных преступников и т.д.). Это лексика официальных документов, приведём пример: Оперативный приказ НКВД Союза СССР от 15 августа 1937 года № 00486 «О начале **репрессий** в отношении **жен изменников Родины**, членов **правотроцкистских и диверсионных организаций**, осужденных Военной Коллегией и Военной **тройкой** по I и II категориям» (выделено мною). В приказах использовались специальные термины, например «окраска» для обозначения контрреволюционных преступлений по классификации националистические, диверсионно-вредительские, фашистско-шпионские, панисламистские и др., арестованных членов политических партий обвиняли по окраске как эсеров, сионистов, алашординцев и т.п. Подобные термины применялись для законодательного обоснования государственного террора против собственных граждан, в приказах и распоряжениях НКВД подробно указано, каким должен быть ход операций по аресту граждан разной «политической окраски», социального статуса и национальности.

Широко употребляются политические лозунги: зодчий, ведет к победе коммунизма, от победы к победе, вождь, первый ученик Ленина, отец народов (о Сталине), «Труд есть дело чести, дело славы, дело доблести и геройства» и др; бюрократы, лжекоммунисты и т.д.; широко употребляется публицистический стиль, слова и выражения из газет (политические бандиты, двурушники, социальный процесс; в 50-х годах - сироты 37 года, космополиты, железный занавес, холодная война и т.д.). В официальной литературе прославляется пролетарская диктатура, частотны выражения «сказочная деятельность масс, культурная революция, волшебное влияние» на преступность успехов строительства социализма, исправтрудполитика, продразверстка» и др.; характеризуя чекиста Ягodu, автор использовал эпитеты «государственный, социалистически полезный труд», отмечает скромность советского деятеля.

В лагерной литературе также представлена общественно-политическая жизнь 30-50-х годов XXв., в которой широко распространены лексика уголовного права, протокола и приговора и лексика ограниченного употребления, обычно не используемая в книжной речи – просторечная, жаргонная, аргo.

Употребляются иноязычные слова «лагерь, диверсия, шпионаж, пролетарский, интернационализм, социализм, контрреволюционные элементы» и т.д. Минимально использование средств художественной выразительности, к примеру, встречаются **метафоры** на библейские мотивы: о лагере – **Голгофа, ад, венец из колючей проволоки; «Зекамерон»** (название книги (5), автор – австриец, отбывавший срок в Колымском лагере, находит юмористические стороны в лагерной жизни, юмор использован как средство выживания, окказионализм «зекамерон» образован по аналогии с «Декамерон» Дж. Боккаччо, противопоставляет эпоху Возрождения и жестокость XX века).

Контингент заключенных лагерей представлен разными социальными слоями. Уголовники, которые содержались вместе с политзаключёнными, занимали особое положение, начальство лагерей относилось к ним как к классово близким, в отличие от чуждых «врагов народа». В зонах на протяжении десятилетий сложился новый жаргон, сформированный под влиянием лексики и фразеологии воровского аргo как порождение лагерного речевого коллектива. Лагерный жаргон стал языком не только уголовных преступников, но и интеллигентов и рабочих, находившихся в заключении, лексика лагерного жаргона социальна и политизирована, отражает жизненные реалии того времени.

Лагерный жаргон употребляется в обществе и в наше время, видоизменяясь в соответствии с современными условиями, корни этого явления – в прошлом реальной жизни советского общества и в экспрессивности жаргона.

В лагерной прозе наблюдаются многочисленные факты использования аргo. Это названия бандитов и воров (урки, уркаганы, блатные, воры, карманник, щипач; кант – временно отдыхающий, исполняет лёгкую работу; придурки, наблюдатель– те, кто выполняет лёгкую работу- дневальные, десятник); названия лагерного начальства (кум), сокамерника (кент); названия по выполняемой функции (кивалы – народные заседатели); названия помещений (Индия - бараки и камеры закоренелых профессиональных уголовников); названия действий (хорошо исполняет – о ловком шулере, припухает, припух на сегодня – отдыхает весь день; стучать – доносить; понт - показуха, делать напоказ; шмон -обыск); названия напитков, посуды (железная миска – шлёнка, крепкий чай-чифирь) и т.д.

Аргo отражает особенности мышления его носителей. Словообразование в лексике лагерной прозы строится согласно правилам литературного языка, преобладает аффиксация (фарцовщик, придурки), сложение основ, создание аббревиатур (ВОР - великий вождь Октябрьской революции, циничное переосмысление советского лозунга). Арготическая лексика отличается экспрессивностью, это порождение лагерного контингента, вынужденного сосуществования с уголовным миром, неизбежный результат репрессий и неотъемлемый атрибут жизни ГУЛАГа.

В рассматриваемых текстах языковые средства выполняют функции социальных символов лагерной жизни, приведем примеры:

- **лагерь**: зона, спецзона, вышки, колючая проволока, фонари, номера зеков (Щ–854 - первоначальное название рассказа «Один день Ивана Денисовича», по-видимому, автор хотел этим названием показать полное обезличивание человека в условиях ГУЛАГа), Особлаг,

- **труд** (антогонистическое официальным источникам содержание понятия. Если социалистический труд - труд радостный, полный энтузиазма, труд на благо общества, при этом тунеядцы и лентяи подвергаются осмеянию, то труд заключённых рабский, принудительный, синоним пыток, унижений и смерти, люди часто используются как тягловый

рабочий скот: «В лагере не говорят: «водили на работу» или «ходили на работу», а говорят: «выгнали, выгоняли, гоняли на работу». Так и так говорят все – и начальство, и сами «з/к», работу ненавидели» (11, с. 480),

- **заключенные:** з/к, зеки, зечки, туземцы, арестанты, Щ-854, каторжанки, уклонисты, кулацкая угроза, опасность справа, правый уклон, шпион, каналармейцы,

- **правила поведения:** шаг влево, шаг вправо - расстрел, ходили колонной под охраной, под конвоем,

- **болезни:** туберкулёз, малярия, дистрофия и др.,

- **транспорт:** чёрный ворон, вагон, воронок;

- **детские учреждения:** деточаги, детприёмники, детплощадка, дома ребёнка, ремесленные училища (для детей заключённых), трудовые колонии для несовершеннолетних, заключённые – малолетки, детская исправительная колония – тюрьма,

- **помещения для осуждённых:** барак, штрафной изолятор, нары, шконка,

- еда, питьё, посуда: пайка, баланда, чифирь, миска, шлёнка -металлическая миска,

- **начальственные должностные лица:** вертухай (надсмотрщик, вертухай – это человек, который постоянно вращает, трясёт ключами (13), десятник, бригадир, вольные, конвой, конвоиры, надзиратель, помначкар, РУР (рота усиленного режима), ШИЗО (штрафной изолятор),

- **официальная лексика:** построение социализма в одной отдельно взятой стране, чистка, исправтрудполитика, шифровка, шпион, индустриализация, Конституция, коллективизация, коллаборационизм (обвинение депортированных народов), контрреволюционная деятельность, нарком внутренних дел, особое совещание, ВМН, перековка человека, буржуазные специалисты, красные директора, красная интеллигенция, трудовые книжки (введены с 1932г.), система прописки и др.,

- **образ врага:** сопротивление линии партии, уклонисты, заговор, классово чуждые элементы, враждебные элементы, буржуазные националисты, сионисты, троцкисты, шпионаж, саботаж, фракционер, антисоветский и т.д.

Лексика лагерной прозы отражает исторические реалии жизни советского общества 30-50х гг. XX века, с широким распространением лексики политического дискурса эпохи строительства социализма и советского уголовного права, а также лексики ограниченного употребления (просторечия, жаргона и аргю).

Список использованных источников:

1. Авербах И.. От преступления к труду. //Новый мир.1989. № 8.с.7 (С. Залыгин. Вступительная статья).

2. Автобиографическая проза / сост. подгот. текста, прим. И. Сиротинской. – М.: ТЕРРА-Книжный клуб, 2005. – 640 с.С.480

3. Горький М., Авербах Л., Фирина С. Беломорско- Балтийский канал имени Сталина. История строительства. 1931 - 1934 гг. Москва: ОГИЗ, 1998 г. См.также: М. Горький. Собрание сочинений в тридцати томах. М., ГИХЛ, 1953г. Том 27. Статьи, доклады, речи, приветствия (1933--1936). Ст. «Правда социализма».

4. Виноградов В.В. Язык художественной прозы.- М., 1980

5. Кресс Вернон . Зекамерон XX века.

6. Крысин Л.П.. О русском языке наших дней. (Изменяющийся языковой мир). Пермь, 2002г.

7. Ленин В.И. Полн. собр. соч. Т. 50. С. 143-144.

8. Росси Ж.Справочник по ГУЛАГу. В двух частях.- М. «Просвет», 1991.С.376.

9. Росси Ж. Реальный социализм // Воля: журнал узников тоталитарных систем. М, 1994. № 2/3. С. 178.

10. Старикова С.. Культурный концепт «Социалистический труд» и его наполнение в лагерной прозе второй половины XX века (В. Шаламов, С. Довлатов, В. Максимов). Вестник КемГУ 2014 № 1 (57) Т. 2С.167-172

11. Шаламов В.Т. [О Колыме] // Шаламов В.Т. Собрание сочинений: в 6 т. – Т. 4: Автобиографическая проза / сост. подгот. текста, прим. И. Сиротинской. – М.: ТЕРРА-Книжный клуб, 2005. – 640 с.

Электронные ресурсы.

12. Список Элен Каплан. <http://urokiistorii.ru/node/52717>.

13. Слово «вертухай». <http://fb.ru/article/299458/vertuhay---eto-kto-otkuda-poyavilos-slovo-ichto-ono-oznachaet>

ТҮЙІНДЕМЕ/ RESUME

Сайра Алькеевна Діқанбаева

«Болашақ» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы
ГУЛАГ КЕЗЕҢІНДЕГІ КЕҢЕСТІК ҚОҒАМНЫҢ САЯСИ ДИСКУРСЫ

Мақала авторы ГУЛАГ туралы шығармалардың лексикалық ерекшеліктерін қарастырады. Автор «лагерь прозасы» терминінің шығу тегін, лагерь прозасы мен ресми әдеби шығармалардағы саяси тұтқындар еңбектерінің арасындағы алшақтықты, кеңестік қылмыстық құқық пен социалистік құрылыс дәуіріндегі саяси дискурстың терминдері мен лексикаларының қайда белсенді қолданылатын, сонымен қатар шектеулі қолданыстағы лексиканы (ауызекі сөз, жаргон, арго) ашып көрсетеді.

Кілтті сөздер: ГУЛаг, арго, лагерь жаргоны, лагерь прозасы, лагерь әдебиеті, қуғын-сүргін.

Dikanbayeva Sayra

Academy “Bolashak”, Karaganda, Republic of Kazakhstan
LEXIS OF CAMP PROSE: SOCIAL SYMBOLS OF CAMP LIFE.

The author of the article considers the peculiarities of the lexis of works on the Gulag. The author points to the origin of the term «camp prose», to the discrepancy between the descriptions of the labor of political prisoners in the works of official literature and in the camp prose, where the vocabulary and terms of the political discourse of the era of building socialism and Soviet criminal law are actively used, as well as the vocabulary of limited use (vernacular, argo).

Keywords: Gulag, argo, camp jargon, camp fiction, camp literature, repression.

List of references:

1. Averbakh And .. From crime to work. // The New World.1989. № 8.c.7 (S. Zalygin, introductory article).
 2. Autobiographical prose / comp. preparation. text, approx. I. Sirotinskaya. - Moscow: TERRA-Book Club, 2005. - 640 pp. P.480
 3. Gorky M., Averbakh L., Firina S. The White Sea-Baltic Canal named after Stalin. History of construction. 1931 - 1934 years. Moscow: OGIZ,. 1998. See also M. Gorky. Collected works in thirty volumes. M., Gikhl, 1953. Volume 27. Articles, reports, speeches, greetings (1933-1936). "The truth of socialism".
 4. Vinogradov V.V. Language of artistic prose. - M., 1980
 5. Cress Vernon. Zecameron of the twentieth century.
 6. Krysin L.P. About the Russian language of our days. (Changing language world). Perm, 2002.
 7. Lenin VI Full. collect. op. P. 50. P. 143-144.
 8. Rossi Zh. Pravochnik on the Gulag. In two parts. - M. "Prosvet", 1991. P.376.
 9. Rossi J. Real Socialism // Will: a magazine of prisoners of totalitarian systems. M, 1994. № 2/3. 178.
 10. Starikova S. .. The cultural concept of "Socialist Labor" and its filling in the camp prose of the second half of the twentieth century (V. Shalamov, S. Dovlatov, V. Maksimov). Bulletin of KemSU 2014 No. 1 (57) T. 2C.167-172
 11. Shalamov VT [On the Kolyma] // Shalamov VT Collected works: in 6 volumes - T. 4: Autobiographical prose / comp. preparation. text, approx. I. Sirotinskaya. - Moscow: TERRA-Book Club, 2005. - 640 p.
- Electronic resources.
12. List Helen Kaplan. <http://urokiistorii.ru/node/52717>.
 13. The word "vertical". <http://fb.ru/article/299458/vertuhay---eto-kto-otkuda-poyavilos-slovo-ichto-ono-oznachaet>

Кульпеисова Тамара Секижановна
Академия «Болашак», Караганды, Республика Казахстан

ОТЛИЧИЕ И СХОДСТВО ПОНЯТИЙ «ЗНАК», «СИМВОЛ» И «СОЦИАЛЬНЫЙ СИМВОЛИЗМ»

В статье рассматриваются проблемы социального символизма. В современной науке актуальность изучения соотношений понятий «знак», «символ» и «социальный символизм» определяется тем, что они различаются друг от друга, и в то же время выступают как сходные знаковые средства.

Ключевые слова: семиотика, иконические знаки, знаки-индексы, знаки-символы, социальный символизм.

Проблема изучения соотношений понятий «знак», «символ» и «социальный символизм» показывает, что они различаются друг от друга и выступают как сходные знаковые средства. Поэтому этот вопрос еще не получил удовлетворительного разъяснения. Существуют две точки зрения, по-разному решающие эту проблему: 1) единицами всевозможных коммуникативных систем являются знаки различного типа; 2) в основе различных коммуникативных систем лежат понятия «знака» и «символа».

Согласно первой точке зрения, в основе всех коммуникативных систем лежит знаковость. Существующие типологии знаков при этом построены на разных основаниях в соответствии с пониманием общей теории знака. Так, по Ч. Пирсу, знаком определенной вещи может служить другой предмет в силу своего сходства с нею. Именно поэтому знак может представить обозначаемую вещь. Знак определенной вещи может просто иметь связь со своим объектом или быть просто представителем обозначаемого, не обладая сходством с объектом. В зависимости от характера отношений между знаком и объектом (наличие сходства или отсутствие подобия с объектом, фактическая связь с объектом или ее отсутствие) выделяются разнообразные типы знаков: 1) иконические знаки, формируемые на основе подобия означающего и означаемого; 2) знаки-индексы, создаваемые отношениями смежности означаемого и означающего; 3) знаки-символы, порождаемые связи означающего и означаемого по условному соглашению [1]. Знак-символ осуществляет свою функцию независимо от какого-либо сходства или аналогии со своим объектом и равным образом независимо от какой-либо фактической связи с ним.

Ю.К. Лакомцев в зависимости от степени насыщенности знаков подзнаковостью рассматривает три типа знаков: 1) знак-изображение, соответствие которого с объектом (классом-денотатов) носит характер непрерывного или в широком смысле приближающего к непрерывному; 2) знак-индикатор. Соответствие между ними не непрерывное, неоднозначное; 3) знак-символ, имеющий дискретный характер соответствия [2].

Как видим, эти исследователи, полагая, что в основе всех коммуникативных систем лежат три основных типа знаков: 1) иконические знаки; 2) знаки-индексы; 3) знаки-символы отождествляют понятия «знак» «символ». Подобное же отождествление этих понятий встречаем у преподавателей Тартусской семиотической школы, полагающим, что поскольку термин «знак» насыщен бесконечными смысловыми возможностями, то он близок к символу [3].

А между тем понятия «знак» и «символ» далеко не тождественны, ибо они принадлежат к различным дискурсивным вселенным. По мнению представителей второй точки зрения, сигнал (т.е. синоним знака – представляет собой часть человеческого мира значения) [4]. Действительно, понятия «знак» и «символ» представляет собой неравнозначные понятия, хотя и имеют общие точки соприкосновения. Понятия «знак» и «символ» различались уже в древнегреческой философии, начиная с Платона. Они были противопоставлены друг другу содержательно: знаки считались достоянием обыденной жизни и низкой подражательной поэзии, а символы выражали сакральные божественные истины.

Символ как способ образного освоения мира, как иносказательный художественный образ широко используется в искусстве. Смысл символических образов нельзя расшифровать прямолинейно, его нужно эмоционально пережить и распознать. Способность символов

передавать общечеловеческое содержание была подвергнута анализу в 30-е годы XX века американским этнологом и языковедом Эдуардом Сепиром, который различал «конденсационные символы» и «референциальные символы». Если первые «значат гораздо больше, чем означают» и связаны с политическими и религиозными эмоциями, то вторые эмоционально нейтральны и логически обоснованы. Именно референциальные символы общеприняты, рациональны и образуют знаковые системы современной культуры. Российский ученый Ю. Лотман понимал символ не только как знак некоторого искусственного языка (математические, химические символы), но и как выражение глубинного сакрального смысла. Символы такого рода обладают большой культурно-смысловой емкостью (крест, круг, пентаграмма ...), они восходят к дописьменной эпохе и представляют собой архаические тексты, служащие основой всякой культуры. Лотман проводит различие символа и аллегии, художественного образа, эмблемы, метафоры и других смежных категорий» [5]. Таким образом, символ – это социально-культурный знак, содержание которого представляет собой идею, постигаемую интуитивно и невыразимую адекватно вербальным способом. Мифологическое сознание закреплялось в таких базовых символах, которые выражали тотемно-анимистические верования, представления о происхождении и устройстве Космоса (Мировое дерево – символ, объединяющий все сферы мироздания. Обозначающий ось мира, а также воплощающий идею плодородия) и т.д. Символы постепенно упрощались, принимая вид геометрических фигур и чисел. Так, Мировое дерево стали изображать в виде креста; круг стал обозначать Космос; лотос отображал Землю, которая плавает подобно водяному цветку по поверхности океана; треугольник обозначал плодородие; квадрат символизировал материальный мир, составленный из четырех стихий; ноль – окружность, обрисовывающая пустоту.

В символах мифологического сознания закреплена жесткая связь, выражено тождество природного, предметного и знакового миров. Эта связь гарантировала неизменяемость и закрытость в самоорганизации дописьменных, традиционных культур: в поведении человека постоянно воспроизводился образец должного отношения к природе и социуму.

Специфика символа как знака состоит в способности вызвать общезначимую реакцию не на сам символизируемый объект, а на тот спектр значений, который конвенционально связывается с этим объектом. Сегодня развитие знаковых систем осуществляется в направлении все большей их абстрактности и конвенциональности. Это связано с нарастанием опосредованного характера связи знаковых систем с отражаемой ими реальностью. Важно, чтобы культура не утрачивала при этом своих смыслов и ценностей, не замкнулась бы сама на себе, оторвавшись от «мирской суеты».

Структура символа сложнее, чем структура знака, так как в процессе символизации актуализируется большое количество речевых актов, чем при знакообразовании. Процесс символизации в случаях словесного выражения состоит не в глубинной смысловой интерпретации и обобщении означаемых тех или иных безотносительно к денотату, а путем конвенционализации смысла и выражения через него общих идей, объектов событий, имеющих общественную значимость в современной среде и в разные исторические эпохи. В этом случае символ представляет собой квазиматериальную бинарную конструкцию, исходно выступающую не в виде прямого и условного обозначения предметов действительности, а в виде косвенного наименования, в структуре которого данный объект (событие, идея) нарекается через установление той или иной связи с другими на основе обобщения признаков, свойственных множеству подобных явлений. В основу символического обозначения кладется не вещь, предмет (денотат), а мысли, идеи обобщающего характера о предмете, о вещи, о том или ином событии, вызывающем социальную реакцию.

Процесс символизации имеет место и в случаях присвоения духовных и материальных культурных ценностей в целях статусного или какого-нибудь другого присвоения культуры личностью, стремящейся выразить себя при помощи символизации социальных отношений и вторичной ритуализации своего поведения. Именно социальные отношения придают формам инструментального поведения значения подлежащих интерпретации социальных символов, связывающих между собой явления инструментальной культуры с областью социальных отношений. В этом случае инструментальные действия превращаются в социальные символы, обретающие дополнительный смысл и вторичную ритуальную ценность. В результате они

(инструментальное поведение, артефакты, идеи) становятся объектами присвоения культуры, используемые в целях социальной регуляции инструментального поведения. Они выступают как часть процесса социализации, достигающейся при социальной регуляции. Под социальной регуляцией здесь имеется в виду, что актуальная деятельность личности осуществляется по образцу, в которых воплощен опыт общества, психика является инструментом социальной регуляции как своеобразная модель общества, как хранилище образцов деятельности. Психологический факт социальной регуляции деятельности для отдельной личности существует в форме образов «потребного будущего», планов будущего, т.е. в форме осознательных целей различных деятельностей, которая, говоря языком социологии личности, обусловлены системой общественных интересов. На уровне конкретной социально-исторической общности общественные интересы описываются как социальные нормы, а уже в сознании личности социальные нормы функционируют в форме ролевых предписаний. Каждая личность усваивает опыт общества в рамках ролевой деятельности как знание, необходимое для ее осуществления, и доля совокупного социального опыта общества, ставшего достоянием личности, зависит от репертуара ролей, которой эта личность овладела в течение своей жизни.

В основе символической регуляции лежит процесс ритуализации инструментального поведения и превращение отдельных его элементов в ритуальные действия с утратой ими всякой инструментальной функции, например, снятие головного убора, пожатие руки при встрече в качестве приветствия. Сюда же следует отнести общепринятые способы, посредством которых личность может (и должна) демонстрировать свою респектабельность, свое принятие тех социальных отношений, в рамках которых она действует.

В состав коммуникативного поведения входит социально и коммуникативно-значимое бытовое поведение совокупность предметно - бытовых действий людей, получающих в данном обществе, в данной лингвокультурной общности смысловую интерпретацию и тем самым включающихся в общий коммуникативный процесс и влияющих на поведение и общение людей. По мнению Н.И. Формановской, это своеобразный язык повседневного поведения, или социальный символизм.

И.А. Стернин определяет социальный символизм как отражение в сознании людей семиотической функции, которую приобретают в той или иной культуре определенное действие, факт, событие, поступок, тот или иной элемент предметного мира[6]. Все эти явления получают в сознании народа и определенный символический смысл, характерный и единый для всего данного социума или для какой-то определенной социальной группы.

Социальный символизм зачастую не замечается членами социума, хотя довольно строго «соблюдается» - т. е. используется, интерпретируется в межличностных отношениях. Символический смысл того или иного явления может быть совершенно не воспринят в другой культуре, не понят, а может и получить там самую неожиданную интерпретацию, что может привести представителей разных культур к прямому конфликту.

Таким образом, один и тот же факт бытового поведения получает разную коммуникативную интерпретацию в разных культурах. Цветы считаются вежливым, интеллигентным и этикетным подарком у русских, а у китайцев они не имеют такого значения. Подача холодного ужина немцами рассматривается русскими как проявление лени немецких хозяек и неуважение к гостям, в то время как у немцев это просто национальная традиция. Подобные примеры могут быть приведены во множестве.

Символические смыслы могут участвовать в коммуникативном акте как непосредственно - провоцировать речевую реакцию, вопрос, эмоциональную реплику, коллективное обсуждение и т.д., так и опосредованно, косвенно: участники общения в процессе коммуникации имплицитно интерпретируют, учитывают те или иные действия, поступки собеседника, предметную деятельность друг друга, язык социальных символов собеседника и принимают эту информацию к сведению, интерпретируют эти символы как информационный компонент ситуации.

Информация социальных символов включается в невербальную информацию, получаемую и используемую коммуникантами в процессе общения. Социальный символизм подлежит описанию в рамках невербального коммуникативного поведения народа. Необходимо также иметь в виду, что социальный символизм многих явлений и предметов быстро меняется - например, символы моды, социальной принадлежности, зажиточности и др.

Социальный символизм является компонентом национальной культуры. Речевой этикет также является составной частью коммуникативного поведения. Соотношение этих понятий - особый вопрос. Ряд исследователей сходятся во мнении, что коммуникативное поведение - более широкое понятие, чем речевой этикет. Последний связан, в основном, со стандартными речевыми формулами в стандартных коммуникативных ситуациях, отражающими категорию вежливости, а коммуникативное поведение описывает тематику общения, восприятие тех или иных коммуникативных действий носителями языка, особенности общения в больших коммуникативных сферах типа семья, коллектив, иностранцы, знакомые, незнакомые и многих других. Коммуникативное поведение описывает не только вежливое, эталонное общение, но и реальную коммуникативную практику. Отклонение от нормы (если это не отсутствие адекватных преставлений о том, как надо вести себя, что и как говорить в данной ситуации) выполняются как противопоставление одной личности другой (или коллективу) как способ социальной дифференциации. Таким образом, социальный символизм, выступающий в ритуальной функции, сближается со знаком.

Список использованных источников:

1. Мелвилль Ю.К. Чарльз Пирс и прагматизм. –М. 1968.
2. ЛакомцевЮ.К.Цит. По книге «Уваров Л.В. Образ. Символ. Знак». Минск. 1967.
3. Труды по знаковым системам. Вып. 2. Тарту 1965.
4. Кассирер Э. Опыт о человеке//Человек, 1990, №3
5. Лотман Ю.М. Символ в системе культуры / Труды по знаковым системам. –Тарту: Изд-во университета Тарту, 1987. – 452 с.
6. И.А.Стернин. «Русское и финское поведение». Воронеж: Изд-во ВГТУ, 2000.с.4-20.

ТҮЙІНДЕМЕ/ RESUME

Тамара Секижановна Кульпейсова

«Болашак» академиясы, Қарағанды, Қазакстан Республикасы

«БЕЛГІ», «СИМВОЛ» ЖӘНЕ «ӘЛЕУМЕТТІК СИМВОЛИЗМ» ТҮСІНІКТЕРІНІҢ ҰҚСАСТЫҒЫ МЕН АЙЫРМАШЫЛЫҚТАРЫ

Мақалада әлеуметтік символизм мәселелері қарастырылады. Қазіргі ғылымда «белгі», «символ» және «әлеуметтік символизм» түсініктерінің арақатынасын зерттеудің өзектілігі яғни олар бір-бірінен ерекшеленеді, және сонымен бір мезгілде ұқсас маңызды белгі құралы ретінде анықталады.

Кілтті сөздер: семиотика, иконалық белгілер, белгі-көрсеткіштер, белгілер-символдар, әлеуметтік символизм.

Kulpeisova Tamara

Academy of Bolashak, Karaganda, the Republic of Kazakhstan

DISTINCTION AND CONVERGENCE OF THE CONCEPTS "SIGN", "SYMBOL" AND "SOCIAL SYMBOLISM"

In this article is investigated the social symbolism as one types sign.

Keywords: semiotics, iconic signs, signs-indices, signs-symbols, social symbolism

List of references:

1. Melville Yu.K. Charles Pierce and pragmatism. -M. 1968.
2. Lakomtsev Y.K.Chit. According to the book "Uvarov L.V. Form. Symbol. Sign". Minsk. 1967.
3. Proceedings on signed systems. Issue. 2. Tartu 1965.
4. Cassirer E. The experience of a man // Man, 1990, № 3
5. Lotman Yu.M. Symbol in the system of culture / Proceedings on sign systems. -Tartu: University of Tartu, 1987. - 452 p.
6. IA Sternin. "Russian and Finnish behavior." Voronezh: Publishing House of VSTU, 2000. p.4-20.

Жумасултанова Галия Азирхановна
qalia61@mail.ru
Карагандинский государственный университет им.Е.А. Букетова,
Караганда, Республика Казахстан

ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ МЕЖЭТНИЧЕСКОГО И МЕЖКОНФЕССИОНАЛЬНОГО СОГЛАСИЯ В КАЗАХСТАНЕ В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННОГО СОЦИОГУМАНИТАРНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

В статье рассматриваются вопросы формирования нового концептуального подхода к формированию мировоззренческой позиции в рамках межэтнических и межконфессиональных отношений. Особое внимание авторы обращают на систему образования как важнейший институт духовного строительства в современном Казахстане. В статье также описаны некоторые приоритеты относительно духовных, культурных, моральных ценностей, которые должны быть использованы в образовательной среде для формирования у современной молодежи адекватного представления относительно этнических, конфессиональных образов идентичности.

Ключевые слова: идентичность, духовное строительство, духовные ценности, консолидация, система образования, общественные отношения, религиозные конфессии, толерантность, этносы.

Сегодня, когда современный мир находится в режиме серьезных политических, экономических, культурологических и духовных трансформаций, процессы наполнения казахстанской государственности сущностным содержанием предопределяет актуализацию тенденций общественного и научно-теоретического дискурсов, выраженных в обращении к истокам собственной национальной и культурной идентичности. Сложность данных процессов усугубляется финансовым кризисом, охватившим все государственные системы современности. В этих обстоятельствах возникает необходимость осознания собственной принадлежности к той или иной социальной группе, структуре, классу, то есть со всей остротой встает вопрос об идентификации, о поиске собственной идентичности. Именно поэтому в пространстве поиска идентичности в последние годы особенно остро встали вопросы этнической и конфессиональной принадлежности. Разрушительная деятельность так называемого «исламского государства», миграционные потоки в Европе приводят к пониманию важности мировоззренческого осмысления вопросов этнической и конфессиональной идентичности.

Актуальность этой проблемы достаточно полно обозначена в патриотическом акте «Мәңгілік Ел», которая была инициирована Первым Президентом РК Н.А. Назарбаевым. Об этом шла речь и в программной статье Президента «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания», в которой отмечалось, что «.....программа культурного и конфессионального согласия – это часть подготовки нации (всех казахстанцев) к жизни в XXI веке. Это часть нашей конкурентоспособности» [1]. В этих аксиологических координатах основная задача духовного строительства в современном Казахстане видится в том, что бы консолидировать усилия всего казахстанского общества для претворения данной исторической идеи в жизнь.

В социогуманитарных исследованиях зарубежных и отечественных ученых достаточно активно исследовались и исследуются вопросы межэтнического, межконфессионального сосуществования, проблемы толерантности.

Теоретико-методологической основой исследований в этой области, конечно, служат труды мыслителей прошлого. Святой Августин – в период Поздней Античности; Барух Спиноза - в Новое время; Монтескье, Вольтер, Руссо, Дидро – в эпоху Просвещения. Из числа русских философов можно назвать Владимира Соловьёва, Павла Флоренского и Николая Бердяева. С мировоззренческих позиций более широко и системно категорию толерантности с интервалами в столетие разрабатывали либеральные теоретики Джон Локк, Иммануил Кант и Джон Стюарт Милль.

В ранней казахской философии к вопросам терпимости, толерантности в своем творчестве неоднократно обращались Шакарим Кудайбердиев [2], Абай Кунанбаев [3]. Работы

первых представителей казахской интеллигенции обращают наше внимание на тот факт, что природа человека не может быть расчленена на какие-то составляющие компоненты, она монолитна и, исследуя ее, мы должны воспринимать ее как монолитную универсальность. Все характеристики человека неразрывны и определяют друг друга. Любой другой подход искажает природу человека, его внутренне единство.

В культурологических, философских, социологических исследованиях современные зарубежные коллеги, следуя различным историческим конфигурациям, анализируют социальную природу человека через осмысление его этнических, религиозных предпочтений и симпатий, выстраивают собственную модель межэтнического и межконфессионального согласия. Так, представитель деонтологического либерализма Джон Ролз исследует природу толерантности с позиций идеально-типической методологии [4]. А такие ученые как Шанталь Муфф, Жижек Савой, Эрнесто Лаклау используют в анализе теории веротерпимости эпистемологический потенциал конфликтного исследовательского подхода [5]. Аксиологическую методологию в исследовании данной проблемной интриги используют Г. Маркузе и П. Николсон [6]. Через онтолого-историцистские, гносеологические технологии исследуют проблему этнической консолидации и веротерпимости М. Уолцер, Р. Дворкин [7]. В ракурсах мультикультуралистских подходов эту тему рассматривают М. Сэндел, Ч. Тейлор, У. Кимлин, Дж. Грей [8].

Немалый интерес, поднимаемая проблема вызывает и у наших отечественных коллег. Ученые Казахстана рассматривают, как правило, эту проблему в социокультурных и когнитивных контекстах современного Казахстана. К последним работам, относящихся к интересующему нас вопросу, можно отнести коллективную монографию известных казахстанских исследователей «Ценностно-смысловые и духовно-нравственные основания консолидации этнических и религиозных групп Республики Казахстан в гражданскую общность», изданную коллективом казахстанских авторов в 2014 году [9], а также Материалы международной научно-практической конференции «Казахстанская модель межэтнической толерантности и общественного согласия Н.А. Назарбаева: двадцать лет успеха и созидания» (2015г.) [10]. В данных работах представлен богатый историко-теоретический материал, отражающий поступательную логику формирования пространства мировоззренческой гармонии.

Тем не менее, несмотря на активно формирующийся к этой проблеме научный интерес, необходимо признать, что проблема формирования аксиологически правильных восприятий, оценок и суждений молодых людей, обучающихся в образовательных структурах Казахстана, относительно идеи межнационального, межконфессионального согласия не получила должного научного исследования, осмысления и эмпирического анализа. Появляется острая необходимость проведения анализа корреляции этнических и конфессиональных маркеров идентичности в казахстанском обществе на основе эмпирического материала, к которому можно отнести масштабное социологическое исследование. Полученный в итоге материал может стать основой формирования целостной государственной и общественной политики в этой актуализированной сфере общественных отношений. Эта задача, которая может быть реализована отечественными учеными в будущем.

Анализ современных концептов духовной идентификации позволяет создать объемное представление относительно духовных, культурных, моральных ценностей воспроизводимых в образовательной среде, необходимых для формирования у молодых людей адекватного представления относительно этнических, конфессиональных маркеров идентичности. Именно в системе образования индивидуальные, личностные, субъектно - деятельностные и неповторимо - индивидуальные макрохарактеристики постигаются и развиваются в единстве всех их взаимосвязей и опосредований. Важнейшей задачей в связи с этим представляется разработка и внедрение в практику образовательной деятельности принципов нравственной сопричастности каждого человека к решению социальных проблем и социальной ответственности личности за результаты своего гражданского взросления, приобщения к духовному богатству культуры, к постижению многообразия культур и конфессиональных смыслов и значений.

Очевидно, что сегодня образование – это значимый общественный институт, с ним связывают надежды на выход из кризиса культуры и общества. И в этом смысле, образование – приоритетный национальный проект общества, цель которого – ускорить интеграцию казахстанского образования в мировое образовательное пространство. Образование молодого поколения должно включать практическую подготовку к жизни в определенном культурном пространстве. Личностно-ориентированное образование становится потребностью современности, поскольку позволяет расширить реализацию возможностей творческой,

коммуникативной личности. Такое образование должно быть нацелено на умение вести диалог друг с другом независимо от этнической или религиозной принадлежности. Важно, что бы образование, на любых его этапах, было ориентировано на гуманистическую этику развития обучаемого, нацелено на нравственное самосовершенствование личности, на формирование навыков отношения к миру через его многообразие.

Новая ситуация в гуманитарных науках выводит к проблемам, которые связаны с выявлением соотношения теоретико-методологического и прикладного в социальной практике, поиском эффективных взаимосвязей гуманитарных исследований с достижениями общественных, естественных, технических наук для выработки стратегии опережающего социального развития. Это связано с вступлением мирового сообщества в эпоху нарастающих изменений во всех сферах жизнедеятельности человека. Основным субъектом социальной деятельности, от которого зависят успехи социальной модернизации, становится человек, обладающий не только глубокими специальными знаниями, но имеющий помимо этого духовно-нравственные принципы социальной ответственности, которые позволят ему идентифицировать себя в социальном пространстве определенного общества.

В данном контексте, однозначно, ведущим социальным институтом, создающим условия для формирования соответствующих личностных компетенций, является сфера образования, в котором социогуманитарное знание играет важную роль в процессе формирования ценностей межэтнической и межконфессиональной гармонии в таком многонациональном государстве как Казахстан. Именно поэтому на этот важный социальный институт Президент РК возлагает большие надежды. «Каждый казахстанец должен понимать, что образование - самый фундаментальный фактор успеха в будущем. В системе приоритетов молодежи образование должно стоять первым номером» - говорит Н.Назарбаев в вышеприведенной известной нам программной статье [1].

Необходимость качественных изменений в системе казахстанского образования четко сформулирована в таких Законах Республики Казахстан, как «Об образовании», «О государственной молодежной политике», «О Назарбаев Университете», «О Назарбаев Интеллектуальные школы», «О Назарбаев Фонде». Эта проблема также находит отражение в Государственной программе развития образования Республики Казахстан на 2011-2020 годы, Программной статье Президента РК Н.А. Назарбаева «Социальная модернизация Казахстана: двадцать шагов к Обществу Всеобщего Труда», Патриотическом акте «Мәңгілік Ел» и других документах. О необходимости формирования новой генерации молодых людей, способной взять на себя ответственность за будущее страны Елбасы говорил также в Послании «Казахстанский путь – 2050: единая цель, единые интересы, единое будущее», выступлении в Московском государственном университете имени М.В. Ломоносова, выступлении на XXI сессии Ассамблеи народа Казахстана.

Такое пристальное внимание, которое уделяется Главой государства вопросам образования, говорит о важности и необходимости использования образовательных ресурсов в формировании понимания молодежью РК проблем сосуществования в едином пространстве. В рамках этой необходимости важно не только изучать сложные формы таких коммуникаций, но и сформулировать предпосылки, основания новой концепции воспитания молодых людей в образовательном секторе современного Казахстана через проекцию универсальных смыслов и значений межэтнического и межконфессионального согласия.

Сегодня в современном казахстанском обществе после длительного периода недооценки роли личности в обществе не только признается ее существование как единицы общества, но и ее роль как одного из факторов противовеса кризисным, стихийным, неупорядоченным социальным процессам, как условие прогресса, цивилизованности общества. Социальная ситуация из жестко заданной превратилась в неопределенную, непрограммируемую. В этих сложных условиях человек пытается определить собственную идентификационную матрицу, в рамках которой он будет способен воспринимать себя как часть какой-то социальной группы, этнической страты или религиозной конфессии. Исходя из этого в современных условиях возрастает необходимость в формировании новых концептуальных оснований реформирования образовательной системы в части формирования у молодых людей, обучающихся в школах, колледжах, ВУЗах верных акцентированных оценок межконфессиональных и межэтнических коммуникаций.

Как считают такие отечественные, российские и западные ученые как Ж.М. Абдильдин, А.Н. Нысанбаев, М.З. Изотов, Э.В. Ильенков, Г.С. Батищев, П.П. Блонский, Л.С. Выготский, С.Л. Рубинштейн, А.Н. Леонтьев, А.В. Брушлинский, Б.Г. Ананьев, А.А. Бодалев, А.А. Деркач, К.А. Абульханова, Э. Фромм, Б. Роджерс, перед личностью в жизни и профессии встают

сложные проблемы, для которых нет готовых решений. Именно поэтому в современной социальной ситуации возрастает потребность в аксиологических, нравственных основаниях поиска соразмерности социальных и жизненных изменений личностным свойствам человека. В этих целях философия образования (в комплексе с общими тенденциями социогуманитарного знания) использует общеметодологические принципы гуманитарного знания, вызревших в других науках и внедряет свои результаты в социальные процессы модернизации самых различных сфер общества и прежде всего - образования, воспитания.

Современные аксиологические исследования, технологии и разработки призваны реализовать в социальной практике следующие приоритеты:

- общечеловеческие ценности и национальные традиции;
- гуманистические и культурные идеалы;
- позитивные принципы здравого смысла и экономической эффективности;
- цивилизованное правосознание и рациональной организации;
- экологической целесообразности и эстетической гармонии;
- творческого самосовершенствования;
- искренности общения и свободы самовыражения;
- глубины проживания разнообразного индивидуального опыта и обретения взаимопонимания в процессе конструктивного взаимодействия людей и их созидательной профессиональной деятельности.

Основным методологическим принципом анализа данной проблемы должно стать целостное видение конкретного человека во всех его измерениях и взаимосвязях, адекватное многоплановости и многомерности человеческой жизни, интегрирующее все значимые достижения социогуманитарного знания. Предлагаемый подход заключается в осуществлении комплексного исследования и восстановлении целостности субъекта, проходящего ступень зрелости, когда его индивидуальные, личностные и субъектно-деятельностные характеристики изучаются в единстве, во всех взаимосвязях и опосредованиях, для того, чтобы содействовать формированию целостного аксиологического мировоззренческого иммунитета.

Список использованных источников:

1. Статья Главы государства «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» / http://www.akorda.kz/ru/events/akorda_news/press_conferences/statya-glavy-gosudarstva-vzglyad-v-budushchee-modernizaciya-obshchestvennogo-soznaniya.
2. Кудайбердиев Шакарим. Три истины. – Алматы: Казахстан, 1991.
3. Кунанбаев А. Слова назидания / Пер.с казахского С. Санбаева. – Алматы: Жалын, 1979.
4. Ролз Дж. Теория справедливости. – Новосибирск: НГУ, 1995.
5. Муфф Ш. К агонистической модели демократии // Логос. - 2004. - № 2 (42); Жижек С. Возвышенный объект идеологии. / Пер. с английского В.Сафронова. - М.: Художественный журнал, 1999; Лаклау Э. Hegemony and Socialist Strategy. – VERSO, 1985.
6. Маркузе Г. Критическая теория общества. Избранные труды по философии и социальной критике. - М.: АСТ.Астрель, 2011. - 384 с.; Nicholson Peter P. Toleration as a moral ideal // Aspects of Toleration/ ed. by J.Hordon & S.Mendus. - London – New York: Methuen & Co. Ltd, 1985. -216 p.
7. Уолцер М. О терпимости. - М.: ДИК, 2000. - 189 с.; Дворкин Р.О правах всерьез. - М.: РОССПЕН, 2005. - 216 с.
8. Сэндел Майкл Дж. Либерализм и пределы справедливости / Современный либерализм. / Пер. с англ. Л.Б. Макеевой. М.: ДИК, Прогресс-Традиция, 1998. -213с.; Тейлор Ч. Пересечение целей: спор между либералами и коммунитаристами / Современный либерализм / Пер. с англ. Л.Б. Макеевой. - М.: ДИК, Прогресс-Традиция, 1998. - 295 с.; Кимлика У. Либеральное равенство / Современный либерализм / Пер. с англ. Л.Б. Макеевой. - М.: ДИК, Прогресс-Традиция, 1998. - 176 с.; Грей Дж. Толерантность: постлиберальная перспектива / Поминки по просвещению: Политика и культура на закате современности / Пер. с англ. под общей ред. Г.В. Каменской. - М.: Праксис, 2003.
9. Шаукенова З.К., Бурова Е.Е., Назарбетова А.К. Ценностно-смысловые и духовно-нравственные основания консолидации этнических и религиозных групп Республики Казахстан в гражданскую общность. – Алматы: «ИП Волков Н.А», 2014. - 266 с.
10. Материалы международной научно-практической конференции «Казахстанская модель межэтнической толерантности и общественного согласия Н.А. Назарбаева: двадцать лет успеха и созидания». – Алматы: «ИП Волков Н.А», 2015. - 305 с.

ТҮЙІНДЕМЕ/RESUME

Ғалия Әзірханқызы Жұмасұлтанова
Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ, Қарағанды, Қазақстан Республикасы
ҚАЗАҚСТАНДА ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК-ГУМАНИТАРЛЫҚ
БІЛІМ БЕРУ АЯСЫНДАҒЫ ЭТНОСАРАЛЫҚ ЖӘНЕ КОНФЕССИЯРАЛЫҚ
КЕЛІСІМДІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Мақалада этносаралық және конфессияаралық қатынастар аясында дүниетанымдық ұстанымды анықтауда жана тұжырымдамалық көзқарасты қалыптастыру мәселелері қарастырылады. Автор қазіргі заманғы Қазақстандағы рухани құрылыстың ең маңызды институты ретінде білім жүйесіне ерекше көңіл бөледі. Сонымен қатар, бұл мақалада қазіргі заманғы жастарға білім беру саласы арқылы пайдаланылу мүмкіндігі бойынша этникалық, конфессиялық бірегейліктің бейнелерін жеткілікті түрде қалыптастыруға арналған рухани, мәдени, адамгершілік құндылықтарға қатысты кейбір басымдықтар сипатталады.

Кілтті сөздер: бірегейлік, рухани құрылыс, рухани құндылықтар, бірігу, білім беру жүйесі, қоғамдық қатынастар, діни конфессиялар, төзімділік, этнос.

Galia Azirhanovna Zhumasultanova
Karaganda State University named after academic E.A. Buketov,
Karaganda, Republic of Kazakhstan
PROBLEMS OF FORMING INTER-ETHNIC AND INTER-CONFESSIONAL
CONSENT IN KAZAKHSTAN IN THE CONTEXT OF MODERN
SOCIO-HUMANITARIAN EDUCATION

In the article the questions of forming of the new conceptual going are examined near forming of world view position within the framework of interethnic and interconfessional relations. The special attention an author turns on the system of education as a major institute of spiritual building is in modern Kazakhstan. Some priorities of relatively spiritual, cultural, moral values that must be used in an educational environment for forming for modern youth of adequate presentation of relatively ethnic, confessional characters to the identity are also described in the article.

Keywords: identity, spiritual building, spiritual values, consolidation, the system of education, social relations, religious denominations, tolerance, ethnoses.

List of references:

1. Article of the Head of State "A glance at the future: modernization of public consciousness" / http://www.akorda.kz/ru/events/akorda_news_press_conferences/statya-glavy-gosudarstva-vzglyad-v-budushchee-modernizaciya-obshchestvennogo-soznaniya.
2. Kudaiberdiev Shakarim. Three truths. - Almaty: Kazakhstan, 1991.
3. Kunanbaev A. Words of edification / Translated from the Kazakh S. Sanbayev. - Almaty: Zhalyyn, 1979.
4. Rolz J. Theory of justice. – Novosibirsk: NSU, 1995.
5. Muff Sh. To agonistic model of democracy//Logos. - 2004. - №2 (42); 8. Zhizhek S. Sublime object of ideology. (translation from English of V. Safronov) - M.: Art magazine, 1999; Laclau E. Hegemony and Socialist Strategy. – VERSO, 1985.
6. Markuze G. Critical theory of society. Selectas on philosophy and social criticism. - M.: AST. Astrel, 2011. - 384 p.; Nicholson Peter P. Toleration as a moral ideal // Aspects of Toleration/ ed. by J.Hordon & S.Mendus. - London – New York: Methuen & Co. Ltd, 1985. -216 p.
7. Uoltser M. About tolerance. - M.: DIK, 2000. - 189 p.; 13. Dvorkin R. About the rights seriously. - M.:ROSSPEN, 2005. - 216 p.
8. Sendel Michael J. Liberalism and limits of justice / Modern liberalism. / Translation from English of L.B. Makeeva. M.: DIK, Progress-Tradition, 1998. - 213 p.; Taylor Ch. Crossing of purposes: a dispute between liberals and communitarists // Modern liberalism / Translation from English of L.B. Makeeva. - M.: DIK, Progress-Tradition, 1998. - 295 p.; Kimlika U. The liberal equality // Modern liberalism / Translation from English of L.B. Makeeva. - M.: DIK, Progress-Tradition, 1998. - 176 p.; Gray J. Tolerance: post-liberal prospect // Commemoration for education: Policy and culture on the decline of modernity / Translation from English under the general editorship of G.V. Kamenskaya. - M.: Praxis, 2003.
9. Shaukenova Z.K., Burova E.E., Nazarbetova A.K. "The valuable and semantic and spiritual-moral bases of consolidation of ethnic and religious groups of the Republic of Kazakhstan in civil community. – Almaty: «IE Volkov N.A», 2014. - 266 p.
10. Materials of the international scientific and practical conference "Kazakhstan model of interethnic tolerance and public consent of N.A. Nazarbayev: twenty years of success and creation". – Almaty: «IE Volkov N.A», 2015. - 305 p.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МАҒЛҰМАТ

Жамбыл Азмұханұлы Жұмабеков, тарих ғылымдарының кандидаты, Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Сайра Алькеевна Диканбаева, филология ғылымдарының кандидаты, «Болашақ» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Светлана Викторовна Елеуханова, тарих ғылымдарының кандидаты, Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Ғалия Әзірхановна Жумасұлтанова, тарих ғылымдарының кандидаты, доцент, Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Валерия Викторовна Козина, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Тамара Секежановна Кульпейсова, филология ғылымдарының кандидаты, «Болашақ» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Балкия Тусупбековна Рыспекова, тарих ғылымдарының кандидаты, «Болашақ» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Динара Жаксыбековна Рыспекова, ЖШС Ecoculture, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Джумабеков Джамбул Азмұханович, кандидат исторических наук, Карагандинский государственный университет им. Е.А.Букетова, Караганда, Республика Казахстан;

Диканбаева Сайра Алькеевна, кандидат филологических наук, профессор, Академия «Болашақ», Караганда, Республика Казахстан;

Елеуханова Светлана Викторовна, кандидат исторических наук, доцент, Карагандинский государственный университет им. Е.А. Букетова, Караганда, Республика Казахстан;

Жумасұлтанова Ғалия Азирхановна, кандидат исторических наук, доцент, Карагандинский государственный университет им. Е.А. Букетова, Караганда, Республика Казахстан;

Козина Валерия Викторовна, доктор исторических наук, профессор, Карагандинский государственный университет им. Е.А. Букетова, Караганда, Республика Казахстан;

Кульпейсова Тамара Секежановна, кандидат филологических наук, доцент, Академия «Болашақ», Караганда, Республика Казахстан;

Рыспекова Балкия Тусупбековна, кандидат исторических наук, доцент, Академия «Болашақ», Караганда, Республика Казахстан;

Рыспекова Динара Жаксыбековна, ТОО Ecoculture, Караганда, Республика Казахстан;

INFORMATION ABOUT AUTHORS

Dzhumabekov Dzhambul Azmukhanovich, Candidate of Historical Sciences, Karaganda State University named after E.A.Buketov, Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Dikanbaeva Saira Alkeyevna, Candidate of Philology, Associate Professor, Academy «Bolashak», Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Yeleukhanova Svetlana Viktorovna, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Karaganda State University named after E.A.Buketov, Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Zhumasultanova Galiya Azirkhanovna, Candidate of Historical Sciences, lecturer, Karaganda State University named after E.A.Buketov, Karaganda, Republic of Kazakhstan;

KozinaValeriya, Doctor of Historical Sciences, Professor, Karaganda State University named after E.A.Buketov, Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Kul'peysova Tamara Segezhaovna, Candidate of Philology, Associate Professor, Academy «Bolashak», Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Ryspekova Balkia Tusupbekovna, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Academy «Bolashak», Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Ryspekova Dinara, Ecoculture LLP, Karaganda, Republic of Kazakhstan;

VI
РАЗДЕЛ

Мазмұны	Оглавление	Contents
Shachshanova M., Beisembaev K. DATA MINING MODELS AND TECHNIQUES.....		180
Omarova A., Gruzina E. APPLICATION OF THE PROGRAM ADOBE DREAMWEAVER IN THE EDUCATIONAL PROCESS.....		183
Исмагулов С. ҰСАҚ ТҮЙЕК КӨТЕРМЕ САУДА ҒАЛАМТОР ДҮКЕНІН БАСҚАРУ МЕХАНИЗМІ.....		187
Авторлар туралы мағлұмат – Сведения об авторах – Information about authors.....		192

Т
Е
Х
Н
И
К
А
Л
Ы
Қ
Ғ
Ы
Л
Ы
М
Д
А
Р

Т
Е
Х
Н
И
Ч
Е
С
К
И
Е
Н
А
У
К
И

Shachshanova Maira
maira1@mail.ru
Academy "Bolashak", Karaganda, Republic of Kazakhstan
Beisembaev Kakim
Kakim08@mail.ru
The Karaganda State Technical University, Karaganda, Republic of Kazakhstan

DATA MINING MODELS AND TECHNIQUES

This article explores the models and techniques of data mining. Data mining draws on work from areas including statistics, machine learning, pattern recognition, database technology, information retrieval, network science, knowledge-based systems, artificial intelligence, high-performance computing, and data visualization.

Article will be used for researches on a subject AP05134441 "Development, manufacturing and testing of a new design of the turntable assembly of the conveyor with a turn of the cargo flow at an angle of up to 90 degrees in the plane of the working soil for the chamber cavity and curved mines"

Keywords: data mining, models, techniques, predictive, descriptive, regression, time series analysis, clustering, statistics.

At present, a specialist of any profile, daily, should be solved many challenges, having related with the production organization, the activity efficiency improvement of the staff, the marketing, and etc. It is quite needed the quality information and the data informed use, for the actions taking and the right decisions making. Therefore, the important skill to be obtained, to be presented and to be explained all the necessary data have already become for the modern manager. [1]

The main tool for obtaining reliable data is data mining. Data mining (DM) is a process of performing automated extraction and generating predictive information from large data banks. DM includes analysis of (often large) observational data sets to find unsuspected, previously unknown relationships and summarize the data in new ways that are both understandable and useful for the data owner. Relationships and summaries derived through a data mining are often referred to as models or patterns. Examples include linear equations, rules, clusters, graphs, tree structures, and recurrent patterns in time series.

DM involves many different algorithms to accomplish different tasks. All these algorithms attempt to fit a model to the data. The model that is created can be either predictive or descriptive in nature. Figure represents the main DM tasks used by that type of model (Fig 1) [2]

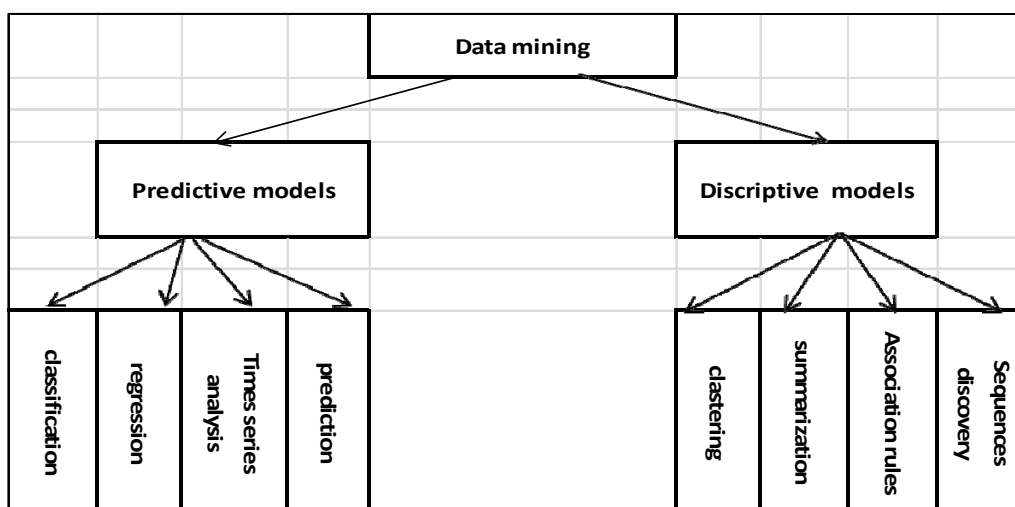

Figure 1 - Main DM tasks used by that type of model

Regression is one of statistical techniques which enable to forecast future data values based on the present and past data values. Regression task examines the values of data and develops a mathematical formula. The result produced on using this mathematical formula enables to predict future value of existing or even missed data. The major drawback of regression is that you can implement regression on quantitative data such as speed and weight to predict future behavior of them.

$$y_x = b_0 + b_1x \text{ - linear regression.}$$

Time series analysis is a part of Temporal mining enabling to predict future values for the current set of values which are time dependent. Time series analysis makes to use current and past sample data to predict the future values. The values that you use for time series analysis are evenly distributed hourly, daily, weekly, monthly, yearly and so on. You can draw a time-series plot to visualize the amount of changes in data for specific changes in time. You can use time series analysis for examining the trends in the stock market for various companies for a specific period and making investments accordingly.

Essence of a descriptive models is a determination of the pattern and relationships in a sample data:

Clustering is a data processing in some sense opposite to classifications which enables you to create new groups and classes based on the study of patterns and relationship between values of data in a data bank. It is similar to classification but does not require predefining the groups or classes. Clustering technique is otherwise known as unsupervised learning or segmentation. All these data items that resemble more closely with each other are clubbed together in a single group, also known as clusters.

Summarization is a technique which enables to summarize a large chunk of data contained in a Web page or a document. The study of this summarized data enables to get the gist of the entire Web page or the document. Thus, summarization is also known as characterization or generalization. Summarization searches for specific characteristics and attributes of data in the large set of the given data and then summarizes the same. An example of the use of summarization technology is search engines such as Google. Other examples include document summarization, image collection summarization and video summarization. Document summarization tries to automatically create a representative summary or abstract of the entire document, by finding the most informative sentences.

Association rules enable to establish association and relationships between large unclassified data items based on certain attributes and characteristics. Association rules define certain rules of associativity between data items and then use these rules to establish relationships. Sequence discovery determines the sequential patterns that might exist in a large and unorganized data bank. You discover the sequence in a data bank by using the time factor i.e., you associate the data items with the time at which it is generated [3]

Techniques Used for Data Mining

Statistics is one of largest branches of mathematics which deals with the collection and analysis of numerical data by using various methods and techniques.

Some of the statistical techniques that find its extensive usage in data mining are:

- Point estimation: a process of calculating a single value from a given sample data using statistical techniques such as mean, variance, media and so on.

- Data summarization: a process of providing summary information from a large data bank without studying and analyzing every data elements in the data bank. Creating a histogram is one of the most useful ways to summarize data using various statistical techniques such as calculating the mean, median, mode, and variance.

- Bayesian techniques: a technique of classifying data items available in a data bank. The simplest one of all Bayesian techniques is the use of Bayes Theorem that has led to the development of various advanced data mining techniques.

- Testing a hypothesis: a technique of applying sample data to a hypothesis in order to prove or disprove the hypothesis.

- Correlation: a technique of determining the relationship between two or more different sets of data variables by measuring their values.

- Regression: a technique of estimating the value of a continuous output data variable

Decision Trees: a tree-shaped structure which represents a predictive model. In a decision tree each branch of the tree represents a classification question while the leaves of the tree represent the partition of the classified information. You need to follow the branches of a decision tree that reflect the data

elements in such a way that when you reach the bottom leaf of the tree, you have the answer to the question in that leaf node. Decision trees are generally suitable for tasks related to clustering and classification. It helps to generate rules that can be used to explain the taken decision in some input data variables.

- **Machine Learning** a process of generating a computer system that is capable to acquire data independently and integrate data to generate useful knowledge. The concept of machine learning is to make a computer system behave and act as a human being who learns from experience, analyzes the observation in such a way that system is developed for continuously self-improvement and provision of increased efficiency and effectiveness. Machine learning enables to discover new and interesting structures and formats about a set of data that are previously unknown.

- **Hidden Markov Models:** a model that enables to predict future actions taken in time series. The models provide the probability of a future event when provided with the present and previous events. Hidden Markov models are constructed using the data collected from a series of events in such way that the series of present and past events enable to determine future events in a certain degree. Simply, Hidden Markov models are a kind of time series model where the outcome is directly related to the time. One of the constraints of Hidden Markov models is that the future actions of the series of the events are totally calculated by the present and past events.

- **Artificial Neural Networks:** the non-linear predictive models which use the concept of learning and training and closely resemble the structure of the biological neural networks. In artificial neural network a large set of historical data is trained or analyzed in order to predict the output of a particular future situation or a problem. You can use artificial neural network in a wide variety of applications such as fraud detection in online credit card transactions, secret military operations, and for operations which require biological simulations.

- **Genetic Algorithms:** a search algorithm that enables to locate optimal binary strings by processing an initial random of population of binary strings by performing operations such as artificial mutation, crossover and selection. You can use genetic algorithms to perform such tasks as clustering and association rules. If you have a certain set of sample data then genetic algorithms enable to determine the best possible model out of a set of models in order to represent the sample data. While using the genetic algorithm technique, first, you arbitrarily select a model to represent the sample data. Then you perform a set of iterations on the selected model to generate new models. You select the most feasible model out of the many generated models to represent the sample data using the defined fitness function. [2]

DM applications can be found in various fields in our life. It is useful for small, middle and large organizations that generate large amount of data per day. We will list some examples of DM applications, main goal of which is analysis and management of correspondent activities: industry, business, electronic commerce, computer security, banking and financial processing, medicine etc.

List of references:

1. The computer methods for the data processing and analysis Shachshanova M.B., Shachshanova R.B., Beisembaev K.M., Muklakova A.N. International journal of experimental education №6, 2013, p55-56 (Russia)

2. D.Shynybekov, R.Uskenbaeva, V.Serbin, N.Dusbayev, A.Moldagulova, K.Duysebekova, R.Satybaldiyeva, G.Khasenova, B.Urmashev. Information and Communication Technologies. Textbook: In 2parts.-Part1. Ist edition-Аlmaty: ИТУ, 2017.

3. Jiawei Han and Micheline Kamber. Data Mining: Concepts and Techniques, Third edition, Elsevier, 2012.743 pp.

ТҮЙІНДЕМЕ/РЕЗЮМЕ

Майра Балиқызы Шащанова

«Болашақ» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы

Каким Манапович Бейсембаев

Қарағанды мемлекеттік техникалық университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы
ИНТЕЛЛЕКТУАЛДЫ МӘЛІМЕТТЕРДІ ТАЛДАУДЫҢ МОДЕЛЬДЕРІ МЕН ӘДІСТЕРІ

Бұл мақалада мәліметтерді интеллектуалды талдаудың модельдері мен әдістері қарастырылады. Мәліметтерді интеллектуалды талдау статистика, машиналық оқыту, бейнелерді тану, деректер базасының технологиясы, ақпаратты іздеу, желілік ғылым, білімге негізделген жүйелер, жасанды интеллект, жоғары өнімділікті есептеулер және деректерді визуализациялау салаларына сүйенеді.

«Забоймен алу жүйелерінде және қисықсызықты қазбаларда қолдану үшін айналмалы конвейер торабының (қазбаның табан жазықтығындағы жүк тасқынының бұрулу бұрышы 90 градус дейін)» осы тақырып бойынша мақала зерттеулерде қолданылатын болады.

Кілтті сөздер: интеллектуалды мәліметтерді талдау, модельдер, әдістері, болжау, сипаттама, регрессия, уақытша қатарларды талдау, кластеризация, статистика

Шашанова Майра Балиевна
Академия «Болашак», Караганда, Республика Казахстан
Бейсембаев Каким Манапович
Карагандинский государственный технический университет,
Караганда, Республика Казахстан

МОДЕЛИ И МЕТОДЫ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО АНАЛИЗА ДАННЫХ

В этой статье рассматриваются модели и методы интеллектуального анализа данных. Интеллектуальный анализ данных опирается на области, включающие статистику, машинное обучение, распознавание образов, технологию баз данных, поиск информации, сетевую науку, системы, основанные на знаниях, искусственный интеллект, высокопроизводительные вычисления и визуализацию данных.

Статья будет использована в исследованиях по теме АР05134441 «Разработка, изготовление и испытание новой конструкции поворотного узла конвейера с поворотом грузопотока на угол до 90 градусов в плоскости почвы выработки для систем забойной выемки и криволинейных выработок»

Ключевые слова: интеллектуальный анализ данных, модели, методы, предсказательный, описательный, регрессия, анализ временных рядов, кластеризация, статистика.

Список использованных источников:

1. The computer methods for the data processing and analysis Shachshanova M.B., Shachshanova R.B., Beisembaev K.M., Muklakova A.N. International journal of experimental education №6, 2013, p55-56 (Russia)

2. D. Shynybekov, R. Uskenbaeva, V. Serbin, N. Dusbayev, A. Moldagulova, K. Duysbekova, R. Satybaldiyeva, G. Khasenova, B. Urmashiev. Information and Communication Technologies. Textbook: In 2 parts. - Part 1. 1st edition - Almaty: IITU, 2017.

3. Jiawei Han and Micheline Kamber. Data Mining: Concepts and Techniques, Third edition, Elsevier, 2012. 743 pp.

УДК 004.9

Omarova Altynay
altynaiom@mail.ru
Gruzina Elena
gruzinaev@mail.ru
Academia “Bolashak”, Karaganda, Republic of Kazakhstan

APPLICATION OF THE PROGRAM ADOBE DREAMWEAVER IN THE EDUCATIONAL PROCESS

This article about the process of informatization of education as a direction of informatization of society, presents opportunities for effective use of software in the educational process of the education system. The main functionality of using Adobe Dreamweaver software products is provided with providing visual overview of examples of created websites by students on free topics.

Keywords: information technology, informatization of education, information technology training, Adobe Dreamweaver, Web site, project site, structure of the site.

Informatization as a process of transition to an information society is accompanied by the emergence of new and intensive development of existing information technologies. One of the priority

directions in the process of informatization of modern society is informatization of education - the process of providing the education system with the theory and practice of developing and using new information and communication technologies oriented towards the realization of the psychological and pedagogical goals of education and upbringing.

Information technology learning - a set of electronic computer facilities, computer networks, computer telecommunications, other means of communication and methods of their operation, used to implement the educational process. Obviously, the funds listed in this definition will be effective enough not only for direct informatization of the educational process, but also for informatization of the whole complex of processes characteristic for the education system.

ICT facilities, the use of which is expedient directly in the educational process of the education system, are computer tools for creating, storing, visualizing (reproducing), processing and transmitting information. There are several approaches to the use of ICT in the learning process. The most perspective and informative is the approach, in which the area of methodical designation of the ICT facility serves as a criterion for classification. [1]

With the help of software, it is possible to present educational information on the screen in various forms:

- to activate cognitive activity of students;
- to form and develop certain types of thinking;
- Initiate the processes of mastering knowledge, acquiring skills and skills of educational or practical activities;
- effectively monitor the results of training, training, repetition, etc.

The educational process uses a wide range of software. One of them is the use of the Adobe Dreamweaver program - a multi-purpose tool software product, one of the most famous and widely used software tools for developing various, including training web sites, e-books that allows you to create web pages without knowledge of HTML.

The website is a well-known and accessible means of presenting text, graphics and other information on the Internet, enabling its use, structuring and application to solve emerging problems.

After the site is created, the user is given the opportunity to select, from a single set of web pages related to one project, to open, copy, configure parameters, and also edit individual pages and other documents arriving at the site of the structure. [2]

Adobe Dreamweaver CC is one of the most popular professional web design programs. It offers great power and flexibility for both designers and developers. There are many features that can make it frightening, but relatively easy to pick up and start using now that Adobe has improved the work to help beginners. Advanced features allow for a short period of time to move from a beginner web designer to a professional. [3]

With this program you can design visually or with code.

Nowadays Adobe Dreamweaver CC 2018 has been released - a new version of an application designed to create professional websites, with advanced features of earlier versions of Adobe Dreamweaver products [4]. These include:

- Device Preview
- Live Stream
- PHP support
- Support for GIT
- Improved search and replacements
- Improved code editor with Emmet support
- Responsive design
- Extract with periodic export
- 64-bit architecture
- Templates for beginners
- Live Guides
- Property inspector
- Certificate Support
- Site management
- Quick insertion of an HTML5 element
- Adobe Edge Web Fonts
- Visual CSS Editor
- Developer workspace
- Preview the browser in real time
- Intellectual coding assistance
- Built-in CMS support.

Knowing the basics of creating a multimedia project in software packages, the structure of the material compilation and its visual presentation, the teacher can independently compose electronic lessons. With the accumulation of experience in the preparation of such lessons, the teacher can maximally diversify the multimedia equipment of classes. Here are examples of created websites by students on free topics:

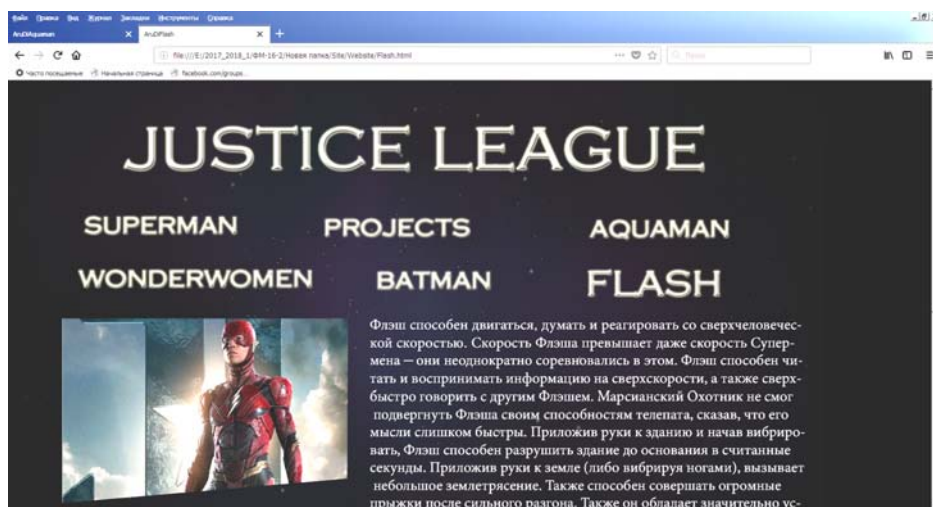

Figure 1 - An example of a site page on a game forum developed in Adobe Dreamweaver

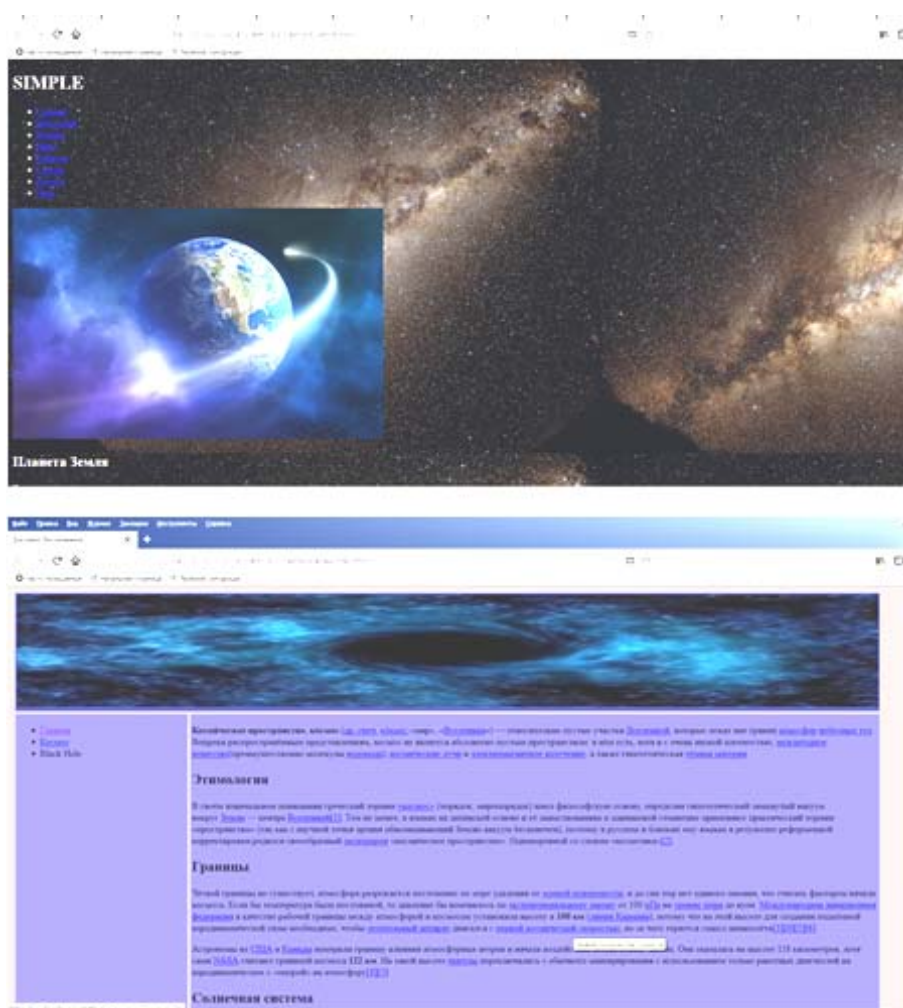

Figure 2 - An example of the main page and the page of a thematic site developed in Adobe Dreamweaver

Studying the Adobe Dreamweaver program in the educational process enables:

- studying the principles and structure of the Internet network;
- forms of information representation and management in the network;
- search, preservation and systematization of necessary information from the Network using available technologies and software;
- designing, manufacturing and posting on the web of a website on a given topic;
- application when creating a web page of basic principles of web design;
- studying the necessary ways of designing, creating and updating a website;
- mastering the methods of organization and self-organization of work on the site.

Free use of knowledge and skills in the field of ICT in pedagogical activities in accordance with educational programs, the solution of pedagogical goals and objectives by modern ICT means by combining the acquired knowledge with experience in using them with the aim of making fundamentally new decisions in changing conditions or non-standard situations, readiness for implementation training and education of students taking into account the specifics of the taught subject, the psychological and pedagogical foundations of effective teaching using ICT, computers. The use of computerized means of evaluating learning outcomes in relation to the discipline taught is the best approach.

List of references:

1. Gruzina E.V., Akhmetova S.S. Features of the Adobe Dreamweaver program on the example of the development of the electronic textbook // Proceedings of the International Scientific and Practical Conference "Science and Education in the Modern World", Volume 3. - Qaraganda, Bolashab-Baspa, 2017 pp. 50-54.
2. Ageev V.N., Drews Yu.G. Electronic editions of educational purpose: concepts, creation, use. - Moscow: Moscow State University of Press, 2010. - 385 p.
3. <http://www.cap-design.ru/dreamweaver>
4. <https://repack.me/software/repacks/internet/194-adobe-dreamweaver-cc-2018.html>

ТҮЙІНДЕМЕ/РЕЗЮМЕ

Алтынай Тұрсыновна Омарова

Елена Владимировна Грузина

«Болашақ» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы

БІЛІМ БЕРУ ҮДЕРІСІНДЕ ADOBE DREAMWEAVER БАҒДАРЛАМАСЫНЫҢ ҚОЛДАНЫЛУЫ

Бұл мақалада білім беруді ақпараттандыру үдерісі қоғамды ақпараттандыру бағыттары ретінде қарастырылады, білім беру жүйесінің білім беру үдерісінде бағдарламалық қамтамасыз етуді тиімді пайдалану мүмкіндігі ұсынылады. Adobe Dreamweaver бағдарламалық жасақтамасының өнімдерін пайдаланудың негізгі мүмкіндіктері студенттердің еркін тақырыптар бойынша жасаған сайттарының мысалдарын көрнекілендірумен қамтамасыз етіледі.

Кілтті сөздер: ақпараттық технологиялар, білім беруді ақпараттандыру, ақпараттық технологияларды оқыту, Adobe Dreamweaver, веб-сайт, сайтты жобалау, сайт құрылымы.

Омарова Алтынай Тұрсыновна

Грузина Елена Владимировна

Академия «Болашақ», Қарағанда, Республика Казахстан

ADOBE DREAMWEAVER В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

В статье рассматривается процесс информатизации образования как направление информатизации общества, представлены возможности эффективного использования программных средств в учебном процессе системы образования. Приводятся основные функциональные возможности использования программных продуктов Adobe Dreamweaver с предоставлением визуального просмотра примеров созданных сайтов студентами на свободные темы.

Ключевые слова: информационные технологии, информатизация образования, информационные технологии обучения, Adobe Dreamweaver, Веб-сайт, проектирование сайта, структура сайта.

Список использованных источников:

1. Грузина Е.В., Ахметова С.С. Возможности программы Adobe Dreamweaver на примере разработки электронного учебника // Материалы Международной научно-практической конференции «Наука и образование в современном мире», Том 3. – Қарағанды, Болашақ-Баспа, 2017 С. 50–54.

2. Агеев В.Н., Дреус Ю.Г. Электронные издания учебного назначения: концепции, создание, использование. – М.: Московский государственный университет печати, 2010. – 385с.

3. <http://www.cap-design.ru/dreamweaver>

4. <https://repack.me/software/repacks/internet/194-adobe-dreamweaver-cc-2018.html>

ӘОК 004.9

Сағыныш Оразханович Исмагулов

saga_ismagulov90@mail.ru

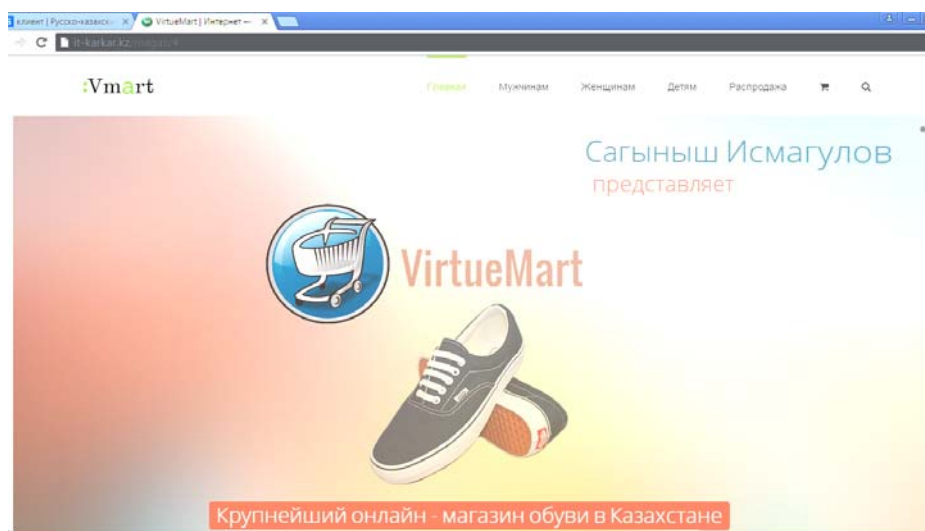
«Болашақ» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы

ҰСАҚ ТҮЙЕК КӨТЕРМЕ САУДА ҒАЛАМТОР ДҮКЕНІН БАСҚАРУ МЕХАНИЗМІ

Бұл мақалада ақпараттық технологиялары арқылы веб - технологияның негізінде құру мүмкіншіліктерін зерттеу. Ұсақ түйек көтерме сауда ғаламтор дүкенін басқару механизмін жасақтау және веб қосымшалары арқылы құрылымын жасау. Ақпараттық веб технологияның көмегімен интернет бетінде кәсіби бағдар беру жұмысын дамыту.

Кілтті сөздер: веб – технология, веб қосымша, web-бағдарла, интернет-магазин, модератор, клиент.

Бүгінгі таңда мемлекетіміздің экономикалық жағдайымен қоса кіші және орта бизнесінің қарқынды дамып келе жатқанын байқауға болады. Осыған әркім өзінің біліктілігіне қарай үлесін қосуда. web-бағдарламашылардың да әлемдік деңгейдегі желілік бизнесте орасан зор үлесі бар. Бұл мақалада 4 мезгілде аяқ киіммен киімдер сатылатын ұсақ түйек көтерме сауда интернет-дүкен жобасы ұсынылған. Бұнымен біз шағын бизнестің дамуына, өсуіне жол ашатын боламыз [1].

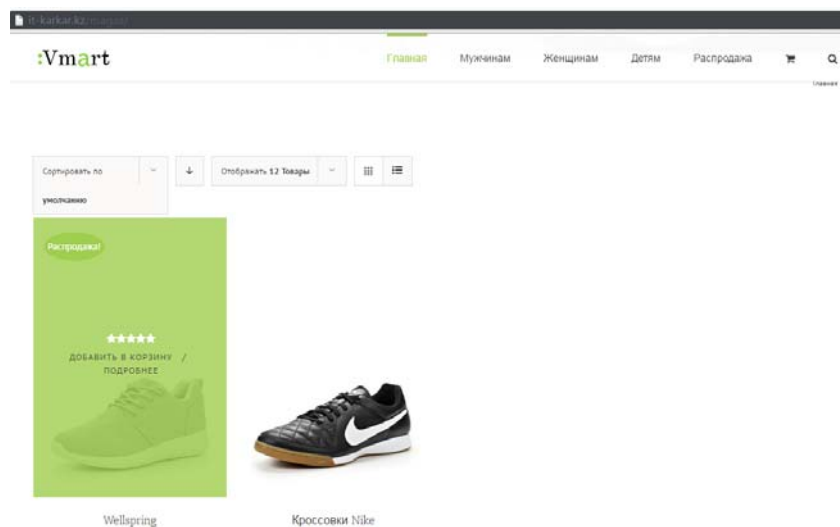

Сурет 1 - Ұсақ-түйек көтерме сауда интернет-магазинінің басты беті

Осының алдындағы мақалада көптеген интернет-дүкендерінің қандай түрлі кемшіліктері болатынын және оны қалай түзетіп одан әрі жақсартуға болатындығын айтып кеткен болатынын. Ең алдымен ұсақ түйек көтерме саудада ыңғайлы және нәтижелі жұмыс болу үшін мыналар болу керек.

- Сайт әкімшілігімен (модератор) хат алмасу үшін өте ыңғайлы және икемді басқарылатын жүйе.

- Шұғыл және почталық хат алмасу жүйесі, графикалық ақпараттарды шығару жүйесі, сонымен қатар жүйе авторландырылмаған тәртіпте ақпараттық жүйе жұмыс істеуі керек [2].

Сурет 2 - Тауар ұсыну беті

Тауар ұсыну бетінде тауарларды былайша сұрыптауға болады:

1. Тауар бағасы,
2. Тауар аты,
3. Тауар рейтингі,
4. Тауардың шығу уақыты,
5. Тауардың әйгілігі.

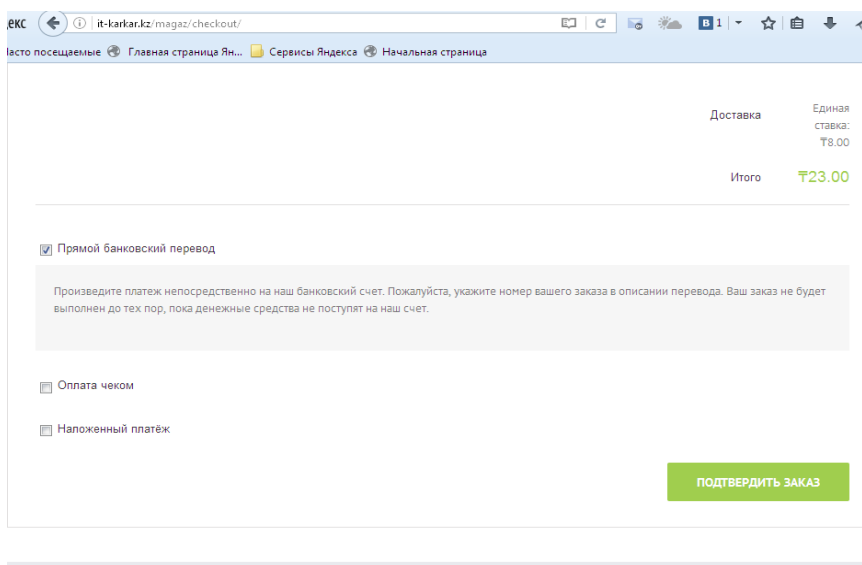
Және де осы бетте қанша тауар көрсетілуі керектігі жайында функция бар.

Тауар бейнесі көрсетіліп, курсорды үстінен жүргізгенде қосымша жасыл бетпен қапталып **добавить в корзину** және **подробнее** батырмалары пайда болады.

Клиентпен тауарды жеткізуші арасында келеңсіз жағдай болмас үшін интернет-дүкенімізде жеке сұхбаттасу алаңы орналасқан [3].

Клиенттердің құқығын қамтамасыздандырып сақтау. Қарапайым және ыңғайлы түрде басқару жүйесін құру. Жүйе ақпараттық бөлімімен қоса жеке кабинеттіде қосуы тиіс.

Ақша аударымы, тауар үшін ақша төлеу, бір шеттан екінші біріне ақша аудару сервистерін қостым.

Сурет 3 - Ақша аударым терезесі

Тауарды визуалды және көрнекі түрде көрсету.

Клиенттерді жылдам және қарапайым түрде тіркеу жүйесі: тауардың толық түрде сипатталуы, тауардың мінездемесін зерттеп көре алу мүмкіндігі (түсі, өлшемі т.б.)

Көрнекі түрдегі интернет-дүкен ақша аударымы, тауарды қалай сатып алу сату, жеткізу сервисі, бағасы жайындағы толық ақпаратты көрсетуі тиіс.

Бұл қойылған шарттарды үздік орындадым деген сенімдемін:

Қолданушы клиенттің ғаламтор желісіндегі кез келген қоғамдық жүйелерді ыңғайлы және қарапайым түрде қолдануы үшін каскадты кестелер стильдерін (англ. CascadingStyleSheets) немесе қысқаша атауы CSS қолдану арқылы көлденең навигациялық мәзірлерді орнатамыз [5].

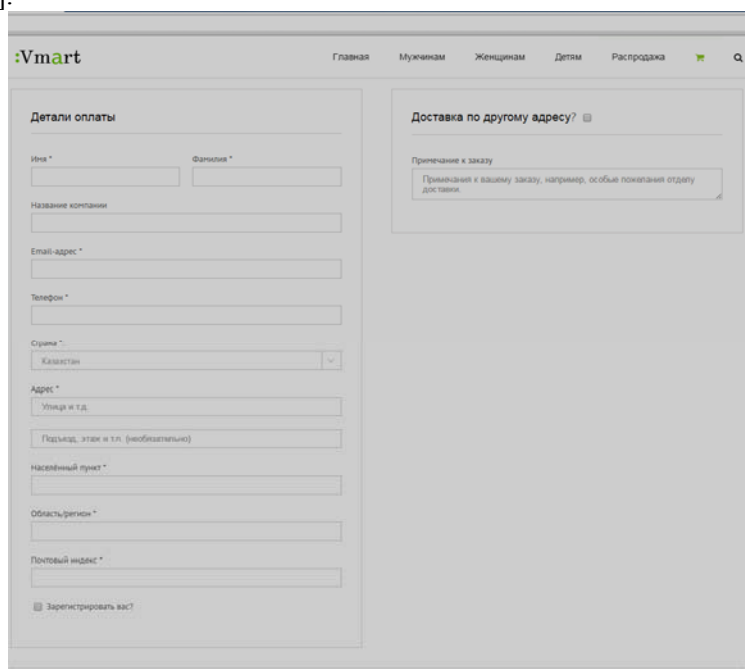
Олар маркерлі тізім түрінде құрылған, және де мына тэгтар арқылы жазылады және . тэгтарында басқа бетке өту үшін арналған сілтемелер бар.

Мәзір1.

```
<ul id="menu-bas-menu" class="fusion-menu">
<li id="mobile-menu-item-11887" class="fusion-mobile-nav-item fusion-mobile-current-nav-item" style>
<a href="http://it-karkar.kz/magaz/">
<span class="menu-text">Главная</span></a></li></ul>

<a href="http://localhost/test/">Главная</a></li>
```

Біздер үшін сіздер үшін керекті бұл технология жетістігін үздік бір деңгейде иелендігімді, үренгенімді, білгенімді толықтай көрсеттім деп ойлаймын. Сонымен жасалу үстіндегі ұсақ түйек көтерме сауда ғаламтор дүкенімнің осындай жетістіктерге жетіп жатқанын сіздерге ұсынамын. Бұл жоба алдағыда жұмыс істеп өзінің белсенділігі мен пайдасын көрсетеді деген ойдамын [4].

Сурет 4 - Ұсақ түйек көтерме сауда Vmart парақшасы

```
<form name="checkout" method="post" class="checkout woocommerce-checkout"
action="http://it-karkar.kz/magaz/checkout/" enctype="multipart/form-data">
<div class="col2-set" id="customer_details"> <div class="col-1">
<div class="woocommerce-billing-fields">
<h3>Детали оплаты</h3>
<p class="form-row form-row form-row-first validate-required" id="billing_first_name_field">
<label for="billing_first_name" class="">Имя <abbr class="required" title="обязательно">
```

```

* </abbr></label><input type="text" class="input-text" name="billing_first_name"
id="billing_first_name" placeholder="" value="" /></p>
<p class="form-row form-row form-row-last validate-required" id="billing_last_name_field">
<label for="billing_last_name" class="">Фамилия <abbr class="required" title="обязательно">
* </abbr></label><input type="text" class="input-text" name="billing_last_name" id="billing_lastn
_name" placeholder="" value="" /></p><div class="clear"></div></p>
<p class="form-row form-row form-row-wide" id="billing_company_field"> <label for = "
billing_company" class="">Название компании</label><input type="text" class="input-text"
name="billing_company" id="billing_company" placeholder="" value="" /></p>
<p class="form-row form-row form-row-first validate-required validate-email"
id="billing_email_field"><label for="billing_email" class="">Email-адрес <abbr class="required"
title="обязательно">* </abbr></label><input type="email" class="input-text" name="billing_email"
id="billing_email" placeholder="" value="" /></p>
<p class="form-row form-row form-row-last validate-required validate-phone"
id="billing_phone_field"><label for="billing_phone" class="">Телефон <abbr class="required"
title="обязательно">* </abbr></label><input type="tel" class="input-text" name="billing_phone"
id="billing_phone" placeholder="" value="" /></p><div class="clear"></div>
<p class="form-row form-row form-row-wide address-field update_totals_on_change validate-
required" id="billing_country_field"><label for="billing_country" class="">Страна <abbr
class="required" title="обязательно">* </abbr></label><select name="billing_country" id="billing
_country" class="country_to_state country_select"><option value="">Выберите
страну&hellip;</option><option value="AU" >Австралия</option><option value="AT"
>Австрия</option><option value="AZ" >Азербайджан</option><option value="AX" >
</p>
<p class="form-row form-row form-row-wide address-field validate-required"
id="billing_address_1_field"><label for="billing_address_1" class="">Адрес<abbr class="required"
title="обязательно">* </abbr></label><input type="text" class="input-text"
name="billing_address_1" id="billing_address_1" placeholder="Улица и т.д." value="" /></p>
<p class="form-row form-row form-row-wide address-field"
id="billing_address_2_field"><input type="text" class="input-text" name="billing_address_2"
id="billing_address_2" placeholder="Подъезд, этаж и т.п. (необязательно)" value="" /></p>
<p class="form-row form-row form-row-wide address-field validate-required" id="billing_city
_field "> <label for="billing_city" class="">Населённый пункт <abbr class="required"
title="обязательно">* </abbr></label><input type="text" class="input-text" name="billing_city"
id="billing_city" placeholder="" value="" /></p>
<p class="form-row form-row form-row-first address-field validate-required validate-state"
id="billing_state_field"><label for="billing_state" class="">Область/регион <abbr class="required"
title="обязательно">* </abbr></label><input type="text" class="input-text" value="" placeholder=""
name="billing_state" id="billing_state" /></p>
<p class="form-row form-row form-row-last address-field validate-required validate-postcode"
id="billing_postcode_field">
<label for="billing_postcode" class="">Почтовый индекс <abbr class="required" title="
обязательно">* </abbr></label><input type="text" class="input-text" name="billing_postcode"
id="billing_postcode" placeholder="" value="" /></p>
<div class="clear"></div>
<p class="form-row form-row-wide create-account">
<input class="input-checkbox" id="createaccount" type="checkbox" name="createaccount"
value="1" /> <label for="createaccount" class="checkbox">Зарегистрировать вас?</label>

```

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Дейтел Х.М., Дейтел П.Дж. Как программировать на C++. Пер. с англ. М.: ООО «Бином-Пресс», 2008. 1038 с.
2. Шилдт Г.С. ++ руководство для начинающих. 2-е издание. Пер. с англ. М.: Издательский дом «Вильямс», 2005. 672с.
3. Дилип Н. Стандарты и протоколы Интернета. М.: Русская редакция TOO Channel Trading Ltd., 1999. 384 с.
4. Планирование и отслеживание проектов. // MSDN Microsoft Visual Studio 2010 [Электронный ресурс]. М.: Представительство Microsoft, 2010. 1 диски электроники оптик (DVD-ROM).
5. Анализ качества кода C/C++ с помощью метода анализа кода. // Документация Microsoft Visual Studio 2010 [Электронный ресурс], 2010.

РЕЗЮМЕ/RESUME

Исмагулов Сағыныш Оразханович

Академия «Болашак», Караганда, Республика Казахстан

РАЗРАБОТКА ТРЕБОВАНИЙ ПРЕДЪЯВЛЯЕМЫХ К ИНТЕРНЕТ – МАГАЗИНАМ МЕЛКООПТОВОЙ ТОРГОВЛИ.

В статье рассматриваются возможности создания веб-технологий на основе информационных технологий. Представлено создание веб-приложения и разработка механизма управления оптовым интернет-магазином. Приводится разработка профессиональной ориентации на интернет-странице с помощью информационных веб технологий.

Ключевые слова: веб-технологии, веб-приложения, веб-сайты, интернет-магазин, модератор, клиент.

Ismagulov Sagynysh Orazkhanovich

Academy of "Bolashak", Karaganda, Republic of Kazakhstan

DEVELOPMENT OF REQUIREMENTS TO THE INTERNET-SHOPS OF SMALL-SCALE TRADE.

This article explores the possibilities of creating web technologies based on information technology. Presented the creation of a web application and the development of a mechanism for managing a wholesale online store. The development of professional orientation on the Internet page with the help of information web technologies is given.

Keywords: web technologies, web applications, web-sites, internet-shop, moderator, client.

List of references:

1. Daytel H.M., Deitel P.J. How to program in C ++. Trans. from. Eng. M.: ООО "Binom-Press", 2008. 1038 p.
2. Shieldt G. C++ a guide for beginners. 2nd edition. Trans. from. Eng. M.: Publishing house "Williams", 2005. 672p.
3. Dilip N. Standards and protocols of the Internet.. M: Russian edition of TOO Channel Trading Ltd., 1999. 384 p.
4. Planning and tracking projects. // MSDN Microsoft Visual Studio 2010 [Electronic resource]. M.: Microsoft Office, 2010. 1 Optical Discs (DVD-ROM).
5. Code quality analysis C / C ++ using the code analysis method. // Documentation of Microsoft Visual Studio 2010 [Electronic resource], 2010.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МАҒЛҰМАТ

Каким Манапович Бейсембаев, техника ғылымдарының докторы Ресей жаратылыстану академиясының корреспондент-мүшесі, доцент, Қарағанды мемлекеттік техникалық университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Елена Владимировна Грузина, техника ғылымдарының кандидаты, доцент, «Болашақ» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Сағыныш Оразханович Исмагулов, жүйе әкімшісі, «Болашақ» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Алтынай Турсыновна Омарова, техника ғылымдарының магистрі, аға оқытушы, «Болашақ» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Майра Балиевна Шащанова, техника ғылымдарының кандидаты, профессор, «Болашақ» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Бейсембаев Каким Манапович, доктор технических наук, член-корреспондент Российской академии естествознания, доцент, Карагандинский государственный технический университет, Караганда, Республика Казахстан;

Грузина Елена Владимировна, кандидат технических наук, доцент, Академия «Болашақ», Караганда, Республика Казахстан;

Исмагулов Сағыныш Оразханович, системный администратор, Академия «Болашақ», Караганда, Республика Казахстан;

Омарова Алтынай Турсыновна, магистр технических наук, старший преподаватель, Академия «Болашақ», Караганда, Республика Казахстан;

Шащанова Майра Балиевна, кандидат технических наук, профессор, Академия «Болашақ», Караганда, Республика Казахстан;

INFORMATION ABOUT AUTHORS

Beysenbayev Kakim, Doctor of Engineering, corresponding member of Russian academy of natural sciences, associate professor, Karaganda state technical university, Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Gruzina Elena, Candidate of Technical Sciences, Associate Professor, Academy «Bolashak», Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Ismagulov Sagynysh, System Administrator, Academy «Bolashak», Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Omarova Altynay, Master of Technical Sciences, teacher, Academy «Bolashak», Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Shachshanova Maira, Candidate of Technical Sciences, professor, Academy «Bolashak», Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Мазмұны	Оглавление	Contents
Исина Ж.А., Калдыбаева А.К. ИНДОЛ ТУЫНДЫЛАРЫНЫҢ ДӘРІЛІК ПРЕПАРАТТАРЫ.....		194
Ишмуратова М.Ю., Исмаилова Ф.М. ДРЕВЕСНЫЕ РАСТЕНИЯ ВО ФЛОРЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО НАЦИОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКА «БУЙРАТАУ»..		197
Каримтай Т., Ишмуратова М.Ю., Глеуконова С.У., Ауельбекова А.К. ВЛИЯНИЕ ЛАЗЕРНОГО ОБЛУЧЕНИЯ НА ВСХОЖЕСТЬ СЕМЯН И МОРФОЛОГИЮ ПРОРОСТКОВ ЯЧМЕНЯ.....		203
Сәулен Н. С., Омурбеков Т. О. БАЛАЛАРДАҒЫ ГЕМАНГИОМАНЫҢ ЗАМАНАУИ ЕМДЕУ ТӘСІЛДЕРІ.....		207
Авторлар туралы мағлұмат – Сведения об авторах – Information about authors.....		214

Ф

А

Р

М

А

Ц

И

Я

Х

И

М

И

Я

Жаннур Амиргалиевна Исина
Zhan_isa@mail.ru
Айгуль Кудайбергеновна Калдыбаева
«Болашақ» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы
aigul_240873@mail.ru

ИНДОЛ ТУЫНДЫЛАРЫНЫҢ ДӘРІЛІК ПРЕПАРАТТАРЫ

Мақалада дәрілік препараттар құрамында кездесетін индол туындылары қарастырылған. Олардың дәрілік препараттарының химиялық қасиеттері, сандық және сапалық талдау әдістері және фармакологиялық әсерлері көрсетілген.

Кілтті сөздер: алкалоид, резерпин, индол, сандық талдау, дәрілік препарат, азот, белсенді зат

Кез-келген дәрілік зат құрамында белгілі бір белсенді зат болады. Заманауи медицина ғылымында 250-ден аса дәрілік өсімдік шикізат ретінде қолданылатынын ескерсек, фитотерапияда алкалоидтар да өзіндік орны бар топ, олардың аздаған мөлшерінің өзі белгілі бір әсерін, емдік септігін тигізеді.

Алкалоидтардың кең тараған түріне индол туындыларын жатқызуға болады. Олардың химиялық құрылысы, таралуы, фармакологиялық әсерлері әртүрлі. Йатрохимия негізін қалаған Парацельс: «Бір ғана зат белгілі мөлшерде емдік қасиет те, улылық қасиет те көрсете алады, ол тек мөлшеріне байланысты» деген.

ИНДОЛ - түссіз кристалл, t балқу 52,5 С. Көптеген табиғи және синтетикалық биологиялық белсенді заттар (мысалы, триптофан, серотонин, резерпин) – индол туындылары болып саналады. Парфюмериядағы хош иісті заттар индолсірке қышқылынан алынады.

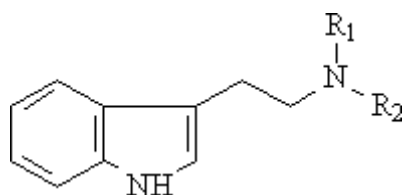
Алкалоидтар араб тілінен *alkali* – сілті және гректің *eidos* – ұқсас сөзінен алынған.

Индолдық алкалоидтар еңкең тараған алкалоидтар түріне жатады, олардан 900 ге жуық қосылыстар алынған және 28 топшаға бөлінеді.

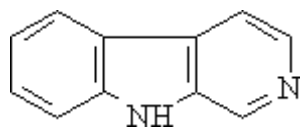
Олардың жіктелулері химиялық құрылысына байланысты. Олардың барлығында азоттың екі атомы болады, олардың біреуі міндетті түрде индолдық азот болып саналады.

Индол алкалоидтарының негізгі бес жіктелулері белгілі:

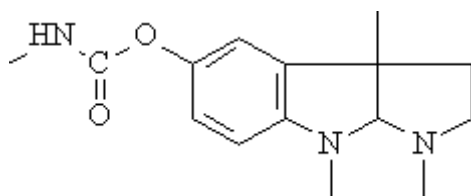
индолалкиламин туындылары – триптамин:

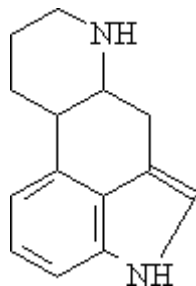
b-карболин туындылары:

физостигмин туындылары:

эрголин туындылары:

Табиғи және синтетикалық заттардан шыққан әр түрлі фармакологиялық әрекет ететін дәрілік заттар индол туындылары.

–индометацин (синтетикалық қабынуға қарсы, ыстық түсіретін және ауырғанда басатын дәрі);

–триптофан (табиғи аміноқышқыл, метабалит);

–серотин адипинаты (медиатор);

– суматриптан сукцинаты (серотонинергетикалық зат);

–о ндансетрон, трописетрон (серотониннің блокаторлары);

– арбидол (вирусқа қарсы қолданылатын дәрі);

– винпоцетин (вазодилатор);

– эрголин туындылары (алколоиды қастауыш және олардың туындылары: дигидроэрготамин, дигидроэргокристин, ницерголин, бромокриптин).

Индол (бензопиррол) – 2 – циклдан тұратын конденсацияланған жүйе – бензол және пиррол.

Индолдың ароматты қасиеті, электрофильді 2, 3- және 6 жағдайда орын басу реакцияға түсу қабілеттілігін көрсетеді, 3 -ші жағдайда электрон тығыздығы максималды болағандықтан, реакцияға түсу қабілеттілігі жоғары. Азоттың гетероатомы – «пирролды», сондықтан NH - тобының қышқылдық қасиеті әлсіз болады. Кестеде индол туындыларының кейбір дәрілік заттарының құрылымы көрсетілген.

Индол туындыларына топтық реакция - ВАН-Урк реакциясы

Осы реакция негізіне электрофилді орын басу процесі жатады. Реакция реагенті - 4-диметиламинобензальдегид. Сынақты концентрлі H_2SO_4 қатысуында және тотықтырғыш темір (III) хлориді болған жағдайда жүргізеді.

Осы реакцияда бос 2 және 3-ші жағдайы бар индол туындылары түседі. Сондықтан ол индометацинде жүрмейді. Резерпинде қышқыл қатысында С ашылады, нәтижесінде 2-ші жағдай бос болады.

Реакция өнімі екі формада болады. Реакция өнімінің түсі алынған заттың құрылысына және реакцияның жүру жағдайына байланысты. Осы реакцияны басқа альдегидтермен жүргізуге болады. Резерпин үшін хлорсутек қышқыл ортасында ванилин ерітіндісінде жүргізеді.

Индометацин – Indometacinum. 1-(4-Хлорбензоил)-5-метокси-2-метил-1Н-индол-3-сірке қышқылы. Ақ сарғыш кристалды ұнтақ, аздау иісі бар. Суда ерімейді, спиртте аз мөлшерде ериді, метанол және диметиформамидте ериді. Дәрілік түрі: таблеткалар (мөлшерлі қатырылған дәрі), капсулалар, май, гель суппозиторий түрінде.

Индометациннің химиялық қасиеті және талдау әдісі молекуласындағы карбоксил, амид және метоксид функциональдық топқа байланысты.

Қышқылды – негіздік қасиеті. Индометацин карбоксил тобына байланысты –ОН қышқылына жатады (pK_a - 4,2 әлсіз сірке қышқылынан pK_a - 4,5). Ол сілті және аммиак ерітіндісінде тұз түзе ериді.

Индометацинді метанолда еріткенде сонынан сілті қосқанда сары түске боялады да, иондалады және электрондық тығыздығы қайта топтасады.

Индометацин өзінің қышқылдық қасиетіне байланысты ауыр металдар иондарымен (Cu^{2+} және Fe^{3+}) комплекс түзуші реакцияға түседі де, ерімейтін боялған тұнба түзеді.

Индометациннің қышқылдық қасиеті дәрілік заттардың сандық құрамын алкалиметрия әдісімен анықтау. Еріткіштер – ацетон немесе метанол, оларды көміртегі (IV) оксидінен тазалайды, ол үшін ерітіндіден азотты өткізеді. 0,1 М натрий гидроксиді ерітіндісімен, фенолфталеин қосып титрлейді.

Резерпин – жыланды раувольфий өсімдігінде кездесетін алколоид. Ол седативті және гипотензивті әсер көрсетеді, ал иохимбин адренолитикалық әсер береді;

Алкалоидты үгітілген тамырды аммиакпен өңдегеннен кейін эфирмен бөліп алады. Мұнан кейін шарап қышқылына және қайтадан негізге салады. Алкалоидтар қоспасын бөлуді адсорбциялық хроматография әдісімен жүргізеді. Резерпин аймағын дихлорэтанмен бөледі және метанолдан қайтадан кристалдандырады.

Резерпин - Reserpinum. Метилді эфир (3β, 16β, 17α, 18β, 20α)- 11,17-диметокси-18-[(3,4,5-триметоксибензоил)оксид]йохимбан-16-карбон қышқылы. Ақ сары ұсақ кристалды ұнтақ. Суда, 95 %-ті спиртте және эфирде өте аз ериді, хлороформда және сірке қышқылында жылдам ериді.

Дәрілік түрі: таблеткалар (мөлшерлі қатырылған дәрі).

Химиялық құрылысы бойынша ол резерпин қышқылының күрделі эфирі және резерпиннің екі деңгейлі күрделі эфир деуге болады. Резерпин қышқылының негізінде пентацикл жүйесі: иохимбан келесі циклден тұрады:

A +B – индол; C + D – хинолизидин; E – циклогексан.

Резерпин алты асимметриялы көміртегі атомынан тұрады, сондықтан оптикалық белсенді, солға айналуына ие.

Қышқылды-негіздік қасиеті. Резерпин бір қышқылды негіз. Қос электрондары бар хинолизидин циклінде 4-ші жағдайдағы азот атомы негізінің ортасын білдіреді. NH – тобы пирролді азот атомында қышқыл ортасын көрсетеді.

Азотты органикалық негіз резерпин жалпы алкалоидты реактивтермен комплекс тұзының тұнбасын береді, мысалы комплексті тұз аммоний рейнекатының балқу температурасымен (ТБ) анықтайды.

Негізділігіне байланысты ассоциат – ионын береді, ол қышқылдық қасиет көрсететін (мысалы индикаторлармен) әрекеттеседі. Оны сандық экстракцияны – фотометриялық әдісте қолданады.

Гидролитикалық ыдырау. Резерпин күрделі эфир тәрізді 3 қосылыс түзіп гидролизденеді: резерпин қышқылы, метанол спирті және үшметоксибензой қышқылы. Осы берілген ыдырау резерпиннің химиялық құрылысын дәлелдейді.

Гидроксам сынамасы. Берілген реакция күрделі эфир тобының болуына байланысты.

МФ резерпиннің тазалығын анықтау үшін, электрофиль ретінде альдегид ванилин ұсынады, хлорлы сутек қышқылы қатысында қызғылт түске боялады.

Тотығу және эимеризациялану. Резерпин – тұрақсыз қосылыс, оттегінің әсерінен және УК – сәулесінен өзгеріске түседі.

Эимеризациялану – УК сәулесінің әсерінен жүреді. Конфигурациясы өзгергенде C3 – жағдайдағы сутек атомы α – жағдайға ауысады, қорытындысында активтілігі әлсіз 3-изорезерпин пайда болады.

Ауадағы оттегімен немесе басқа тотықтырғыштар әсерінен тотығады.

Осы қасиетін резерпинді анықтау үшін қолданады. Дәрілік заттар натрий нитриті мен қышқылды ортада тотығып, жасыл флюоресценциясын көрсететінін МФ ұсынады.

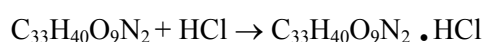
Резерпинді сақтағанда осы қасиетті ескерген жөн.

Сапасын анықтау үшін меншікті айналу мөлшерін қолданады. Резерпин ИҚ және УК спектр облысында жарықты сіңіреді. Хромофор тобы – индол және триметоксибензой қышқылы УК – спектрінде 2 – сіңіру максимумында 268 және 295 нм жолағын көрсетеді.

Осы берілгендер дәрілік заттардың тазалық бағасын ерекшелеу үшін қолданады.

Сандық талдау

Сусыз ортада қышқылды – негіздік титрлеу әдісімен жүргізеді. Еріткіш – сусыз сірке қышқылы; титрант – 0,1 М хлорлы қышқыл ерітіндісі.

Сол сияқты резерпинді фотометрлік әдіспен анықтауға да болады.

Резерпинді А тізімі бойынша жақсы тығындалған қоңыр ыдыстарда, жарықтан қорғап, құрғақ жерде сақтайды. Жарық, ауа, қыздыру әсерінен тотығып кетеді. Ішке 0,0001-0,0003г түрінде ішке тағайындайды.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Бейсенбеков А.С. Фармацевтикалық химия оқулығы. Алматы, 1999.- 440 б.
2. А.П. Арзамасцев. Фармацевтическая химия: учебное пособие, 3-е изд., испр. –М.: ГЭОТАР-Медиа, 2006.- 640с.
3. Беликов В.Г. Фармацевтическая химия. В 2-х ч: учебное пособие, 4-е изд., перераб. и доп. – М.: МЕДпресс-информ. 2007. - 624с.

РЕЗИЮМЕ/RESUME

**Исина Жаннур Амиргалиевна
Калдыбаева Айгул Кудайбергеновна
Академия «Болашак», Караганда, Республика Казахстан
ЛЕКАРСТВЕННЫЕ ПРЕПАРАТЫ ПРОИЗВОДНЫХ ИНДОЛА**

В статье рассмотрены производные индола, встречающиеся в составе лекарственных препаратов. Их химические свойства лекарственных препаратов, фармакологические действие и методы количественного и качественного анализа.

Ключевые слова: алкалоид, резерпин, индол, количественный анализ, лекарственный препарат, азот, активное вещество

**Issina Zhannur
Kaldybayeva Aigul
Academy “Bolashak”, Karaganda, Republic of Kazakhstan
DRUGS DERIVATIVES OF INDOLE**

The article deals with the derivatives of indole, occurring in the composition of drugs. Their chemical properties of drugs, pharmacological effects and methods of quantitative and qualitative analysis.

Keywords: the alkaloid reserpine, an indole, sandy, caldow, DRL drug, nitrogen, belsand .

List of references:

1. Beisembekov A. S. Pharmaceutical chemistry owley. Almaty, 1999.- 440B.Pshendin P. I. - nutrition athletes - SPb.: Olimp-SPb, 2003.
2. A. P. Arzamastsev. Pharmaceutical chemistry: a textbook, 3rd ed., Spanish. –М.: GEOTAR-Media, 2006.- 640С.
3. Belikov V. G. Pharmaceutical chemistry. In 2 hours: textbook, 4th ed., Rev. and extra – М.: Medpress-inform. 2007. - 624с.

УДК 69:504.75

**Ишмуратова Маргарита Юлаевна
Государственный национальных природный парк «Буйратау»,
пос.Молодежный, Казахстан
Академия «Болашак», Караганда, Казахстан
Исмаилова Фируза Махмудовна
Государственный национальных природный парк «Буйратау»,
пос.Молодежный, Казахстан**

ДРЕВЕСНЫЕ РАСТЕНИЯ ВО ФЛОРЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО НАЦИОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКА «БУЙРАТАУ»

В статье приведены результаты изучения видового состава и хозяйственных свойств древесно-кустарниковых растений ГНПП «Буйратау». Определено, что на данной территории произрастает 41 вид древесно-кустарниковых растений из 22 родов и 13 семейств. Доминирующими семействами являются Salicaceae и Rosaceae. По хозяйственно-ценным группам 15 видов отнесены к техническим растениям, 20 видов – лекарственные, 20 видов – декоративные, 12 видов – пищевые и 6 видов – эфирно-масличные.

Ключевые слова: ГНПП «Буйратау», флора, древесные виды, хозяйственно-ценные растения.

Проблема охраны среды обитания и рационального природопользования является одной из важнейших глобальных проблем современности, которая определяется реализацией Конвенции ООН «О сохранении биоразнообразия» [1]. В Казахстане уделяется большое внимание различным аспектам научно-обоснованной охраны природных ресурсов страны, их рациональному использованию, возобновлению и обогащению.

Таким образом, охрана природы и рациональное использование её богатств, в том числе фитобиоты, в нашей стране являются неотъемлемой составной частью программы развития молодого государства, и имеют важнейшее научное, социальное и экономическое значение.

Определение флористического разнообразия проводится во всех странах мира, т.к. является ключевым и неотъемлемым компонентом в проведении изучения биологических исследований конкретных территорий, а также играет важнейшую роль в формировании того или иного биоценоза.

В Государственном национальном природном парке «Буйратау» (далее ГНПП «Буйратау») на протяжении длительного периода проводится изучение элементов флоры [2-5], охватывающее оба филиала национального парка.

Цель настоящего исследования – выявить видовой состав древесно-кустарниковых растений ГНПП «Буйратау».

Материалы и методы. Объектом исследования являлись флора и растительные сообщества древесно-кустарниковых растений ГНПП «Буйратау».

Изучение флористического состава проводилось методом маршрутно-рекогносцировочного и полустационарного обследования территории. При этом пользовались традиционные приемы – составление списков известных видов по конкретным маршрутам, точкам и экосистемам, а также сбор гербария и последующее определение по различным флористическим сводкам [6-10]. Ботаническая номенклатура приводится по сводке С. Черепанова (1995) [11].

Анализ древесно-кустарниковой флоры проводили на протяжении 2014-2017 гг.

Результаты и их обсуждение. ГНПП «Буйратау» создан 11 марта 2011 года с целью сохранения уникальных степных экосистем Центрального Казахского мелкосопочника. Он расположен на территории Казахского мелкосопочника. Большая его часть находится в горах Ерейментау, с максимальной высотой чуть более 1000 м (г. Акдым), в переходной полосе между подзонами умеренно засушливых и сухих степей, что обуславливает уникальность территории в сочетании степных экосистем с лесными (березовые колки, черноольшаники).

Парк трансграничен, поскольку часть его (60814 га) расположена на территории Ерейментауского района Акмолинской области, а другая (28154 га) – Осакаровского района Карагандинской области. Общая площадь национального природного парка составляет 88 968 гектаров.

Климат на территории парка, как и в пределах всего мелкосопочника, в целом резко континентальный с антициклоническим режимом погоды, который отличается суровостью зимнего периода, прохладным летом, значительными колебаниями суточных и годовых температур, частой повторяемостью засух, суховеев и облачных дней в году.

Территория ГНПП «Буйратау», расположена в пределах Центрально-Казахстанского мелкосопочника, который представляет собой комплекс низких островных гор и холмогорий, а также бесчисленных холмов, гряд и сопок.

Растительность на территории национального парка «Буйратау» тесно связана с ландшафтными особенностями региона и включает 4 основных типа:

1 *Лесной тип растительности;*

- преобладают мелколиственные леса - березовые, сосновые, осиновые, реликтовые черноольховые леса.

2 *Кустарниковый тип растительности, представленный зарослями 4 типов:*

- ивняковые заросли;

- мезофитные кустарники из жимолости, шиповника, боярышника, кизильника;

- ксерофитные кустарники, представленные караганой и спиреей;

- петрофитные кустарники, сложенные можжевельником казацким.

3 *Степной тип растительности;*

- представленная типичными микротермными дерновинными злаками. Преобладают степные ценозы пяти формаций: овсцевой, тырсовой, красноковыльной, типчаковой, узколистно-ковыльной.

4 *Луговой тип растительности;*

а) представлены настоящие мезофитные луга и остепненные луговые заросли.

5 *Болотный тип растительности;*

- встречается избыточного увлажнения или на мелководьях, а также у родников. Доминируют в сообществах осоки, хвощи, гигрофитные разнотравье: калужница болотная, подмаренник болотный, вех ядовитый.

Климат на территории парка, как и в пределах всего мелкосопочника в целом резко континентальный с антициклоническим режимом погоды, который отличается суровостью зимнего периода, прохладным летом, значительными колебаниями суточных и годовых температур, частой повторяемостью засух, суховеев и облачных дней в году.

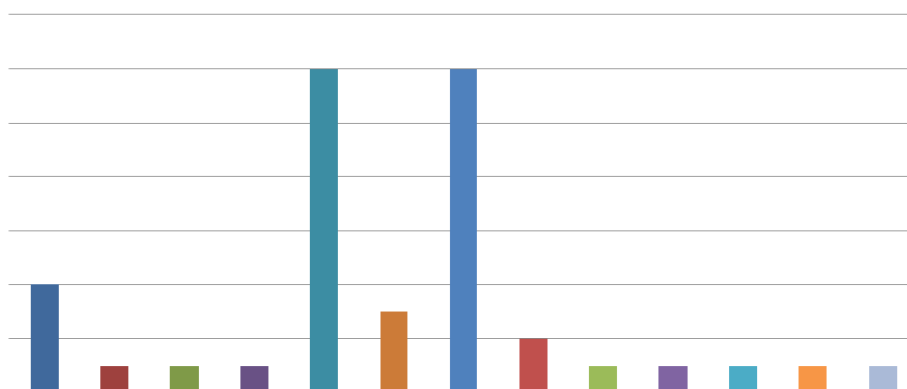
Результаты полевых обследований показали, что на территории парка произрастает 502 вида сосудистых растений, относящихся к 277 родам и 73 семействам. Из этого числа видов древесно-кустарниковые растения составляют 41 вид из 13 семейств и 22 родов (табл. 1).

Таблица 1 - Таксономический состав древесно-кустарниковой флоры ГНПП «Буйратау»

	Семейство	Род	Вид		
	Betulaceae Gray	Alnus	A.glutinosa		
		Betula	B.pendula		
			B.kirghisorum		
			B.pubescens		
	Pinaceae	Pinus	P.sylvestris		
	Cupressaceae	Juniperus	J.sabina		
	Ephedraceae	Ephedra	E.distachya		
	Salicaceae	Populus	P.tremula		
			P.sibirica		
0		Salix	S.bebbiana		
1			S.caprea		
2			S.caspica		
3			S.cinerea		
4			S.pentandra		
5			S.rosmarinifolia		
6			S.tenuifolia		
7			S.triandra		
8			S.viminalis		
9			S.vinogradovii		
0			Grossulariaceae	Ribes	R.aureum
1					R.nigrum
2	R.saxatile				
3	Rosaceae	Amygdalus	A.nana		

4		Cotoneaster	C.melanocarpa
5		Crataegus	C.sanguinea
6		Padus	P.avium
7		Pentaphylloides	P.fruticosa
8			P.parviflora
9		Rosa	R.acicularis
0			R.spinosissima
1			R.laxa
2		Rubus	R.idaeus
3		Spiraea	S.crenata
4			S.hypericifolia
5	Fabaceae	Caragana	C.arborescens
6			C.frutex
7	Aceraceae	Acer	A.negundo
8	Rhamnaceae	Rhamnus	Rh.cathartica
9	Elaeagnaceae	Elaeagnus	E.oxycarpa
0	Caprifoliaceae	Lonicera	L.tatarica
1	Viburnaceae	Viburnum	V.opulus

В целом древесно-кустарниковая флора составляет
 Наибольшее число видов произрастает в семействах Ивовые и Розоцветные – по 12 видов, вторую позицию занимает семейство Березовые – 4 вида (рис. 1).

Семейства: 1 – Betulaceae, 2 – Pinaceae, 3 – Cupressaceae, 4 – Ephedraceae, 5 - Salicaceae, 6 – Grossulariaceae, 7 – Rosaceae, 8 – Fabaceae, 9 – Aceraceae, 10 – Rhamnaceae, 11 – Elaeagnaceae, 12 – Caprifoliaceae, 13 - Viburnaceae

Рисунок 1 – Соотношение видов древесно-кустарниковых растений в семействах ГНПП «Буйратау»

Наши исследования показали, что среди выявленных видов древесно-кустарниковых растений жизненную форму дерево имеют 11 видов, кустарника – 26 видов, 4 вида могут принимать форма как кустарника, так и дерева, что зависит от условий произрастания (рис. 2).

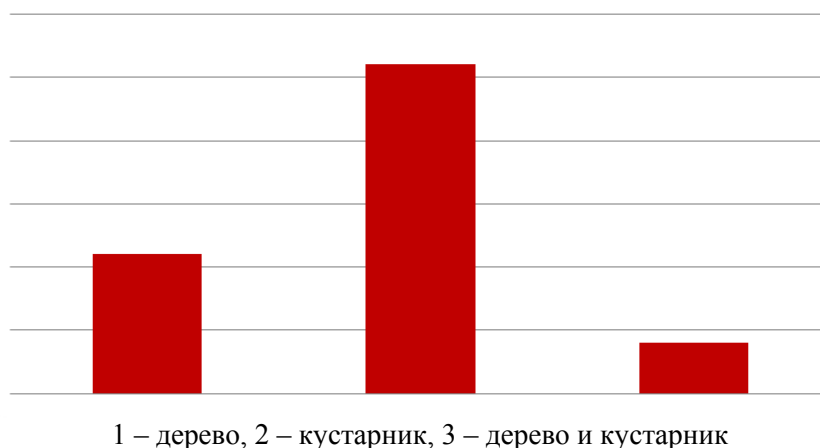

Рисунок 2 – Соотношение жизненных форм древесно-кустарниковых растений ГНПП «Буйратау»

Проведен анализ хозяйственных свойств древесно-кустарниковых растений ГНПП «Буйратау». Так, из 41 видов древесно-кустарниковых растений технические свойства имеют 15 видов, пищевые – 12 видов, лекарственные – 20 видов, декоративные – 20 видов (табл. 2).

Таблица 2 - Хозяйственно-ценные группы древесно-кустарниковых растений ГНПП «Буйратау»

№	Хозяйственно-ценная группа	Число видов, шт.
1	Технические	15
2	Лекарственные	20
3	Декоративные	20
4	Пищевые	12
5	Эфирно-масличные	6

Заключение. Таким образом, результаты наших исследований показали, что на территории ГНПП «Буйратау» произрастает 41 вид древесно-кустарниковых растений из 22 родов и 13 семейств. Доминирующими семействами являются Salicaceae и Rosaceae. По хозяйственно-ценным группам 15 видов отнесены к техническим растениям, 20 видов – лекарственные, 20 видов – декоративные, 12 видов – пищевые и 6 видов – эфирно-масличные.

Список использованной литературы:

1. Конвенция ООН «О сохранении биологического разнообразия». – Рио-де-Жанейро, 1992. – 52 с.
2. Куприянов А.Н., Хрусталева И.А., Габдуллин Е.М., Исмаилова Ф.М. Конспект флоры государственного национального парка «Буйратау» (горы Ерментау, Центральный Казахстан) // Ботанические исследования Сибири и Казахстана. – 2014. - Вып. 20. - С. 30-57.
3. Ишмуратова М.Ю., Ивлев В.И. Полезные растения Баянаульского горно-лесного массива // Materialy VII Miedzyn. nauk.-prakt. Konference Dynamika naukowych badan – 2011. – Przemysl-Poland, 2011. - S. 44-47.
4. Ишмуратова М.Ю., Исмаилова Ф.М., Минаков А.И. Географические новинки во флоре Государственного национального природного парка «Буйратау» // Актуальные проблемы современности. – 2015. - № 3 (9). – С. 48-54.
5. Исмаилова Ф.М. Анализ флоры государственного национального природного парка «Буйратау» // Сборник материалов респуб.науч.-практ.конф. с межд. участием, посвященный 20-летию Иле-Алатауского государственного национального природного парка. – Алматы, 2016. - С. 118-120.

6. Флора Казахстана. Т. 1-9. – Алма-Ата: Наука, 1956-1966.
7. Иллюстрированный определитель растений Казахстана. ТТ. 1,2. Алма-Ата, «Наука», 1971-1973.
8. Куприянов А.Н., Хрусталева И.А., Манаков Ю.А. Новые виды для Баянаульского национального парка // Ботан. исс. Сиб. и Казахст. – 2008. – Вып. 14. – С. 20-23.
9. Куприянов А.Н., Хрусталева И.А., Акмуллаева А.С. Список растений Баянаульского национального парка (Центральный Казахстан) // Ботан. исс. Сиб. и Казахст. – 2011. – Вып. 17. – С. 95-114.
10. Абдуллина С.А. Список сосудистых растений Казахстана. - Алматы, 1998. – 187 с.
11. Czerepanov S.K. Vascula plants of Russia and adjacent states (the former USSR). – Cambridge: University Press, 1995. – 516 p.

ТҮЙІНДЕМЕ/RESUME

Маргарита Юлаевна Ишмуратова
«Буйратау» мемлекеттік ұлттық табиғи саябағы,
Молодежный кенті, Қазақстан Республикасы
«Болашак» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы
Фируза Махмудовна Исмаилова
«Буйратау» мемлекеттік ұлттық табиғи саябағы,
Молодежный кенті, Қазақстан Республикасы
«БҮЙРАТАУ» МЕМЛЕКЕТТІК ҰЛТТЫҚ ТАБИҒИ САЯБАҒЫ ФЛОРАСЫНДАҒЫ
АҒАШ-БҮТАЛЫ ӨСІМДІКТЕР

Мақалада «Буйратау» МҰТС ағаш-бұталы өсімдіктерінің түрлі құрамы мен шаруашылық қасиеттерін зерттеу нәтижелері берілген. Осы аймақта ағаш-бұталы өсімдіктердің 13 тұқымдастығының 22 туысының 41 түрі өсетіні анықталған. Salicaceae және Rosaceae доминантты тұқымдастар болып табылады. Шаруашылықта қолданылуы бойынша 15 түр техникалық, 20 түр декоративті, 12 түр тағамдық және 6 түр эфирлі-майлы өсімдіктер топтарына жатады.

Кілтті сөздер: «Буйратау» МҰТС, флора, ағаш түрлері, шаруашылық өсімдіктері

Ishmuratova Margarita
State national natural Park "Buiratau", kent Molodyozhnyi, Republic of Kazakhstan
Academy "Bolashak", Karaganda, Republic of Kazakhstan
Ismailova Firuza
State national natural Park "Buiratau", kent Molodyozhnyi, Republic of Kazakhstan
WOODY PLANTS AT THE FLORA OF STATE NATIONAL NATURAL
PARK "BUYRATAU"

In the article results of study of species composition and practical-used peculiarities of woody plants of SNNP "Buyratau" are presented. It is determined that at the this territory growing 41 species from 22 gena and 13 families. Dominated families are Salicaceae and Rosaceae. By practical-useful groups 15 species belong to technical plants, 20 species to medical, 20 species to decorative and 6 species to essential oil plants.

Key words: SNNP "Buyratau", flora, woody species, practical-used plants.

List of references:

1. the UN Convention "On the conservation of biological diversity". - Rio de Janeiro, 1992. – 52 p.
2. Kupriyanov A.N., Khrustaleva I.A., Gabdullin, E.M., Ismailova, F.M. synopsis of the flora of the state national Park "buiratau" (mountains, Ermentau, Central Kazakhstan) // Botanical investigations of Siberia and Kazakhstan. - 2014. - Vol. 20. - P. 30-57.
3. Ishmuratova M.Yu., Ivlev V.I. Useful plants of Bayanaul mountain forest // Materialy VII Miedzyn. nauk.- prakt. Konference Dynamika naukowych badan-2011. - Przemysl-Poland, 2011. - S. 44-47.
4. Ishmuratova M.Yu., Ismailova F.M., Minakov A.I. Geographical novelties in the flora of the State national natural Park "buiratau" // Actual problems of the present. - 2015. - No. 3 (9). - P. 48-54.

5. Ismailova F.M. analysis of flora of the state national natural Park "buiratau" // Collection of materials respub.science.- practice.Conf. with it. participation dedicated to the 20th anniversary of the Ile-Alatau state national natural Park. - Almaty, 2016. - Pp. 118-120.
6. Flora Of Kazakhstan. T. 1-9. - Alma-ATA: Science, 1956-1966.
7. Illustrated keys to plants of Kazakhstan. ТТ. 1.2. Alma-ATA, Nauka, 1971-1973.
8. Kupriyanov A.N., Khrustaleva I.A., Manakov A.Yu., a New species for the Bayanaul national Park // Bot. exb. Nib. and Li. - 2008. – Vol. 14. – S. 20-23.
9. Kupriyanov A.N., Khrustaleva I.A., Akmullaev A.S. List of plants of the Bayanaul national Park (Central Kazakhstan) // Bot. exb. Nib. and Li. - 2011. – Vol. 17. – S. 95-114.
10. Abdullina S.A. the list of vascular plants of Kazakhstan.- Almaty, 1998. - 187 p.
11. Czerepanov S.K. Vascula plants of Russia and adjacent States (the former USSR). - Cambridge: University Press, 1995. - 516 p.

УДК 34.31.37

**Каримтай Толганай
Ишмуратова Маргарита Юлаевна
Глеукунова Салтанат Ушкемпировна
Ауельбекова Алмагуль Калиевна
margarita.ishmur@mail.ru**

**Карагандинский государственный университет им. академика Е.А. Букетова,
Караганда, Республика Казахстан**

ВЛИЯНИЕ ЛАЗЕРНОГО ОБЛУЧЕНИЯ НА ВСХОЖЕСТЬ СЕМЯН И МОРФОЛОГИЮ ПРОРОСТКОВ ЯЧМЕНЯ

В статье проведено изучение влияния лазерного облучения на всхожесть и морфологические показатели проростков ячменя. Результаты показали, что обработка лазером положительно сказывается на всхожести семян и развитии молодых проростков культуры. Наилучшие результаты по семенной всхожести ячменя получены при длине волны 650 нм и времени обработки 10 минут, при длине волны 780 нм и времени 1 и 3 минуты. Лучшие показатели роста растений наблюдали при длине волны 650 нм и времени обработки 15 минут. Максимальные значения сухого веса растений отмечены при длине волны 650 нм и времени обработки лазером в течение 3-5 минут.

Ключевые слова: лазерное облучение, семенной материал, морфология, всхожесть, ячмень

Увеличение всхожести семенного материала урожайности зерновых культур играет важное значение для сельского хозяйства Казахстана. В настоящее время разработано большое количество методов предпосевной обработки, но особую перспективу имеет лазерная предпосевная обработка [1].

Данные, полученные в результате экспериментов [2-5], свидетельствуют о том, что лазерное излучение малой интенсивности обладает активным физиологическим действием. На зерновых было показано, что лазерное облучение семян активизирует кущение растений, способствует увеличению элементов структуры урожая и конечной зерновой продуктивности. Положительное влияние лазерного излучения связывают с активизацией фитохрома и запуском фоторегуляторной системы фотоморфогенеза. Распространение также получили представления о биорегуляторной роли когерентных электромагнитных волн через биоэлектрические поля и межклеточные взаимодействия.

При облучении сельскохозяйственных культур наблюдали существенное и статически значимое повышение их функциональной активности. Результаты этих исследований обобщены в материалах конференций по фотоэнергетике растений (1974-1984); монографиях и обзорах Н.Ф. Батыгина и соавторов В.М. Инюшина, В.М. Инюшина и соавторов В.П. Илиевой и В.П. Ранкова, В.И. Букатова и В.П. Карманчикова [6-10].

Стоит отметить, что данные носят разрозненный характер, то есть для каждого вида растения необходимо индивидуально подбирать интенсивность и длительность обработки лазерным излучением.

Цель настоящего исследования – оценить влияния лазерного излучения разной интенсивности и времени обработки на показатели всхожести семян и морфологии растений ячменя.

Материалы и методы. Объектом исследования являлся семенной материал и проростки ячменя в возрасте 3-х недель. Исследования были выполнены на базе лаборатории лазерной технологии физико-технического факультета и лаборатории биотехнологии и молекулярной генетики биолого-географического факультета Карагандинского государственного университета имени академика Е.А. Букетова.

Семена предварительно делили на партии и облучали лазером при частоте 650 и 780 нм и при разных сроках выдерживания. Контролем выступали семена без обработки.

Для оценки всхожести семян их проращивали по 50 штук в трех повторностях на увлажненной 2-слойной фильтровальной бумаге в чашках Петри при комнатной температуре в климатической камере. Для экспериментов специально семена не отбирали, отбраковывали только поврежденные, с измененной окраской или пустые.

Исследование всхожести и энергии прорастания семян осуществляли по методическим указаниям М.С. Зориной и С.П. Кабанова [11]. Морфология семян и проростков исследовали на бинокулярном микроскопе 1МБС-1 в лабораторных условиях при увеличении 40-80 раз [12]. Проводили замеры следующих показателей: общая высота растений, длина эпикотиля, длина и ширина первого листа, длина корневой системы. Вес проростков по вариантам опыта оценивали путем взвешивания на аналитических весах (рис. 2) в 10-кратной повторности, отдельно сухой и сырой вес [13]. По разности между сырым и сухим весом растений оценивали оводненность проростков.

Результаты и их обсуждение. На первом этапе исследования проводили анализ семенной всхожести растений в зависимости от интенсивности лазерной обработки и времени удерживания (табл. 1).

Таблица 1 - Всхожесть семян пшеницы, ячменя и овса по вариантам опыта

№	Интенсивность лазера, нм	Время обработки	Всхожесть семян ячменя, %
1	контроль	без обработки	92,5
2	650	30 секунд	-
3	650	10 секунд	-
4	650	1 минута	95,0
5	650	1 минута 30 секунд	-
6	650	2 минуты	-
7	650	2 минуты 30 секунд	-
8	650	3 минуты	97,5
8	650	3 минуты 30 секунд	-
9	650	4 минуты	-
10	650	5 минут	97,5
11	650	10 минут	100,0
12	650	15 минут	95,0
13	650	20 минут	97,5
14	780	10 секунд	-
15	780	30 секунд	-
16	780	1 минута	100,0
17	780	1 минута 30 секунд	-
18	780	2 минуты	-
19	780	2 минуты 30 секунд	-
20	780	3 минуты	100,0
21	780	3 минуты 30 секунд	-
22	780	4 минуты	-
23	780	5 минут	95,0
24	780	10 минут	87,5
25	780	15 минут	80,5
26	780	20 минут	97,5

Результаты показали, что предпосевная обработка лазером способствует увеличению всхожести семян в сравнении с контролем (рис. 1). Для семян ячменя наилучшая всхожесть получена при длине волны 650 нм и времени обработки 10 минут, при длине волны 780 нм и времени 1 и 3 минуты.

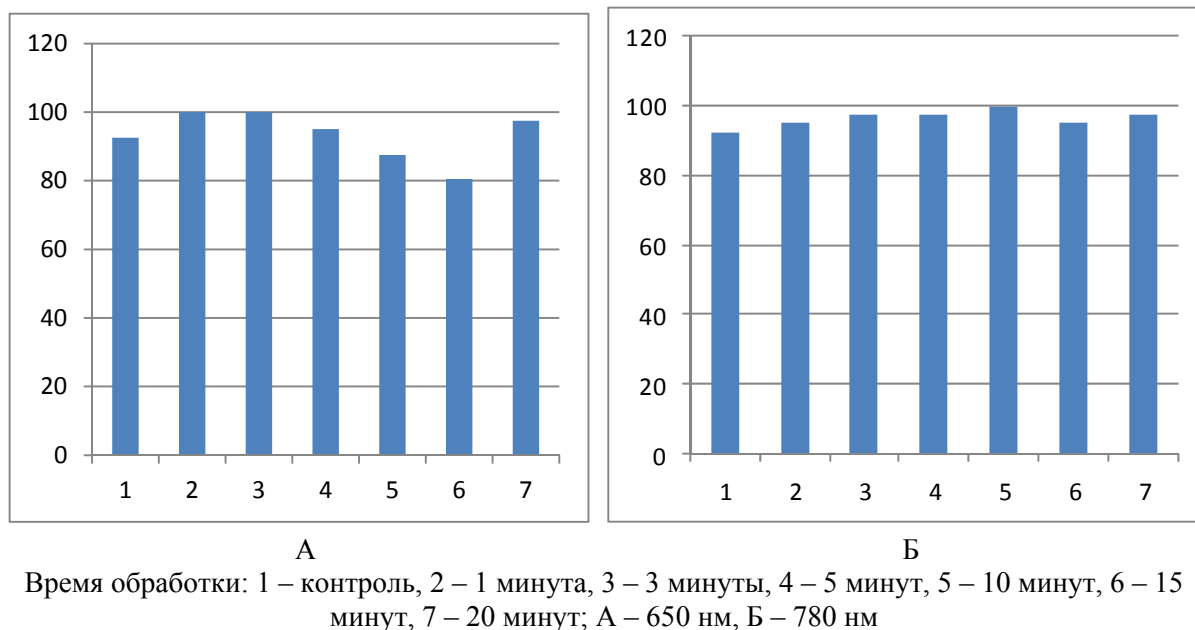

Рисунок 1 - Лабораторная всхожесть семян ячменя при разной интенсивности лазера и времени обработки

Превышения всхожести над контролем составила от 2,5 до 11,7 %. Таким образом, предпосевная обработка лазером способствует повышению всхожести семян ячменя при определенных условиях опыта на 1,5-11,7 %, что можно применять для получения дружных всходов.

На втором этапе нами проанализированы морфологические и весовые показатели 3-недельных проростков ячменя. Результаты показали, что проростки растений после обработки превышали контрольные значения (табл. 2). Отмечено, что у ячменя лучшие показатели роста, размеров листьев и длины корневой системы отмечены при длине волны 650 нм и времени обработки 15 минут.

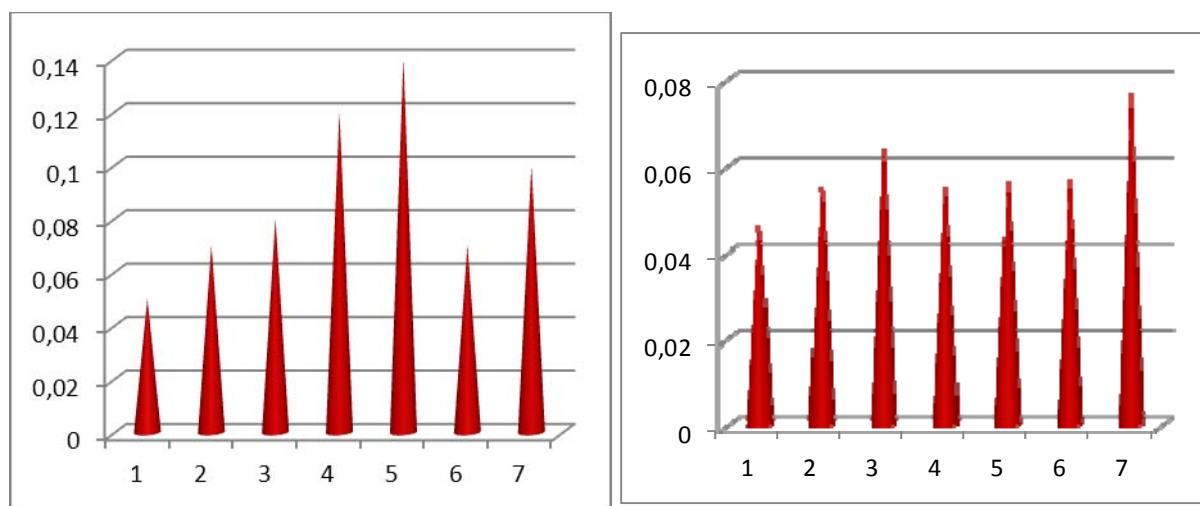
Таблица 2 - Морфологические показатели проростков ячменя при различных вариантах обработка лазером

Вариант опыта	Высота растения, см	Длина coleoptilya, см	Длина листа, см	Ширина листа, см	Длина корня, см
Контроль	40,4	7,3	16,9	0,4	13,4
650 нм / 1 минута	36,7	4,2	21,8	0,4	10,3
650 нм / 3 минут	53,9	3,9	21,0	0,5	28,5
650 нм / 5 минут	49,0	4,0	32,0	0,6	12,9
650 нм / 10 минут	46,1	4,0	25,6	0,6	15,9
650 нм / 15 минут	58,6	3,8	17,0	0,4	37,6
650 нм / 20 минут	43,5	3,8	26,7	0,5	12,1
780 нм / 1 минута	50,9	7,5	27,4	0,4	17,3
780 нм / 3 минуты	44,9	7,3	28,4	0,4	8,4
780 нм / 5 минут	50,1	7,5	25,1	0,4	15,7
780 нм / 10 минут	40,2	7,7	19,7	0,5	11,8
780 нм / 15 минут	32,8	7,2	17,6	0,4	7,5
780 нм / 20 минут	41,2	7,3	21,1	0,4	12,0

Анализ весовых значений сырого и сухого веса проростков показал также превышение значений в некоторых вариантах опыта над контролем (табл. 3, рис. 2).

Таблица 3. Показатели веса проростков ячменя по вариантам опыта

Вариант опыта	сырой вес, г	сухой вес, г
Контроль	0,26	0,05
650 нм / 1 минута	0,38	0,07
650 нм / 3 минут	0,43	0,08
650 нм / 5 минут	0,66	0,12
650 нм / 10 минут	0,63	0,14
650 нм / 15 минут	0,26	0,07
650 нм / 20 минут	0,56	0,10
780 нм / 1 минута	0,38	0,06
780 нм / 3 минуты	0,40	0,07
780 нм / 5 минут	0,37	0,06
780 нм / 10 минут	0,38	0,06
780 нм / 15 минут	0,24	0,06
780 нм / 20 минут	0,33	0,08

Время обработки: 1 – контроль, 2 – 1 минута, 3 – 3 минуты, 4 – 5 минут, 5 – 10 минут, 6 – 15 минут, 7 – 20 минут, А – 650 нм, Б – 780 нм

Рисунок 2 - Сухой вес проростков ячменя при разных вариантах опыта

Для проростков ячменя лучшее значение веса отмечено при длине волны 650 нм и времени обработки лазером в течение 3-5 минут, при длине волны 780 нм и времени обработки 20 минут.

Заключение. Таким образом, результаты наших исследований показали, что после предпосевной обработки лазерным излучением разной интенсивности и времени обработки наблюдается достоверное повышение всхожести, ряда морфологических показателей и веса на сырой и сухой вес.

По итогам исследований можно сделать следующие выводы:

1 Наилучшие результаты по семенной всхожести ячменя получены при длине волны 650 нм и времени обработки 10 минут, при длине волны 780 нм и времени 1 и 3 минуты.

2 Лучшие показатели роста растений ячменя наблюдаются при длине волны 650 нм и времени обработки 15 минут.

3 Максимальные значения сухого веса растений ячменя отмечены при длине волны 650 нм и времени обработки лазером в течение 3-5 минут.

Список использованной литературы:

1. Будаговский, А.В. Управление функциональной активностью растений: дис. ... д-ра техн. наук. – М., 2008. –369 с.
2. Девятков Н.Д., Зубкова С.М., Лапрун И.Б., Макеева Н.С. Физико-химические механизмы биологического действия лазерного излучения // Успехи современной биологии. – 1987. – Т. 103, вып. 1. – С. 31–43.
3. Бецкий О.В., Кислов В.В. Волны и клетки. - М., 1990. - 200 с.
4. Walleczek J. Electromagnetic field effects on cells of the immune system: the role of calcium signaling // FASEB J., 1992, № 6, С. 3177-3185.
5. Кузмичев В.Е., Каплан М.А., Чернова Г.В. Биологические эффекты низкоэнергетического лазерного излучения и нелинейное возбуждение биомолекул. Физическая медицина, 1996, № 5(1), С. 65-69.
6. Chang, J.J., Popp A.F., Yu W.D. Communication between dinoflagellates by means of photon emission // Biophotonics. - М: BiolInform Services, Co, 1995. – Р. 317–330.
7. Будаговский А.В., Будаговская О.Н. Фотоника в сельском хозяйстве и природопользовании, перспективные направления развития // Лазер-Информ, № 15-16, С. 582-583.
8. Долговых О.Г., Красильников В.В., Газидинов Р.Р. Оптимизация лазерной обработки семян зерновых культур: монография. – Ижевск: ФГБОУ ВПО Ижевская ГСХА, 2014. – 124 с.
9. Мерзляк М.Н. Активированный кислород и окислительные процессы в мембранах растительной клетки // Итоги науки и техники, серия физиология растений. – М., 1989, 165 с.
10. Савельев В.А. Физические способы обработки семян и эффективность их использования // Сибирский вестник с/х науки. – 1981. - № 5. - С. 26-29.
11. Зорина М.С., Кабанов С.П. Определение семенной продуктивности и качества семян интродуцентов // Методики интродукционных исследований в Казахстане / Сб. науч. тр. - Алма-Ата: Наука, 1986. - С. 75-85.
12. Мальцева М.В. Пособие по определению посевных качеств семян лекарственных растений. - М., 1950. - 56 с.
13. Методические указания по изучению посевных качеств и урожайных свойств семян сельскохозяйственных культур. – М.: Всесоюзное семеноводческое объединение ВАСХНИЛ, 1981. - 172 с.

ТҮЙІНДЕМЕ/RESUME

**Толганай Каримтай
Маргарита Юлаевна Ишмуратова
Салтанат Ушкempiровна Тлеуменова
Алмагуль Қалиевна Әуельбекова
Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті,
Қарағанды, Қазақстан Республикасы**
**АРПАНЫҢ МОРФОЛОГИЯЛЫҚ ӨСІНДІЛЕРІ МЕН ТҰҚЫМНЫҢ
ӨНГІШТІГІНЕ ЛАЗЕРЛІ СӘУЛЕЛЕНУДІҢ ӘСЕРІ**

Бұл мақалада арпаның өнгіштігіне және морфологиялық өсінді көрсеткіштеріне лазерлік сәулененудің әсері бақыланды. Тұқымның өнгіштігі мен жас өсінділерінің дамуына лазерлік өңдеу оң нәтиже беретіндігі анықталды. Арпа тұқымы өнгіштігі ұзындық толқынында, өңдеу уақыты 10 минут; ал 780 нм толқынында 1 және 3 минуттарында жақсы нәтиже көрсеткіштері алынды. Ұзындығы 650 нм толқыны және өңдеу уақыты 15 минут аралығында өсімдіктің ең жақсы өсу көрсеткіштері бақыланды. Өсімдіктің максималды құрғақ салмағы ұзындығы 650 нм толқынында және лазерлі өңдеу уақыты 3-5 минут аралығында алынды.

Кілтті сөздер: лазерлі өңдеу, тұқымды материал, морфология, өнгіштік, арпа.

**Karymtai Tolganai
Ishmuratova Margarita
Tleukenova Saltanat
Auelbekova Almagul**

Academician E.A. Buketov Karaganda State University, Karaganda, Republic of Kazakhstan

**INFLUENCE OF LASER RADIATION ON SEED GERMINATION AND
MORPHOLOGY OF SPROUTS OF BARLEY**

In the article the study of influence of laser radiation on germination and morphological parameters of sprouts of barley is presented. The results are shown that laser treatment influence positively to seed germination and development of young sprouts of culture. The best results of seed germination are received at wave length 650 nm and time of treatment 10 minutes, at wave length 780 nm and time of treatment 1 and 3 minutes. The best parameters of growth of plants are observed at wave length 650 nm and time of treatment 15 minutes. The maximum parameters of dry weight of plants are noted at wave length 650 nm and time of laser treatment during 3-5 minutes.

Keywords: laser radiation, seed material, morphology, germination, barley.

List of references:

1. Budagovskiy, A.W. Management of functional activity of plants: dis. ... d-RA tekhn. sciences'. - M., 2008. -369 S.
2. Devyatkov N.D., Zubkova S.M., Laprun I.B., Makeeva N.S. Physico-chemical mechanisms of biological action of laser radiation // Advances in modern biology. - 1987. – Vol. 103, no. 1. – S. 31-43.
3. Betsky O.V., Kislov V.V. Waves and cells. - M., 1990. - 200 p.
4. Walleczek J. Electromagnetic field effects on cells of the immune system: the role of calcium signaling // FASEB J., 1992, no. 6, Pp. 3177-3185.
5. Kuzmichev V.E., Kaplan M.A., Chernova G.V. Biological effects of low energy laser radiation and the nonlinear excitation of biomolecules. Physical medicine, 1996, vol. 5(1), Pp. 65-69.
6. Chang, J.J., Popp A.F., YuW. D. Communication between dinoflagellates by means of photon emission // Biophotonics. - M: Biolnform Services, Co, 1995. - P. 317-330.
7. Budagovsky A.V., Budagovskaya O.N. Photonics in agriculture and natural resources, perspective directions of development // Laser-inform, № 15-16, Pp. 582-583.
8. O. Debt G., Krasilnikov V.V., Guseinov R.R. Optimization of laser treatment of seeds of grain crops]. – Izhevsk: FGBOU VPO Izhevsk state agricultural Academy, 2014. - 124 p.
9. Merzlyak M.N. Activated oxygen and oxidizing processes in plant cell membranes // Results of science and technology, plant physiology series. - M., 1989, 165 sec.
10. Savel'ev, V.A., Physical methods of seed treatment and the effectiveness of their use // Siberian Bulletin of agricultural science. - 1981. - No. 5. - P. 26-29.
11. Zorina M.S., Kabanov S.P. determination of seed productivity and quality of seeds of introduced plants // methods of introduction researches in Kazakhstan / SB. science. Tr. - Alma-ATA: Nauka, 1986. - P. 75-85.
12. Maltsev, M.V., Handbook on the determination of sowing qualities of seeds of medicinal plants. - M., 1950. - 56 p.
13. Methodical instructions on studying of sowing qualities and crop properties of seeds of agricultural crops. – M.: all-Union Academy of agricultural Sciences seed Association, 1981. - 172 p.

Сәулен Нұрбек Сәуленұлы
saulen.n.s@mail.ru

ШЖҚ МКК «№ 2 қалалық балалар ауруханасы»; «Астана медициналық университеті»,
Астана, Қазақстан Республикасы
Омурбеков Талантбек Ороскулович
sur.talantbek@mail.ru

И.К. Ахунбаев атындағы Қырғыз мемлекеттік медицина академиясының «Балалар хирургиясы» кафедрасының меңгерушісі, Бишкек, Қырғыз Республикасы

БАЛАЛАРДАҒЫ ГЕАНГИОМАНЫҢ ЗАМАНАУИ ЕМДЕУ ТӘСІЛДЕРІ

Балалардың гемангиомасын емдеудің заманауи тәсілдері ретінде консервативті әдістер қолданылады: криодеструкция, склеротерапия, гормонотерапия, жүрек гликозидтерімен терапия, рентгенотерапия. Бірақ толық даму кезінде гемангиоманы жоюдың хирургиялық әдістері маңызды болып есептеледі. Бұл әдіс дененің жабық бөліктеріндегі түзілулер үшін; ал бетте және жыныс мүшелеріндегі түзілулерге склеротерапия қолданылады, Ең жиі қолданылатын әдіс – гормонотерапия әдісі.

Кілтті сөздер: гемангиома, балалар хирургиясы, гормонотерапия, склеротерапия, рентгенотерапия, криотерапия.

Гемангиома - балаларда жиі кездесетін қан тамырлы қатерсіз ісік болып табылады. Нәрестелерде анықталатын барлық ісік патологиясы түрлерінің ішінде кездесу жиілігі 50% құрайды [1-7].

Барлық жаңа түйінді ісіктердің гистоморфологиялық құрамына байланысты гемангиоманың ағзада пайда болуы, тіндердің диспластикалық өзгерістерінен емес, шығу тегі ісік жасушасынан дамидығын нақты қорытынды жасауға болады [8-10].

Көптеген ғалымдардың анықтау қорытындыларының нәтижесінде ісік жасушасының жоғары митотикалық белсенділігі анықталған, сонымен қатар гемангиоманың спонтанды регрессияға ұшырауы байқалған, яғни шығу тегі тіннің ісік патологиясына сәйкес келеді [4, 8, 11, 12].

Алайда өз кезеңінде ісіктің қатерсіздігіне қарамастан, гемангиома тез прогрессивті өсу қарқыны байқалады. Көлемінің үлкеюімен қатар айналасындағы барлық тіндерді зақымдап қана қоймай, балаға белгілі деңгейде косметикалық ақау әкеледі. Бұл ең бірінші бастың, беттің, мойынның және де жыныс мүшелерінде орналасқан гемангиомаларына қатысты. Гемангиоманың көздің астыңғы, үстіңгі қабағында, құлақ қалқаны, мұрын, ауыз қуысының сілемей қабаты және жыныс мүшелерінің локализацияларында тек косметикалық мәселе ғана емес, мүшенің физиологиялық, функционалдық қызметінің бұзылысына әкеп соқтырады (көру, есту, дем алу, зәр шығару).

Сондықтан гемангиоманың локализациясының ерекшеліктеріне сәйкес ісік қатерлі клиникалық ағымда өтеді деп айтуға болады. Гемангиоманың өсу қарқынының ерекшелігі дөп басып айтуға келмейді; көз қабағында орналасқан нүкте тәрізді гемангиома 3-4 аптада үлкейіп кетеді және күрделі анатомиялық аймақта орналасқан ангиома (мысалы, гемангиома құлақ қалқаны, мұрын ауыз үшбұрышында өсудің тоқтау тенденциясы болмайды). Бул жағдайда спонтанды регрессияға ұшырамауына байланысты гемангиоманы бақылау, уақытты жоғалтумен қатар емдеу тәсілдерінің таңдауына кері әсерін тигізеді. Бұдан басқа қан тамырлы ісіктің қабырғасы жұқаруы салдарынан қан кету және іріндеуі мүмкін. Жарадан қан кету немесе іріндеуінде ісіктің өздігінен тоқтау тенденциясы жойылып, жазылуы ұзаққа созылады.

Гемангиоманың спонтанды регрессиясы туралы атап өтуге болады. Біздегі бар мәліметтер бойынша уақытына жетіп туған бір жасқа дейінгі балаларда кездескен гемангиоманың қарапайым түрінде шамамен 5-7% дейін спонтанды регрессия (өздігінен кету) байқалды. Гемангиоманың кавернозды, аралас түрінде регрессия болған жоқ. Шала туған 6 айға дейінгі балаларда бетінде орналасқан гемангиома спонтанды регрессия болады деп үміттену қателік!

Гемангиоманың даму ағымы күрделі және тұрақты назарды талап етеді, баланың жасы кіші болған сайын гемангиоманың жағдайын бақылап отыру қажет. Әсіресе ангиоманың тез өсуі нәрестенің алғашқы жарты жылында белгілі болады, содан кейін өсу деңгейі бәсеңдейді, гемангиоманың күрделі анатомиялық локализациясынан басқасы.

Ерте жастағы кезеңінде гемангиоманың емі жеткілікті түрде қиын, оған қарамастан біздің ойымызша бала шала туылған болса да емді ертерек бастау, күні жетпей тұған сәби болса да қарсы көрсеткіш болып есептелмейді.

Ерте жастағы нәрестелердегі гемангиоманы емдейтін әмбебап тәсіл осы күнге дейін табылмаған. Бірақ морфологиялық мәліметтер бойынша ангиоманың шығу тегі ісік патологиясы болып табылады, хирургиялық және парахирургиялық емдеу әдістері оң нәтиже береді.

Астана қаласы № 2 қалалық балалар ауруханасында соңғы 8 жылда гемангиоманың әртүрлі локализациясы мен түріне байланысты 5 мың балаға ем жүргізілді. Осы мәселемен айналысу барысында, біз гемангиоманың көлемді және терең, күрделі анатомиялық локализациясын кездестірдік: бет-жақ, құлақ маңы аймағы, мойын және жыныс мүшелері.

Бұл гемангиомалар өзіндік ерекшеліктермен бөлінеді: ісіктің қарқынды өсуі, клиникалық ағымының қатерлігі, айналасындағы тіндерді кез келген деңгейде деструкция ұшыратумен сипатталып, қан тамырының желініп жұмсару салдарынан қан кету. Гемангиоманың осындай түрлерін емдеу хирург дәрігеріне қиындық тудырып, белгілі әдістермен емдеуде көбінесе тиімсіз болып табылады.

Сондықтан осы науқастарды жеке топқа бөліп қарауды ұйғардық (кесте 1).

Кесте 1 - Науқастардың гемангиоманың түрі бойынша бөлу.

Гемангиомасы бар балаларды түрімен санына байланысты бөлу		
Гемангиоманың түрі	Науқас саны	%
Қарапайым	1450	29
Кавернозды	1270	25,9
Қосарланған	1160	23,2
Аралас	980	19,6
Гемангиом локализациясы күрделі	180	3,6
Барлығы	5 000	100%

Алынған сараптамаларды талдау барысында гемангиомамен науқас балаларды емдеу тәсілі айқындала түседі. Қарапайым гемангиоманы емдеу жеңіл, ал анатомиялық орналасуы күрделі гемангиоманы емдеу біршама қиындықтар туғызады. Бірақ та қарапайым гемангиомалар саны жағынан басым келеді. Гемангиоманың криогенді емдеуі амбулаторлы жүргізеді. Науқас баланы емдеу арнайы дайындықты қажет етпейді. Тәсіл өте қарапайым, тиімді, анестезияны қажет етпейді. Емшараны өткізу барысында және де одан кейінгі уақытта да баланың жалпы жағдайының бұзылыстары, дене қызуының көтерілуі және патологиялық реакциялар байқалмайды.

Терідегі орналасқан гемангиомаға криотерапияның әсер етуінің оптимальді уақыты 20-30 с, ал кілігей қабаттардағы гемангиомаға 7-15с.

Гемангиоманың көптеп орналасуында, әсіресе олардың өлшемі кіші және орташа көлемде болған кезде біз криодеструкцияны бір уақытта екі немесе үш гемангиомаға өткіздік, бірақ бұндай жағдайда крио зақымдау аумағын 10 см^2 – тан асырмадық.

Гемангиоманың жарақаттануға ең бейім жерлерде әсіресе шап аралықта, бөкседе орналасқан түрлеріне бір реттік криотерапияның әсер ету аумағы 5 см^2 аспау қажет.

Ірі және көлемді гемангиомаларды емдеу барысы интервалы 10-14-21 күннен тұратын бірнеше этапқа созылуы қажет. Бұл уақыт аралығында криотерапиялық әсер алған аймақтың жергілікті реакциясы азаяды және емдеуді қайталауға жалғастыруға болады.

Ісіктік процестің таралуын алдын алу мақсатында және гемангиоманың өсуін шектеу мақсатында емдеуді шеткеріден бастау ұсынылады.

Ең анық перифокальді ісіну келесі гемангиомалардың орналасуында кездеседі: бет, қабақ, қол-аяқтың медильді бөлімдерінде, сонымен қатар ерін және жыныс мүшелерінің слемейлі қабаттарында. Құрғақ қабыршақтану 3-4 күні, эпителизация 2-4 апта бойы жалғасады.

Жалпы емдеу тәсілдерінің ішінде ең танымалы ісікті хирургиялық жолмен кесу болып табылады.

Қазіргі таңда 95% жағдайда клиникалар гемангиоманы дәстүрлі хирургиялық емдеуден бас тартып, тиімді консервативтік емдеу тәсілдеріне жүгінуде. Соңғы 8 жылда оперативті емдеу жиілігі 50%-ға азайды.

Хирургиялық тәсіл дененің жабық бөлімдерінде орналасқан гемангиомаларға тиімді, ал бетте және мойында орналасқан ісікті кесу біршама косметикалық мәселелер тудырады. Сонымен қатар операциялық тәсілді гемангиоманың толық дамыған түрінде қолданған дұрыс.

Беттегі, мұрын ұшындағы, және жыныс мүшелеріндегі аса ірі емес кавернозды гемангиомаларды емдеуге склероздаушы емдеу тәсілі кеңінен қолданылады. Ол тәсіл, гемангиомаға енгізілген склероздаушы препараттың әсерінен тамырлардың бітелуі және асептикалық қабынуына негізделген.

Барлық науқастарға склерозант Этоксисклерол 3% екпесі қолданылды, екпе салынған жердегі ісіну 5-7 күні өздігінен жоғалып отырды.

Склероздаушы емдеуді қолдану арқылы жетістікке жету 97 пайыз жағдайда байқауға болады. Емдеудің ең маңыздысы жақсы косметикалық және эстетикалық нәтижелерге (97,8%) жетуге болады.

Гемангиоманы склероздаушы емдеуден кейінгі асқынулары өте сирек болады, шамамен 0,2%. Диатермоэлектрокоагуляция тәсілі едәуір сирек қолданылады, себебі ол тек өлшемі кішкентай ангиомаларда, басқа емдеу тәсілін қолдану мүмкін болмаған жағдайларда ғана қолданылады. 6 айға дейінгі балаларда гемангиоманы альтернативті схемамен гормональді емдеу тиімділігін көрсетті. Аталған емдеу тәсілі 30-ға жуық науқастарда қолданылды.

Кортикостероидты емдеу тәсілін біз келесі критерийлерді негізге ала отырып қолдандық: ісіктің анатомиялық орналасуының күрделілігі, зақымданған аймақтың көлемділігі, гемангиоманың тез өсуі және оның басқа да анатомиялық аймақтардың зақымдауы. Біз балалардағы ең көлемді және күрделі гемангиомаларды гормондармен емдеу- ең тиімді емдеу тәсілі деп есептейміз.

Гормональді емдеу преднизолонның 4-6-8 мг кг бала салмағына жүргізілді. Преднизолон таблеткасының тәуліктік мөлшері 2-ге бөлінді: таңғы сағат 6-да бала 2/3 бөлігін, сағат 9-да 1/3 бөлігін қабылдады. Препарат күнара мөлшерін азайтпай қабылданды. Емдеу ұзақтығы 28 күнге созылды.

Преднизолонды екінші немесе үшінші қабылдағаннан кейін науқастарда ангиоманың регреске ұшырау белгілері байқалды, яғни ісіктің көлемінің кішіреюі және бозаруы. 1-2 ай үзілістен кейін қажет болса гормонотерапияны қайталауға болады. Преднизолонмен емдеу барысында және кейін де қандай да болсын асқынуларды байқамадық.

Гормонотерапиямен емдеу 93% жағдайда жоғары тиімділік көрсеткенімен, қалауымызға сай косметикалық жетістікке жету мүлдем мүмкін емес. Тек қана балалардың 7 % ғана қосымша емдеу тәсілдерін қолдана отырып косметикалық мәселерді шешуге қол жеткізілді.

Гемангиомаға рентгенотерапияны қолдану жоғары тиімді емдеу тәсілдеріне жатады. Егер 3-8 айлық балаларда осы тәсілді қолданса өте жоғары нәтижелерге жетуге болады, себебі бұл жаста ангиомді тіннің иондаушы сәулелерге сезімталдығы өте жоғары болады, ол өз кезегінде гемангиоманың жазылуының терінің толық қалпына келуімен өтуін қамтамасыз етеді.

Жақын фокусты рентгенотерапия үлкен аумақты қарапайым гемангиомаларды және де басқа тәсілдерді қолдану мүмкіндігі жоқ ангиома түрлерін емдеуге қолданылады, мысалы орбита аймағы, ретробульбарлы кеңістік.

Баланың жасына байланысты бір реттік ошақтық мөлшері 0,8 ден 1,6 Гр-ді құрайды. Сәулелік емдеуді тоқтатуға көрсетілім - ол ангиоманың өсуінің баяулауы және түсінің бозаруы болып табылады.

Сәулелік емдеумен жетістікке жету ұзақ уақытты талап етеді. Теріасты май қабаты басым, әсіресе анатомиялық қиын жерлерде орналасқан, кавернозды және аралас гемангиомаларды емдеуде микротолқынды криогенді әдіс кеңінен қолданылады. Физиотерапиялық режимі 3-5 минут аралығында қолданылады.

Микротолқынды криодеструкция әдісін қолдануға баланың шала туылуы қарсы көрсетілім болып табылмайды. Микротолқынды криодеструкция әдісі хирургиялық емдеу тәсілінен толық немесе жартылай бас тартуға және де емнен жақсы нәтиже алуға мүмкіндік береді (93%).

Анатомиялық орналасуы өте күрделі көлемді және терең орналасқан гемангиомаларды талдауда міндетті түрде ангиография жасаған дұрыс. Себебі кейбір гемангиомалар арқылы оны қоректендіретін және тамырлық ісіктің өсуіне қолайлы жағдай жасайтын күшті артериальді бағандар өтеді.

Ісік ангиографиясы және эмболизациясы өткізілгеннен кейін емдеу шаралары басталады. Бет жүйке талшығының проекциясында орналасқан ісікті емдеуге криодеструкция әдісін қолдану мақсатқа сай болып табылады, себебі ол бала бетінің пішінін, мимикалық бұлшықеттерін, бет нерв талшығының сақталуына кепілдік береді. Емшара барысында қан кетулер болған жоқ және науқасқа ауыр соққан жоқ. 5-6 ай ішінде гемангиомалар жоғалып отырды, орнында атрофияға ұшыраған тері және атрофиялық тыртықтар қалды. Бұл тәсілдің кемшілігі бетте 5-7 күн бойы ісінудің сақталып кейін өздігінен жоғалуы болып табылады.

Біздің ойымызша, Терновскийдің 1959 жылы ұсынған гемангиоманың жіктелуі, ең орынды және өзінің құндылығын жойған жоқ деп ойлаймыз.

- Терінің бетінде орналасқан қарапайым гемангиома
- Тері астында орналасқан кавернозды гемангиома
- Тері және теріасты бөлігі бар аралас гемангиома
- Әртүрлі тіндерден тұратын (гемлимфангиома, ангиокератома және т.б.)

Соңғы жылдары құлақ айналасына орналасқан көлемді және терең ангиомаларды емдеуге жергілікті микротолқынды криодеструкция әдісі және гипотермиялық әдіс кеңінен қолданыс табауда. Бұл әдіс 180 науқасқа жүргізілген. Бұл тәсіл ісіктің астына арнайы орналастырылған ине тәріздісқа қадағалаушы құрылғымен есептеліп отырылатын ісіктің температурасын жоғарылатуға негізделген. Температураны +43-44⁰С -қа көтеріп, сосын оны сол деңгейде 5-6 минут ұстайды. Әдістің тиімділігі хирургиялық тәсілге жүгінуден бас тарту мүмкіндігі және жергілікті ісінудің болмауы, баланы тез арада үйіне шығару мүмкіндігі болып табылады. Косметикалық ақаудың емін кейін бала есейгенде жасатуға болады. Қорыта келгенде:

1. Гемангиомасы бар балаларды түрімен санына байланысты бөлген кезде барлық гемангиома түрлері шамамен бірдей жиілікте кездеседі 19-29% аралығы.

2. Хирургиялық тәсіл дененің жабық бөлімдерінде орналасқан гемангиомаларға тиімді, ал бетте және мойында орналасқан ісікті кесу біршама косметикалық мәселелер тудырады. Беттегі, мұрын ұшындағы, және жыныс мүшелеріндегі аса ірі емес кавернозды гемангиомаларды емдеуге склероздаушы емдеу әдісі кеңінен қолданылады. Склероздаушы емдеуді қолдану арқылы жетістікке жету 97 % жағдайда байқауға болады. Емдеудің ең маңыздысы жақсы косметикалық және эстетикалық нәтижелерге (97,8 %) жетуге болады.

3. Біз балалардағы ең көлемді және күрделі гемангиомаларды гормондармен емдеу - ең тиімді емдеу тәсілі деген ойдамыз. Гормонотерапиямен емдеу 93% жағдайда жоғары тиімділік көрсеткенімен, қалауымызға сай косметикалық жетістікке жету мүлдем мүмкін емес. Тек қана 7 % балаларда ғана қосымша емдеу тәсілдерін қолдана отырып косметикалық мәселерді шешуге қол жеткізілді.

4. Гемангиоманы сәулелік емдеумен жетістікке жету ұзақ уақытты талап етеді.

5. Теріасты май қабаты басым, әсіресе анатомиялық қиын жерлерде орналасқан, кавернозды және аралас гемангиомаларды емдеуде микротолқынды криогенді әдіс тиімді болып табылады.

Демек балалар хирургиясы саласындағы қазіргі таңдағы балалардағы гемангиоманы емдеудің заманауи тәсілдері бұл ісіктен толық емделуге және жақсы косметикалық жетістікке жетуге мүмкіндік береді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Баиров Г.А. Хирургия пороков развития у детей. Л., 1968, с. 561-577.
2. Кондрашин Н.И. Клиника и лечение гемангиом у детей. М., 1963, с. 103.
3. Краковский Н.И., Таранович В.А. Гемангиомы. М., 1974, с. 168.
4. Детская хирургия. Национальное Руководство. Москва 2014. Раздел VIII.
5. Пороки развития сосудов и доброкачественные опухоли. А.В. Гераськин, В.В. Шафранов С-1052-1057
6. Мельник Д.Д., Гюнтер В.Э., Дамбаев Г.Ц., Сысолятин П.Г., Чугуй Е.В., Титова Е.Н. Гемангиомы и их лечение Томск 2006. С. – 57-63.
7. Peck J. E. The treatment of hemangiomas // British Med. J. 1974. V. 2. P. 198-200.
8. Лебкова Н.П., Кодрян А.А. О гистогенезе и механизме регрессии врожденных гемангиом кожи у детей // Архив патол., 1997, вып. 3 с. 44-50.
9. Demuth R.J., Miller S.H., Keller F. Complications of embolization treatment for problem cavernous hemangiomas // Ann. Plast. Surg. 1984. V.13 № 2. P. 135-144.

10. Enjolras O., Herbretean F. Et. al., Hemangiomeset Malformations vasculaires superficielles: classification // J. Des Maladies Vasculaires. Paris. 1992. V. 17. № 1. P.2-19.
11. Edgerton M.T. Steroid therapy of hemangiomas // Symposium on Vascular Malformations and Melanotic Lesions. Ed. By Williams H. G. St. Louis, C.V. Mosby. 1983. P. 74-83.
12. Traub E.F. Involution of Hemangiomas // Arch. Pediat. 1933. V. 50. P. 272-278.

РЕЗЮМЕ/RESUME

Саулен Нурбек Сауленович

**ГКП на ПХВ «Городская детская больница №2»; ЗАО «Медицинский университет Астаны», Астана, Республика Казахстан
Омурбеков Талантбек Ороскулович**

**Заведующий кафедрой «Детской хирургии» Кыргызской государственной медицинской академии имени И.К. Ахунбаева, Бишкек, Республика Кыргызстан
СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ ЛЕЧЕНИЯ ГЕМАНГИОМЫ У ДЕТЕЙ**

В современных условиях в лечении гемангиомы у детей широко используются консервативные методы лечения: криодеструкция, склеротерапия, гормонотерапия, терапия сердечными гликозидами, рентгенотерапия. Однако при полном развитии гемангиомы нельзя пренебрегать хирургическими методами иссечения гемангиомы. Хирургические методы лечения гемангиомы показаны при локализации образования на закрытых участках тела; на лице и половых органах применима склеротерапия, наиболее широкое применение получила гормонотерапия.

Ключевые слова: гемангиома, детская хирургия, гормонотерапия, склеротерапия, рентгенотерапия, криотерапия.

Saulen Nurbek

**State Municipal Enterprise on the basis of Economical Management «Municipal Children's hospital №2»; JSC «Astana Medical University», Astana, Republic of Kazakhstan
Omurbekov Talantbek**

Manager of «Children's surgery» department of The I.K.Achunbayev Kyrgyz State medical academy, Bishkek, Republic of Kyrgyzstan

THE MODERN METHODS OF TREATMENT OF A HEMANGIOMA AT CHILDREN

In the modern conditions we use several surgical methods: cryolysis, sclerotherapy, hormone therapy, X-rays therapy, therapy of cardiac glycoside. However we should not neglect of classic surgical way. Surgical methods of the treatment indicated if hemangioma is located on the closed sites of body. If hemangioma is located on face and genitals – sclerotherapy. Hormone therapy has got the widest using in our practice.

Keywords: hemangioma, pediatric surgery, hormone therapy, sclerotherapy, X-rays therapy, cryolysis.

List of references:

1. Bayirov G.A. Children's malformations surgery. L., 1968, 561-577 pages.
2. Kondrashin N.I. Clinic and treatment of children's hemangiomas. M., 1963, 103 page.
3. Krakovskiy N.I., Taranowicz V.A. Hemangiomas. M., 1974, 168 page.
4. Child surgery. National manual. Moscow 2014. Section VIII.
5. Vascular malformations and benign tumors. A.V. Geraskin, V.V. Shaphranov 1052-1057 pages.
6. Melnik D.D., Gunter V.E., Dambayev G.T., Sysolyatin P.G., Chuguy E.V., Titova E.N.. Hemangiomas and treatment. Tomsk 2006. 57-63 pages.
7. Peck J. E. The treatment of hemangiomas // British Med. J. 1974. V. 2. P. 198-200.
8. Lebkova N.P., Kodryan A.A. histogenesis and regression mechanism of congenital hemangiomas in children // Archive of pathology, 1997, 3 edition. P. 44-50.
9. Demuth R.J., Miller S.H., Keller F. Complications of embolization treatment for problem cavernous hemangiomas // Ann. Plast. Surg. 1984. V.13 № 2. P. 135-144.
10. Enjolras O., Herbretean F. Et. al., Hemangiomeset Malformations vasculaires superficielles: classification // J. Des Maladies Vasculaires. Paris. 1992. V. 17. №1. P.2-19.
11. Edgerton M.T. Steroid therapy of hemangiomas // Symposium on Vascular Malformations and Melanotic Lesions. Ed. By Williams H. G. St. Louis, C.V. Mosby. 1983. P. 74-83.
12. Traub E. F. Involution of Hemangiomas // Arch. Pediat. 1933. V. 50. P. 272-278.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МАҒЛҰМАТ

Алмагуль Калиевна Әуельбекова, ботаника кафедрасының меңгерушісі, биология ғылымдарының кандидаты, Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Жаннұр Әмірғалықызы Исина, фармацевтикалық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, химия ғылымдарының магистрі, «Болашақ» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Фируза Махмудовна Исмаилова, мемлекеттік «Бұйратау» Ұлттық табиғи саябағының ғылым және мониторинг бөлімінің бас маманы, Молодежный, Қазақстан Республикасы;

Маргарита Юлаевна Ишмуратова, фармацевтикалық пәндер кафедрасының доценті, химия ғылымдарының кандидаты, «Болашақ» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Айгуль Кудайбергенқызы Калдыбаева, фармацевтикалық пәндер кафедрасының доценті, химия ғылымдарының кандидаты, «Болашақ» академиясы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Толганай Каримтай, биология кафедрасының магистранты, Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

Талантбек Ороскулович Омурбеков, И.К. Ахунбаев атындағы Қырғыз мемлекеттік медицина академиясының «Балалар хирургиясы» кафедрасының меңгерушісі, Бишкек, Қырғыз Республикасы;

Нурбек Саулен Сауленович, ШЖҚ МКК «№ 2 қалалық балалар ауруханасы»; «Астана медициналық университеті», Астана, Қазақстан Республикасы;

Салтанат Ушкempiровна Тлеукенова, ботаника кафедрасының доценті, биология ғылымдарының кандидаты, Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы;

СВЕДЕНИЕ ОБ АВТОРАХ

Ауельбекова Алмагуль Калиевна, заведующий кафедрой ботаники, КарГУ имени Е.А. Букетова, кандидат биологических наук, Караганда, Республика Казахстан;

Исина Жаннур Амиргалиевна, старший преподаватель кафедры фармацевтических дисциплин, магистр биологических наук, академия «Болашақ», Караганда, Республика Казахстан;

Исмаилова Фируза Махмудовна, ведущий специалист отдела науки и мониторинга Государственного национального природного парка "Буйратау", пос. Молодежный, Республика Казахстан;

Ишмуратова Маргарита Юлаевна, ассоциированный профессор кафедры фармацевтических дисциплин, кандидат биологических наук, Академия «Болашақ», Караганда, Республика Казахстан;

Калдыбаева Айгуль Кудайбергеновна, доцент кафедры фармацевтических дисциплин, кандидат химических наук, Академия «Болашақ», Караганда, Республика Казахстан;

Каримтай Толганай, магистрант кафедры биологии, КарГУ имени Е.А. Букетова, Караганда, Республика Казахстан;

Омурбеков Талантбек Ороскулович, заведующий кафедры «Детской хирургии» Кыргызской государственной медицинской академии имени И.К. Ахунбаева, Бишкек, Республика Кыргызстан;

Саулен Нурбек Сауленович, ГКП на ПХВ «Городская детская больница № 2»; ЗАО «Медицинский университет Астаны», Астана, Республика Казахстан;

Тлеукенова Салтанат Ушкempiровна, доцент кафедры ботаники, КарГУ имени Е.А. Букетова, кандидат биологических наук, Караганда, Республика Казахстан;

INFORMATION ABOUT AUTHORS

Auelbekova Almagul, head of the Department of biology, candidate of biology science, assistant professor, academician E.A.Buketov Karaganda State University, Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Issina Zhannur, master of chemical science, senior lecturer, Private institution «academy «Bolashak», Karagandy, Republic of Kazakhstan;

Ismailova Firuza, leading specialist of the Department of science and monitoring of the State national natural Park "Buiratau", kent "Molodiozhnyi", Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Ishmuratova Margarita, candidate of biological science, assistant professor, Private institution «Academy «Bolashak», Karagandy, Republic of Kazakhstan;

Kaldybaeva Aigul, candidate of chemistry science, assistant professor, Private institution «Academy «Bolashak», Karagandy, Republic of Kazakhstan;

Karimtai Tolganai, master student of biology chair, academician E.A.Buketov Karaganda State University, Karaganda, Republic of Kazakhstan;

Saulen Nurbek, state Municipal Enterprise on the basis of Economical Management «Municipal Children's hospital № 2»; JSC «Astana Medical University», Astana, Republic of Kazakhstan;

Omurbekov Talantbek, manager of «Children's surgery» department of The I.K.Achunbayev Kyrgyz State medical academy, Bishkek, Republic of Kyrgyzstan;

Tleukenova Saltanat, candidate of biology science, assistant professor, academician E.A. Buketov Karaganda State University, Karaganda, Republic of Kazakhstan;

**ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ
МАҢЫЗДЫ МӘСЕЛЕЛЕР**
Халықаралық ғылыми журнал

Международный научный журнал

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ
СОВРЕМЕННОСТИ**

№1(19)

Материалы публикуются в авторской редакции и редакцией не возвращаются.
Перепечатка материалов возможна только с разрешения редакции.

Бас редакторы **Нұржігітова М.М.**
Редакторы **Букеева А.Б.**
Техникалық редакторы **Шешенбаева Ж.Р.**
Басуға 28.03.2018 жыл қол қойылды.
Пішімі 60x841/8. Көлемі 26,7 б.т.
Таралымы 500 дана. Әріп түрі «Times New Roman»
**«Болашақ-Баспа» редакциялық-баспа
бөлімінде басылып шығарылды
Қарағанды қ., Ерубаева 14**

Главный редактор **Нуржигитова М.М.**
Редактор **Букеева А.Б.**
Технический редактор **Шешенбаева Ж.Р.**
Подписано к печати 28.03.2018 г.
Формат 60X841/8. Объем 26,7 усл.п.л.
Гарнитура «Times New Roman».
Тираж 500 экз.
**Отпечатано в РИО «Болашақ-Баспа»
г. Караганда, ул. Ерубаева 14**

Журнал редакциясының мекені:
100008, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.
С. Ерубаев көшесі, 16.
Қарағанды «Болашақ» академиясы,
тел. (8-7212) 42-04-25, 42-04-26;
факс (8-7212) 420-421.
e-mail: kubolashak@gmail.com

Төлем реквизиттері:
Қарағанды «Болашақ» академиясы
Қарағанды қ., С. Ерубаев көшесі, 16
СТН 950640001690, Кбе 17, КНП 861
ЖСК KZ376010191000066207 БЖК NSBKKZKX
«Қазақстан Халық банк» АО

Адрес редколлегия журналы:
100008, Республика Казахстан, г. Караганда,
ул. С. Ерубаева, 16
Академия «Болашақ»,
тел. (8-7212) 42-04-25, 42-04-26;
факс (8-7212) 420-421.
e-mail: kubolashak@gmail.com

Реквизиты для оплаты:
Академия «Болашақ»
г. Караганда, ул. С. Ерубаева, 16
БИН 950640001690, Кбе 17, КНП 861
ИИК KZ376010191000066207 БИК NSBKKZKX
АО «Народный банк Казахстана»